శ్రీరస్తు.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళి.

అనుస్నీయాంధ్రీతనిశ్లోకి

చిలకపాటి-వేంకటరామానుజశర్మచే

ముసురుపాకం

కిడాంబి - రంగాచార్యులవారిసహాయముచేత

ద్రావిడమునుండి తెలుఁగునవ్రాయఁబడి

కోమాండూరు

అనంతాచార్యులవారిచే

సరిచూడఁబడి

పాదర్తి - అక్కయ్యగారి

శ్రీమదుమామహేశ్వర

ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రించిప్రకటింపఁబడియె.

౧౮౯౩ సం॥ ఏప్రల్ నెల.

ప్రకటన.

ఇందు పునరావృత్తి చేయఁబడుపదములు () ఈ బ్రాకట్టులలోను నూతనములుగాఁ నుంచఁబడునవి [] ఈ బ్రాకట్టులలోను ఉంచఁబడియుండును.

దీనిక్రయం ర్పు. ౧-౦-౦. అంచెకూలి ర్పు. ౦-౧-౦.

వలయువారు నాపేరటికివ్రాసి తెప్పించుకొనవచ్చును.

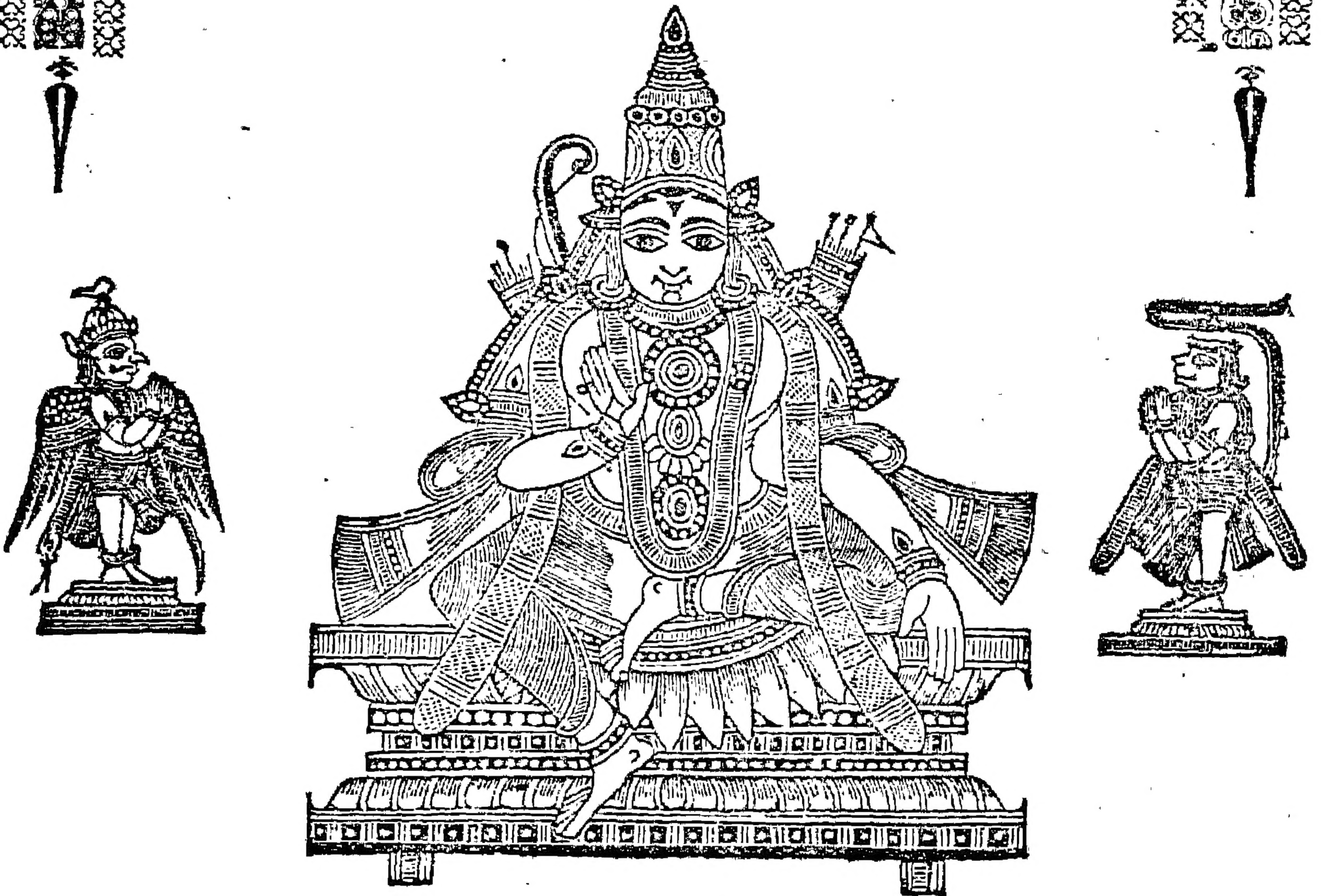
☞ చిలకపాటి - వేంకటరామానుజశర్మ.

తెలుఁగుపండితుఁడు, లండన్‌మిషన్‌హైస్కూలు.

అర్మీనియన్‌వీధి, మద్రాస్.

శ్రీరస్తు.

శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత
శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

తనిశ్లోకియనుశ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళి

మంగళాచరణమ్.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ। శరణంభవతాన్మమానిశంకృపయా
తామరసోదరసాదర। మేదురశోభాఽభిరంజితాకలయే॥

విశ్వామిత్రమహర్షి సుబాహుమారీచులు తనయజ్ఞమునకు విఘ్నముసేయఁగా వారలఁజంపి తనయజ్ఞమును నిర్విఘ్నముగ సమాప్తినొందింపఁగోరి దశరథచక్రవర్తియొద్దకేతెంచి శ్రీరాముని తనతోడ నంపుమనియడుగఁగా ఆదశరథునికిఁగలిగెడు పుత్రవిషయకమగు ప్రేమాంధత్వమును బోఁగొట్టఁగోరి యీక్రింది శ్లోకముచేతనారాముని మాహాత్మ్యము నుపపాదించుచున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము శ్రీరామాయణము బాలకాండములోఁ బందొమ్మిదవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ అహంవేద్మిమహాత్మానంరామంసత్యపరాక్రమం
వసిష్ఠోఽపిమహాతేజాయేచేమేతపసిస్థితాః.

టీ॥ అహం=నేను, రామం=శ్రీరాముని, మహాత్మానమ్ = మహిమగలవానిఁగాను, సత్యపరాక్రమం=యథార్థమగుపరాక్రమముగలవానిఁగాను, వేద్మి=తెలిసికొనుచున్నాను. మహాతేజాః-గొప్పతేజస్సుగలవాఁడగు, వసిష్ఠోఽపి=వసిష్ఠమహర్షియును, వేత్తి=ఎఱుంగుచున్నాఁడు. తపసి=తపస్సునందు, స్థితాః=నిష్ఠగలవారలు, యే=ఎవరుగలరో (తే) ఇమేపి=అట్టియీఋషులును, విదంతి=ఎఱుంగుచున్నారు.

తా॥ ఓదశరథుఁడా నేనురాముఁడు మహాత్ముఁడనియు, సత్యమగు పరాక్రమముగలవాఁడనియు నెఱుంగుదును. సర్వఋషుల బ్రహ్మతేజస్సుకంటె నెక్కుడగు బ్రహ్మతేజస్సుగల వసిష్ఠమహర్షియును రాముఁడు మహాత్ముఁడు, సత్యపరాక్రముఁడు అని యెఱుంగును. తపోనిష్ఠులైన యీ యితరమహర్షులునురాముఁడుమహాత్ముఁడు, సత్యపరాక్రముఁడు అనియెఱుంగుదురు. అని తాత్పర్యము.

పెరియవాచ్చాన్పిళ్లగారిఉపన్యాసము.

[అవతారిక] శ్రీరామచంద్రునికిఁ బరువము పూర్ణముకాకుండుట వలన నీతని మగఁటిమి యెట్టిదోయని దశరథచక్రవర్తిమిక్కిలిశంకించునను తలంపుచేత నారాముని పరాక్రమమును విశ్వామిత్రమహర్షి సాక్షిసహితముగనుపపాదించుచున్నాఁడు. [అన్వయము] అహంవేద్మి. వసిష్ఠోపివేత్తి. యేచేమేతపసిస్థితాః, తేపివిదంతి. [విశేషార్థము] ॥ శ్లో ॥ ౧ "నయుద్ధయోగ్యతామస్యపశ్యామి" అన్నట్లు ఆతనియయోగ్యతను దెల్పెడివాఁడవు నీవాకరాఁడవే. ఆతనియోగ్యతను వెల్లడిసేయుటకు మేమిందఱమున్నారమని తెల్పుచున్నాఁడు. (అహంవేద్మి) ॥ శ్రు ॥ ౨ "నచక్షుషాగృహ్యాతే

---

౧ అస్య=ఈశ్రీరామునికి, యుద్ధయోగ్యతాం=యుద్ధముసేయుసామర్థ్యమును, నపశ్యామి=కనుఁగొనను.

౨ చక్షుషా=మాంసపుఁగన్నులచేత, నగృహ్యాతే=విషయీకరింపఁబడఁడు. (కింతు) మతీ, విశుద్ధేన = పరిశుద్ధమగు, మనసాతు=హృదయముచేత, గృహ్యాతే = గ్రహింపఁబడుచున్నాఁడు,

మనసాతువిశుద్ధేన" అనియు ॥ ద్ర॥ 3 "ఎన్నేనుంగడర్కణ్ణాల్ కాణాదవవ్వారువై, నెంజెన్నుముడక్కణ్ణాల్ కాణుమ్ ఉణర్న్దు" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండు రీతిని యోగపరిశుద్ధమయిన యాంతరచక్షుస్సుచేత నేనెఱుంగుదును. బాహ్యచక్షుస్సుచేతఁ జూచెదు నీవెఱుంగవు. (అహంవేద్మి) ॥శ్లో॥ ౪ "జ్ఞానవృద్ధామయారాజన్ బహవః పర్యుపాసితాః" అనునట్లు పలుగురాచార్యులకు సేవఁజేసిన నేనెఱుంగుదును గాని, జానపదులచేత సేవింపఁబడునట్టి నీవెఱుంగుదువా (అహంవేద్మి) ॥శ్లో॥ ౫ "కుశదర్భధరాః" అనునట్లు దర్భలనుధరించిన నేనెఱుంగుదును గాని, ధనుస్సునుధరించిన నీవెఱుంగుదువా. (అహంవేద్మి) శిరమునందు జడలుధరించిన నేనెఱుంగుదును గాని శిరంబునఁ గిరీటంబు ధరియించిన నీవెఱుంగుదువా. (అహంవేద్మి) సాత్త్వికప్రకృతియగు నేనెఱుంగుదును గాని, రాజసప్రకృతివగు నీవెఱుంగుదువే. (అహంవేద్మి)॥ శ్లో ॥ ౬ "నీచశయ్యాసనంచాస్యనిత్యంస్యాద్గురుసన్నిధౌ" అని చెప్పఁబడినప్రకారము ఆసనము క్రిందనుండెడి నేనెఱుంగుదును గాని శ్లో ॥ ౭ "సింహాసనేప్రభుః" అనునట్లాసనము మీఁదనున్న నీవెఱుంగుదు

---

3 ఎన్నేనుమ్=ఎంతకాలమైనను, కడక్కణ్ణాల్ =కన్నని చెప్పఁబడుకంటిచేత, (అనఁగా ప్రత్యక్షప్రమాణముచేత) కాణాదవవ్వారువై= చూడఁగూడని యామూర్తిని (పరమాత్మను) నెజ్జెన్నుముడక్కణ్ణాల్ = హృదయమనియెడు నాంతరచక్షుస్సు, ఉణర్న్దు=ఎల్లప్పుడునుభావనఁజేసి, కాణుమ్=సాక్షాత్కరించును.

౪ విశ్వామిత్రవచనము. హేరాజన్=ఓదశరథరాజా, మయా= నాచేత, జ్ఞానవృద్ధాః=విశేషజ్ఞానముగలవారలు, బహవః = అనేకులు, పర్యుపాసితాః = ఉపాసింపఁబడిరి.

౫ కుశదర్భధరాః—కుశ=తెల్లును, ధర్భ=దర్భలను, ధరాః=ధరించినవారు. (ఋషులు)

౬ గురుసన్నిధౌ=ఆచార్యుని సమీపమందు. అస్య= ఈతనికి(అనఁగాశిష్యునికి) నిత్యం- ఎల్లప్పుడును, నీచశయ్యాసనం=అపకృష్టములగుశయ్యయును, పీఠమును స్యాత్ = ఉండవలయును. అనఁగాగురుసన్నిధియందు స్థానశయ్యాదుల విషయమున నీచుఁడై వర్తించవలయును. అనఁగాతగ్గియుండ వలయుననుట.

౭ సింహాసనే=సింగపుఁగద్దియందు. ప్రభుః = ప్రభువగువాఁడు=అనఁగా

వా. (అహంవేద్మి) యోగక్రమముల నెఱింగిన నేనెఱుంగుదును గాని, భోగక్రమముల నెఱింగెడి నీవెఱుంగుదువే. (అహంవేద్మి) మోక్షకామేష్టిం జేసిన నేనెఱుంగుదును గాని, పుత్రకామేష్టిచేసిననీవెఱుంగుదువో. (అహంవేద్మి)ధర్మమోక్షపరుండనైన నేనెఱుంగుదును గాని, అర్థకామపరుండవైన నీవెఱుంగుదువో. (అహంవేద్మి) ఏనొకరుఁడ నే నా యెఱుంగనివాఁడయంటివేని॥ శ్రు॥ ౭ "నేతినేతి" అనియు॥ శ్రు॥ ౯ "కఇత్థా వేద" అనియుఁ జెప్పఁబడినరీతిని ప్రమాణభూతములగు వేదములు కూడ నెఱింగినవి కావు. అదియునుంగాక॥ శ్లో॥౧౦ "బ్రహ్మరుద్రేంద్రభూతానాంమనసామప్యగోచరం" అనియు॥ ద్ర॥౧౧ "నాన్ముఖన్ శెంజెడైయా నెన్ఱు వర్ కళ్ ఎంబెరుమాన్ దన్నై యారఱికిఱ్పార్" అనియు చెప్పఁబడిన ప్రకారము పరిమాతలగు బ్రహ్మరుద్రాదులును ఎఱిఁగినవారు గారు. అంతియకాదు॥ శ్రు॥౧౨ "సోఅంగవేద యదివానవేద" అనియు॥ ద్ర॥౧౩ "తనక్కుం తన్ తన్నై యఱివరియానై" అనియు చెప్పఁబడిన ప్రకారము, ప్రమేయభూతుఁడగు తానైన నెఱిఁగినవాఁడు గాఁడు. కాఁబట్టి వీరందఱు నెఱుఁగనే యెఱుఁగరు. (అహంవేద్మి)

సింహాసనమునందు వసియించి ప్రభువైయుండెడివాఁడు అనితాత్పర్యము.

౭ ఇతిన=ఇతిన, ఈప్రకారముగలవాఁడని చెప్పుటకువీలులేదు.

౯ కః = ఎవఁడు, ఇత్థా=ఈప్రకారము, వేద=ఎఱిఁగెను. ఇటువంటివాఁడని యెవఁడెఱింగెను.

౧౦ బ్రహ్మరుద్రేంద్రభూతానాం = బ్రహ్మయు రుద్రుఁడును ఇంద్రుఁడును, అనునధికారి పురుషులయొక్క, మనసామపి=హృదయములకును, అగోచరం=విషయముకానివానిని.

౧౧ నాన్ముఖన్=చతుర్ముఖుఁడును. శెంజెడైయాన్=శివుఁడును. ఎన్ఱు వర్గళ్=అనిచెప్పఁబడుకొరు, ఎంబెరుమాన్ దన్నై = మాయేలినవానిని, యార్ = ఎవ్వారలు, అఱికిప్పార్=తెలిసికొనఁగలరు.

౧౨ అంగ=ఓయి, సః=అతఁడు (అనఁగా పరమపురుషుఁడు) వేద=తెలిసికొనెనో. యదివా=అట్లుకాక. నవేద. తెలిసికొనలేదో.

౧౩ తనక్కుమ్=తనకును, తన్ తన్నై=తనమాహాత్మ్యమును, అఱివరియానై=తెలిసికొనఁజాలనివానిని.

నేనెఱుంగుదును.॥ శ్రు॥ ౧౪ "యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్" అనియు॥ శ్రు॥ ౧౫ "స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ" అనియుఁజెప్పఁబడియుండుప్రమాణముల నన్ను తనయందు సర్వజ్ఞత్వబుద్ధిని చాటించియొక యాచార్యునికై నను విన ప్రముఁడైవినకుండుటవలనప్రమేయ భూతుఁడైన తాను నెఱుంగఁడు. మఱి॥ శ్లో॥ ౧౬ "దదామిబుద్ధియోగంతం" అనియు॥ ద్ర॥ ౧౭ "మయర్వఱ మదినల మరుళినన్" అనియు॥ శ్లో॥ ౧౮ "శ్రుతమాసీన్మరీచితః" అనియుఁజెప్పఁబడిన ప్రకారము సంప్రదాయసిద్ధ జ్ఞానముగలవారలే గదా యెఱుఁగుదురు. కాననాలోపమును బోఁగొట్టుకొనుటకొఱకై॥ శ్లో॥ ౧౯ "బ్రాహ్మణానాముపాసితా,, అని చెప్పినప్రకారమాతఁడు జ్ఞానులయొక్క పాదమూలములయందుఁ దొట్రుపడుచు సంచరింపనయ్యెను. (అహంవేద్మి) ॥ శ్రు॥ ౨౦ "తమేతం వేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతి, యజ్ఞేన దానేనతపసానాశకేన" అనియు॥ శ్రు॥ ౨౧ "శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః" అనియుఁ

---

౧౪ యః = ఎవఁడు, సర్వజ్ఞః = సర్వవిషయకమగు సామాన్యజ్ఞానముగల వాఁడో. సర్వవిత్ = సర్వవిషయకవిశేషజ్ఞానముగలవాఁడో.

౧౫ జ్ఞానబలక్రియాచ = జ్ఞానము శక్తి క్రియయును, స్వాభావికీ = స్వభావ సిద్ధములు.

౧౬ తం = అటువంటి, (అనఁగాభక్తిరూపాపన్నమగునట్టి) బుద్ధియోగం = జ్ఞానయోగమును, దదామి = ఇచ్చెదను.

౧౭ మయర్వఱ = మఱపుచెడునట్లు, మదినలమ్ = బుద్ధియోగమును, అరుళి నన్ = కృపచేసెను.

౧౮ మరీచితః = మరీచిబ్రహ్మఋషివలననుండి, శ్రుతమాసీత్ = వినఁబడిన దయ్యెను.

౧౯ బ్రాహ్మణానాం = బ్రహ్మజ్ఞానులను, ఉపాసితా = ఉపాసించెడువాఁడు.

౨౦ బ్రాహ్మణాః = బ్రహ్మజ్ఞానులు, తమేతమ్ = అటువంటివీనిని, వేదానువచనేన = వేదాభ్యాసముచేతను, అనాశకేన = విపరీతఫలమునివ్వనిదియగు, యజ్ఞేన = దేవపూజచేతను, దానేన = సత్పాత్రప్రదానముచేతను, తపసా = ధ్యానముచేతను, వివిదిషంతి = ఎఱుంగఁగోరుచున్నారు.

౨౧ శ్రోతవ్యః = వినఁదగినది. మంతవ్యః = మననముసేయఁదగినది నిదిధ్యాసితవ్యః = పలుమాఱుతలఁచఁదగినది (అట్టిది పరమాత్మస్వరూపము.)

జెప్పఁబడిన ప్రమాణముల ప్రకారము నేనువాని నెఱుంగుట కనుభవించిన శ్రమను చెప్పశక్యమా. [మహాత్మానంఅనుపదమునకవతారిక] అట్లేని తానెఱింగిన ప్రకారమేదియనఁగా. (మహాత్మానం) తనకంటె హెచ్చైన వాఁడును తనకు సముఁడును లేనట్టి గొప్పతనము గలవాఁడని యెఱింగితి ననుట॥ శ్లో॥ ౨౨ "తేజసాంహి నవయస్సమీక్ష్యతే" అనిచెప్పినప్రకారము శరీరము చిన్నదిగాఁ గనుపట్టినను పరత్వము ఊర్జితముగానుండునుసుమీ. (మహాత్మానం) శ్లో॥ ౨౩ "ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహే స్వభావే పరమాత్మని। యత్నే ర్కేగ్నౌ మతౌ వాతే" అను నిఘంటువచన ప్రకారము ఆత్మశబ్దమునకు ఆత్మ, ధృతి, దేహ, స్వభావ, పరమాత్మ, యత్న, అర్క, అగ్ని, మతి, వాతములు పదియునర్థములుగాఁ గనఁబడుచున్నవి. అందులో మొదటిదైన జీవమర్థమగునప్పుడు (మహాత్మానం) అనఁగా॥ శ్రు॥ ౨౪ "యస్యాత్మా శరీరం,, అనియు ॥ శ్రు ॥ ౨౫ "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోంతరః" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండు ప్రకారము సర్వజీవాత్మలుదనకు శరీరములుగా నుండునట్లు సర్వాత్మ శరీరిగా నుండును అని యెఱుఁగుదు ననుట. లేక. రెండవదియగు ధృతియర్థమగునపుడు. (మహాత్మానం) అనఁగా॥ శ్లో॥ ౨౬ "ఆపద్యపి స్వకార్యేషు కర్తవ్యత్వస్థితిర్ధృతిః" అనెడి విధముగాఁ

౨౨ తేజసాం = అగ్ని మొదలగు తేజస్సులకు, వయః = కాలమువలనఁగలిగెడు పరిణామము, న సమీక్ష్యతేహి = నిరూపింపఁబడదుగదా.

౨౩ ఆత్మా = ఆత్మశబ్దము, జీవే = జీవునియందు, ధృతౌ = ధైర్యమునందు దేహే = శరీరమునందు, స్వభావే = స్వభావమునందు, పరమాత్మని = పరమాత్మయందు, యత్నే = ప్రయత్నమందు, అర్కే = సూర్యునియందు, అగ్నౌ = అగ్నియందు, మతౌ = బుద్ధియందు, వాతే = గాలియందు, (ప్రయోగింపఁబడును.)

౨౪ యస్య = ఏపరమాత్మకు = ఆత్మా = జీవాత్మలు, (జాత్యేకవచనము) శరీరం = దేహమో.

౨౫ ఆత్మని = జీవాత్మయందు, తిష్ఠన్ = ఉండినవాఁడగుచు, యః = ఏపరమాత్మ, ఆత్మనః = జీవాత్మలకు, అంతరః = అంతర్యామిగా. అనఁగా శరీరిగానున్నవాఁడో.

౨౬ ఆపద్యపి = ఆపత్తుకలిగినప్పుడును. స్వకార్యేషు = తనపనులవిషయమున, కర్తవ్యత్వే = చేయవలయుననుటయందు, స్థితిః = చిత్తస్థైర్యము, ధృతిః = ధృతియని

దాటకాతాటకేయ ప్రముఖులగు ప్రబలవిరోధి పరంపర లుండినను॥ శ్లో॥ ౨౭ "యజ్ఞవిఘ్నకరం హన్యాం" అని తాము చేయఁ బూనకొనిన కార్యమును నెఱవేర్చునట్టి నిలుకడ గలవాఁడుగా నుండునని యెఱుంగుదుననుట. మూఁడవదియగు దేహమర్థమగునపుడు (మహాత్మానం) అనఁగా॥ శ్లో॥ ౨౮ "నిత్యం నిత్యాకృతిధరం" అనియు,॥ శ్లో॥ ౨౯ "నతస్య ప్రాకృతా మూర్తిర్మాంసమేదోస్థిసంభవా" అనియు॥ ద్ర॥ ౩౦ "మాశూణాచ్చుడ రుడంబాయి" అనియు చెప్పఁబడియుండు రీతిని శత్రువుల చేత నశింపఁజేయఁ గూడనియట్లు నిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్య విగ్రహుండై యుండువాఁడు,, అని యెఱుంగుదుననుట. లేక. నాల్గవదియగు స్వభావమర్థమగునప్పుడు॥ శ్లో॥ ౩౧ "అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ" అనియు॥ శ్లో॥ ౩౨ "పాశుపాల్యం హినోవృత్తిః" అనియుఁ జెప్పిన ప్రకారము ఆపన్నజనరక్షణమే తనకు స్వభావముగాఁ గలవాఁడని యెఱుంగుదుననుట. లేక. ఐదవదియగు పరమాత్మ యర్థమగునప్పుడు॥ "పరో మా యస్మాదితి పరమః" అనెడి వ్యుత్పత్తి చేత॥ శ్రు॥ ౩౩ "యస్మాత్ పరం నాపరమస్తి కించిత్"

చెప్పఁబడును.

౨౭ యజ్ఞవిఘ్నకరం=జన్నమునకు విఘ్నములను జేయువానిని, హన్యాం=చంపుదును.

౨౮ నిత్యం= నాశరహితుఁడును, నిత్యాకృతిధరం=నిత్యమగు నాకారమును ధరించినవాఁడును.

౨౯ తస్య= ఆపరమాత్మకు, మాంసమేదోస్థిసంభవా=మాంసము మెదడు ఎముకలు అనెడివానిచే నుత్పన్నమయి, ప్రాకృతా=ప్రకృతిసంబంధముగల, మూర్తిః=శరీరము, న=లేదు. అప్రాకృతదివ్యమంగళ విగ్రహుఁడు.

౩౦ మాశు=మైల, ఊణాద = సంబంధపడని, శుడర్ = తేజోవంతమగు, ఉడంబాయి=దేహముగలవాఁడై.

౩౧ సర్వభూతేభ్యః = ఎల్ల ప్రాణులకు, అభయం=రక్షణమును, దదామి=ఇచ్చెదను. ఏతత్=ఇది, మమ=నాయొక్క, వ్రతం=నియమము.

౩౨ పాశుపాల్యమ్ = చేతనసంరక్షణము, నః= మాయొక్క, వృత్తిః=పనిగదా.

౩౩ యస్మాత్ = ఏపరమాత్మస్వరూపవస్తువుకంటె, పరం=ఉత్కృష్టమగు,

జెప్పఁబడిన ప్రమాణముల ప్రకారము నేనువాని నెఱుంగుట కనుభవించిన శ్రమను చెప్పశక్యమా. [మహాత్మానంఅనుపదమునకవతారిక] అట్లైని తానెఱింగిన ప్రకారమేదియనఁగా. (మహాత్మానం) తనకంటె హెచ్చైనవాఁడును తనకు సముఁడును లేనట్టి గొప్పతనము గలవాఁడని యెఱింగితి ననుట॥ శ్లో॥ ౨౨ "తేజసాంహినవయస్సమీక్ష్యతె" అనిచెప్పినప్రకారము శరీరము చిన్నదిగాఁ గనుపట్టినను పరత్వము ఊర్జితముగానుండునుసుమీ. (మహాత్మానం) శ్లో॥ ౨౩ "ఆత్మాజీవే ధృతౌదేహేస్వభావేపరమాత్మని। యత్నేర్కేగ్నౌమతౌవాతే" అను నిఘంటువచన ప్రకారము ఆత్మన్ శబ్దమునకు ఆత్మ, ధృతి, దేహ, స్వభావ, పరమాత్మ, యత్న, అర్క, అగ్ని, మతి, వాతములు పదియునర్థములుగాఁ గనఁబడుచున్నవి. అందులో మొదటిదైనజీవమర్థమగునప్పుడు(మహాత్మానం)అనఁగా॥ శ్రు॥ ౨౪ "యస్యాత్మాశరీరం" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౨౫ "య ఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోంతరః" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండు ప్రకారము సర్వజీవాత్మలు దనకు శరీరములుగా నుండునట్లు సర్వాత్మ శరీరిగా నుండును అని యెఱుఁగుదు ననుట. లేక. రెండవదియగు ధృతియర్థమగునపుడు. (మహాత్మానం) అనఁగా॥ శ్లో॥ ౨౬ "ఆపద్యపి స్వకార్యేషు కర్తవ్యత్వస్థితిర్ధృతిః" అనెడి విధముగాఁ

---

౨౨ తేజసాం=అగ్ని మొదలగు తేజస్సులకు, వయః=కాలమువలనఁగలిగెడు పరిణామము, నసమీక్ష్యతేహి=నిరూపింపఁబడదుగదా.

౨౩ ఆత్మా= ఆత్మన్ శబ్దము, జీవే=జీవునియందు, ధృతౌ=ధైర్యమునందు దేహే=శరీరమునందు, స్వభావే=స్వభావమునందు, పరమాత్మని=పరమాత్మయందు, యత్నే=ప్రయత్నమందు, అర్కే = సూర్యునియందు, అగ్నౌ = అగ్నియందు, మతౌ=బుద్ధియందు, వాతే=గాలియందు, (ప్రయోగింపఁబడును.)

౨౪ యస్య = ఏపరమాత్మకు=ఆత్మా = జీవాత్మలు, (జాత్యేకవచనము) శరీరం=దేహమో.

౨౫ ఆత్మని=జీవాత్మయందు, తిష్ఠన్=ఉండినవాఁడగుచు,యః=ఏపరమాత్మ, ఆత్మనః = జీవాత్మలకు, అంతరః=అంతర్యామిగా. అనఁగాశరీరిగానున్నవాఁడో.

౨౬ ఆపద్యపి=ఆపత్తుకలిగినప్పుడును. స్వకార్యేషు=తనపనులవిషయమున, కర్తవ్యత్వే = చేయవలయుననుటయందు, స్థితిః=చిత్తస్థైర్యము, ధృతిః=ధృతియని

దాటకాతాటకేయ ప్రముఖులగు ప్రబలవిరోధి పరంపర లుండినను॥ శ్లో॥ ౨౭ "యజ్ఞవిఘ్నకరంహన్యాం" అని తాము చేయఁ బూనకొనిన కార్యమును నెఱవేర్చునట్టి నిలుకడ గలవాఁడుగా నుండునని యెఱుంగు దుననుట. మూఁడవదియగు దేహామర్థమగునపుడు (మహాత్మానం) అనఁగా॥ శ్లో॥ ౨౮ "నిత్యంనిత్యాకృతిధరం" అనియు,॥ శ్లో॥ ౨౯ "నతస్యప్రాకృతా మూర్తిర్మాంసమేదోస్థిసంభవా" అనియు॥ ద్ర॥ ౩౦ "మాశూణాచ్చుడరుడంబాయి" అనియు చెప్పఁబడియుండురీతినిశత్రువుల చేతనశింపఁజేయఁ గూడనియట్లు నిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్య విగ్రహుండై యుండువాఁడు,, అని యెఱుంగుదుననుట. లేక. నాల్గవదియగు స్వభావమర్థమగునప్పుడు॥ శ్లో॥ ౩౧ "అభయంసర్వభూతేభ్యోదదామ్యేతద్వ్రతంమమ" అనియు॥ శ్లో॥ ౩౨ "పాశుపాల్యంహినోవృత్తిః" అనియుఁజెప్పినప్రకారము ఆపన్నజనరక్షణమే తనకుస్వభావముగాఁగలవాఁడనియెఱుంగుదుననుట. లేక. ఐదవదియగుపరమాత్మయర్థమగునప్పుడు॥ "పరోమా యస్మాదితిపరమః" అనెడివ్యుత్పత్తిచేత॥ శ్రు॥ ౩౩ "యస్మాత్ పరంనాపరమస్తికించిత్" చెప్పఁబడును.

---

౨౭ యజ్ఞవిఘ్నకరం=జన్నమునకు విఘ్నములను జేయువానిని, హన్యాం= చంపుదును.

౨౮ నిత్యం= నాశరహితుఁడును, నిత్యాకృతిధరం=నిత్యమగు నాకారమును ధరించినవాఁడును.

౨౯ తస్య= ఆపరమాత్మకు, మాంసమేదోస్థిసంభవా=మాంసము మెదడు ఎముకలు అనెడివానిచేనుత్పన్నమయి, ప్రాకృతా=ప్రకృతిసంబంధముగల, మూర్తిః =శరీరము,న=లేదు. అప్రాకృతదివ్యమంగళ విగ్రహుఁడు.

౩౦ మాశు=మైల, ఊణాద = సంబంధపడని, శుడర్= తేజోవంతమగు, ఉడంబాయి=దేహముగలవాఁడై.

౩౧ సర్వభూతేభ్యః = ఎల్లప్రాణులకు, అభయం=రక్షణమును, దదామి= ఇచ్చెదను. ఏతత్=ఇది, మమ=నాయొక్క, వ్రతం=నియమము.

౩౨ పాశుపాల్యమ్ = చేతనసంరక్షణము, నః= మాయొక్క, వృత్తిర్హి= పనిగదా.

౩౩ యస్మాత్= ఏపరమాత్మస్వరూపవస్తువుకంటె, పరం=ఉత్కృష్టమగు,

అనియు, శ్రు॥౩౪ "నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే" అనియు॥ద్ర॥౩౫ "ఒత్తారైవిరిక్కారైయిలలయాయమామాయ" అనియుఁజెప్పఁబడియుండుప్రకారము స్వేతర సమస్తదేవతలకంటెమేలైనవాఁడై, అంతర్యామిగా నుండెడివాఁడని యెఱుంగుదు ననుట. లేక. ఆఱవదియగు యత్నమర్థమగునప్పుడు(మహాత్మానం)యత్నమనఁగాఁబ్రయత్నము॥ శ్లో॥౩౬ "ప్రయత్నస్స్వాత్మధర్మస్స్యాదుత్సాహోభావనాచసః" అనువచనముచొప్పునఁబ్రయత్నముత్సాహమని చెప్పబడునుకాఁబట్టి॥శ్లో॥౩౭ "వినాశాయచదుష్కృతాం సంభవామి" అని చెప్పినప్రకారముదుష్టవ్యధ్వినాశము సేయుటయందుత్సహించువాఁడుఅనియెఱుఁగుదుననుట. లేక. ఏడవదియగుసూర్యుఁడర్థమగునప్పుడు (మహాత్మానమనఁగా)॥శ్లో॥౩౮ "రామదివాకరః" శత్రురక్షోమయంతోయముపశోషంనయిష్యతి,, అనెడివిధముగఆయుధనిరపేక్షముగా తమప్రతాపముచేతనే శత్రువులగు రాక్షసులనియెడినీరమును ఊటలతోఁ గూడనింకింపఁజేయువాఁడుఅనియెఱుంగుదుననుట. లేక. ఎనిమిదవదగునగ్నియర్థమైనపుడు[మహాత్మానమనఁగా]శ్లో॥౩౯ "అభితఃపావకోపమం"

అపరం=ఇతరమగువస్తువు, నాస్తి=లేదో.

౩౪ తత్సమశ్చ= ఆపరమాత్మకుఁదుల్యమగువస్తువును, అభ్యధికశ్చ= అతిశయించినవస్తువును, నదృశ్యతే=కనఁబడదు.

౩౫ ఒత్తారై=సమానులును, మిక్కారై= అతిశయించినవారును, ఇలయాయ=లేనట్టి, మామాయ=మహామాయగలవాఁడా.

౩౬ ప్రయత్నః=ప్రయత్నము, స్వాత్మధర్మః=తనయొక్క యాత్మయందుండెడి ధర్మము. సః=అది, ఉత్సాహః=ఉత్సాహమనియు, భావనాచ = భావనయనియుఁజెప్పఁబడును.

౩౭ దుష్కృతాం = దుష్టకృత్యములు సేయువారియొక్క, వినాశాయచ= నాశము కొఱకును, (అనఁగాదుష్టులను సంహరించుటకు) సంభవామి = జనించుచున్నాను.

౩౮ రామదివాకరః = శ్రీరాముఁడనెడి సూర్యుఁడు, శత్రురక్షోమయం = శత్రువులగురాక్షసులనియెడి, తోయం= నీటిని, ఉపశోషంనయిష్యతి = ఎండింపఁజేయఁగలఁడు.

౩౯ అభితః=అంతటను, పావకోపమం=అగ్నికిసమానుఁడును.

అనియు॥ శ్లో॥ ౪౦ "నిర్దహేదపికాకుత్థ్సః క్రుద్ధస్తీవ్రేణచక్షుషా" అనియు॥ ద్ర॥ ౪౧ 'అనలురువిఱ్ఱిక ప్పుంశోదితన్నురువాయ్' అనియుఁ జెప్పఁబడియుండె డి ప్రకారము శత్రుశరీరములనెల్ల వానిఁగాల్చిభస్మము సేయఁగలవాఁడు, అని యెఱుంగుదుననుట. లేక. తొమ్మిదవదియగు మతి యర్థమగునపుడు శ్లో॥ ౪౨ "సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞః" అనియు॥ శ్లో॥ ౪౩ "బుధ్యాహ్యష్టాంగయా యుక్తః" అనియుఁ జెప్పఁబడినప్రకారము ఉన్నచోట నేయుండిశత్రువులును శించునట్టియుపాయములను వెదకఁగలవాఁడు అని యెఱుంగుదుననుట. లేక. పదవదియగువాతమర్థమైనపుడు (మహాత్మానం) అనఁగా, శ్లో॥ ౪౪॥ "తస్మై వాతాత్మనేనమః" అనియు॥ ద్ర॥ ౪౫ "కాలాయిత్తీయాయి" అనియుఁ జెప్పెడి రీతిగా మహావాతహతంబగు తూలరాశివలె శత్రువులు పొచ్చె డుచోటు నెఱుంగకుండునట్లు చేయఁ గలవాఁడు, అని యెఱుఁగుదు ననుట. లేక- "మృతసంజీవనంహి రామవృత్తాంతం" అన్న ప్రకారము సర్వప్రాణి ప్రాణనహేతువగు గాలివలె ననుకూలుర నుజ్జీవింపఁజేయ శక్తుఁడగువాఁడు అని యెఱుంగుదు ననుట. లేక. (మహాత్మానం) అనఁగా వేత్తి వేదయతియను వ్యుత్పత్తిచేతఁ దానెఱింగి పరులకు నెఱిం గించునట్టి వేదమును॥ శ్రు॥ ౪౬ "వేదాహమేతంపురుషం" అని తానెఱిం

---

౪౦ కాకుత్థ్సః=శ్రీరాముఁడు, తీవ్రేణ=ఉగ్రమగు, చక్షుషా= కంటిచేత, నిర్దహేదపి=దహించును.

౪౧ అనలురువిల్ = అగ్నియొక్కరూపముకంటె, తికప్పుం=అధికముగఁ బ్రకాశించెడి, శోదితన్నురువాయ్=జ్యోతిస్వరూపమయి.

౪౨ సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞః=సమస్తములగు శాస్త్రములయందలి విషయము లయథార్థముగ నెఱింగినవాఁడు.

౪౩ అష్టాంగయా=గ్రహణ ధారణస్మరణాదులయినయెనిమిదంగములతోఁ గూడికొన్నదియగు, బుధ్యా=బుద్ధితోడ, యుక్తః=కూడికొన్నవాఁడు.

౪౪ వాతాత్మనే= వాయుస్వరూపియగు, తస్మై=ఆభగవంతునికై, నమః= నమస్కారము.

౪౫ కాలాయి=వాతస్వరూపియయి, తీయాయి=అగ్నిస్వరూపియయి.

౪౬ అహం=నేను, ఏతం=ఈ, పురుషం=పురుషుని, మహాంతం= మహాత్ము

గి, నట్లు తెలుపుచున్నది. తానెఱింగినవిధమేమనఁగా॥ ద్ర॥ ౪౭ "అరిందవేదవరుంబొరుళ్ నూల్కళ్ అఱిందనకొళ్క-వరుంబొరుళాదల్" అను ప్రకారము మహాంతమని యపరిచ్ఛిన్నమని చెప్పినదంతియేకదా॥ శ్రు॥ ౪౮ "యస్యామతంతస్య మతంమతంయస్యనవేదసః" అన్న ప్రకారము ఆవస్తువు నెఱుంగుటయనఁగా నదియపరిచ్ఛిన్నమనివాస్తవాకారముగ నెఱుంగుటయే. [వేదాహమేతంపురుషంమహాంతం అను శ్రుతివాక్యమునకును, అహంవేద్మి మహాత్మానమనుకవివాక్యమునకునైకకంఠ్యమును దెల్పుచున్నారు] అహంవేద్మియనునితిహాసవాక్యము॥ శ్రు॥ "వేదాహమేతం" అను వేదవాక్యము నుపబృంహించుచున్నది. [ఆయర్థమునేచక్క-గా దెల్పుచున్నది] అచ్చటి వేదయనునదియెయిచ్చట వేద్మియనియు అచ్చటిఅహంఅనునదియెయిచ్చటఅహం అనియు చెప్పఁడియున్నది. ఏతంఅనెడి సౌలభ్యసూచకమగునేతచ్ఛబ్దార్థమెయిచ్చట రామంఅనినిర్దేశింపఁబడినది. అచ్చటిపురుషశబ్దముచేతనిర్దిష్టములగుశౌర్యవీర్యాదులుఇచ్చటిసత్యపరాక్రమ మనుపదముచేఁ దెల్పఁబడుచున్నవి. అచ్చోమహాంతం అనునదియె యిచ్చోట మహాత్మానమని తెల్పఁబడెను. ఇందువలన వేదపురుషునియొక్క-యు వైదిక పురుషునియొక్క-యు వాక్యములు ఆతని విషయమందు భేదములేక యేకరూపముగానే యుండుట దెల్పఁబడియున్నది. [రామపదమునకవతారిక] ఈప్రకారము మహాత్మానమని చెప్పఁబడువస్తువు దేశాంతరంబుననుండునదిన్నై యెందు కొనుటకు వీలుపడదో యనఁగా (రామం) శ్లో॥ ౪౯ "పితరంరోచయా

నిఁగా, వేద=ఎఱుంగుదును

౪౭ వేదవరుంబొరుళ్ నూల్కళ్ = వేదములు మొదలగురహస్యార్థ ప్రతిపాదకములగు శాస్త్రములు, అఱిందన = ఎఱిఁగెను. (ఎల్లెఱింగెననఁగా) "అరుంబొరుళాదల్ = అరుదగువస్తువని, కొళ్క- తెలిసికొనుఁడు" (అని) అఱిందన = ఎఱింగెను.

౪౮ యస్య = ఎవనిమతమందు, అమతం = పరబ్రహ్మ-జ్ఞానవిషయముకాదని సమ్మతమో. తస్య = వానియొక్క-మతమందు, మతం = జ్ఞానవిషయము. యస్య = ఎవ్వనికి, మతం. జ్ఞానవిషయమనిమతమో, సః వాఁడు, నవేద-ఎఱింగినవాఁడుకాఁడు

౪౯ పితరం = తండ్రి యగునటుల, రోచయామాస = రుచింపఁజేసెను, (అనఁగా సమ్మతింపఁజేసెను) ఆతనిసమ్మతింపఁజేసికొని యాతనికిఁదానవతరించెననుట.

మాస" అన్నట్లు నిన్ను సమ్మతింపఁజేసి రామరూపముగావచ్చి యవతరిం చిన యీతఁడు ఆ పరవస్తువేయనుకొనుమీయనుచున్నాఁడు. (రామం) పర వస్తువనియెంచి నీవును నేనునుమనసున జంకునట్లుమనలను ఉదాసీను లఁజేసితాను దూరముగా నిలువకయు, నాకుచేతిబంటువలెఁ బిలువఁదగి యు, నిన్ను సింహాసనంబుపైఁ గూరుచుండఁబెట్టి తాను క్రిందనిలిచియు నుండుటవలన నీకుఁదెలియలేదు. అనియనుకొనుము. [రామం మహాత్మా నమని రామ శబ్దానంతరము మహాత్మశబ్ద మనుసరింపఁబడి యుండుటకు తాత్పర్యము దెలుపుచున్నారు] (రామంమహాత్మానం)॥ శ్రు॥ ౫౦ "సఉ శ్రేయాన్ భవతిజాయమానః" అన్నట్లు ఆతఁడు తన్నుఁగ్రిందుపడఁజేసి కొని జనియించినతోడనే వానికి మహత్త్వమొప్పినది. నీవెకద రామం అని చెప్పినది. [సత్యపరాక్రమం అనుపదమున కవతారిక దెలుపుచున్నారు] ఆకారమునందలి క్రొత్తమెఱుఁగు ఇంకను మాసినదికాదు. శ్రమపడకుం డుటచేత నీతనిశరీరము దృఢపడినదిగాదు. అట్లుండనీతఁడు పరాక్రమిం చుటకు శక్తుండగునా, అనఁగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు. (సత్యపరాక్రమం) ఈతని గుణములు కావలసినప్పుడు శరీరమువలె స్వీకరింపను బరిత్యజిం పను దగియుండునట్టివికావు. అవి నిత్యములుగానేయున్నవి. (సత్యపరా క్రమం)॥ శ్రు॥ ౫౧ "సదైకరూపపరాక్రమం. సదైకరూపరూపాయ" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౫౨ "తఇమే సత్యాఃకామాః" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౫౩ "ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౫౪ "స్వాభావికీ

---

౫౦ జాయమానస్సన్ = జనించెడివాఁడై, సఉ=వాఁడే, శ్రేయాన్=మిగు లనుత్కర్షముఁబొందినవాఁడుగా,భవతి=అగుచున్నాఁడు

౫౧ సదా=ఎల్లప్పుడు, ఏకరూపపరాక్రమం= వికారముఁజెందకయుండెడి పరాక్రమముగలవానిన్ ✻ సదా=ఎల్లప్పుడును,ఏకరూప=వికారముఁజెందకయుం డెడి,రూపాయ=స్వరూపముగలవానికై.

౫౨ తఇమే = అట్టియీపరమాత్మగతములయిన, కామాః = సంకల్పాది గుణములు,సత్యాః= నిత్యములైయుండునవి.

౫౩ ఏతాన్-ఈ,సత్యాన్-నిత్యములగు,కామాంశ్చ-సంకల్పాది గుణములను.

౫౪ జ్ఞానబలక్రియాచ = జ్ఞానము బలము క్రియయు, స్వాభావికీ =

జ్ఞానబల క్రియాచ" అనియుఁ జెప్పఁబడియుండు ప్రకారము ఈతనికి విగ్రహం బైచ్ఛికంబై గుణములు నిత్యంబులైకదా యుండుట. శ్రీపరాశరబ్రహ్మర్షి యును॥శ్లో॥౧౫ "ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహః"అనుటచేత విగ్రహామైచ్ఛికమనిచెప్పి॥ శ్లో॥ ౧౬ "తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః" అనుటచేతగుణములు స్వాభావికములనియుచెప్పిరి. (సత్యపరాక్రమం)॥ శ్లో॥ ౧౭ "అవ్యవస్థాహిదృశ్యేతేయుద్ధేజయపరాజయా" అన్నట్లు లోకులవలెనీతనియొక్క మగతనము అవ్యవస్థితముకాదు. మఱిమెట్టిదనిన॥ శ్లో॥ ౧౮ "నావిజిత్యనివర్తేత" అనియు॥ శ్లో॥ ౧౯ "అభియాతాప్రహర్తాచ" అనియు॥ ద్ర॥ ౨౦ "శెన్ఱుకొన్ఱువెన్ఱికొండ" అనియు చెప్పఁబడి యుండురీతిని, ఈతఁడు చెలరేఁగెనేని శత్రువుల నాక్రమించుకొని వారలం దలయెత్తనీయక అణఁచివేసికానిమానఁడు. (సత్యపరాక్రమం)॥ శ్రు॥ ౨౧ "తస్మిన్‌దృష్టేపరావరే" అనియు॥ద్ర॥ ౨౨ "శివనయ

స్వభావసిద్ధములు.

౧౫ ఇచ్ఛా=తనయిచ్ఛచేత, గృహీత = పరిగ్రహింపఁబడినవయి, అభిమత=సమ్మతింపఁబడిన,ఉరు=గొప్పవియగు, దేహః=శరీరములుగలవాఁడు-చేతనులకువలె కర్మపరతంత్రములగుశరీరములుగాక తనయిష్టానుగుణమగుశరీరముగలవాఁడు.

౧౬ తేజః=తేజస్సు, బల=బలము, ఐశ్వర్య= అష్టైశ్వర్యములు, మహావబోధ=సర్వజ్ఞత్వము, సువీర్య= మంచివీర్యము, శక్తి=సామర్థ్యము ఆది=మొదలగు, గుణ=గుణములకు, ఏకరాశిః=ముఖ్యసముదాయరూపుఁడగు.

౧౭ యుద్ధే=యుద్ధమునందు, జయపరాజయా= జయాపజయములు, అవ్యవస్థాహి= సందేహింపఁదగినవికదా.

౧౮ అవిజిత్య=జయింపక,ననివర్తతే=మరలఁడు-జయించియేమరలుననుట,

౧౯ అభియాతా=ఎదిరించువాఁడు, ప్రహర్తాచ= సంహరించెడువాఁడు.

౨౦ శెన్ఱు = శత్రువులనెదిరించిపోయి, కొన్ఱు = చంపి, వెన్ఱి=జయమును కొండ=కొన్నట్టి.

౨౧ పరావరే = పరులమని తలంచుకొనియున్న బ్రహ్మాదులకంటెఁబరమైన, తస్మిన్=ఆపరమాత్మ, దృష్టే=దర్శన సమానాకార జ్ఞానవిషయముకాఁగా.

౨౨ శివన్ = రుద్రుఁడు, అయన్=బ్రహ్మ, ఇందిరన్= ఇంద్రుఁడు, ఇవర్ మొదల్=వీరుమొదలగు, అనత్తోర్ దైవక్కుళ్ఱాంగళ్ =ఎల్ల దేవతలయొక్కసమూ

నిందిరనివర్ మొదలనత్తోర్ దైవకుళ్ళాంగళ్ కైత్తొళుకిండంద" అనియు చెప్పఁబడినట్లు తామే పరములని తమ హృదయములయందు దలంచియుండు బ్రహ్మరుద్రాదులనుగూడ నధఃకరించి పరమైయుండు వస్తువ్రత్యుద్రులగు శత్రువులను విడుచునా. (సత్యపరాక్రమం) సత్యులగుపరుల నాక్రమించువాఁడనియు వ్యుత్పత్తి వివక్షింపనగును. ప్రకృతిసంబంధ నిబంధనముచేఁ బ్రాతికూల్యముచేయునట్టివారు నొకవేళమరలనను కూలింతురోయనియెంచి॥శ్లో॥౬౩ "యదివా రావణస్స్వయం" అనియు॥శ్లో॥౬౪ "గచ్ఛానుజానామి" అనియు॥ ద్ర॥ ౬౫ "ఉళందొట్టు" అనియుఁ జెప్పినట్లు రక్షణోన్ముఖుఁడైనప్పుడును రక్షణమునకుఁ జోటియ్యక ప్రాతికూల్యమునందే కడవఱకు నిలుకడగా నుండెడివారిని ముగింపుసేయుననుట. [రామంఅను పదమును సత్యపరాక్రమ మనుపదముతోఁజేర్చి తాత్పర్యము నుపపాదింనుచున్నారు] (రామంసత్యపరాక్రమం) ఆక్రమించునప్పుడు త్రివిక్రముని వలె చేప్పినదివేఱు చేసినదివేఱుగాక యేక రూపముగా నుండు ననుట. (రామం సత్యపరాక్రమం) ఇతరులనుజంపునప్పుడు ఈతఁడాయుధమెత్తవలయుననునది లేదు. పరాక్రమించవలయుననునది లేదు॥శ్లో॥ ౬౬ "హతాన్యేకేనరామేణ" అనియు॥ శ్లో॥ ౬౭ "రామబాణాభిహతోభృశార్తశ్చా

హములు, కైత్తొళుక్కిండంద = స్తుతియింపఁగా వెలుఁగుచున్న. (ఇట్టివిపరమాత్మ.)

౬౩ యదివా=లేనియెడల=స్వయం=తాను, రావణః=రావణుఁడు-అనఁగా రావణునితమ్ముని మాత్రమేకాదు రావణుఁడేవచ్చి శరణుచొచ్చినను రక్షింతును. అనిరామునివాక్యము.

౬౪ అనుజానామి=అనుజ్ఞయిచ్చుచున్నాను. గచ్ఛ=పొమ్ము. శ్రీరాముఁడు యుద్ధమునందునిరాయుధుఁడైన రావణునిఁజూచి చెప్పినవచనము.

౬౫ ఉళక్కొత్తొట్టు=అనుకూలించునేమోయనిహృదయపరిక్షచేసి.

౬౬ ఏకేన=ఒక్కరుఁడగు, రామేణ=శ్రీరామునిచేత, హతాని= (పదునాలుగువేలరాక్షసులసమూహములు)చంపఁబడెను. రాక్షసులుపదునాలుగువేలమందిగా ఉన్నప్పటికిని రాముఁడొక్కరుఁడేవారలసంహరించెననుట.

౬౭ వీరః=శూరుఁడగురావణుఁడు, రామబాణాభిహతః=శ్రీరామునిబాణములచేతప్రహరింపఁబడినవాఁడై, భృశార్తః=మిక్కిలి పీడితుఁడై, చచాల=సంచ

లు చాపంచము మోచవీరః" అనియు ॥ శ్లో ॥ ౭౮ "శ్రీమాన్ సుఖసుప్తః పరంతపః" అనియు చెప్పఁబడియుండు ప్రకారము సౌందర్యమును ప్రయత్నమును సాధనములుగాఁ గొనియే వారల నశింపఁ జేయును. [వసిష్ఠోపి యనుపదమున కవతారిక దెల్పుచున్నారు] ఏవిధముగానైన సీతనిఁదీసికొని పోవుటకొఱకే ప్రయత్నించుటవలన మిగుల పొందికగాఁ జెప్పునట్టి యీమాట విశ్వసనీయమాయనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. (వసిష్ఠోపి) సర్వజ్ఞుఁడై పరమర్షి యగు శ్రీవసిష్ఠభగవానుఁడునుఎఱుంగును. (వసిష్ఠః) స్వకార్యపరుఁడనైవచ్చిననన్నుఁగాక॥శ్లో॥౭౯ "సతేహంపితురాచార్యః" అన్నట్లునీకార్యమునకు పురుషకారిణ్యైనిలిచినీకాప్తుఁడునైయుండువసిష్ఠునినడుగరాదా (వసిష్ఠః) వసియనునదిసప్తమ్యంతమగునేని ॥ శ్లో॥ ౮౦ "కులగురుర్భగవాన్వసిష్ఠః" అని చెప్పియుండుటవలన నాయెడలస్నిగ్ధుఁడైమీయెడ- హితమునందు నిలుకడగానుండెడు వాఁడుకాఁడా॥ శ్లో ॥ ౮౧ "ఇదంవోయాజ్యానాం" అని మురారి చెప్పియున్నాఁడుగదా. [వసిష్ఠపదమునకు క్రియఁగూర్చి యుపన్యసించుటకై యవతారిక] నీవును ఇక్ష్వాకుకుల జాతుఁడైనందున నీకునందులో నంతర్భావము సంభవించునేయనఁగాఁజెప్పుచున్నాఁడు (వసిష్ఠోపివేత్తి) ఆమర్యాదఁజెఱుపుకొని యాతనిపుత్రాదులనుజంపి యాతనిసురభిని పట్టుకొనిపోయి యాతనితోయుద్ధము చేసి పరిభవము నొంది విరోధము సంపాదించుకొనియుండు నాకుఁగా నచ్చియబద్ధముచెప్పఁడు. అట్టివానినడిగి తెలిసికొనుము. అపిశబ్దమునేనే కాదు ఈతఁడును ఎఱుంగును అనిసముచ్చయమును దెల్పును. లేక. అపిశ

లించెను (అంతియకాక) చాపంచము మోచ=ధనుస్సును కూడ వదలిపెట్టెను.

౭౮ శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుఁడగు రాముఁడు, సుఖసుప్తః=సుఖముగానిద్రించుచు, పరంతపః=శత్రువులనునశింపఁజేయువాఁడు.

౭౯ సః=అట్టిప్రసిద్ధుఁడగు. అహం=నేను, తే = నీయొక్క, పితుః=తండ్రికి, ఆచార్యః=గురుఁడను.

౮౦ భగవాన్ = త్రికాలజ్ఞానసంపన్నుఁడగు, వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు, కులగురుః=ఇక్ష్వాకు కులమునకు కులక్రమాగతుఁడైన గురువు.

౮౧ ఇదంవోయాజ్యానాం = యజ్ఞముసేయుమీకులముగౌరవముఁజెందుట యీవసిష్ఠునివలనఁగదా అనిభావము.

బ్ధము విరోధమును దెల్పుచున్నది. అట్లయ్యేనేని నాకువిరోధియగునీతఁడు నెఱుంగుననుట. [మహాతేజాః అనుపదమున కవతారిక] ఇతరులగు ఋషులకంటె వీనికాధిక్యమేమనఁగా (మహాతేజాః) సరస్వతికి వల్లభుఁడగు బ్రహ్మకుఁబుత్రుఁడై స్వయోగసిద్ధజ్ఞానముగలిగి యందువలన సంపాదితమగు గౌరవము గలవాఁడనుట. (మహాతేజాః) లోకనాథుండగుపురుషోత్తముండును దనపాదములయందు వ్రాలునట్టి మాహాత్మ్యముఁగలవాఁడు. (మహాతేజాః) ॥ శ్లో ॥ ౨౨ "కౌశికోయశసాంనిధిః" అన్నట్లు లోకులపొగడికలకువిషయమగునేనును। శ్లో॥ ౨౩ "వసిష్ఠోమామేవంవదతు" అనియు ॥ శ్లో॥ ౨౪ "సత్యంచకారబ్రహ్మర్షి రేవమస్త్వితిచాబ్రవీత్" అనియుఁజెప్పినట్లు ఆతనివాక్కుచే బ్రహ్మర్షి పట్టమును బహుమానమునుబొందినవాఁడననెడి విశేష గౌరవముగలవాఁడు. ఈవిధముచేత నీకంటెఁ బెద్దయయినను॥ శ్లో॥ ౨౫ "తేషాంతేజోవిశేషేణ ప్రత్యవాయోనవిద్యతే" అనిచెప్పి యుండుటంబట్టి నీకొఱకబద్ధము చెప్పినను చెప్పవచ్చునేయనఁగా (మహాతేజాః)॥శ్లో॥ ౨౬ "సత్యధర్మపరాయణః"అనియు॥ శ్రు॥ ౨౭ "సత్యంవదధర్మంచర" అనియుచెప్పినట్లుతాను సత్యమునుహితమును అనుష్ఠించి పరులచే ననుష్ఠింపఁజేయునట్టి మహాతేజస్వియై పెద్దతపస్విగానుండెడువాఁడు తేజోహానికలుగునటులఅసత్యముపల్కునా. [మహాతేజాః]॥శ్లో॥ ౨౮ "ధిగ్బలంక్షత్రియబలంబ్రహ్మతేజోబలంబలం" అనునట్లునిరవధికబ్రహ్మతేజ

---

౨౨ కౌశికః=విశ్వామిత్రమహర్షి, యశసాం=పొగడికలకు, నిధిః-ఉనికిపట్టు.

౨౩ వసిష్ఠః=వసిష్ఠమహర్షి, మాం=నన్ను, ఏవం-ఇట్లు-అనఁగా బ్రహ్మర్షిఁగా, వదతు=వచియించుఁగాత.

౨౪ బ్రహ్మర్షిః=బ్రహ్మర్షియగువసిష్ఠుఁడు, సత్యం=యథార్థముగ, చకార = చేసెను, ఏవమ్=ఇట్లు, అస్తు=అగుఁగాక, ఇతిచ=ఇట్లనియు, అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

౨౫ తేషాం=అట్టివారలకు, తేజోవిశేషేణ=మాహాత్మ్యాతిశయముచేత, ప్రత్యవాయః=బాధకము, నవిద్యతే=లేదు.

౨౬ సత్య=సత్యమందును, ధర్మ=ధర్మమందును, పరాయణః=తత్పరుఁడు.

౨౭ సత్యం=యథార్థమును, వద-చెప్పుము. ధర్మం=ధర్మమును, చర=నడుపు.

౨౮ క్షత్రియబలం=క్షత్రియులయొక్కబలము, ధిక్ బలమ్=ఉపయోగములేని

స్సుగలవాఁడు. [యేచే మేతపసిస్థితాః అనువాక్యమునకు తాత్పర్యము] అట్లు పెద్ద వాఁడు గానుండినను నాకు నీకును వివాదము కలిగెనేని తనకుహానిసంభవించునటులుండినను ॥ శ్రు ॥ ౭౮ "యద్బ్రాహ్మణశ్చా బ్రాహ్మణశ్చప్రశ్నమేయాతాం బ్రాహ్మణాయాధిబ్రూయాత్" అనియు॥ శ్లో॥ ౭౦ "బ్రాహ్మణార్థేగవార్థే వాసమ్యక్ ప్రాణాన్ పరిత్యజేత్" అనియు చెప్పఁబడియుండునట్లు బ్రహ్మఋషియగు నీపక్షముగ మాటలాడునుగాని క్షత్రియుఁడగు నాపక్షముగమాటలాడునా, అని యంటివేని (యేచేమేతపసిస్థితాః) రాజుయొక్క గౌరవమునుగాంచి వారలయిష్టానుగుణముగా ముఖప్రీతి మాటలుచెప్పెడునట్టి వారమగుమమ్మునుగాక శుష్కపత్రభోజనులగువీరలనడుగుము. (ఇమేతపసిస్థితాః)॥ శ్లో॥ ౭౧ "ఊనషోడశవర్షః" అన్నట్లు ఆతనికివయఃపరిపూర్తి లేమింజేసి ఆతని యోగ్యతనుగుఱించి సందేహింపవలవదు॥ శ్రు॥ ౭౨ "తస్యధీరాః పరిజానంతియోనిం" అనినట్లు ఆతని యొక్క జన్మరహస్య జ్ఞానము గలవారగు వీరిని యడుగుమనిభావము. (ఇమే) పులస్త్యుఁడు, అగస్త్యుఁడు, పరాశరుఁడు, పారాశర్యుఁడు, అని చెప్పగాఁ బ్రసిద్ధులయి యాచార్యపదము నిర్వహించుకొనుచుఁ దిరుగుచున్నవారలుగాక వీరని నిర్దేశించిచెప్పుటకుఁగూడ నైతిలేనకులు ఏకాంతశీలురగుచుఁ బ్రసిద్ధిలేక యుండువారలు. నేనును శ్రీవసిష్ఠ భగవానులు

బలము, బ్రహ్మతేజోబలఁ=బ్రహ్మతేజస్సువలనఁ గలిగిన బలము, బలమ్= శ్రేష్ఠమగు బలము.

౭౮ బ్రాహ్మణశ్చ= బ్రాహ్మణుఁడును, అబ్రాహ్మణశ్చ=బ్రాహ్మణభిన్నుఁడును యత్ ప్రశ్నమేయాతాం- ప్రశ్నను గుఱించియెతెంచిరేని, బ్రాహ్మణాయ=బ్రాహ్మణుని కొఱకు, అధిబ్రూయాత్. అధికముగ చెప్పనగును.

౭౦ బ్రాహ్మణార్థే = బ్రాహ్మణునికొఱకును, గవార్థేవా = గోవుకొఱకును సమ్యక్=బాగుగా, ప్రాణాన్=ప్రాణములను, పరిత్యజేత్=విడువనగును.

౭౧ ఊన=తక్కువైన, షోడశవర్షః=పదునాఱుసంవత్సరములుగలవాఁడు.

౭౨ తస్య=ఆతనియొక్క, యోనిం=జగత్కారణత్వమును, ధీరాః=పండితులు, పరిజానంతి=చక్కగానెఱుంగుదురు.

మాత్రమే గాక వీరలు నెఱింగియున్నారు. అని భావము. (ఇమే) వీరియొక్క వైలక్షణ్యము నేనుపపాదింపవలయునా? నరసినతలలును, వంగెడు గడ్డములును, నీరసమైనతోలును, శుష్కించిన దేహములును, ఎంచెడు వ్రేళ్లును, జపించెడినోరును, కాఱుచున్న కన్నీరును, మా అనిభగవదనుసంధానమును, పులకాంకిత దేహములును గలిగియుండెడి యునికిఁ జూడఁగాఁ దెలియదా? ॥ శ్లో ॥ ౨౩ "ఆహ్లాదశీత నేత్రాంబుః పుళకీకృత గాత్రవాన్। సదా పరగుణావిష్టో ద్రష్టవ్యస్సర్వదేహిభిః" అన్నట్టిరీతిగలవారుగదా వీరు. (ఇమే) వీరలీవిధముగ నిదంశబ్దముచేతనంగుళీనిర్దేశము చేసి చూపఁదగువారుగాని వాక్కుచేతఁ జెప్పుటకు వాఙ్మనస్సులకును గోచరులుగారు. (ఇమే) ॥ ద్ర ॥ ౨౪ "శిరియనెన్జు ఎన్నిళంశింగత్తై యికద్దేల్ కండాయిశిరుమైయిన్ వార్తైమావలియిడచ్చెన్జు కేళ్" అన్నట్లు దూరస్థుఁడగు నొక్కనివద్దకుఁ బోయియడుగ నావశ్యకత లేకుండునటులు ఇచ్చటనె సన్నిహితులయియుండఁగంటిమికదా. (ఇమే) మహాబలివలెనాసురప్రకృతులుగాక పరమసత్త్వనిష్ఠులైన ఋషులుగానుండఁగంటిమే. (ఇమే) నావలెను శ్రీవసిష్ఠ భగవానునివలెను ఒకరిద్దఱుగాక ॥ శ్లో ॥ ౨౫ "భూయసాంస్యాద్బలీయస్త్వం" అనునట్లు వీరుపలుగురుగా నుండుటయు నీకు విశ్వాసహేతువు

౨౩. ఆహ్లాద = సంతోషముచేతఁగలిగిన, శీత = చల్లనైన, నేత్రాంబుః = కన్నీళ్లు గలిగిన వాఁడును, పుళకీకృత = పులకలుగ్రమ్మిన, గాత్రవాన్ = శరీరము గలవాఁడును, సదా = ఎల్లప్పుడును, పర = పరమాత్మయొక్క, గుణ = గుణముల యొక్క, ఆవిష్టః = ఆవేశముగలవాఁడును అగుపరమైకాంతి, సర్వదేహిభిః = ఎల్ల శరీరధారులచేతను, ద్రష్టవ్యః = చూడఁదగినవాఁడు — గౌరవింపఁదగినవాఁడనుట.

౨౪. శిరియనెన్జు = చిన్నవాఁడని, ఎన్నిళంసింగత్తై - నాచిన్నిబాలసింహమును. (అనఁగా సింగపుపిల్లవంటి నాచిన్నికృష్ణుని) ఇకద్దేల్ కండాయి = అలక్ష్యముసేయవద్దు. శిరుమైయిన్ వార్తై = చిన్నవానివృత్తాంతము, మావలియిడచ్చెన్జు = మహాబలి చక్రవర్తివద్దకుఁబోయి, కేళ్ = అడుగుము.

౨౫. భూయసాం = అనేకులకు, బలీయస్త్వం = ప్రాబల్యము, స్యాత్ = అగును. అనఁగాననేకులుచెప్పినదిదృఢమనుట.

గా దా. [తపస్స్థితాః అను వాక్యమునకు అవతారిక] వీరుపలుగురగుట వలనఁ బ్రయోజనమేమి అసత్యమాడనట్టిధార్మికులుగానుండవలయునే యనఁగా. (తపస్స్థితాః) అనుచున్నాఁడు॥ శ్లో॥ ౨౬ "తపోదానంతపస్స త్యంతపోధర్మః ప్రతిష్ఠితః" అన్నప్రకారము ఎల్లప్పుడు తపఃపరులయినం దునఁబరమధార్మికులగుదురనుట. (తపస్స్థితాః) భగవదీయమైనిత్యమగు నాత్మవస్తువునకుహితమును వెదకుచుఅల్పమునస్థిరమునగుశరీరమునందాశ లేనివారు. (తపస్స్థితాః)॥ శ్లో॥ ౨౭ "హుతమిష్టంచతప్తంచధర్మశ్చాయం కులస్యతే। గృహాత్ప్రతినివర్తంతేపూర్ణకామాయదర్థినః" అన్నట్లు అతి థులను అభ్యాగతులను సంతోషపఱుచుటయె ధర్మమనియుండెడి వారల నుట. (తపస్స్థితాః) తపశ్శబ్దవాచ్యంబగు నర్థత్రయమందును నిష్ఠగలిగి యుండు వారలనుట. ఎట్లనిన తపసంతాపే అనుటచేత సంతాపమర్థమ గునప్పుడు॥ శ్రు॥ "యజ్ఞేనదానేనతపసా" అనియు॥ శ్లో॥ ౨౮ "కర్మయో గస్తపస్తీర్థదాన యజ్ఞాదిసేవనం" అనియుఁ జెప్పఁబడినప్రకారము జ్ఞాన భక్తుల కంగమగు కర్మయోగమందు నిష్ఠితులగువారని భావము. లేక. తపఆలోచనేయనుటచేత ఆలోచనయర్థమగునప్పుడు॥ శ్లో॥ ౨౯ "అత్మానం

---

౨౬. దానం = ఈవి, తపః = తపస్సు. సత్యం = సత్యము, తపః = తపస్సు. ప్రతిష్ఠితః = నిలుకడగానుండెడి, ధర్మః = ధర్మము, తపః = తపస్సు. అనిచెప్పబడును.

౨౭. అర్థినః = యాచకులు, పూర్ణకామాః = పరిపూర్ణమనోరథులయి, గృహాత్ = ఇంటినుండి, ప్రతినివర్తంతే ఇతియత్ = మరలుచున్నారనునదియేది కలదో. (తత్ = అది,) హుతం = హోమమును. ఇష్టంచ = యాగమును, తప్తంచ = తపస్సును, అయం = ఈ, తే = నీయొక్క, కులస్య = వంశమునకు, ధర్మశ్చ = ధర్మ మును, అగును.

౨౮. తపః = తపస్సు, తీర్థ = పుణ్యక్షేత్రవాసము, దాన = సత్పాత్రములకు నిచ్చుటయును, యజ్ఞాదిసేవనం = యజ్ఞములు మొదలగునవిచేయుటయును, కర్మ యోగః = కర్మయోగములగును.

౨౯. ఆత్మానం = జీవాత్మను, తత్వతః = యథార్థముగ — అనఁగా ప్రకృతివిలక్ష ణుఁడనియు జ్ఞానానందమయుఁడనియు, జ్ఞాత్వా = ఎఱిఁగి,

తత్వతోజ్ఞాత్వా" అనియు ॥ శ్లో ॥ ౯౦ "ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకం" అనియుఁజెప్పెడిరీతిని ఆత్మజ్ఞాన రూపమగు జ్ఞానయోగమునందు నిష్ఠితులనియు భావము. లేక. తప ఐశ్వర్యేఅనుటవలన ఐశ్వర్య మర్థమగునప్పుడు॥ శ్లో॥ ౯౧ "ప్రశాసితారంసర్వేషామ్" అనియు॥శ్రు॥౯౨ "యేచేమేరణ్యేశ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే" అనియు ॥ శ్రు ॥ ౯౩ "పరమంయోమహత్తపః" అనియుఁజెప్పెడిప్రకారముసర్వమునునియమించువాఁడయితపశ్శబ్దవాచ్యుండగు పరమాత్మవిషయమందు జ్ఞానభక్తియోగనిష్ఠగలవారనియుభావను. లేక.(తపసిస్థితాః)వాచికతపోరూపమగుస్వాధ్యాయమందు నిష్ఠితులనియుభావము. లేక.(తపసిస్థితాః)* పరభక్తిపరజ్ఞానపరమభక్తులుగలవారనియు భావము. లేక (తపసిస్థితాః)అనఁగా॥శ్లో॥ ౯౪ "తస్మాన్న్యాసమేషాంతపసామతిరిక్తమాహుః" అనియు॥శ్లో॥౯౫ "తేషాంతు తపసాంన్యాసమతిరిక్తంతపశ్శ్రుతం" అనియుఁజెప్పఁబడినరీతిగా అన్నిటినిమించిన తపస్సగు ప్రపత్తి నిష్ఠగలవారు అని భావము. ఈశ్లోకముచేత ఊనషోడశవర్షః అనెడిశ్లోకమునకుఉత్తరమియ్యఁబడెను. పశ్యామి

---

౯౦. ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన=జీవాత్మఅనన్యార్హశరణత్వమును, అనన్యభోగ్యత్వమును గలది యనియెడియెఱుకయె, పూర్వకం= పురస్సరముగనుండునట్లు.

౯౧. సర్వేషాం=ఎల్లవారికి, ప్రశాసితారం = నియామకుఁడైనవాని.

౯౨. అరణ్యే = అడవియందలి, యేచేమే = ఏయిట్టిఋషులు, శ్రద్ధా = శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యమగు పరమాత్మను, తపఇత్యుపాసతే= తపస్సనియుపాసించెదరో.

౯౩. యః=ఏపరమాత్మ, పరమం=సర్వోత్కృష్టమగు, తపః=తపస్సో.

శ్లో. * పరభక్తిరదృష్టార్థప్రత్యక్షాభినివేశనం
పరజ్ఞానంతుతస్యైవసాక్షాత్కారపరిస్ఫుటః
పునర్విశ్లేషభీరుత్వంపరమాభక్తిరుచ్యతే

౯౪. తస్మాత్ =అట్లగుటచేత,ఏషాంతపసాం= ఈతపస్సులలోపల, న్యాసం =ప్రపత్తిని, అతిరిక్తం=అతిశయించినదిగా, ఆహుః=చెప్పుదురు.

౯౫. తేషాంతపసాంతు =ఆతపస్సులలోపల, న్యాసం= ప్రపత్తి, అతిరిక్తం= అతిశయించినదియగు , తపః=తపస్సుగా, శ్రుతం= వినికిచేయఁబడినది—అనఁగా చెప్పఁబడెనుట.

యని బాహ్యచక్షువుచేతనీవుచూచునది ప్రత్యక్షముకాదు. యోగపరిశుద్ధమగు నాంతరచక్షువుచేత నేను చూచునది ప్రత్యక్షము. అని అహంవేద్మియనుటచేఁజెప్పఁబడెను. ఊనషోడశవర్షః అనిపరువమునుగుణించిచులకనగా నెంచవద్దు. విరోధినిరసనక్షముఁడగుటవలనఁ బెద్దవాఁడే యగునని మహాత్మానమనుటచేఁజెప్పఁబడెను. మేరామః అని నీయొక్కమమకారములో నాతనినడఁగించుకొనుటకు శక్యముగాదు ॥ శ్లో ॥ ౧౬ "లోకాభిరామః" అనిసర్వలోకశరణ్యుఁడయ్యెగదాయాతఁడుండుననుటకేవలరామమనుటచేఁజెప్పఁబడెను. రాజీవలోచనః అనిప్రొద్దుపోవుటకుముందే నిద్రించువాఁడునిశాచరులతోఁబోరుటకుధీరుఁడు గాఁడనితలఁచియుండవద్దు॥శ్లో॥ ౧౭ "సుఖసుప్తః పరంతపః" అన్నట్లుఆనిద్రయేశత్రులనునాశముసేయునట్లు నిత్యపరాక్రముఁడుగానుండుననిసత్యపరాక్రమమనుటచేతఁ జెప్పఁబడెను. అస్యరాక్షసైః అన్నట్లు ఈతఁడో ఒక్కరుఁడు, వారలనేకులు, ఈతఁడుమనుష్యుఁడు, వారలురాక్షసులు అనితలఁపవలదు ॥ ద్ర ॥ ౧౮ "ఉదుక్కైయశురరుయిరెల్లాముండవొరువన్" అనియు॥ద్ర॥ ౧౯ "తిణ్ణొళ్శురరైత్తేయవళర్కిన్రాన్" అనియు చెప్పఁబడియుండుప్రకారము కోటిమంది రాక్షసులకును ఈతఁడొకఁడే తగియుండుననుట వీనిలోనేకవచనముచేతను ధర్మినిర్దేశముచేతను దెల్పఁబడుచున్నది. పశ్యామియను నేకవచనముచేత నీవొక్కరుఁడవే యీతనియయోగ్యతను దెల్పుటకుఁదగియుండెదవు అనియు వసిష్ఠోపి యేచేమే తపసిస్థితాః అని చెప్పుటచేత నాతని యోగ్యతను దెల్పుటకు అనేకులు గుంపులుగానున్నారనియుఁ దెల్పఁబడు

---

౧౬. లోక=జనులకు, అభిరామః=మనోహరుఁడు.

౧౭. సుఖసుప్తః = సుఖముగనిద్రించుచున్నవాఁడై, పరంతపః = శత్రులను తపింపఁజేయువాఁడు.

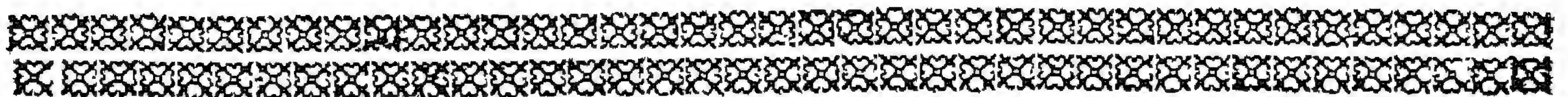
౧౮. ఉదుక్కై=అంతస్సారముగల, అశురర్=రాక్షసులయొక్క, ఉయిరెల్లాం=ప్రాణములనన్నింటిని, ఉండ=పరిగ్రహించిన, ఒరువన్=ఒక్కరుఁడు.

౧౯. తిణ్ణోళ్=ధృఢముగల,అశురరుయిర్=రాక్షసులప్రాణములు, తేయ=నశించునటులు, వళరుకిన్రాన్=వృద్ధిఁబొందుచున్నవాఁడు.

చున్నది. ఏతావతా ఈప్రకారముగ నీశ్లోకము ఆశ్లోకమునకును త్తరము గానున్నది. శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందుఅహంవేద్మియను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసముసంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

విశ్వామిత్రమహర్షి రాక్షసులను సంహరించుటకు శ్రీరామునిఁదనతోడనంపు మనియడుగఁగా దశరథుఁడుమిగులసంకటపడి రామునంపఁదగదని యీక్రింది శ్లోకముచేతనాతనికిఁదెల్పుచున్నాఁడు ఇది శ్రీరామాయణములో నిరువదవ సర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ ఊనషోడశవర్షో మేరామో రాజీవలోచనః।
నయుద్ధయోగ్యతామస్యపశ్యామిసహరాక్షసైః॥ ౨॥

టీ॥ మే=నాయొక్క, (కుమారుఁడగు) రామః=శ్రీరాముఁడు, ఊన...ర్షః= ఊన=కొంఅవడిన, షోడశవర్షః=పదునారు సంవత్సరములుగలవాఁడు. కొంచెము తక్కువగా పదియారేండ్లప్రాయమువాఁడు అనఁగావ్యవహారజ్ఞానముపదియారేండ్లకుఁ బిమ్మటనేకాని కలుగదుగనుక వ్యవహారజ్ఞానములేని పసివాఁడనుట. రాజీవలోచనః=తామరరేకులవంటికన్నులుగలవాఁడు. అస్య = ఈతనికి, రాక్షసైః= రక్కసులతోడ, యుద్ధయోగ్యతాం=యుద్ధముచేయుసామర్థ్యమును, నపశ్యామి= కనుఁగొనను —అనఁగాలేదని యెంచెదననుట.

[ఈశ్లోకమునకవతారిక] విశ్వామిత్రమహర్షి ॥ శ్లో ॥ ౧ "యజ్ఞవిఘ్నకరంహన్యాం" అనియొడి శ్రీరాముని సంకల్పము నెఱింగినవాఁడు గానతనయొక్క యజ్ఞవిఘ్నములనుఆతనిఁగొని తొలఁగించుకొనవచ్చునని యెంచి శ్రీరామచంద్రునియుద్ధమున కంపవలయుననిదశరథుని బ్రార్థింప నాతఁడును శ్రీరామునియందలి వాత్సల్యముచేత నంతరంగముగలంగి ॥ ద్ర॥ ౨ "మయంగుమాల్" అన్నట్లు ప్రేమాంధుఁడై వ్యాకులతఁ జెంది

౧. యజ్ఞ=యాగమునకు, విఘ్నకరం= విఘ్నముసేయువానిని, హన్యాం= చంపెదను.

౨. మయంగుం=మోహించును. ఆల్=ఆశ్చర్యము.

"అహంవేద్మిమహాత్మానం" అని ఋషియుగ్గడించి చెప్పిన శ్లోకమువిన్నవాఁడగులకయు కుమారుని యొక్క పరువమునందలి మౌగ్ధ్యమును గాంచి యాతనివిడువలేక సంభ్రమించుచున్నాఁడు.

(ఊనషోడశవర్షః) ఇంతకాలమువరకు పదునాఱేండ్లునిండినవికావు. శ్లో॥ ౩॥ "క్షీరకంఠశ్చ రామభద్రః" అన్నట్లుపాలుగాఱు పరువమునందే యొకఁడు యుద్ధము సేయశక్తుండగునేయని చెప్పుచున్నాఁడు. (ఊనషోడశవర్షః) శ్లో॥ ౪ "బాలఆషోడశాద్వర్షాత్ పౌగండ్యశ్చేతికీర్త్యతే" అనియెడి మన్వాదివచన ప్రకారము పదునాఱు సంవత్సరములకు లోపడి యుండువాఁడు బాలుఁడును అప్రాప్తవ్యవహారుండునై యుండుటంజేసి మఱియొకరిని సహాయ మపేక్షించునుగాన ॥ శ్లో ॥ ౫ "చతురంగసమాయుక్తం మయాసహచతంనయ" అన్నట్లు నన్నును చతురంగ బలములను గూర్చుకొని పోదువుగాని ఈతనినొంటరిగాఁ గొనిపోకుము. అట్లు కొనిపోతివేని ప్రయోజనములేదు. (ఊనషోడశవర్షః) ॥ శ్లో ॥ ౬ "బాలోహ్యకృతవిద్యశ్చనచ వేత్తిబలాబలం । నచాస్త్రబలసంపన్నోనచయుద్ధవిశారదః" అన్నట్లు ఈతనిపరువమో బాల్యము. మఱిధనుర్వేదమధికరించినవాఁడునుగాఁడు. సేనలోని యొక్కొక్కవతకున్ఱలను ఎఱుంగఁడు. ఈతఁడూరకుండినను ఈతనిశక్తి యపేక్షించక తనకుఁదానె పనులు నెఱవేర్చుకొని పోఁగల గొప్పయస్త్రముల యుపదేశముఁ బొందినవాఁడునుగాఁడు. మఱియు

౩. రామభద్రః = శ్రీరాముఁడు, క్షీరకంఠశ్చ = కంఠమునందు తల్లిపాలుమాఱక యుండెడివాఁడు—అనఁగాఁ దల్లివద్ద చనుఁగుడుచుపరువముగలవాఁడు అనిభావము.

౪. అషోడశాత్ వర్షాత్ = పదునాఱుసంవత్సరములవరకు, బాలః = బాలుఁడు పౌగండ్యశ్చేతి = పౌగండవయస్సు గలవాఁడనియు, కీర్త్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

౫. చతురంగసమాయుక్తం = చతురంగబలముతోఁగూడినవానిఁగా, మయాచసహ = నాతోఁగూడ, తం = ఆరాముని, నయ = కొనిపొమ్ము.

౬. బాలోహి = శ్రీరాముఁడు బాలుఁడుగదా, అకృతవిద్యశ్చ = ధనుర్విద్యను నేర్చుకొననివాఁడు, బలాబలం = బలముగలదానిని బలములేనిదానిని,

యుద్ధముఁజేసియు వ్యూహములను దీర్చియు వాడుకపడినవాఁడుగాఁడు. ఈతనినాయుద్ధమునకుఁ గొనిపోవ నుద్యోగించెదవు. ఇదియేమియఘటిత ఘటన సేయయత్నించితివి. (ఊనషోడశవర్షః) పదునాఱుసంవత్సరములు పూర్ణములగుటకింకను గొన్నిసంవత్సరములు జరగవలసియున్నది. అన్ని సంవత్సరములయిన యనంతర మీబుషివచ్చియడిగనేని యేవిధమైననెప ముచెప్పియు తప్పించు కొనఁగూడదు. అట్లు సంప్రాప్తషోడశ వయ స్కుని నశక్తుఁడనియుఁ జెప్పఁ గూడదు. కానఁ దీసికొనియే పోవ్రను. అట్లు కాకుండుటచేత నింతటితో మనము తప్పించుకొని బ్రతుకఁగంటిమి. (ఊనషోడశవర్షః) ఊనశబ్దము అపరువమునందుఁ గొంచెము తక్కువను గనుపఱచు చున్నది. కనుక పదునైదున్నరయని యైనను పదునైదు ముప్పాతికయనియైనను గ్రహింపనగును. అనఁగాఁగొంచెమెచ్చు తక్కు వగాఁ బదునాఱు సంవత్సరములనిభావము. ఈపదునాఱు సంవత్సరము లును ॥ శ్లో ॥ ౭ "సమాద్వాదశ తత్రాహం రాఘవస్య నివేశనే । భుం జానా మానుషాన్ భోగాన్సర్వ కామసమృద్ధినీ" అన్నట్లు వివాహము యినయనంతరము పంద్రెండు సంవత్సరములును గూడఁగా ఇరువదెని మిది సంవత్సరములని తోచుచున్నది. అరణ్యమునకుఁబోయినప్పుడు॥శ్లో॥ ౮ "భర్తామమమహాతేజా వయసా పంచవింశకః । అష్టాదశహివర్షాణి

నచవేత్తి=ఎఱుఁగనుఎఱుఁగఁడు, అస్త్ర=బ్రహ్మాస్త్రాదులయొక్క, బల = బలము యొక్క, సంపన్నః =కలిమిగలవాఁడు— బ్రహ్మాస్త్రాదులగురుముఖమునభ్యసించి యుండుటవలనఁగలిగినపరిపూర్ణబలముగలవాఁడు, నచ =కాఁడు, యుద్ధ=యుద్ధము నందు, విశారదః=సమర్థుఁడును, నచ= కాఁడు.

౭- తత్ర=ఆ యయోధ్యానగరమునందు, అహం= నేను, ద్వాదశ సమాః = పంద్రెండేఁడ్లు, రాఘవస్య=శ్రీరామునియొక్క, నివేశనే= ఇంటియందు, మానుషాన్ భోగాన్=మనుష్యులవియైనభోగములను, భుంజానా=అనుభవించుచున్నదానను, సర్వకామసమృద్ధినీ=ఎల్లకోరికలనింపుగలదానను (అయియుంటిని.)

౮. మహాతేజాః = గొప్పతేజస్సుగలవాఁడగు. మమ=నాయొక్క, భర్తా= పెనిమిటి, వయసా = ప్రాయముచేత, పంచవింశకః = ఇరువదేనింటినిగలవాఁడు (అనఁగానిరువదియైదేండ్లప్రాయముగలవాఁడనుట) మమ- నాయొక్క, జన్మని=ఉత్ప

మమజన్మనిగణ్యతే" అని శ్రీసీతాదేవియొక్క వచనమును గనఁబడుచున్నది॥ శ్లో॥ ౯ "దశసప్తచవర్షాణితవజాతస్యపుత్రక । ఆసితానిప్రకాంక్షంత్యా మయాదుఃఖపరిక్షయం" [ఓశ్రీరామ] నీవు జన్మించినది మొదలుకొని నీవు కిరీటముధరించు పర్యంతము పదునేడు సంవత్సరములు క్లేశము తీరునను కొనుచుంటినియని శ్రీకౌసల్యాదేవియొక్క వాక్యమును గనఁబడుచున్నది. ఇరువదెనిమిదనుటకును ఇరువదియైదనుటకును పదునేడనుటకును సామరస్యోపపత్తియెట్లనఁగా? ఇచ్చటకొందఱు దశసప్తచ యనువచనమునుఁ గొనిసమాధానము చెప్పిరి. అదియెట్లనఁగా ॥ శ్లో ॥ ౧౦ "ఏకాదశేషురాజన్యం" అను విధివాక్యముండుటవలనఁ బదునొకండవ సంవత్సరమునందు రాజకుమారునికుపనయనమగుటంజేసిద్విజన్మత్వముకలుగునుగాననదియునొకజన్మమగుటచే నంతకుముందటి పదియునుద్రోపుడుచేసినఁ బదునేడు సంవత్సరములగును. అని నిర్వహించిరి, అట్లుచెప్పఁదగదు. ఏలయనఁగా ఈవాక్యము పుత్రప్రవాసజనితమైన దుఃఖముచేత నిర్విణ్ణురాలగుస్త్రీయొక్క వచనముగాన జన్మముమొదలుకొనిప్రథమజన్మమేదీనివలనఁ బోధింపఁబడును. శోకదశలోనొక స్త్రీ మిక్కిలి యవహితయై ధర్మశాస్త్రమును సంధించి పదింటినిత్రోపుడుచేసి ద్వితీయజన్మమును వివక్షించుననుటయనుచితముగాఁగను పట్టుటవలనను, ఇవియొకయాఱును పండ్రెండును పదు

త్తియందు, అనఁగాపుట్టినది మొదలు, అష్టాదశహివర్షాణి= పదునెనిమిదిసంవత్సరములు, గణ్యతే=లెక్కింపఁబడుచున్నవి అనఁగానేను పుట్టిపదునెనిమిది సంవత్సరములయ్యెననుట.

౯. పుత్రక = అనుకంపనీయుఁడగు నాకొడుకా, జాతస్యతవ = పుట్టినట్టి నీవిషయమై (అనఁగానీవు పుట్టినది మొదలు నీవిషయమయి) దుఃఖపరిక్షయం = దుఃఖములునశించుటను, ప్రకాంక్షంత్యా= ప్రతీక్షించుచున్న, మయా=నాచేత, దశ= పదియును, సప్తచ=ఏడును, వర్షాణి=వర్షములు, ఆసితాని, అధిష్ఠింపఁబడినవాయెను, జరపఁబడినవనుట అనగానీవుపుట్టినది మొదలునాదుఃఖము లెప్పుడుతొలఁగునోయని యీజరిగిన పదియేడేండ్లుకను పెట్టి యుంటినని భావము.

౧౦. రాజన్యం = రాచకులమునందుఁ బుట్టినవానికుమారుని, ఏకాదశేషు = పదకొండవ సంవత్సరమందు (ఉపనీతునిఁ జేయవలయును.)

నెనిమిదియై పదునేడింటి కధికముగుటవలనను సరి పోసఁగదు. ఊనషోడశ యనుపదునాఱును సమాద్వాదశయను పండ్రెండునుగూడఁగానిరువదెనిమిదియగును. ఉపనయనమయినపదునొండవసంవత్సరము మొదలుఆఱును సమాద్వాదశయను పండ్రెండును ఉపనయనమునకు మునుపటిపదియును చేరఁగా నిరువదెనిమిదగును. ఈరెండును సామరస్యముగలవియైకనఁబడుటవలన నిరువదియైదను దానినిత్రోపుడుచేయవచ్చునే యనఁగా సామాన్యముగాఁగనఁబడుచున్నయూనషోడశశబ్దము "బాలో ద్వాదశవర్షోయం" అనునపవాద వచనముగలదియై యన్యథా సిద్ధమగుటచేతను "వయసా పంచవింశకః" అనువచనము సన్యాసిప్రతిపత్తిచే గౌరవ్యునిఁగా నెంచి యుపహితమైచెప్పిన సీతాదేవి వచనమగుటచేతను దశసప్తచయను వాక్యము తనతో విరోధించుటచేతను ఇరువదెనిమిదిని దృఢీకరించి యిరువదియైదింటిని తృణీకరింపఁగూడదు. మఱియెట్లనఁగా ఇరువదేనింటి దెల్పు పంచవింశకఃఅనుదానినిసిద్ధాంతీకరించి ఊనషోడశయనుదానిని దశసప్తచయనుదానిని ఈవాక్యమునకుఁ దగినటుల యోజించుచున్నారము. ఎట్లనఁగా. ఊనశబ్దము షోడశసంఖ్యా వైకల్యమును మాత్రమే చూపుచు వికలసంఖ్యయిదియనివిశేషించి తెలుపలేనిసామాన్యశబ్దమైయున్నది. దానికి విశేషాకాంక్ష సేయుఁగా పండ్రెండవసంవత్సరమని తెలిసికొనవలయును. ఎట్లనఁగా రావణునికి హితముబోధించెడి మారీచుఁడు శ్రీరామునిబలము వెల్లడిసేయుప్రకరణములో "తానువిశ్వామిత్రుని యాగమునకు భంగము సేయ నా ఋషితనయాగమును రక్షించి కొనుటకు దశరథునివద్ద కేగి రామలక్ష్మణులఁ బంపుమని వేడఁగా ఆదశరథుండు తనచిన్ని కుమారులకు వయఃపరిపూర్తిలేమిని దెల్పఁగోరిబాలో ద్వాదశర్షోయ మకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః అనిచెప్పెను. అట్టి బాలప్రాయమునందే శ్రీరాముఁడు నాతమ్ముని జంపి నన్నునుసముద్రములోనఁ గడద్రోకెఱను" అని మారీచుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. ఈవాక్యమువలనతనకుఁవయగు సంవత్సరములునాలుగని యర్థము వివక్షింప వలసియున్నది. ఇట్లు నాలుగుసంవత్సరములచే

గొఱఁతయగు పదునాలుసంవత్సరములును (అనఁగాపంద్రెండు సంవత్సరములును) వివాహమైన యనంతరము సమాద్వాదశయను వాక్యముం బట్టి పంద్రెండువర్షములును చేరి యిరువది నాల్గు వత్సరములుగడవఁగా నిరువదియైదవది జరగుచున్నది యనియు దశసప్తచయను వాక్యములో దశయనునది పదింటిని సప్తయనునది యేడింటిని చ యనునుక్తసముచ్చాయకము మఱియొక యేడింటిని దెల్పుచున్నవి. పదియేఁబదునాలుగునిరువది నాలుగుగడచి యిరువదైదవది జరగుచున్నది యనియు వ్యాహతములుగాఁదోఁచినమూఁడుచోట్లులును ప్రమాణ యుక్తులచేత నవ్యాహతములయిసమరసము లగుచున్నవియనిసిద్ధాంతము. అయితేమిక్కిలి యెగుడు దిగుడుగా ఊనషోడశవర్షః అని షోడశవర్షప్రసంగమేల? ఈతఁడేబాలో ద్వాదశ వర్షోయం అనియు బాలోహ్యకృత విద్యశ్చ యనియు కాకపక్షధరంబాలం అనియుఅనేకస్థలములయందుఁజెప్పలేదా అనఁగాఅట్లువచింయించుట నయుద్ధయోగ్యతామస్యపశ్యామి యని యుద్ధమునకుశక్తుఁడు గాఁడనుట దెల్పుట కని యెంచ నగును. వాల్మీకి మహర్షి ॥ శ్లో ॥ "బాల ఆషోడశాత్వర్షాత్ పౌగండశ్చేతికీర్త్యతే" అనియెడి మను వచనమును స్మరించి పదునాలువత్సరములునిండి ప్రాప్తవ్యవహారుఁడైన వానికిగదా ప్రమాణముచేసి యుండు మేరకు వీనికి వీఁడు తగినవాఁడని యెఱుంగుటయువీనికిఁగ్రిందటివాఁడువీఁడని తెలిసి కొనుటయు ఇతరసహాయమపేక్షింపక మఱియొకయూరికిఁ బోవుటయు స్వతంత్రముగా యుద్ధమునకు వెడలుటయును సంభవించును. అవి నిండనివానికిసంభవించవుగదా. అట్టి వయఃపరిపూర్తిలేనివాని గుఱించియోయన్నవీనికి పెద్దలుఇతరులనియువీఁడువీనికుమారుఁడనియు పెద్దలనుపురస్కరించియేచెప్ప వలసియున్నది.అట్లుగుటవలన చతురంగ సమాయుక్తంమయాచ అన్నట్లునన్నునిర్వాహకునిగాఁగూడఁ గొనిపొమ్ము వీనికిస్వతంత్రవ్యాపారక్షమత్వసిద్ధికానికాలము. అని విశ్వామిత్రునకెఱింగించుకొనుటకై దశరథుఁడు చెప్పినట్లుఊనషోడశయనిచెప్పిరి.కానఉచితమే.(ఊనషోడశవర్షః)ఒకబుగ్గనదుమగామఱియొక

బుగ్గను పాలుగారెడు పరువముగదా యిప్పడీ రామునకు. ఇట్లు॥ శ్లో॥ ౧౧ "కృతంతత్ క్షీరకంఠేన" అని బాల రామాయణమునందును జెప్పఁబడి యున్నది. మురారియును॥ వ॥ "క్షీరకంఠశ్చ రామభద్రః" అని చెప్పియుండ లేదా. (ఊనషోడశవర్షః) మగవానికి యౌవనారంభసూచకమగు శ్మశ్రు రేఖయు నింతవరకీతని మొగంబునఁ గానరాదు. కూఁకటియు ముడికందక యున్నది॥ శ్లో॥ ౧౨ "కాకపక్షధరంవీరం" అనునటులనీవే చెప్పినరీతిని చలించుచున్న పిల్లజుట్టును దానందాల్చియున్న పుష్పమాలికలునుగలయీతని నా యుద్ధమునకుఁగొనిపోవుటయంటివేసి॥ శ్లో॥ "తేజసాంహినవయస్సమీక్ష్యతే" అనియు॥ ద్ర॥ "శిరియా నెన్ను ఎన్నిళంశింగ త్తైయిక ఫ్ఫేల్ కండాయి" అనునట్లు పరువము బాల్యముగా నున్నదని యితని నశక్తునిఁగా నెంచవద్దు. నిప్పు కొంచెముగానున్నను కాల్చుటకు సమర్థమేగదా॥ శ్లో॥ ౧౩ "శక్తోహ్యేషమయాగుప్తోదివ్యేనస్వేనతేజసా" అవతారము నందుండెడి ప్రీతిచేత స్వాభావికమగు తేజస్సును జాఱవిడిచి యున్నవాఁడైనను ఆదశయందు నేను సస్నేహముగ మంగళాశాసనముసేయఁ దేజః ప్రభావముచేతఁ దామసులనిరసించుటయందుశక్తుఁడైయుండును అనఁగా (మేరామః) అనుచున్నాఁడు. పరశుహస్తుఁడై మువ్వేఱుమారులు క్షత్రియశిరశ్ఛేదము సేయుచుఁ దిరిగిన మోటు పరశురామునిఁగాఁ దలంచినాఁడుగదే. (మేరామః) నాయొక్క మమకారవిషయముండురీతియిట్టిది (మేరామః) ప్రబలమగు నాఁకలిచే నన్నముతినఁబూనినవానిని చేయిపట్టుకొనువానివలె

---

౧౧. క్షీరకంఠేన = క్షీరకంఠుఁడగు రామునిచేత, (క్షీరకంఠుఁడు = తల్లిపాలుగొంతుక్రిందికిఁగూడదిగనిబాలప్రాయముగలవాఁడు) కృతం = చేయఁబడెను. అట్టియద్భుతకృత్యము పసివాఁడుగానుండియే చేసెననుట.

౧౨. కాకపక్ష = పిల్లజుట్టును, ధరం = ధరించినవాఁడును, బాలం = బాలుఁడునగు శ్రీరాముని.

౧౩. ఏషః = ఈరాముఁడు, మయా = నాచేత, గుప్తః = రక్షింపఁబడినవాఁడై, దివ్యేన = దేవసంబంధమయి, స్వేన = స్వకీయమగు, తేజసా = తేజస్సుచేత = శక్తోహి = రాక్షసులనిరసింపసమర్థుఁడగునుగదా.

శ్లో॥ ౧౪ "దుఃఖేనోత్పాదితశ్చాయం." అనియు ॥ ద్ర॥ ౧౫ "నెడుంగాలముంగణ్ణన్ నీళ్ మలర్ పాదంపరవి పెత్ర" అనియు చెప్పఁబడియుండురీతి యిరువది వేలయేండ్లు తాళియుండియొకకుమారుని గనిసుతముఖ కమలావలోకనము అనుభవించుచున్నన్నుఁ గాంచియునీవితని వేఱుచేసి తీసికొనిపోవుటధర్మమా(మే రామః) ౧౬ "అనుపహతాం వృత్తించరేత్" అనిగదా ఋషులకుఁ జెప్పి యున్నది. అయినందున నామమకారముచేత దూషితమగువస్తువునీకగునా (రామః) మూర్ధమునందుండుటయే స్వభావముగాఁ గలయిందీవరమాలికను బిసికియెండలోఁ బెట్టెడువారివలె॥ శ్లో॥ ౧౭ "ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యంతి" అనియు ॥ శ్లో॥ ౧౮ "నందామిపశ్యన్నపిదర్శనేన" అనియుఁ జెప్పినట్లు ఈవస్తువును కంటకింపుగాఁ జూతురు గాక యుద్ధమునకుఁ గొనిపోవు వారునుగలరా. ఋషి - కొఱంత యేమియున్నది ॥ శ్లో॥ ౧౯ "రంజనీయస్యవిక్రమైః" అనియు॥ శ్లో॥ ౨౦ "రామమక్లిష్టకర్మాణమ్" అనియును ఈతఁడు యుద్ధము సేయునప్పుడు కొప్పునఁదుఱిమిన పూలువాడకయు మొగమున చిఱుచెమటబిందువులు పొటమరింపకయు పగతులు వెనుకదీయునటులుశరీరసౌందర్యమొకవన్నెయధి

౧౪. అయం=ఈరాముఁడు, దుఃఖేన=కష్టముచేత, ఉత్పాదితశ్చ=పుట్టింపఁబడెను. అనఁగా వ్రతోపవాసాదికష్టములనుభవించికన్నట్టికుమారుఁడనుట.

౧౫. నెడుంగాలం=బహుకాలము, కణ్ణన్=కృష్ణమూర్తియొక్క, నీళ్ మలర్పాదం=నిడుపులైనట్టిపాదకమలములను, పరవి=స్తుతించి, పెత్ర=కన్నట్టి.

౧౬. అనుపహతాం=దోషరహితమయిన, వృత్తిం = వ్యాపారమునందు, చరేత్=నడవవలయును.

౧౭. ఏతదేవ-ఈ, అమృతం=అమృతస్వరూపమును, దృష్ట్వా=చూచి, తృప్యంతి=తృప్తిఁబొందుచున్నారు.

౧౮. పశ్యన్నపి=చూచుచుండినను, దర్శనేన = ఇప్పుడుచూచుటచేత, నందామి=సంతోషించుచున్నాను.

౧౯. విక్రమైః=పరాక్రమములచేత=రంజనీయస్య = సంతోషింపఁదగినట్టివాఁడు (రాముఁడు)

౨౦. అక్లిష్టకర్మాణం=క్లేశములేకపనులుజరపెడు, రామం= శ్రీరాముని.

కమునై కనుపట్టుచుండుటమేమకనియున్నారముగదా యనఁగా- రాజు- రాజీవలోచనః అనుచున్నాఁడు. ఎండఁ జూడఁగానే విరిసి మొగ్గపగిలి యల్లలాడుచున్నకన్నులతోడ నెండలోనిల్చి పోరుటకు శక్తుఁడాయీతఁడు. ఋషి - రాజీవలోచనః అని నీవే చెప్పితివిగదా. ఎండను గాంచఁగానే తామర వికసించునటుల సేనను జూడఁగానే శ్రీరాముఁడు నుల్లసించిన వాఁడైయుండునుగదా- రాజు- రాజీవం రక్తపద్మంస్యాత్ అనియున్నది గాన నెఱ్ఱదామర రాజీవపదమునకర్థము. అదికంది వెఱ్ఱనై యుండును. ఋషి-ఆమెఱుపా "రామో రక్తాంతలోచనః" అని॥ శ్లో॥౨౧ "కించిత్ భ్రూభంగలీలానియమితజలధిం" అనియుసముద్రమునీ రెండిమెరక నేలయగు నట్లుకడకన్నులెఱ్ఱగాఁగా పగతులఁజంపునట్టి యెఱుపుగదాయది. రాజు- (ఊనషోడశవర్షో మే రామో రాజీవలోచనః) అనియున్నియు పరువమునిండ ననగుఁగాని యిప్పుడు కాఁజాలవు. ఋషి-చాలని యెడల యెండచల్లారఁగానే రాత్రియుద్ధము సేయుచున్నారము-రాజు-(రాజీవలోచనః) ప్రొద్దుపోవుట యును సహింపకతత్క్షణమున మూసికొనునుగదా. ఈతఁడు బాల్యము వలననిద్రింప వారలు నిశాచరులగుటం జేసి స్వతఃమాయ యధికమగును గదా? ఇట్లుసంఘటింపఁ జేయుటయుక్తమా ॥ ద్ర ॥ ౨౨ "కింకిణివాయిచ్చెయిదతామరై ప్పూప్పోలే శెంగణ్ శిరుచ్చిరుదే యెమ్మేల్ విళియావో" అన్నట్లు నిద్రార్థకషాయరూషితములయిన యీనయనములకుఁ దామే లక్ష్యమగునటులుప్రయత్నింపవలయునంతియకాక యిట్టిసౌందర్యముగల యీతని యుద్ధమునకుంగొనిపోవువారునుగలరా? (రాజీవలోచనః) నీటఁ బాసిన కమలము ఎండునటులు నాయొక్క అండవదలిపోయెనేని యీతని

---

౨౧. కించిత్ భ్రూభంగలీలానియమితజలధిం= కొంచెపుఁగనుబొమ సైగచేతనే స్తంభింపఁబడిన సముద్రముగలవాఁడు (రాముఁడు.)

౨౨. కింకిణివాయ్ = చిఱుగంటయొక్క నోటివలె, చెయిద= వికసించిన తామరైప్పూప్పోలే= తామరపువ్వువలె, శెంగణ్ = ఎఱ్ఱనైనకన్నులను, శిరుచ్చిరుదే = కొంచెముకొంచెము, ఎమ్మేల్ = నామీఁద, విళియావో= ప్రసరింపఁజేయవా.

ముఖసౌందర్యము తగ్గిపోవును-ఋషి-॥ శ్లో ॥ ౨౩ "జితం తేపుండరీకాక్ష" అనియు ॥ ద్ర ॥ ౨౪ "తామరైక్కణ్ గళ్ కొండీరిదియాలో" అనియుఁజెప్పెడి ప్రకారముశత్రువులనోడింపఁజేయుటకుఁబరికర మచ్చటయున్నదే. అనఁగా- రాజు- (నయుద్ధ యోగ్యతామస్యపశ్యామి) అనుచున్నాఁడు. ఆకన్నుల యందమునం దనుకూలవర్గము ప్రేమించునుగాని యసుర వర్గ మనురాగపడునా. ఋషి- అసుర ప్రకృతియగు శూర్పణఖ పుండరీక విశాలాక్షుఁడని ప్రేమింపలేదా. అదియట్లుండమఱియొక పరికరముంగొని యిప్పుడునాపని కుపయోగింప అడ్డిమేమియనఁగా (అస్యయుద్ధయోగ్యతాంనపశ్యామి) అనుచున్నాఁడు. ఆశ్రయముండిననేగదా పరికరములపేక్షింపవలయు. (అస్య) పరువమునందలి మౌగ్ధ్యమాయిది శరీరమునందలి సౌకుమార్యమా యిట్టిది. ఇట్లుండెడి యీతనికిని యుద్ధమునకును ఏమియనుకూలతఁ గనిపెట్టితివి.(అస్య) ఇదంశబ్దము సన్నిహితమగు దేశముననుండి వర్తమానకాల సంబంధముగలదియగువస్తువును దెల్పును. అతఁడు దేశాంతరముననుండి యేనికూడ నసత్యములగు సాకులుచెప్పుచున్నానని యెంచవద్దు. ఇంటియందే సన్నిహితుఁడై యున్నవాఁడు ఆతని రప్పించిచూడుము అనుచున్నాఁడు. (అస్యయుద్ధయోగ్యతాం నపశ్యామి) శ్లో॥ ౨౫ "స్వపుత్రంమూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ"అన్నట్లుఅంకతలంబునఁగూరుచుండఁబెట్టుకొని యాదలముద్దిడుటకుఁదగినవాఁడుగానియుద్ధమునకుందగినవాఁడా (నయుద్ధయోగ్యతాంపశ్యామి)శ్లో॥౨౬ "బాలఃక్రీడనకైరివ"

---

౨౩. పుండరీకాక్ష=తెల్లదామరలవంటికన్నులుగలవాఁడా, తే=నీకు, జితం=జయముగలుగుఁగాక.

౨౪. తామరైక్కణ్ గళ్ కొండు=తామరరేకులవంటికన్నులఁగొని, ఈరిది యాలో=హింసించెదవో.

౨౫. స్వపుత్రం=తనకుమారుని, మూర్ధ్ని=దౌదలయందు, ఉపాఘ్రాయ=ఆఘ్రాణించి.

౨౬. బాలః=పసివాఁడు, క్రీడనకైరివ = ఆటలాడుకొనుటకుసాధనములగు బొమ్మలుమొదలగువానిచేతవలెనే.

అని చెప్పఁబడినట్లు క్రీడా పరికరములను గొనివిహరించు పరువము అంతియకాని ఇప్పుడీ రామచంద్రునికి యుద్ధము సేయఁదగిన పరువమా? (నపశ్యామి) ॥ శ్లో ॥ ౨౭ "అభినివేశవశీకృతచేతసాం బహువిదామపి సంభవతిశ్రమః" అన్నట్లు స్వకార్యపరుఁడైనందున నీకుఁ దోఁచఁదుగాన నాకన్నులు పెట్టుకొనిచూడుము తెలియును. (యుద్ధయోగ్యతాంనపశ్యామి)యుద్ధయోగ్యతనుగనఁబలచిలేదనిమరలనసత్యమునుచెప్పుచున్నాఁడవు. శ్లో॥౨౮ "రామోవ్రజతిసంగ్రామంగ్రామార్థేనగరస్యవా।గత్వాసౌమిత్రిసహితోనావిజిత్యనివర్తతే" అనియు। శ్లో॥౨౯ "సంగ్రామాత్పునరాగమ్య" అనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నదిగాన అతఁడుపోని యుద్ధమునుగలదా యనఁగా (సహరాక్షసైః) విశేషనిషేధము చేసితినిగాక సామాన్య నిషేధముచేసితినాయనుచున్నాఁడు (రాక్షసైః) ॥ శ్లో॥ ౩౦ "కూటయుద్ధాహి రాక్షసాః"అన్నట్లురాక్షసులుకపటయుద్ధముగాని చేయరు. ఈతఁడుధర్మయుద్ధముగాని చేసియెఱుఁగఁడు. కాన విలుపడదని యనుచున్నాఁడనని యెఱుంగుము. [అస్య అనుచోట ఆపదమునకును ఏక వచనమునకును రాక్షసైఃఅనుచోటబహు వచనమునకును స్వారస్యముఁ దెల్పుచున్నారు] (అస్యరాక్షసైః) ఈతఁడోమనుష్యుఁడు. వారలో రాక్షసులు. ఈతఁడో ఒక్కఁడు. వారలో అనేకులు. అట్లగుటవలనను యోగ్యతలేదు.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌశరణంప్రపద్యే.

---

౨౭. అభినివేశ= ఒకకార్యచేయవలయుననుముఖ్యమయినతలంపుచేత, వశీకృత= స్వాధీనముచేయఁబడిన, చేతసాం=హృదయముగలవారలగు, బహువిదామపి=విశేజ్ఞులగు వారలకును, శ్రమః=కష్టము, సంభవతి=కలుగుచున్నది.

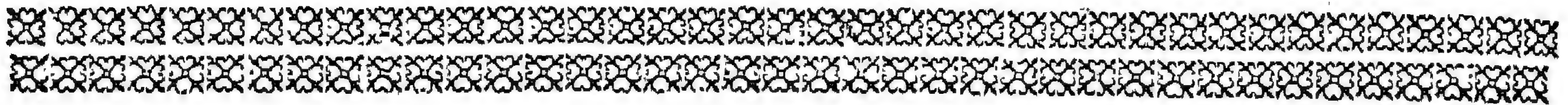
౨౮. రామః=శ్రీరాముఁడు,గ్రామార్థె=గ్రామమునకొఱకైనను, నగరస్యవా=పట్టణముకొఱకైనను, సంగ్రామంవ్రజతి = యుద్ధమునకుఁ బోవుచున్నాఁడు, సౌమిత్రిసహితః = లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడయి, గత్వా=పోయి, అవిజిత్య=జయింపక, ననివర్తతే=మరలఁడు.

౨౯. సంగ్రామాత్=యుద్ధమునుండి, పునః=మరల, ఆగమ్య=వచ్చి.

౩౦. రాక్షసాః = రాక్షసులు, కూటయుద్ధాహి - కపటయుద్ధముసేయువారలుగదా.

ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు ఊనషోడశయను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసముసంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

వసిష్ఠమహర్షి చెప్పినంతట దశరథుఁడు సమాహితమనస్కుండై రామ
లక్ష్మణుల విశ్వామిత్రునికర్పింపనాతఁడు వారలందీసికొని
పోయి సరయూతీరంబున నారాత్రిఁగడపిమఱునాటి
యుదయమున శ్రీరాముని ఈక్రిందిశ్లోకముచేత
నిద్రలేపుచున్నాఁడు. ఇదిబాలకాండ
ములో నిరువదిమూడవ
సర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ కౌసల్యాసుప్రజారామపూర్వాసంధ్యాప్రవర్తతే।
ఉత్తిష్ఠనరశార్దూలకర్తవ్యందైవమాహ్నికం॥ 3॥

టీ॥ కౌసల్యా = కౌసల్యాదేవియొక్క, సుప్రజాః=మంచికుమారుఁడగు, రామ=ఓ శ్రీరాముఁడా, పూర్వాసంధ్యా=మొదటిసంజ, ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించుచున్నది. నరశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుఁడా, దైవం=దేవతాసంబంధమగు, ఆహ్నికం =దినకృత్యము, కర్తవ్యం=చేయఁదగినది. కాన. ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము=నిద్రనుండిలెమ్మనుట

తా॥ కౌసల్యాదేవియొక్కమంచికుమారుఁడగు శ్రీరాముఁడా తెల్లవారి ప్రాతస్సంధ్య జరగుచున్నయది. ఓపురుషశ్రేష్ఠుఁడైన రామా ప్రతిదినము చేయఁదగిన సంధ్యావందనాదికృత్యములుచేయవలసి యుండుటచేత నిద్రలెమ్ము అనితాత్పర్యము.

శ్రీరాముఁడు తండ్రియగు దశరథ చక్రవర్తి తల్లియగు శ్రీకౌసల్యాదేవి వీరిరువురును చేసిన తపస్సునకు ఫలమైయుండవిశ్వామిత్ర మహర్షి కౌసల్యా సుప్రజా రామయని చెప్పినందుకు హేతువేమి యనఁగా ॥ శ్లో॥ ౧ "మాతాపుత్రస్యభూయాంసి కర్మాణ్యాలభతే" అన్నట్లు ధర్మశాస్త్రమునందు పుత్రుని విషయమునఁ దల్లికే ప్రయత్న మధికము అని

౧- పుత్రస్య=పుత్రునివిషయమునందు, మాతా=తల్లి, భూయాంసి=అనేకములగు, కర్మాణి=కృత్యములను, ఆలభతే=పొందుచున్నది, పుత్రునివిషయమునందు తల్లికిప్రయత్నమధికమనిభావము.

చెప్పఁబడి యుండుటచేతను॥ శ్రు॥ ౨ "మాతృదేవోభవ" అని యెడి శ్రుతి వాక్యము తల్లి యే ప్రధాన భూతయని చెప్పుటవలనను ॥ శ్లో॥ ౩ "కైకేయ్యాః ప్రియకారణాత్" అని మాతృసపత్నియగు మాతకు నిష్టమగున దుష్కరకృత్యము సేయుటచేతను ఈశ్రీరామునికి మాతృవృత్తి యధికమను తలంపుచేతను అఱువదివేలయేండ్లుగొడ్రాలై నిలిచియుండి యరుదుగాఁగన్న కుమారుని దశరథచక్రవర్తి విశ్వామిత్రాధ్వరమును రక్షించుట కెట్లుపంపుదునని సంశయించునపుడు మాతృత్వప్రయుక్త సంబంధమును గాని నిషేధించకయె తనవెను వెంటనంపెనని యెడి యుపకార స్మృతిచేతను కౌసల్యయొక్క మంచి కుమారుఁడా యనుచున్నాఁడు. (సుప్రజాః) మాతృపితృవాక్య పరిపాలన మొనర్చుటయు వారలకుఁ బ్రియహితంబుల నొనఁగూర్చుటయు సత్పుత్రలక్షణమని లోకులెఱుంగునటులు॥ శ్లో॥ ౪ "మద్విధాః పితుః పుత్రాః" అని తనపుత్ర భావమును తానే కొనియాడునటుల పుత్రధర్మములననుష్ఠించి చూపుటవలనను॥ శ్లో॥ ౫ "కౌసల్యాశుశుభే తేన", అనియు॥ ద్ర॥ ౬ "తాయైక్కుడల్ విళక్కం శెయిద దామోదరనై" అనియు ఇట్టివానిని గన్న కడుపు గలదియని యందఱునంతట స్తుతియింపనొప్పి యుండు పుత్రభావమువలనఁ గన్నతల్లిని ప్రకాశింపఁ జేయుటచేతను మంచికుమారుఁడా యనుచున్నాఁడు. (రామ) రూపౌదార్యాది గుణ చేష్టితములచేత మనంబునకుఁ బ్రీతుఁడై యెల్లప్రాణులను వశీకరించెడి దేహసౌందర్యముగల వాఁడాయనుచున్నాఁడు. (రామ)" శ్లో॥ ౭ "దేవో

౨- మాతృదేవః=తల్లియే దేవతగాఁగలవాఁడవు, భవ=కమ్ము.

౩- కైకేయ్యాః=కైకేయియొక్క, ప్రియకారణాత్=ఇష్టము చేయవలయు నని యెడి హేతువుచేత.

౪- పితుః=తండ్రికి, మద్విధాః=నావంటి, పుత్రాః=పుత్రులుకలరు.

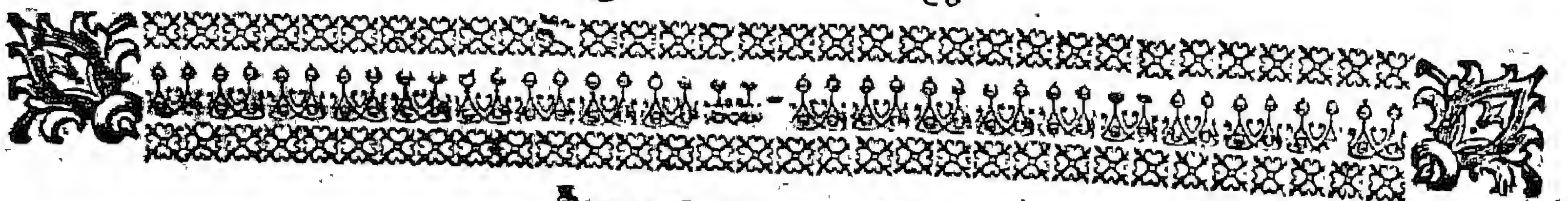
౫. తేన=ఆరామునిచేత, కౌసల్యా=కౌసల్య, శుశుభే=ప్రకాశించెను.

౬. తాయైక్కుడల్=తల్లియుదరమును, విళక్కంశెయిద=పరిశుద్ధిఁజెందఁ జేసిన, దామోదరనై=త్రాటఁగట్టఁబడిన యుదరముగలవానిని కృష్ణుని.

౭. దేవః=పరమాత్మ, నామసహస్రవాక్=వేయినామములుగలవాఁడు.

నామసహస్రవాక్" అనుటచేతనట్టి సహస్రనామములకును సదృశమై చతుర్విధపురుషులకును జప్యమై సర్వాభీష్టప్రదమగు నామమును చెప్పుచున్నాఁడు. (కౌసల్యాసుప్రజారామ) అనియనుపాస్యులగు పరశురామాదులనువ్యావర్తించుచున్నాఁడు. (నరశార్దూల) తనయొక్క యజ్ఞమును గావఁగల పురుషవ్యాఘ్రమాయనుచున్నాఁడు. (పూర్వాసంధ్యా) ఆతని ప్రథమ కటాక్షమునకుయోగ్యమై ఆతనిచేఁ దనవిరోధులను బోఁగొట్టుకొనుటకును అనువై జ్ఞానోద్బోధకమగు కాలమును జెప్పుచున్నాఁడు. ఈతఁడాచార ప్రధానుఁడు. సామాన్యముగ సకల ధర్మములననుష్ఠించును. ప్రాతస్సంధ్యననుష్ఠింపకయ నిద్రింపవచ్చునాయనిభావము. (ప్రవర్తతే) మిక్కిలి వర్తిల్లుచున్నది. ఇచ్చట వర్తమానముగఁ జెప్పుటవలన ఈమంచి స్వరూపమే ప్రతిదినమునుండవలయుననుచున్నాఁడు. (కర్తవ్యం దైవమాహ్నికం) ఈశ్వరునిచేవిధింపఁబడిన నిత్యనైమిత్తిక రూపములయిన ఆహ్నికములగు ధర్మముల నెల్లను అనుష్ఠింప వలయును గాన (ఉత్తిష్ఠ) అని విశ్వామిత్ర మహర్షి నిద్రలేపుచున్నాఁడు. కౌసల్యాసుప్రజారామ పూర్వాసంధ్యాప్రవర్తతే। ఉత్తిష్ఠనరశార్దూల కర్తవ్యందైవమాహ్నికం. శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
కౌసల్యాసుప్రజాః అను శ్లోకముయొక్క యుప
న్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీ జనకచక్రవర్తి వివాహవేదికయందు సీతాదేవిని అగ్ని సమక్షమున
నిల్పి శ్రీరామాభిముఖుండై యీ క్రిందిశ్లోకముచేత సీతను
పాణిగ్రహణము చేసికొనుమని చెప్పు చున్నాఁడు.
ఇది శ్రీరామాయణము బాలకాండములో
ముప్పదియేడవ సర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ ఇయంసీతామమసుతా । సహధర్మచరీతవ
ప్రతీచ్ఛచైనాంభద్రంతే । పాణింగృహ్ణీష్వపాణినా॥౮॥

టీ॥ ఇయం=ఈమె, సీతా=సీతయనుపేరుగలది—నాఁగేటిచాలునుండియు ద్భవించినదిగనుక ఆపేరేగలది—అయోనిజయనుట. మమ=నాకు, సుతా=కూఁతురు. తవ=నీకు, సహధర్మచరీ=కూడనుండిధర్మమునడపునది. ఏనాం=ఈమెను, ప్రతీచ్ఛచ = ఆదరపూర్వముగాఁ బరిగ్రహించి కోరినభోగాదులనిమ్ము. తే=నీకు, భద్రం=మంగళమగుఁగాత. పాణిం=సీతాదేవియొక్క శ్రీహస్తమును, పాణినా=నీశ్రీహస్తముచేత, గృహ్ణీష్వ=పట్టుకొనుము.

తా॥ ఓ రాముఁడా యీమెసీత. నాకుఁగూఁతురు. నీవుచేయఁబూనుధర్మము సహాయురాలయి నడపఁదగినది. ఈమెను మిక్కిలి యాదరముతోఁ బరిగ్రహించి యామెకు వాంఛితములగు భోగాదులనిమ్ము. మీకిరువురకునుమంగళమగుఁగాత. ఈమె శ్రీహస్తమును నీశ్రీహస్తముచేఁ బట్టికొనుమనితాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రుఁడుశివ ధనుర్భంగమొనరించి పారతంత్ర్యముతో వినీతుఁడై నిభృతుఁడైనిల్వఁగాఁ శ్రీజనకచక్రవర్తితానుచింతార్ణవమునుండి గట్టెక్కినహర్షాతిశయమునవధూవరులిరువురొకపీఁటమీఁద నుండఁగాఁ జూచిగాని తాళఁజాలనందుచేతను, వారలంగూర్చుట తనకు పరమోద్దేశ్యమైనందుచేతను, ఘటకకృత్యముముందుగాఁజేయవలసినదగుటచేతను, శేషియొక్కయిష్టము ముందుగానెఱవేర్చుటస్వరూపమగుటచేతను శ్రీరాముని చేతికి సీతాదేవినిచ్చి కృతకృత్యుఁడగుచున్నాఁడు. ఈతఁడు పురుషకారమునకును పురుషకారమగుచున్నాఁడుగదా. (ఇయంసీతా) ॥ శ్లో॥ ౧ "చంద్రకాంతాననంరామ మతీవప్రియదర్శనం । రూపౌదార్యగుణైః పుంసాందృష్టిచిత్తాపహారిణం" అని చెప్పఁదగిన దేహసౌందర్యముగలనాయెడలనందఱును వ్యామోహితులగుచున్నారనినిన్నుమాత్రముచూచుకొని

---

౧. చంద్ర=చందరునివలె, కాంత=అందమైన, ఆననం=మొగముగలవాఁడును, అతీవ=మిక్కిలి, ప్రియ=ఇష్టమైన, దర్శనం=చూపుగలవాఁడును, రూపౌదార్యగుణైః—చక్కఁదనము ఉదారత్వముఅనెడి గుణములచేత, పుంసాం=పురుషులయొక్క, దృష్టి=కన్నులను, చిత్త=హృదయమును, అపహారిణం=అపహరించెడువాఁడునగు, రామం=శ్రీరాముని,

గర్వింపవలదు. ఈమెనుకూడ చూడుము. అనియనుచున్నాఁడు॥ శ్లో॥ ౨ "తుల్యశీలవయోవృత్తాం"అన్నట్లు వేఱువిషయములేకుండుట చేతనీకిచ్చుచున్నాఁడననియనుకొనుము. అట్లైన నీమెకతిశయమేమియని రామునభిప్రాయముగాఁదలఁచి జన్మమందాధిక్యముఁదెల్పుచున్నాఁడు (సీతా) ఆభిజాత్యమును గర్భవాసముచేయని యాధిక్యమును గనఁబఱచు చున్నాఁడు. (సీతా) బంగారుతీగెవలె బంగార ముత్పన్నమగుట భూమియందేకదా, ఈమెయును హిరణ్యవర్ణగదా. అందమువాకు వెల్లడియగుచున్నయది. అయిన నాభిజాత్యమకర లేదాయనుతలఁపు రామునికిఁగలిగినదని యెంచి జన్మమువలనఁ గలిగిన యాధిక్యము దెల్పుచున్నాఁడు. (మమసుతా)॥ శ్లో॥ ౩ "మిథిలాయాంప్రదీప్తాయాంన మేకించిత్ప్రదహ్యతే"అని చెప్పినయేనభిమానించునటులుజనియించినది॥ద్ర॥ ౪ "వెళ్లిమరుంగుల్ఎందనైమడైమాఱ్" అనుచోటతల్లితనకొమార్తయొకర్వైలక్షణ్యముపపాదించినటులుపుట్టుకయందునుపుట్టుకలేమియందునాధిక్యముగలదు॥ ద్ర॥ ౫ "ఒరుమకళ్దనైవుడయేఱ్, ఉలకంనిఱైందపుకళ్ళాల్ తిరుమకళ్ బోల్వళర్తేఱ్" అనుచున్నాఁడు॥శ్లో॥౬ "జనకానాంకులే కీర్తిమాహరిష్యతి మేసుతా." [సహధర్మ

౨. తుల్య=సమానములగు, శీల=స్వభావమును, వయః = ప్రాయమును, వృత్తాం=నడతయునుగలిగిన వైదేహినిగ్రహింప రాఘవుఁడేతగినవాఁడు. ఈమెయు నాతనికేతగియుండును.

౩. మిథిలాయాం=మిథిలానగరము, ప్రదీప్తాయాం = మండుచున్నదగుచుండఁగా, మే=నాయొక్క వస్తువు, అనఁగా జ్ఞానభక్తివైరాగ్యాదిరూపవస్తువు, కించిత్=కొంచెమైనను, నప్రదహ్యతే=కాల్పఁబడినదికాదు.

౪. వెళ్లి=స్వగృహిణీయమగు, మరుంగుల్=నడుముగల, ఎందఱ్=నాయొక్క, మడైమాఱ్ = భీరుత్వాది గుణములుగలజింక. ద్రావిడభాషలో మాఱ్ అను పదము శృంగారిణిని బోధించునదిగా నుపయోగించుటగలదు.

౫. ఒరుమకళ్తనైన=ఒకకుమార్తనే, ఉడైయేఱ్-కలిగియున్నాను, (అట్టినేను) ఉలకం=లోకము,నిఱైంద=నిండిన. పుకళ్ళాల్, పొగడికచేత=తిరుమకళ్ బోల్=లక్ష్మీదేవివలె, వళర్తేఱ్=పెంచితిని.

౬. మే=నాయొక్క, సుతా=కూఁతురు, జనకానాంకులే=జనకులకులము

చరీతవయనుటకవతారిక] వైలక్షణ్యమునకేమియు కొఱంతలేదు. అయిన మాతలంపుననుండునదియది కాదు. మేమధికరించెడు కార్యమునకుసహకారిణిగావలయునేయనఁగా(సహధర్మచరితవ)అందునునీకగ్రేసరమే యనుచున్నాఁడు॥ శ్లో॥ ౭ "సత్యజేయం * ఏతద్వ్రతంమమ" అనియేకదదేవరవారివ్రతము॥ శ్లో॥ ౮ "భవేయం శరణంహివః *అలమేషా** నకశ్చిన్నాపరాధ్యతి * క్షాంతిస్తవాకస్మికీ" అనిచెప్పినట్లు అందునునీకంటె ముందు నిలుచునదేయనుచున్నాఁడు. ఈతఁడుశ్రీనంద గోపకుమారునివలె స్వతంత్రుఁడు కాఁడుగదా. నేనిందులకుస్వతంత్రుఁడనుగాను. అయ్యగారును, అమ్మగారును, వసిష్ఠాదులునుగదాయనఁగా (ప్రతీచ్ఛ) నీపాదములాశ్రయించినయీమెను ఏమిసేయ నీమనంబునఁ దలంచితివి. అను గ్రహింపుమనుచున్నాఁడు. పురుషార్థమైయుండవలయునేఃతుల్యశీలవయోవృత్తమైనను ప్రయోజనములేదే యనఁగా (ప్రతీచ్ఛ) వచ్చినవలదనను పోయిన వెదుకను అనియుండవలదు॥ ద్ర॥ ౯ "ఇహైయుమకలుకిల్లేన్" అని యీమె యుండునటులునీవును॥శ్లో॥ ౧౦ "నజీవేయంక్షణమపి" అనియుండవలయు

నందు, కీర్తిం=యశస్సును, అహరిష్యతి=కలుగఁజేయుచున్నది.

౭. సత్యజేయం=శరణుసొచ్చినవానినిడువను. * ఏతత్=ఈయాశ్రితరక్షణము, మమ=నాకు, వ్రతం=వ్రతము.

౮. వః=ఓరాక్షసస్త్రీలారామీకు, శరణం=రక్షకురాలనుగా, భవేయం=కాఁగలను. అనఁగారాముఁడు రాక్షసులనుసంహరించునప్పుడు మిమ్ములనుగూడవానరులు సంహరించుటకు చోటివ్వక కాపాడెదననుట,

* ఏషా=ఈసీతాదేవి, పరిత్రాతుం=రామునిబారివలననుండిరాక్షసీగణములనుతప్పించుటకు, అలం=సమర్థురాలు.

** కశ్చిత్=ఒక్కరుఁడును, నాపరాధ్యతీతిన=అపరాధముసేయకున్నవాఁడుకాఁడు. లోకమునందెల్లవారు నపరాధులేయగుదురు. వారలనెల్లరసంహరింపవీలగునా? కావుగాన యీరాక్షసస్త్రీలు అపరాధముచేసియున్నను క్షమించవలయును. ఇది సీతావచనము. *తవ=నీకు,క్షాంతిః=ఓర్పు,ఆకస్మికీ=స్వాభావికము

౯. ఇహైయుం=ఒక్కక్షణకాలమైనను, అకలుకిల్లేన్=ఎడఁబాయఁజాలను.

౧౦. (అయసితేక్షణయగుసీతలేక) క్షణమపి=క్షణకాలమైనను, నజీవేయం=బ్రతుకను.

ననుచున్నాఁడు.(ఏనాం)సిరిరాఁగా మోకాలడ్డమిడక స్వీకరింపుము. శ్రీరాముఁడు తండ్రితోఁగూడ సమ్మతించి నిలువఁగానంతటితో సీతనికిఁదృప్తిలేక ఊరునాడు నెఱుంగునట్లు మంచివేడుకతో పెండ్లిచేసికొని తగునట్లుపాణిగ్రహణముచేసికొనవలయుననియాశించి(పాణింగృహ్ణీష్వ)కంకణాదిభూషితమగు శ్రీహస్తమునుబట్టికొనుమనుచున్నాఁడు. సురక్షితముగా నుంచుకొనవలయుననియుకొఱంతలేని సౌఖ్యములనియ్యవలయుననియు నపేక్షించుచున్నాఁడు. (గృహ్ణీష్వ) ఎవరి ప్రయోజనమునకై వేచి యుండెదవు. (ఏనాంపాణింగృహ్ణీష్వ) ఈవేఁపాకునీటినిగదానిన్నుత్రాగుమనిచెప్పుచున్నాను. పాలుత్రాగుటకుఁగూడ పాదములుపట్టుకొనవలసివచ్చెనే. పాలజాలిబోలు లీలావచనములు గలదిగదా యీమె. ఈమె మధురగదా. (భద్రంతే)మిథునమునుజూడఁగానేమంగళాశాసనముసేయుచున్నాఁడు. ఈవిషయమునకుఁగూతుఁగనిచ్చినవారికెల్ల మంగళాశాసనముసేయఁబోలుగదా ॥ ద ॥ ౧౧ "నన్నునన్నునరయూరర్కే". అయిన నిప్పుడు చేయవలసినదేమియనఁగా (పాణింగృహ్ణీష్వపాణినా) చేతఁజేయిపట్టుము. ప్రణయాపరాధమందు శిరముచేతఁ బాదములను బీడింతువుగాక. ఇప్పుడుహస్తముచేహస్తముపట్టుము. అశ్మారోపణసమయమందు హస్తముచేఁ బాదములుపట్టుదువు. ఇప్పుడు హస్తముచేతహస్తమునుబట్టుము. పాణిగ్రహణమయిన యనంతరము హస్తముబట్టికొని ప్రదక్షిణముచేయునప్పుడుగదా శ్రీహస్తములచేత పాదములంటి యశ్మారోపణము చేయునది. [పాణిం అనుపదమును ముందుచెప్పి పాణినాయనుపదమును వెనుకజెప్పుటకు సారస్యమును దెల్పుచున్నారు] ద॥ ౧౨ "శెమ్మెన్నయుడయతిరు

---

౧౧. నరయూరర్కే = నరయూరనుదివ్యదేశమునందుండెడి ఈశ్వరునికే, నన్నునన్ను=మేలుమేలు.

౧౨. శెమ్మెన్నయుడయ=మేలిమిగల, తిరుక్కైక్కీమేల్ = శ్రీహస్తమునకుమీఁద, ఎన్కై = నాయొక్కహస్తమును, వైత్తు =ఉంచి, భగవంతుఁడుతనహస్తముమీఁద నాచేయియుంచి పాణిగ్రహణముచెసికొనెననినాయికావచనము-

కైత్తలమ్ మేల్ ఎన్ కై వైత్తు" అనుప్రకారముసీతాదేవియొక్క శ్రీహస్తమం దుభోగ్యతయతిశయించి యుండుటచేత(పాణినాపాణింగృహీత్వా) అని చెప్పక పాణింగృహీత్వాపాణినాయనిచెప్పెను. ఉభయవిభూతియు నొక మూలననణగునట్టిపెద్దబాహుచ్ఛాయగల॥ ద్ర॥ ౧౩ "దయరథన్ పెత్తమరకతమణి త్తడముం మెల్లియల్ తోళ్ తోయిందాన్" అన్నప్రకారము దశరథకుమారరూపమగు మరకతమణిమయ తటాకమును తనకు శ్రమహరమగునని యవగాహించునట్టి సౌందర్యమునుభోగ్యతయును అతిశయించిమేకదాయీ మెచాహులతలున్నవి. మఱియు॥ శ్లో॥ ౧౪ "శత్రుహంతారంపరిషస్వజే" అన్నట్లుఖరశరాగ్నిచేగలిగిన తాపమును భగవత్స్వాతంత్ర్య రూపమగు తాపము నుపశమింపజేసి యిట్లు చేతనేశ్వరులిరువురకు నిలుచు నీడయయివంశలతలంబోలి లలితంబులయియీమెమృదుల బాహువులున్నవి (పాణింగృహీత్వాపాణినా) ॥ ద్ర॥ ౧౫ "కైత్తలంపత్తక్కనాక్కండేన్" అన్నట్లు ఈమెయుకలగనియున్నది.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌశరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు ఇయంసీతాఅను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసముసంపూర్ణము.

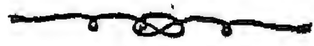
౧౩. దయరథన్=దశరథుఁడు, పెత్త=కన్నట్టి, మరకతమణిత్తడముం=మరకతమణిమయమగుతటాకమును (ఇచ్చటతటాకముగారూపణను సేయుట "గ్రీష్మేశీతమివహ్రదం" అనువచనమునుబట్టి. అనఁగాగ్రీష్మేష్మతప్తులకుతటాకము శ్రమపరిహారకమగునటులు సంసారతాపతప్తులకు శ్రమహరుఁడనిభావము.)అట్టివాఁడును, మెల్లియల్ తోళ్ = మేలిమిగలసీతాదేవి బాహులతయందు, తోయిందాన్= లీనుఁడైయున్నవాఁడు. అనఁగానాబాహువుయొక్క భోగ్యతార్ణవమునమునిఁగి గట్టెక్కలేకయున్నాఁడనిభావము.

౧౪. శత్రుహంతారంపరిషస్వజే=రాముఁడుఖరాదిశత్రువులనుచంపి పర్ణశాలకురాఁగానే యాతనియొక్క దేహమునందు శత్రువుల బాణములచేఁగలిగిన తాపము ఉపశమించునటులును వ్రణములుమానిపోవునటులును సీతాదేవి తనభర్తను గాఢాలింగనము చేసికొనెను.

౧౫. కైత్తలం=నాచేతిని, పత్త=పట్టినట్లు, కనాక్కండేన్=కలఁగంటిని, ఇదిశ్రీయాండాళ్ వాక్యము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీదశరథచక్రవర్తి తనజ్యేష్ఠకుమారుఁడగు శ్రీరామునికి పట్టాభిషేకముచేసి
తాను విశ్రాంతినొందవలయుననియెంచి పౌరజనులనురప్పించి
వారలసమ్మతినడుగఁగా వారలు ఈక్రిందిశ్లోకముచేత
తమహృదయంబులందలియర్థమును వెల్లడిసేయుచున్నారు.

ఇది రామాయణముఅయోధ్యాకాండములో రెండవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ ఇచ్ఛామోహిమహాబాహుంరఘువీరంమహాబలం।
గజేనమహతాయాంతంరామంఛత్రావృతాననం ॥౨॥

టీ॥ (వయం=మేము) మహాబాహుం = పృథులములగుబాహువులుగలవాఁడును, రఘువీరం=రఘువులయొక్కకులమందుజనియించినవారలకంటె మిక్కిలివీరుఁడును, మహాబలం=గొప్పజ్ఞానశక్తిగలవాఁడును, మహతా=గొప్పదియగు, గజేన=ఏనుఁగుచేత,యాంతం=రాజవీధివెంటనేతెంచువాఁడును, ఛత్ర=తెల్లనిగొడుగుచేత, ఆవృత=కప్పుకొనఁబడిన, ఆననం =మొగముగలవాఁడునగు, రామం=శ్రీరాముని, (చూచుటకు) ఇచ్ఛామః=కోరుచున్నాము.

తా॥ ఓదశరథుఁడా దీర్ఘములై పృథులములగు బాహువులు గలవాఁడును రఘుకులమందుఁ బుట్టినరాజులకంటె వీరుఁడును విశేషమగు జ్ఞానశక్తి గలవాఁడును అగు శ్రీరామునికి నీవు పట్టాభిషేకముసేయ తోడనయారాముఁడు గజారూఢుఁడై రాజచిహ్నమగు శ్వేతఛత్రము ముఖమండలమావరింప రాజవీధియందు వేంచేయఁగా ఆతనిఁజూచియెల్లవారము ఆనందమునొందఁగోరుచున్నామనిభావము.

చక్రవర్తి తానుబరిణతవయస్కుఁడైనందువలనను, పగతురమీఁద దండెత్తివారల జయించుటకశక్తుఁడై నందువలనను, తానుండు నప్పుడే శ్రీరామునిపట్టాభిషిక్తునిచేసి ప్రజలతోఁగలసిమెలసి ప్రవర్తింపఁ జేయుట కుఁదలంపుగలవాఁడగుటవలనను ॥ శ్లో ॥ ౧ "గళితవయసామిక్ష్వాకూణామిదంహికులవ్రతం" అన్నట్లు ఈవంశమునందు జన్మించినవారు తమయొక్కకుమారులు సంప్రాప్తవయస్కులయి రేని వారికిఁబట్టముగట్టి యుప

౧. గళితవయసాం = గడచినతారుణ్యముగలవారలగు, ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకుకులమునజనియించిన రాజులకు, ఇదం=సంప్రాప్తవయస్కుఁడై కుమారునికిఁబట్టముగట్టితాము వనవాసముచేయుటయనునిది, కులవ్రతంహి = కులమునందుఁ బుట్టినవారలెల్ల చేయవలసినవ్రతముగదా.

శాంతులగుటయె కులక్రమాగత మగుటచేతను, శ్రీరామునికిఁ బట్టముగట్టి రాజ్యధురంధరునిఁగాఁ జేయఁగోరియట్లుచేయునప్పుడు॥ శ్లో॥ ౨ "పాండురస్యాతపత్రస్య చ్ఛాయాయాం జరితంమయా" అన్నట్లు నేనింతవఱకు దండయాత్రమీఁద దండయాత్రగాఁ దిరిగి యీజనులకొక యుపద్రవము రాకుండ రక్షించు చున్నవాఁడ నయితిని. ఈజానపదులును రక్షింపఁబడు చున్నవారైరి. అట్లుండతటాలున రాముని రాజ్యాభిషిక్తునిఁ జేసితి నేని యీ జానపదులు "దశరథుఁడిదివఱకు బాగుగా రాజ్య పరిపాలనము సేయుచు వచ్చి దానియందేవో స్వల్పపుకొఱంతగలుగునట్లుండఁగాఁ దటాలున నొక బాలునికొప్పగించి మాయెడల నుపేక్షచేసెను. ఇది యెట్టి రాజ్యము సేయు క్రమము" అని తనవిషయమున లోపంబుగణియింతురు కాన వారలనుగూడ సమ్మతింపఁజేసియే యీకార్యము నెఱవేర్చుట మేలనితలఁచి యాపౌరులను ఆజానపదులను గుంపుగాఁజేర్చి॥ శ్లో॥ ౩ "గతక్లేశో భవిష్యామిపుత్రేస్మిౕ సన్నివేశ్య" అనియు ॥ శ్లో ॥ ౪ "సోహంవిశ్రమమిచ్ఛామి పుత్రంకృత్వాప్రజాహితే" అనియు చెప్పఁబడినట్లు ఓమహాత్ములారా మేముమిమ్ము బహుకాలముగ రక్షించుచుంటిమి. ఇప్పుడు మమ్మును ముసలితనము ఆక్రమించినయది. ఇఁకమిమ్ము రక్షించుట మాకుమిగుల నశక్యముగానున్నది.

---

౨. కృత్స్నస్య=సమస్తమగు, లోకస్య=లోకమునకు, హితం=మేలు, చరతా=చేయుచున్నట్టి, మయా = నాచేత, ఇదంశరీరం = ఈనాయొక్క శరీరము, పాండురస్యఆతపత్రస్యచ్ఛాయాయాం=తెల్లగొడుగునీడయందు, జరితం=ముసలితనముగలదిగాఁజేయఁబడెననుట. లోకమునురక్షించుటకై రాజచిహ్నమగు తెల్లగొడుగుక్రిందనుండియే నేనునాకాలముగడపితిని. అట్లుగడపియె నాశరీరమును జరాగ్రస్తమయ్యెను. అనిభావము.

౩. అస్మిౕపుత్రే = ఈనాపుత్రుఁడగు రామునియందు, సన్నివేశ్య=రాజ్యభారమునుంచి, గతక్లేశః=శ్రమమెడలినవాఁడను, భవిష్యామి=కాఁగలను.

౪. సోహం=అట్టినేను, ప్రజాహితే = జనులయొక్క హితమగు రాజ్యభరణమందు, పుత్రం=కుమారుఁడగు రాముని, కృత్వా=స్థాపించి, విశ్రమం=విశ్రాంతిని, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను,

అట్లగుటచే॥ శ్రు॥ ౫ "ఆత్మావై పుత్రనామాసి" అన్నట్లు మాతోనిర్విశే షుఁడగు మాకుమారునికిఁ బట్టాభిషేకముచేసి వానిని మీరక్షణమునందు నియోగించి మేమువిశ్రమింపఁ బ్రతీక్షించుచున్నారము॥ శ్లో॥ ౬ "భవం తోమేను మన్యంతాం" ఇందుకుమీరును ఒప్పుకొనవలయునని చెప్పఁగా వారును ఆదశరథునిమాట విన్నతోడనేమిక్కిలిప్రీతిచేసి॥ శ్లో॥ ౭ "విమా నంకంపయన్నివ" అన్నట్లు దశరథుఁడుండెడిమిద్దెయదురునటులు గొప్ప కోలాహలధ్వనిచేయుచు హర్ష పరవశులయి॥ శ్లో॥ ౮ "అనేకవర్ష సాహ స్రోవృద్ధస్త్వమసిపార్థివ। సరామంయువరాజానమభిషించస్వపార్థివం" ఓరాజా నీవు వృద్ధుఁడవైతివి.బహుకాలమునుండి మమ్ము రక్షించుచువచ్చి తివి. ఇంకరాముని రాజ్యాభిషిక్తునిఁజేయుము. అని ఆతఁడడిగినందుకు త్తర మిచ్చి యంతటఁ బోకతమతలంపులను వెల్లడిసేయుచు రామచంద్రునియొక్క రాజ్యభరణయోగ్యతనుబ్రకాశింపఁ జేయుచున్నారు. (ఇచ్ఛామః) పుష్ప మాలికలు ధరించికిరీటము శిరంబునంగ్రాల మాకన్నులకు నెదుటగానఁ బడవలయునని మిగులఁ గోరుచున్నారము. (ఇచ్ఛామః) మాకుఇచ్ఛమా త్రమేకలిగియున్నదిగాని అట్లుచేయుటకు మేముశక్తులము కాముగదా.

---

౫. ఆత్మావై = స్వయముగానీవే, పుత్రనామా = పుత్రుఁడవుగా, అసి= అగుచున్నావు.

౬. భవంతః=మీరలు, మే=నావిషయమున, అనుమన్యంతాం=అంగీకార ముసేయుదురుగాక. నేను చక్కగానాలోచించి రాముని పట్టాభిషిక్తునిఁజేయ వలయునని చెప్పిన విషయముమీరొప్పుకొనవలయుననిభావము.

౭. విమానం=చక్రవర్తియుండెడిసౌధమును, కంపయన్నివ=సంచలింపఁ జేయుదానివలె, జనఘోషముకలిగెను. శ్రీరామునికిపట్టాభిషేకముచేసెదనన్నమా టవినఁబడినంతనె జనులుహర్ష పరవశులయి గొప్పకోలాహలముసేయఁగా నందు వలన దశరథచక్రవర్తియుండెడిసౌధము కంపమునొందునటులుండెననిభావము.

౮. పార్థివ = ఓదశరథమహారాజా, త్వం=నీవు, అనేక = పెక్కులగు, వర్ష =సంవత్సరములయొక్క, సాహస్రః=వేయింటినిగలవాఁడగు, వృద్ధః=ముస లివాఁడవు, అసి-అగుచున్నావు. సః=అట్టినీవు, యువరాజానం = యువరాజగు, పార్థివం=రాజుగా, రామం=రాముని, అభిషించస్వ=పట్టాభిషేకము సేయుము.

కిరీటముధరియింపఁజేయుటకు శక్తుఁడవు నీవుకదా. ఇట్లు ఇచ్ఛించుటమా తలంపులనున్నది॥ శ్లో॥ F "శ్రేయాంసిబహువిఘ్నాని" అన్నట్లు ఈమహా ఫలముమాకు లభింపనున్నదో లేదో. (ఇచ్ఛామః) అదిలభింపనిమ్ము లభింపక పోనిమ్ము. మంచివిషయముఁ జూడనాశించుట వాడుకగాదే? (ఇచ్ఛామః) నిరపాయముగా మమ్మురక్షించుచువచ్చిన నీ మనంబునందు వికల్పముచోఁ చునేమోయని నోటఁజెప్పక హృదయంబునమాత్రమే కోరుచుంటిమి. అట్లైననిప్పుడు పలుకనగునాయనియనిన॥ శ్లో॥ ౧౦ "భావంవిజ్ఞాయసర్వ శః" అన్నట్లు ఆతని భావమెఱింగి చెప్పుచున్న వారలుగాన నిప్పుడును (ఇచ్ఛామః) అనిచెప్పుటకు అడ్డులేదు ఈకోరిక కొందఱకుఁ గలిగి మఱి కొందఱకులేదో యనఁగా (ఇచ్ఛామః) మేమున్నచోటనయుండి ఋది నెఱవేర్పఁగంటిమేయని మిమ్మును స్తుతియించుచున్నారము. మీహృద యములోనుండునది మేమెఱుంగుటయెట్లనఁగా (హి) ఈకార్యమెల్ల వార లకు నిష్టమనుట పరులు చెప్పవలసియున్నదా॥ శ్లో॥ ౧౧ "జనఘోషోమ హానభూత్" శ్లో॥ "విమానంకంపయన్నివ" అనియుచెప్పఁబడినట్లుజాన పదులుచేసిన కోలాహలముచే నదురుచున్నమీయింటి విమానములను గాంచి తెలిసికొనఁగూడదా (హి)॥ శ్లో॥ "అకామయతమేదినీ" అన్నట్లు నీవు నిర్వాహకుఁడవైయుండఁగా నేభూమితాను రాముని స్వయంవరము చేసి పుష్పహారమువేసి నప్పుడే నీవెఱుంగలేదా¶(అకామయత)¶నీవుకర గ్రహణమొనర్చి యేలుచుండినను వావివరుసలువదలి వరగ్రహణముచేయ లేదా యీభూమి. కాముకీజనమునకు క్రమము వివక్షితముకాదుగదా?

F. శ్రేయాంసి = మేలులు, బహువిఘ్నాని = అనేకవిఘ్నములుగలవి. అనఁగా మంచికార్యములకు విఘ్నములు మెండుగాఁగలుగుననిభావము.

౧౦. సర్వశః = అన్నివిధములచేతను, భావం = రాజుయొక్క తలంపును, విజ్ఞా య = ఎఱింగి,

౧౧. మహాన్ = గొప్పదియగు, జనఘోషః = ప్రజలయొక్క ప్రోఁత, అ భూత్ = కలిగెను.

¶(శ్లో॥ ౧౨"లోకపాలోపమంనాథమకామయత మేదినీ")¶ శ్లో॥౧౩"లోకపాలోపమః * విష్ణునాసదృశః" అన్నట్లు సర్వేశ్వరునింబోలి యుండుటచేత భూమి తానేప్రైబడి కౌఁగిలించుకొనెను. ఇందుకుకారణముతాను మేదినియగుటవలననే యనియెఱుంగునది. అదెట్లనఁగా భూమిమధుకైటభులయొక్క వసావిస్రగంధముచేత నుపహతమైయున్నతన్ను" శ్రు॥౧౪ "సర్వగంధః" అన్నట్లు వెలుంగుచుండెడి యాతనిసౌగంధ్యముచేత వాసితఁగాఁజేసికొనుటకై యట్లురాముని వరియించెను. ఇది గ్రంథాంతరమునను జెప్పియున్నారు॥ శ్లో॥ ౧౫ "మధుకైటభదానవేంద్రమేదః ప్లవవిస్రామిషమేవమేదినీయం।అధివాస్యతి" అని మురారిచెప్పియున్నాఁడు. కర్పూరచందనాదులవలెనా ఉపకరణమై శేషకోటిలో నవతరించినదియనఁగా (నాథం) ఏతాదృశగంధమే ప్రయోజనము కాకుండ నందఱను రక్షించువాఁడై యసౌగంధ్యసౌగంధ్యములు తానేయనుభవించునటులు నిరుపాధికశేషియయియున్నవానిననుట. సత్యముగ మీకందఱకునిష్టముండెనేని యేనిప్పుడే శ్రీరామభద్రుని నభిషిక్తుఁజేసెదను ఆతఁడు దేశమును వశీకృతముఁజేసికొని యేలఁగల సామర్థ్యముగలిగినవాఁడేనా? యనఁగా (మహాబాహుం) అతనిబాహు వైశాల్యమునకు సమస్తమగుసీచిన్నమెత్తుమన్న

౧౨. మేదినీ=మధుకైటభులనియెడి రాక్షసులయొక్క మెదడుచేతఁగ్రమ్ముకొనఁబడినదైనభూమి, లోకపాలోపమం=దిక్పాలకులతోసమానుఁడును, నాథం=సర్వలోకేశ్వరుఁడునగు, రామం=శ్రీరాముని, అకామయత=కామించెను.

౧౩. లోకపాలోపమః = దిక్పాలకులతోసమానుఁడును. * విష్ణునా=విష్ణునితో, సదృశః=సమానుఁడును.

౧౪ సర్వగంధః=ఎల్లసువాసనలుగలవాఁడు—పరమాత్మ.

౧౫. ఇయం=ఈ, మేదినీ=భూమి, మధుకైటభదానవేంద్ర=మధుకైటభులనియెడిరాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క, మేదః=మెదడుతో, ప్లవ=తేలుచుండెడి, విస్రా-అపక్వగంధముగల, ఆమిషమేవ=మాంసమునే, అధివాస్యతి=పరిమళింపఁజేయుచున్నది. సర్వగంధుఁడగు నీతనిబొందుటచే నట్లుచేయుచున్నదనిభావము.

ఒకవస్తువా? ‡(మహాబాహుం)॥ శ్లో॥ ౧౬ "శక్తస్త్రైలోక్యమప్యేవ భోక్తుంకిన్నుమహీమిమాం" అన్నట్లు కోసలరాజ్యముకఱటియేకాకలంకా రాజ్యమునుగూడఁ బరిగ్రహింపఁదగినబాహువులుగలవాఁడు. (మహాబాహుం) ॥ శ్లో॥ ౧౭ "ఆయతాశ్చసువృత్తాశ్చ బాహవఃపరిఘోపమాః" అనియు॥ శ్లో॥ "ఆజానుబాహుం" అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లుమరియుం జేడి యాతని సాముద్రిక లక్షణములనుజూచి కూడ యితరుల నడుగవలయునా?॥ ద్ర॥ ౧౮ "పొంగోతం చూఱ్ఱందపువనియుం విణ్ణులగు మాంగాతుంశోరామేయాళ్కిన్ట" అన్నట్లు ఉభయ విభూతులను భరించు నట్టిబాహువులుగదాయివి. (మహాబాహుం) మమ్మురక్షించుటకు ఆబాహువులుగావలయునా?॥ శ్లో॥ ౧౯ "బాహుచ్ఛాయామవష్టభ్యయస్య లోకో మహాత్మనః" అన్నట్లు ఆతనిబాహుచ్ఛాయచాలదా? ॥ శ్లో॥ ౨౦ "రరక్ష

---

౧౬. ఏషః=ఈరాముఁడు, త్రైలోక్యమపి=ముల్లోకములను, భోక్తుం=భుజియించుటకు అనఁగా పరిపాలించుటకు, శక్తః=సమర్థుఁడు. అట్లుండఁ ఇమాం మహీంకిన్ను = ఈభూమినిపాలించుట కడగవయునా ? అట్టివాని కీభూమిపాలించుట యొకపనిగాఁ దోఁచదనుట,

శ్రా. రామానుజదాసు

‡ * ఇచ్చటభోజరాజును॥ శ్లో॥ అథదశరథఃపుత్రంరామంస్వతస్త్రిజగత్పతిం స్వవిషయమహీమాత్రే కర్తుం పతింవిదధేమతిం । భువనభరణేకల్యంకల్యాణభూధరమాదరాత్ । స్వగృహపటలీధుర్య స్తంభంవిధాతుమనాఇవ॥ అనిచెప్పియున్నాఁడు.

౧౭. బాహవః=రామునిబాహువులు, ఆయతాశ్చ-దీర్ఘములుగాను, సువృత్తాశ్చ=గుండ్రములుగాను, పరిఘోపమాః=గుదియలతో సమానములుగానుఉన్నవి. * ఆజానుబాహుం=మోఁకాళ్లవఱకువ్రేలాడెడిబాహువులుగలవాఁడు.

౧౮. పొంగు = పొంగుచున్న, ఓదం=జలము, చూఱ్ఱంద = చుట్టికొనిన, పువనియుం=భూమియును, విణ్ణులగుం=దేవలోకమును, అంగు=అచ్చట, ఆదుం=కొంచెమైనను, శోరామే=శ్రమపడక, ఆళ్కిన్ట - పరిపాలించునట్టి.

౧౯. బాహుచ్ఛాయాం-(లోకము శ్రీరామునియొక్క-)బాహువులనీడను, అవష్టభ్య - ఆశ్రయించి, ఉన్నది.

౨౦. ధర్మేణ - న్యాయముచేతను, బలేనచైవ - బాహుబలముచేతను, రరక్ష-రక్షించెను. * ధర్మతః - ధర్మమువలన, పరిరక్షితా - పరిపాలనముసేయువాఁడు.

ధర్మేణబలేనచైవ” అనియు*“ధర్మతఃపరిరక్షితా” అనియు, చెప్పఁబడు నట్లుకొందఱను కొందఱురక్షించునప్పుడు ధర్మబలములు రెండును గావలసి యున్నవిగదా? ఈతఁడు తనకుబలముగలదని బాహుబలముచేత రక్షించు నంతియేగాక ధార్మికుఁడై రక్షించెడి యాకారము ఈతనికి లేదో యనఁగా (రఘువీరం)॥ శ్లో॥౨౧ “దీనాన్ దానేన రాఘవః” అన్నట్లుఆయా కారము ఆతనికిపుట్టఁగానేపుట్టినదిగాన [జన్మతఃప్రాప్తమేకాన] ఇప్పుడు కావలయునని కోరవలసినదిలేదు. (రఘువీరం) ॥శ్లో॥ ౨౨ “ఆనృశంస్యం పరోధర్మఃత్వత్తఏవమయా శ్రుతః” అన్నట్లుపరులకుఁగూడ నుపదేశించున ట్లుగదా యీతఁడవతరించినది. (రఘువీరం) రఘుకులమునజనియించిన వారికంటె నీతనికి ధార్మికత్వమునందు ఆధిక్యముగలదు. అదెట్లనఁగా రఘువు రాక్షసుఁడుత్సుధార్తుఁడైమృతుండయ్యెనేనిదీనివలనఁగలిగినపాప మునీకుఁగలుగదాయనఁగా మీఁదనొకప్రతిక్రియయుఁదోఁచక యూరకుం డెనుగదా. ఈతఁడు॥ శ్లో॥౨౩ “అప్యహంజీవితంజహ్యాం త్వాంవాసీతేసలక్ష్మణాం” అనిచెప్పినట్లు ప్రాణములనైనను॥ శ్లో॥ ౨౪ “ప్రాణేభ్యోపిగరీయసీ” అనిచెప్పఁదగిన సీతాదేవినైనను వదలవలసి వచ్చెనేని యట్లు చేసిరక్షింపఁగలవాఁడు. ఇట్లు ఆతఁడుతానురక్షింపఁబూనుకొనినప్పుడు॥

---

౨౧. రాఘవః - రఘుకులమునఁబుట్టినరాముఁడు, దీనాన్ - దరిద్రులను, దానేన - ఈవిచేత, పరిపాలించుచున్నాఁడు.

౨౨. పరోధర్మః - సర్వోత్కృష్టమగు ధర్మస్వరూపమయిన, ఆనృశంస్యం- క్రూరభావములేకుండుట, త్వత్తఏవ - నీవలననే—అనఁగారామునివలననుండియే, మయా - నాచేత—అనఁగాసీతచేత, శ్రుతః - వినఁబడెను.

౨౩. అహం - నేను, జీవితం - ప్రాణమును, అపిజహ్యాం - విడిచిననువిడుతును. సలక్ష్మణాం - లక్ష్మణునితోడ, త్వాంవా - నిన్నైనను, విడుతును. ప్రాణములనైనను సీతనైనను లక్ష్మణునినైనను వదలిపెట్టుదునుగాని ఆశ్రితులనురక్షింపకమానను- ఇదిశ్రీరామునివాక్యము.

౨౪. ప్రాణేభ్యోపి=ప్రాణములకంటెను, గరీయసీ=మిక్కిలిగొప్పది. సీత. రామవచనము.

శ్లో॥ ౨౫ "వధ్యతాంవధ్యతాం" అని ప్రతిబంధకము చేయువారలు గలరేని వారల మార్గమననుసరించి మనస్సున మెదుకఁబడి వారిని రక్షించక నివర్తించునోయనఁగా (మహాబలం)॥ శ్లో॥ ౨౬ "నతుప్రతిజ్ఞాంసంశ్రుత్య బ్రాహ్మణేభ్యోవిశేషతః" అనియు॥ శ్లో॥ ౨౭ "ఏతద్వ్రతంమమ" అనియు॥ శ్లో॥ ౨౮ "నత్యజేయం కథంచన" అనియు చెప్పినట్లు ప్రతిబంధకము చేయువారిసైననువదలి యాశ్రితులను రక్షించెడు వ్యవసాయము గలవాఁడు. ఇచ్చట బలశబ్దముచేత మనోబలము వివక్షింపనగును॥ శ్రు॥ ౨౯ "నాయమాత్మా ప్రవచనేనలభ్యః" అన్నట్లు ఉపక్రమించిన కార్యమునందు అచంచలుఁడై యుండుననుటకు॥ శ్లో॥ ౩౦ "ధైర్యేణహిమవానివ" అని చెప్పఁబడియున్నదిగదా?. మీకందఱకును రాజ్యభరణక్షముఁడని తోఁచినయెడల మీరు చెప్పినట్లు చేసెదను. ఇప్పుడు నేనున్నచోట నేయుండఁగా దేశమునకుఁగావలసినవి విచారించి జరపినట్టయిన సరిపడదోయనఁగా నీయొక్క ప్రయోజనము ముగిసెనని యంతట నేవిడువనగునా? మాయొక్క ప్రయోజనమును గూడ మేము చెందవలదాయని యనుచున్నారు. అట్లయిన మీరు చెప్పునదేమియనఁగా (గజేనమహతాయాంతం) నీవిష్టపడి పట్టాభిషిక్తునిఁగాఁ జేయుట ఎల్లవారలకు వెల్లడియగునటులు శత్రుంజయారూఢుఁడై సర్వాలంకారములతో కిరీటము ధరించికొని యా రామచంద్రుఁడు మాకన్నులకెదు

---

౨౫. వధ్యతాంవధ్యతాం = వధియింపఁబడును గాక, వధియింపఁబడును గాక.

౨౬. బ్రాహ్మణేభ్యః = బ్రాహ్మణులకొఱకు, విశేషతః = మిక్కిలి, ప్రతిజ్ఞాం = తప్పక చేసెదనని యొనర్చిన యంగీకారమును, సంశ్రుత్య = చెప్పి, నతు = తప్పను అని భావము.

౨౭. ఏతత్ = ఈయాశ్రితరక్షణము, మమ = నాకు, వ్రతం = వ్రతము,

౨౮ కథంచన = ఏవిధముగానైనను, నత్యజేయం = వదలను, ఆశ్రితులను వదలననుట

౨౯. అయమాత్మా = ఈపరమాత్మ, ప్రవచనేన = ఉక్తిమాత్రముచేత, నలభ్యః = పొందఁదగినవాఁడు కాఁడు.

౩౦. ధైర్యేణ = ధీరత్వముచేత, హిమవానివ = హిమవత్పర్వతమువలె.

టఁగానఁబడవలయును. అదిచేయునప్పుడు రథమునలంకరించి దానిమీఁద నెక్కి రాఁగూడదో యనఁగా (గజేన) అట్లుకూడదు॥ శ్లో ॥ ౩౧ "మత్త మాతంగగామినా" అన్నట్లు ఆతనిగమనకును దగినవాహనముగానుండ వలయును. అట్లుచేయునప్పుడేదైన నొకయేనుఁగుగానుండకూడదో యనఁగా (గజేనమహతా) సర్వలక్షణోపేతమయి పట్టమునకుఁదగినయేనుఁగుగానుండవలయును. (మహతా) సర్వశక్తుఁడుగానుండెడివానినివహింపఁదగినదిగానుండవలయునేః మీకు ఇట్లు అభీష్టముండెనేనికిరీటమును శిరంబుననిడి గజాధిరూఢుని జేసెదననఁగా (యాంతం) అంతమాత్రముచాలదు. ఏనుఁగుమీఁద నెక్కి రాజవీధిని రావలయును. అదిమీరుకావలసినప్పుడను భవింపనిచ్చోట గుంపులుగాఁగూడితిరేని అభిషేకము సేయఁగానే యేనుఁగుమీఁద నెక్కినంతటఁ జూడవచ్చునేయనఁగా ॥ శ్లో॥ ౩౨ "ఏకస్స్వాదుననభుంజీయాత్" అనుచున్నారు (యాంతం)॥ శ్లో॥ ౩౩ "ననందుస్సప్రజాః ప్రజాః" అన్నట్లు ఈమహోత్సవమును మాపుత్రమిత్రాదులతోఁ గూడి చూచునట్లు వేంచేయవలయును. (యాంతం, ఆయాంతం) మందహాససుందర ముఖారవిందముతోను కస్తూరిగీరునామముతోను కరుణాకటాక్షముతోను వేంచేయఁగా సేవింపవలయును. ఇట్లు సేవించుట యెవ్వరిననఁగా (రామం) రమయతీతిరామః అనియెడివ్యుత్పత్తిఁజేసి యెల్లవారిని కల్యాణగుణములచేత రంజింపఁజేయువానిని (రామం) రముక్రీడాయాం అనియెడి ధాత్వర్థప్రకారము అందఱతోఁగూడి విహరించెడివాఁడు అనియైనను చెప్పనగును. గజాధిరూఢుఁడై యేతెంచుటమాత్రమే చాలదో యనఁగా (ఛత్త్రావృతాననం) పాండురాతపత్రచ్ఛాయయందు వేంచే

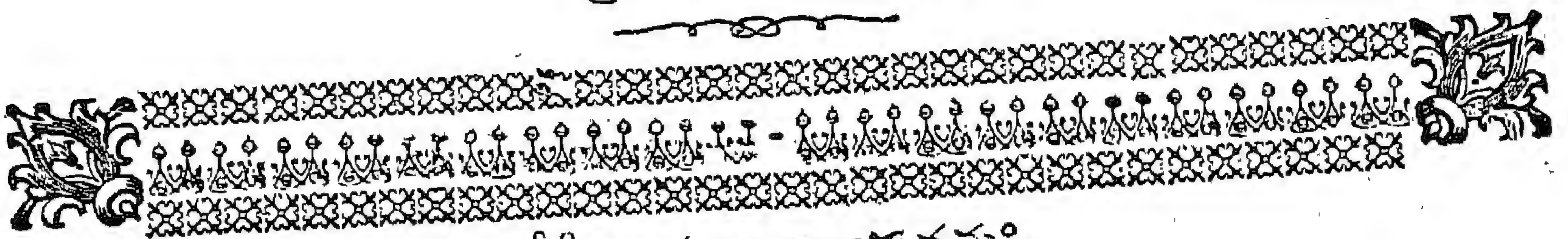
౩౧. మత్త=మదించిన, మాతంగ=ఏనుఁగుయొక్క. గామినా=నడకవంటి నడకగలవాఁడు, రాముఁడు.

౩౨. స్వాదు=ఆస్వాద్యమగువస్తువును, ఏకః=ఒంటరియై, నభుంజీయాత్=భుజియింపఁగూడదు-

౩౩. ప్రజాః = జనులు, సప్రజాః=సంతానములతోఁ గూడికొన్నవారై, ననందుః=సంతోషించిరి-

యఁగా సేవింపవలయును (ఛత్త్రావృతాననం) ॥శ్లో॥ "పాండురస్యా తపత్రస్యచ్ఛాయాయాంజరితంమయా" అన్నట్లుదశరథచక్రవర్తిమొదలగు రాజులచేతనిచ్ఛింపఁబడినదై యుండెడి పాండురాతపత్రముచే నావృత మైరాజ్యలక్ష్మీమంగళమందిరమగు శ్రీముఖమండలమునుకన్నులారఁగాంచి యానందింపవలయును.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌశరణంప్రపద్యే.
ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణశ్లోక రత్నావళియందు
కింత్వావర్త్యాతిఅను శ్లోకముయొక్క యుప
న్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

ఇదిరామాయణముఅయోధ్యాకాండములో రెండవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ ప్రియవాదీచభూతానాం సత్యవాదీచ రాఘవః।
బహుశ్రుతానాంవృద్ధానాంబ్రాహ్మణానాముపాసితా॥ ౬॥

టీ॥ రాఘవః=రఘురాముఁడు, భూతానాం = ప్రాణులవిషయమునందు, ప్రియవాదీచ=ఇష్టములైనమాటలుఆడువాఁడును, సత్యవాదీచ = నిజముచెప్పెడివాఁడును, బహుశ్రుతానాం= అనేకులవలనరహస్యార్థములనువిన్నట్టివారును, వృద్ధానాం=జ్ఞాన, వయ, శీల వృద్ధులగునట్టి, బ్రాహ్మణానాం = విప్రులను, ఉపాసితా= తత్వార్థములువినుటకొఱకుఅనువర్తించెడివాఁడును.

తా॥ రఘుకులమునఁబుట్టినశ్రీరాముఁడు ప్రాణికోట్లకుప్రియముచెప్పెడివాఁడును నిజముచెప్పెడివాఁడును అనేకులవలనరహస్యార్థములువిన్న త్రివిధవృద్ధులనను వర్తించెడువాఁడునుగానున్నాఁడనిభావము.

[†] (ప్రియవాదీచ)ఈరామచంద్రుఁడుమాటలాడెడివిధముఘర్మకాలమున గ్రీష్మతప్తమయిన స్థలమునం దొకజల్లు వానకురిసినటు లుండును. ఈప్రకారమీతఁడు మాటలాడుటదివ్యాంతఃపుర స్త్రీలతోనా? లేక-తనమాతృజనముతోనాః-లేక-వసిష్ఠాదులతోనాః అనఁగా (భూతానాం) సత్తాయోగిసకలపదార్థములకును ఈప్రకారముగానేయీతఁడుం

డును. ఉండినచోటనయుండి యందఱకును సమ్మతమగునట్లు ఏదోనొక మాటచెప్పునోయనఁగా (సత్యవాదీచ) ఆ మాట భూతహితమును అదృష్టార్థసాధకమునై యుండును. పైఁజెప్పిన యీ రెంటిచేతను బ్రియహితములఁదెల్పిన ప్రకారమయ్యెను. ఇవి రెండును అన్యమగునొకవ్యక్తియందుఁజేరియుండవు. అట్టివాని రెంటినిఁ దనయందుఁ జేర్చుకొని యుండెడివాఁడు అఘటితఘటనా సమర్థుఁడగు ఈశ్వరుఁడాయనఁగా (రాఘవః) రఘురాముఁడు. ఈగుణములీతనికభిజనమువలనఁ గలిగినవే. [అనఁగానీతనికీగుణములు రఘుకులమునందుఁ బుట్టుటచేతనే కల్గినవని భావము] ఇట్లయ్యెనేని ఈలాటి గుణములు అభిజనమును తలఁచితలఁచి ఇవిమనకుఁగలవుగదాయని మదించియుండునోయనఁగా, తానవతరించినది ప్రజలరక్షణార్థముకనుక అందులకుఁదగిన గుణములుఇంకనుతనకుఁజాలవని నిరూపించిచూచి తృప్తిఁజెందక మఱియునిందులకనుకూలములగు మంచిగుణములు కలుగవలయునని తీర్థపాదుల యిండ్లకుంబోయి యా వాకిండ్లనిలిచి వేచియుండును. (బహుశ్రుతానాం) ఒకటి రెండు నేర్చుకొనినంతనకృతార్థులమైతిమని తలంచుకొనక యొకొ్కకవిషయమును పలుమాఱుబహుకాలమువినియున్నవారు. *బహుభ్యః శ్రుతాః బహుశ్రుతాః, బహుధా శ్రుతం॥ శ్లో॥ ౧ "జ్ఞానవృద్ధాసదా రాజన్ బహవః పర్యుపాసితాః" అన్నట్లు॥శ్లో॥౨ "సర్వతస్సారమాదద్యాత్" అన్నట్లునేకులయొద్దసారగ్రహణముచేసి యున్నవారు. వృద్ధానాం త్రివిధవృద్ధానాం. శీలవృద్ధైర్వయోవృద్ధైఃజ్ఞానవృద్ధైః అన్నట్లు శీలముచేతను వయస్సుచేతను జ్ఞానముచేతను అధికులుగా నుండెడివారు. అదియును అర్థశాస్త్రము నేర్చుకొనునట్లు

* బహుభ్యః=అనేకులవలన, శ్రుతాః=విన్నవారలు, బహుధా=అనేకప్రకారముగా, శ్రుతం=వినఁబడినది.

౧. రాజన్=ఓరాజా, జ్ఞానవృద్ధాః=జ్ఞానాధికులు. సదా=ఎల్లప్పుడు, బహవః=అనేకులు, పర్యుపాసితాః= అనువర్తింపఁబడిరి.

౨. సర్వతః=అంతటు, సారం=శ్రేష్ఠమగుదానిని, ఆదద్యాత్= పరిగ్రహింపనగును.

నేర్చుకొనునోయనఁగా (బ్రాహ్మణానాం) అనుచున్నారు. క్షత్రియులు బ్రాహ్మణులనాశ్రయించివారలవలన తత్వముల నెఱుంగనపేక్షించినవారై తల్లాభమునుబొందవలసినవారుగదా? (ఉపాసితా బ్రాహ్మణానాం) అనుటచే వారలు పలుగురుగానుండుటవలన వారిని తానుండెడిచోటికిరప్పించి ధర్మసంశయములను దీర్చుకొనునా యేమియనఁగా (ఉపాసితా) తానే వారుండెడిచోటికిఁజని వారలుదయచేసి చెప్పునట్లు వారిపాదపద్మములు తనశిరముసోఁక ప్రణామములుచేసి యనువర్తించువాఁడు.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
ప్రియవాదీచయను శ్లోకముయొక్క
యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడుతానువనమునకుఁబోవనుద్యుక్తుఁడై కౌసల్యాదేవియనుమతివడసి తనప్రాణనాయకియగు సీతాదేవికిఁ దెల్ప నామెయుఁదనతోవచ్చెదనని వేఁడుకొనఁగా నామెయతిసుకుమారకానవనమునంపు మిగుల కష్టపడుననుతలంపుచేతవలదనిచెప్పఁగానామె శోకసంతప్తయైకన్నులనుండి బాష్పములు కుచతటంబుపయింజాఅచింతాక్రాంతయైనిలిచెను-అప్పుడు రాముఁడామెనుసాంత్వనముచేసెను. ఆతఁడు తన్నువదలి పోవలయునని చెప్పినమాటలకుమిగులకోపోద్దీపితమతియైరాముని ఈక్రింది శ్లోకముచేత నధిక్షేపించుచున్నది.

ఇది శ్రీరామాయణము అయోధ్యాకాండములో ముప్పదవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ కింత్వావత్స్యతివైదేహః పితామేమిథిలాధిపః ।
రామజామాతరంప్రాప్య స్త్రియంపురుషవిగ్రహం॥ ౭॥

టీ॥ రామ=ఓశ్రీరాముఁడా, స్త్రియం=స్త్రీవలెనధైర్యశాలియు, పురుషవిగ్రహం=పైకిచూచుటకు మగవానియాకారముగలవాఁడునగు, త్వా-నిన్ను, జామాతరం=అల్లునిగా, ప్రాప్య=పొంది, మిథిలాధిపః=మిథిలాపట్టణమునకధికారియు, వైదేహః=విదేహదేశమునకురాజును, మే=నాకు, పితా=తండ్రియునగు జనకరా

జు, కింవక్ష్యతి=ఏమిచెప్పఁగలఁడు. అమన్యత అనియు పాఠముగలదు. అప్పుడుఏమి తలంచును అనియర్థము.

తా॥ ఓరాముఁడా స్త్రీవలెలోన నధైర్యముగలవాఁడవును పైకిఁజూచుటకు పురుషాకారముగలవాఁడును అగునిన్నుతనకల్లునిఁగాఁబడసి మిథిలాపట్టణాధికారియు విదేహదేశాధీశుఁడునగు నాతండ్రియేమనఁగలఁడు-

పితృవచనమును పరిపాలించుటకు॥ శ్లో॥ ౧ "వనవాసోమహోదయః" అన్నట్లు పౌరజానపదులు సౌముఖ్యముతో వనవాస సుముఖుఁడని యపరనామధేయ మొనర్చునటులు వనవాస సుముఖుఁడై అప్పుడు తనకుఁబట్టపుదేవియగు శ్రీజనకరాజసుతయొక్క యతి సుకుమారమైన దేహలతయందలి స్పృహణీయతనుఅంతరంగమునందుఁదలఁచిసీతాదేవికి "మేముమరలనేతెంచునందాఁకయీయయోధ్యానగరమునందుండిశ్వశ్రూశ్వశురాది పరిపాలనముసేయుచుండుము" అని శ్రీరామచంద్రుఁడు ఆనతియ్యఁగా ఆమాట సీతాదేవికి వ్రణక్షారముంబోలెనసహ్యమయి ప్రణయాభిమానములు వ్యత్క్రమము లయినందుననీశ్లోకముచే నామెత్తేపోక్తి సేయుచున్నది. కిం. అనునది కుత్సాపరమైనయవ్యయము. అప్పుడు కిం వక్ష్యతియనఁగా కుత్సాపరముగాఁ జెప్పుననుట. లేక. కిం అనునది ప్రశ్నమగునప్పుడు ఏమిచెప్పునని యర్థము. అమన్యత అని పాఠమగునప్పుడు కుత్సావిషయముగా దలంచుననియు ఏమి తలంచుననియురెండు విధములగు నర్థములు వివక్షింపనగును. (త్వా) ప్రుచ్చిపోయియున్నప్రాఁతవిల్లు విఱిచిలోకమును ఉన్మత్త కాయదన్నట్లు భ్రాంతముగాఁ జేసిననిన్ను. (త్వా) వసిష్ఠానువర్తనము సేయుచుండుటవలన నావలె సూక్ష్మ ధర్మములనెఱింగినవాఁడులేఁడని ఊరకయ గర్వించియుండెడి నిన్ను. (త్వా) అవశ్యకర్తవ్యములయందు దసమర్థుఁడగునిన్ను. (కింత్వామన్యత-కింవక్ష్యతి) రాజుకావని చెప్పఁగూడదే. రాజధర్మముల నెఱుంగనివాఁడవు అనఁగూడదే. గురుకులవాసముచేసి యెఱుంగవు అని చెప్పఁగూడదే. కులక్రమాగతమగునాచారమునెఱుంగవుఅనిచెప్పగూడదే. (కింవక్ష్యతి) జనకుఁడేమి

౧. వనవాసః=అరణ్యవాసమ్మమహోదయః=గొప్పయభ్యుదయముఁగలది.

చెప్పఁగలఁడు. కులస్త్రీలకు భర్తృసహవాసమావశ్యకమని యెఱుంగవని చెప్పఁగూడదే. (కింవక్ష్యతి) కులస్త్రీను పేక్షింపమికి ప్రథమపరికరముగానుండెడి యేకదారావ్రతత్వము నీకులేదని చెప్పఁగూడదే. కింబహునా- దేవరవారియనుష్ఠానమును జూచునెడ నిది గొప్పతప్పిదమనియుండు నింతియే గదా. (కింత్వామన్యత వైదేహః) నిన్ను మాయయ్య యేమని తలంచును. మామగారగు దశరథచక్రవర్తి చేతికైనను అత్తగారగు కౌసల్యాదేవిచేతికైనను గాదుకదా నన్నొప్పగించినది. ఇయంసీతా అని మీచేతికేఁగదా నన్ను ఇచ్చినది. స్త్రీత్వమునందుఁగొఱంతలేనియబలలకు భర్తృవిరహము నందుసత్తానాశము కలుగుననియుఁ జెప్పియిచ్చెనుగదా? (¶ఇయం) ఇది యత్యంతాభిమానినియని చెప్పియిచ్చెనే॥ శ్లో॥ ౨ "ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినా కృశా । మృతే మ్రియేత యా పత్యౌ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా" అనునిత్యాది వాక్యములచే మన్వాదిస్మృతికర్తలు నిరూపించిన పత్నికాదుసుమీ. ఈలక్షణనిరూపణము భర్తకునుతమకును ఎడఁబాటు గలిగనేని దేహమును ప్రాణములనుధరియించి యుండెడివారలకుఁ గాదా? ఈమెకు దేహమును ప్రాణములును దేవరవారే యనిదృఢముగాఁ జెప్పియిచ్చెనే. (¶ఇయం) నీడతోనెడఁగోరువారలు లేరుసుమా యని చెప్పెనే (¶ఇయం) ఈమెవలన నేదైనకొఱంత గలిగినను అది దేవరవారిదిసుమీ యని చెప్పెనే (¶సీతా) స్త్రీలకుతల్లియొక్క స్వభావము విశేషించియుండును గాన నీమె తల్లియగుభూమిదేవియొక్క గంధగుణమువలె ననుభవైకోచితసుమీ? కాన పరిగ్రహించి వినియోగపఱచుకొనుమని చెప్పెనే

---

౨. యా=ఏస్త్రీ, పత్యౌ=భర్త, ఆర్తేసతి= దుఃఖితుఁడుకాఁగా, ఆర్తా=తానును దుఃఖితురాలయి, ముదితే=భర్తసంతోషమునొందినప్పుడు, హృష్టా=సంతోషవంతురాలయి, ప్రోషితేసతి= నాయకుఁడు దేశాంతరగతుఁడుకాఁగా, మలినా=మురికిఁజెందినదియును, కృశా = చిక్కినదేహముగలదియునై, మృతే=చావఁగా, మ్రియేత-చచ్చునో, సా స్త్రీ=ఆకాంత, పతివ్రతా=పతివ్రతగా, జ్ఞేయా=ఎఱుంగఁదగినది.

(¶సీతా)పుట్టునప్పుడుగీఱదాఁటకపుట్టినదియనిచెప్పెనే. మమసుతాఈమెనుచూచిగాదు.నన్నుఁజూచి ప్రవర్తింపవలయుననియనెనే. (¶సహధర్మచరీ, ఈమె దేవరవారి యుద్యోగమునకు కూడవెంచేయునట్టిది యనెనే. (¶తవ) సహధర్మచరియగునప్పుడును శేషత్వమును చెయిజాఱవిడువదు అనియనెనే. (¶ప్రతీచ్ఛ) మీకుఅర్హయగునట్లుఅంగీకరించవలయుననెనే. (¶చ) అర్హతాజ్ఞానముమాత్రమేగాకవిషయవైలక్షణ్యానురూపముగా భోగమునొసంగి కృతార్థురాలిఁగాఁజేయవలయుననెనే.(¶ఏనాం)ఇట్లు నోములునోచి కన్నయీమెను.(¶భద్రంతే)ఇట్లునోములునోచి కంటినంతియకానిఫలముదేవరవారిదిసుమీయనియనెనే.భోగ్యవస్తువుయొక్క మేలిమి యంతయుభోక్తకేకదఫలమగును(¶పాణింగృహ్ణీష్వ)ఈమెచేయిచాఁపి యెఱుఁగదుసుమీ!నీవేయీమెహస్తమునుపట్టుకొనుమనియనెనే.హస్తము పట్టుకొనుటహస్తముచేతనేగదా. లోకమంతయు తనయందుఁజేరినను పోష్యవర్గము కొంచెముగఁగనఁబడునట్టి వీరస్తుతిగల దేవరవారిబాహువుల యందుఁగన్నుంచియది తగినకార్యములుజరప శక్తిగలదగుటచేత పట్టుకొనుమని విశేషించిచెప్పెనే. ఇట్టిదశలయందు కూడఁగొనిపొమ్మని తెల్పుటకేకదా పాణిశబ్దమువిశేషించి వర్ణించినది. ఈయభిప్రాయములనెల్ల వానిని దేవరవారు అంతరంగమున గ్రహింపలేదు- మీయొక్క ప్రతిపత్తి యన్యథాగానుండెనుగదా? ఇయం అనుటచే నాయొక్క సౌందర్యము దెల్పుచున్నాఁడని యనుకొంటివి. సీతా అనుటచే నాయొక్క మాతృకుల శుద్ధిఁజెప్పుచున్నాఁడని తలంచితివి- మమసుతా అనుటచేత నాయొక్క పితృకుల శుద్ధి వక్కాణించుచున్నాఁడని యెంచియుంటివి. సహధర్మచరీ అనుటచేత నాయొక్క సౌశీల్యము నుడువుచున్నాఁడని గ్రహించితివి. తవ అనుటచేతనిన్నుస్తుతించుచున్నాఁడనియభిప్రాయపడితివి.ప్రతీచ్ఛ అనుటచే వచ్చిన వలదనను పోయిన వెదుకను అని యనాదరణతోగాక యాదర పూర్వకముగా పరిగ్రహింపుమనియెనని తలంచితివి. చకారముచేతనీకంటెకేఁ గంటగించెనోయని యడిగెనని యుంటివి. ఏనాం అనుటచే నాకుఁ

తండ్రిగనుక నా సౌందర్యాదులనుచూచి వాత్సల్యముచేత నుపన్యసించుచున్నాఁడనుకొంటివి. భద్రంతే అనునప్పుడు నాయందలిప్రేమకంటెశతగుణమైన ప్రేమనీయందుఁ గలిగి దృష్టిదోషము సంభవించునోయనియెంచి భయపడినీకురక్షచేసెననియనుకొంటివి. పాణింగృహ్ణీష్వపాణినా అనుటచేత క్రియాకలాపాంగభూతములగు కార్యములనుచేయుమని చెప్పెననియనుకొంటివి. అట్లు సర్వజ్ఞుఁడైన మాయయ్య వచియించినమాటకు చక్కని తాత్పర్యమెఱుంగక ఇచ్చోట నన్నునిచిపోతివేని (కింత్వామన్యసే) నిన్నుఆయనయేమనితలంచును. (వైదేహాః) శ్లో॥ 3 "కర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితాజనకాదయః" అన్నట్లు క్రియాకలాపాదుల చెయిజాఱవిడువక మోక్షసిద్ధికియత్నించెడువాఁడుగానఒకముహూర్తకాలమైనను పత్నీవియుక్తుఁడైయుండివాడుకలేనివాఁడు. (వైదేహాః) జన్మప్రభృతిగా శోకమనుభవించిమెఱుంగనివాఁడు. అట్టివాఁడునన్నుఁగన్నందున నన్నిటినియనుభవింపవలసివచ్చెనే. (పితామే) కుమారులుసమర్థులయినేని వారలగుఱించి తామేమియుశ్రద్ధపుచ్చుకొనక తపోవనమునకుఁ జనువారలుకలరు. కుమారీజనవిషయమట్లుకాదు. ఏనిమిషమంత యసమర్థనయినను ఆతనికి సంకటమొక్కటియేకదామిగులును. సన్నిధివిడిచి వేఱుగానుండుటకును విరహముసహించుటకునుశక్తుఁడగు కుమారునిఁగనక భర్తయొక్కయండగలదేనిజీవించుచు అదియెడఁబాయ సత్తానాశముకల్గునట్లుండెడి నన్నుగనిచెడిపోయెనే. (మిథిలాధిపః) అయ్యయొక్క అంతరంగమునొచ్చెనేని యీదేశమెల్లనొచ్చువే. (మిథిలాధిపః) ఒకదేశమును తనబాహుచ్ఛాయయందణఁగించికొనియుండెడివానికి "ఒకఁడొకఁడైనను దనబాహుచ్ఛాయయందణఁగించుకొనఁ జాలకపోయెనని విన్నమాత్రముననేమిదోఁచును. అదియాతనికరుంతుదముగానుండునే. (రామ) అయ్యోశరీరమందలి స్పృహణీయత నీయంతరంగమున నుండకపోయెనే. (రామ)

3. జనకాదయః = జనకుఁడు మొదలగువారు, కర్మణైవహి = కర్మమువలననే గదా, సంసిద్ధిం = మోక్షసిద్ధిని, ఆస్థితాః = పొందిరి.

అంతరంగముంగని నీకు శత్రుఘ్నుండని పేరిడలేదే. అవి కడగొట్టుగా నుండెడి మీతమ్మునికయ్యెనే. శ్లో॥ ౪ "రామఇత్యభిరామేణ వపుషాతస్యచోదితం । నామధేయంగురుశ్చక్రే జగత్ప్రథమమంగళం" అన్నట్లు మీసౌందర్యమాత్రమునకేకదా వసిష్ఠమహర్షి పేరుపెట్టినది. ఆజగత్తుతోనాకును అంతర్భావముగలదుగదా? (రామ) శ్లో॥ ౫ "శ్రీసహస్రనామతస్తుల్యం" అన్నట్లు ఈనామముసహస్రనామములుగలశక్తికి సదృశము ప్రత్యేకముగనొక్కొ-కదానితోను తులదూగుచున్నది. అయిన నీవుచెప్పెడిప్రకారము నీతండ్రికి మనస్సమాధానము చేయించవలయునాయేమి? నాతండ్రిమనస్సునకుదృప్తిగా నడచుట చాలదోయనఁగా (జామాతరం) మీతండ్రికి జ్యేష్ఠకుమారుఁడయినట్లుమాతండ్రికిఁగూడఅల్లుఁడవైతివే? (జామాతరం) శ్లో॥ ౬ "జామాతాదశమోగ్రహః" అన్నట్లు ఆఁడుకూఁతుంగనిఇచ్చినవారికి లోకులకువలె తొమ్మిదిగ్రహములుగాక అధికముగామఱియొక్కటిచేరి పదిగ్రహములుగాగదాయుండును. (ప్రాప్య) తానేయిష్టపడిచేసినదిగాన మఱియొక్క-రిమొగముంగాంచి కటకటపడుటకు హేతువులేదే. (స్త్రీయంపురుషవిగ్రహం) నీవు వేషాలంకారములు మాఱినయొకమగువయయితివే? (పురుషవిగ్రహం) ఆ స్త్రీత్వమైననుస్థిరమయ్యెనేనియడవియందునుతోడగును. (పురుషవిగ్రహం) ఆపాతప్రతీతిగాఁదో చెడు మగతోలుగదా యిట్లువంచింపఁజేసెను. (పురుషవిగ్రహం) నాఁపచేనికిఁబెట్టిన వెలబొమ్మ ఆకారమాత్రముచేఁ

---

౪. గురుః=సూర్యకులమునకు గురువగువసిష్ఠుఁడు, తస్య=ఆదశరథచక్రవర్తి ప్రథమకుమారునికి, అభిరామేణ=మనోహరమగు, వపుషా = శరీరముచేత, జగత్=లోకమునకు, ప్రథమమంగళం = ముఖ్యమంగళమగు, ఉదితం=కలిగినట్టి, రామఇతినామధేయం=రాముఁడనెడిపేరును, చక్రే=చేసెను.

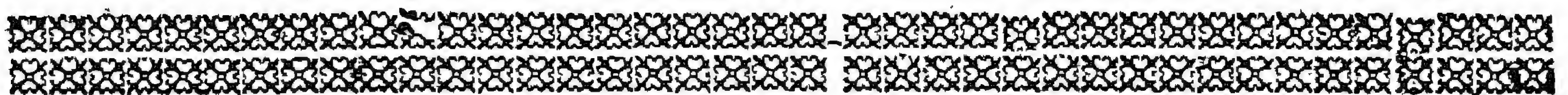
౫. సహస్రనామతః=సహస్రనామములతో, తుల్యం=సమానమైనది, రామనామము.

౬. జామాతా=అల్లుఁడు, దశమః=పదవదియగు, గ్రహః=గ్రహము. గ్రహమువలె పీడించెడివాఁడనుట.

బురుషునిబోలియుండి పైఁబడియితరులనుగొట్టలేనట్లు పురుషుఁడనునామమునుమాత్రము మోయుచున్నవాఁడవుకావా? అంతరంగములోస్త్రీయును బహిరంగములోపురుషుఁడుగానుండిన స్త్రీపురుష భావములకలయికను ప్రజలు తృతీయప్రకృతియని చెప్పుదురు. అట్టి తృతీయప్రకృతికి జనులుచెప్పెడు నామధేయమును నేఁజెప్పవెఱచితిని. నేనుజెప్పకపోయినను లోకులుచెప్పకపోదురా? వారలకుఁగూడభయమా? ఇట్టికృత్యము నకధీరుఁడనియెడి ప్రసిద్ధికితకుఁ-వగాదా యనుచున్నదాననింతే.

శ్రీకృష్ణసూరిచరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకీయను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
కింత్వామన్యతఅను శ్లోకముయొక్క-
యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడు తనవిరహంబుసైఁపక మిట్టిమీఁసైపడుచున్న సీతాదేవినిగాంచి ప్రేమవిహ్వలుఁడై తనతోడనరణ్యమునకురమ్మని యామెకాజ్ఞసేయఁగా నంతకుమున్నెయచ్చోటికేతెంచియున్న లక్ష్మణుఁడు వారలసంవాదమువిని శోకవిహ్వలుఁడై యిట్లుచేసెనని యీక్రిందిశ్లోకముచేత ఋషిచెప్పుచున్నాఁడు. ఇదిశ్రీరామాయణము అయోధ్యాకాండములో ముప్పదియొకండవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ సభ్రాతుశ్చరణౌగాఢంనిపీడ్యరఘునందనః।
సీతామువాచాతియశారాఘవంచమహావ్రతం॥ ౮॥

టీ॥ రఘునందనః= రఘుకులమునఁబుట్టినవారికిసంతోషకరుఁడును, అతియశాః=విశేషమగుయశస్సుగలవాఁడును అగు, సః=ఆలక్ష్మణుఁడు, భ్రాతుః=అన్నయగురామునియొక్క, చరణౌ=పాదములను, గాఢం=దృఢముగా, నిపీడ్య=పట్టుకొని, సీతాం=సీతాదేవినిజూచి, మహావ్రతం = గొప్పవ్రతముగలవాఁడగు, రాఘవంచ=రఘురామునిగూర్చి, ఉవాచ=చెప్పెను.

తా॥ రఘుకులమునఁబుట్టినవారికి సంతోషకరుఁడును గొప్పయశస్సుగలవాఁడునుఅగులక్ష్మణుఁడు అన్నపాదములుగట్టిగాఁబట్టుకొని సీతాదేవినిజూచి ఆశ్రితులను రక్షించెదననియెడి గొప్పవ్రతముగలవాఁడైన రామునితోనిట్లనియెను.

శ్రీరామచంద్రుఁడు తాను వనవాసమునకుఁబోవ నాయిత్తమై శ్రీయయోధ్యానగరమున నుండెడివారలకు రక్షకముగాను శ్రీభరతునికి సహాయముగాను నీవిచ్చట నేనిలువవలయునని లక్ష్మణునికాజ్ఞ సేయ అడవికిఁగూడఁబోయి యారామునికిఁ గైంకర్యముచేయవలయుననుటయందు విశేషాభిరుచి గలవాఁడగుటచే లక్ష్మణునికి రామునివచనము అసహ్యమై తానునుగూడ రావలయునని సీతాదేవియెదుట రాముని పాదముల యందు శరణాగతి సేయుచున్నాఁడు. (సః) అవతరించినచోటఁ గూడ కైంకర్యముసేయవలయునని పరమపదమునుండియనుసరించుచు అచ్చోటువదలి యాతనితోఁగూడ అవతరించి అప్పుడు॥ శ్లో॥ ౧ "బాల్యాత్ప్రభృతిసుస్నిగ్ధః" అన్నట్లు సమస్తములగు నవస్థలయందును రాముసెడఁబాయక॥ శ్లో॥ ౨ "జలాన్మత్స్యావివోద్ధృతౌ" అన్నట్లురామునియందఁజేరియుండునప్పుడు ప్రాణధారణము చేయఁగలిగియు అది లేనియెడల శరీరవియోగ మనుభవించెడునట్టి లక్ష్మణుఁడు. (భ్రాతుః) అతనియనువృత్తినంగీకరించి యాశ్రోవగా నాతనిభరించుచువచ్చెడువాఁడు-భ్రాతుః అనఁగా॥ శ్లో॥ ౩ "మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృత్।గతిర్నారాయణః" అన్నట్లు నారాయణునియొక్క యనియర్థము చెప్పనగును. శ్రీమన్నారాయణ చరణౌ శరణంప్రపద్యే యనుద్వయార్థమునందు ప్రథమపదమగు శ్రీమచ్ఛబ్దము షష్ఠ్యంతమని తోఁచుటకైయిచ్చటభ్రాతుః అని షష్ఠ్యంతముగాఁజెప్పిరి. భ్రాతుశ్చరణౌ అనఁగా నారాయణస్య చరణౌ

---

౧. బాల్యాత్ ప్రభృతి = బాల్యము మొదలుకొని, సుస్నిగ్ధః=మిక్కిలిస్నేహితుఁడు. అనఁగా రామునికిలక్ష్మణుఁడుబాల్యము మొదలుకొనిమంచిస్నేహితుఁడనుట.

౨. జలాత్=నీటివలననుండి, ఉద్ధృతౌ=ఎత్తబడిన, మత్స్యావివ=చేపలవలె. రామలక్ష్మణులొక్కరొకరి నెడఁబాసిరేని యప్పుడు జలమునుండియెత్తఁబడినమత్స్యములవలెనుందురనుట.

౩. నారాయణః=నారాయణుఁడు, మాతా=తల్లియు, పితా=తండ్రియు, భ్రాతా=తోడఁబుట్టినవాఁడును, నివాసః=వాసయోగ్యమగుచోటును, శరణం=రక్షకుఁడును,సుహృత్=హితుఁడును,గతిః=ప్రాప్యభూతుఁడును,అగుచున్నాఁడు.

అన్నట్టాయెను. (చరణౌ) రెండుపాదములను, ఇచ్చట ద్వివచనమునకు ప్రయోజనమేమియనఁగా 'చరగతిభక్షణయోః' అనుటచే ప్రాప్యముగాను ప్రాపకముగానుండునవియని యెఱుంగనగును. (చరణౌ) చేయిపట్టుకొని యుపేక్షించినయెడల నిరసింపవచ్చును. నిరసింపఁగూడనట్లు పాదములు పట్టికొని యుపేక్షించుట యాశ్రయించుటకు సులభోపాయము గదా? (గాఢంనిపీడ్య) ఎడఁబాసినప్పుడు ప్రాణములు ధరించలేని తనయభినివేశ మంతయు రామునికిఁ దెలియునటులు పట్టుకొని. (గాఢం) గాఢమనునది యథార్థముగాననునర్థముగలది. స్వీకారముయథార్థమనిభావము. (రఘునందనః) జ్యేష్ఠానువృత్తిని మిగులనిష్టమని యద్దానియందు నిష్ఠితులగు రఘుకులీనుల నందఱను తనయభినివేశమువలన పరమానందమగ్నులనుగాఁ జేసినవాఁడు. (సీతామువాచ) శ్రీసీతాదేవినిఁ జూచి వార్తలాడెను. ఇది చరణములుపట్టుకొని చెవిలోఁజెప్పెడువారివలెనని యెఱుంగనగును. ఆశ్రయణోన్ముఖులయిన చేతనులయొక్క మాటలువినుట శ్రీముఖమున నే గదా? (అతియశాః) మిక్కుటమగుయశస్సుగలవాఁడు. తానును రాజకుమారుఁడుగానుండియు దాస్యమునీచకృత్యమని యెంచక॥ శ్లో॥ ౮. "అహం సర్వంకరిష్యామి" అనియాపిన్నవాఁడు జ్యేష్ఠానువర్తన మేమిచేసెనో యని లోకమంతయు నాశ్చర్యపడునట్టి కీర్తిగలవాఁడు. (రాఘవంచ మహావ్రతం) మహావ్రతుఁడగు రామునిఁజూచియుమాటలాడెను. (రాఘవంచ) శరణాగతరక్షణమునందు పురుషకారమక్కఱలేనియతిత్వరగలవానిని. (మహావ్రతం) అభిజనమేయన్నిటికంటె మేలుగాఁగనఁబడునట్లు॥ శ్లో॥ ౯ "అభయంసర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతంమమ" అని సర్వలోక

---

౮. అహం = నేను, సర్వం = అంతయును, (అనఁగా సర్వకైంకర్యములను) కరిష్యామి = చేయఁగలను.

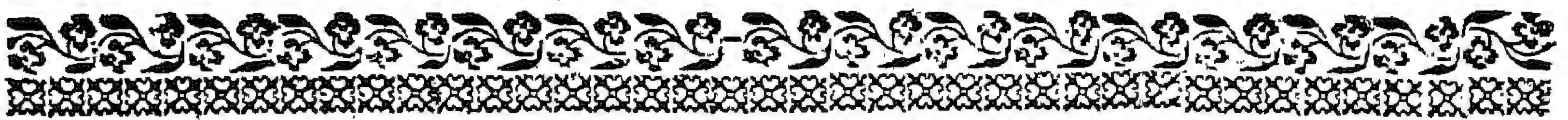
౯. అభయం = భయములేమిని, సర్వభూతేభ్యః = ఎల్లభూతములవలన నుండియు, దదామి = ఇచ్చుచున్నాను. ఏతత్ = ఇది, మమ = నాకు, వ్రతం = వ్రతము. అనఁగా నెవ్వఁడు నన్నుశరణుచొచ్చునో వానికి సమస్తభూతములవలనను భయము కలుగకుండ నభయప్రదానముచేసెదను. ఇదినాయొక్కవ్రతము. (ఇది శ్రీరాముని వాక్యము.)

పూజ్యమైన సంకల్పముగలవారుగదా దేవరవారు. సర్వభూతములనుచోట మీకునందంతర్భావము గలదుగాన మీవలనఁ గలిగెడి భయమును గూడ దేవరవారుపోఁగొట్టవలసినవారుగదా? అనిభావము. అతియశాః-రఘునందనః-సః- భ్రాతుః- చరణౌ-గాఢం-నిపీడ్య-సీతాం-ఉవాచ.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందుసభ్రాతుః అనుశ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

ఈక్రిందిశ్లోకము ముప్పదియొకండవసర్గములోనిది. లక్ష్మణవాక్యము.

శ్లోకము॥ భవాంస్తుసహవైదేహ్యా గిరిసానుషురంస్యతే ।
అహంసర్వంకరిష్యామిజాగ్రతస్స్వపతశ్చతే॥ ౯॥

టీ॥ (ఓరామా) భవాంస్తు=నీవో, వైదేహ్యాసహ = సీతాదేవితోఁగూడ, గిరిసానుషు = కొండచఱియలయందు, రంస్యతే = క్రీడింతువు. అహం= నేను, జాగ్రతః=మేలుకొనియున్నవాఁడవును, స్వపతః = నిద్రబోవుచున్నవాఁడవునగు, తే=నీకు, సర్వం=సమస్తకైంకర్యమును, కరిష్యామి=చేయఁగలను.

తా॥ ఓరామా నీవు అరణ్యమునకుఁబోయినప్పుడుజానకీదేవితోఁగూడకొండలయొక్క చఱియలయందు క్రీడింతువు. నీవు నిద్రించునప్పుడును మేలుకొనియుండునప్పుడును నీకుఁగావలసినపనులన్నియు నేఁజేసెదననిభావము.

లక్ష్మణుఁడుసభ్రాతుః అనిమెడి శ్లోకోక్తప్రకారము శరణాగతి చేయఁగా అట్టి శరణాగతికిఫలముకైంకర్యమని సప్రకారముగా నీశ్లోకము వలనఫలము చెప్పఁబడుచున్నదియనిమైనను శ్రీమదయోధ్యానగరముననుండెడి కాలములో బత్తెముతీసికొని బంటుతనముచేసెడు వారివలె ఆనగర జనులందఱును పనులుసేయ నేనును యాదృచ్ఛికముగా కైంకర్యముసేయుచునుంటిని. అట్టినన్నుఁదనతోఁగూడ అరణ్యమునకుఁగొనిపోవ సమ్మతించెను. అనిమెడి యుపకారస్మృతి రాముని యెడలఁగలిగి లక్ష్మణుఁడు వనమునం

దుస్సర్వావస్థలలోను సర్వశేషవృత్తులను చేయఁగలను నన్నును గూడఁగొని పొమ్ము అని చెప్పుచున్నాఁడు అనియైనను ఈశ్లోకభావము. (భవాంస్తుసహ) కైంకర్యము చేయనిచ్చి పెట్టని నావలె గాక పూర్ణుఁడగుటచేత నేఁ జేయు కైంకర్యము ఆవశ్యకము లేదనినను జెల్లును. అయినను ఆశ్రితపరిగ్రహణము చేసీకు విశేషము కలదు. అదికాదిప్పుడు నేను చెప్పునది. నాయొక్క స్వరూపసిద్ధ్యర్థము నన్నుఁ గింకరునిఁ గాఁ బరిగ్రహింపవలయును. కైంకర్యము చేయుచో మృగవధార్థము పోవునప్పుడు సహకరించుట గాక సీతాదేవియు మీరునుకూడ వేంచేసియుండఁగా మీకిరువురకును కైంకర్యము సేయఁగలను. (గిరిసానుషురంస్యతే) ఆమెకును మీకును కైంకర్యము చేయుచో మీరిరువురు పర్ణశాలయందుండఁ గైంకర్యము సేయుట మాత్రమే గాక జలక్రీడ చేసి పర్వత ప్రాంతములయందు మీరలొండొరులు సరససల్లాపాదులచే రసించునప్పుడును కైంకర్యము సేయఁగలను. (అహం) దాస్యరసములయందు నే నొక్కరుఁడ నే కైంకర్యము చేయవలయును. అట్టియవస్థావిశేషములయందును అదే స్వరూపముగాఁ గలిగిన నేనే నేను. (సర్వం కరిష్యామి) వేఁటాడుటకుఁ బోయినచో ధనుర్ధరుఁడై దాస్యము చేసియు కందమూలములు త్రవ్వుచో ఖనిత్రపిటకధారియై దాస్యము చేసియు ౧ "ఇదం మేధ్యం— ఇదంస్వాదు" అనునట్లు మాంసపచనము చేసియు పర్ణశాలా నిర్మాణమునందు ౨ "క్రియతామితిమాంవద" అనియా కైంకర్యము చేసియు పర్వతముల యొక్క నిర్ఝరముల యందు జలక్రీడ సేయునప్పుడు వల్కలములను పిడిచి యెండఁగట్టియు మీరు రాక్షసులను వేఁటాడునప్పుడు కావలియుండియు సర్వశేషవృత్తులను చేయఁగలను. (జాగ్రతస్స్వపతశ్చతే) దేవరవారును సీతాదేవియు నిద్రించునప్పుడు వనమునందలి దుష్టమృగము

---

౧ ఇదం-ఈవస్తువు, మేధ్యం-పరిశుద్ధమగునది. ఇదం-ఇది, స్వాదు-రుచ్యమైనది.

౨ క్రియతాం - చేయఁబడుగాత, అని-మాం-నన్నుఁగూర్చి, వద-చెప్పుము. పర్ణశాలా నిర్మాణాదులకనువైనస్థలము తానే చూచి చేయుటయుక్తమైనను క్రియతామితిమాంవద అని చెప్పుటయేలననఁగా తానే సేయనువైనచోటిదియని తలంచె నేని స్వానుభవము తోఁచును అనిభావము.

లును దుష్ప్రకృతియగు రాక్షస జాతియును దగ్గఱకు రాకుండునట్లు ధను ర్ధరుఁడనై జాగ్రత్తతో నుండియు మీయమేలాకాంచియుండఁగా దాస్యము చేసియు మీతోఁగూడనుండుదును.

శ్రీకృష్ణ సూరిచరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు భవాంస్తు సహవై దేహ్యాఅను శ్లోకము యొక్క యుపన్యాసముసంపూర్ణము.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

సీతారామలక్ష్మణులు వనమునకుఁబోవసమకట్టి దశరథునికిని కౌసల్యాసుమిత్రలకును తక్కుంగలదశరథపత్నులకును ప్రదక్షిణనమస్కారములొనర్చినంతట లక్ష్మణుఁడుతనతల్లికి మరలనమస్కారము చేయఁగా నాతని యాదలముద్దిడుకొని యీక్రింది శ్లోకముచేత ఆతనికి హితముపదేశించుచున్నది. ఇది శ్రీరామాయణము అయోధ్యాకాండములో నలువదవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ రామందశరథంవిద్ధి మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం।
అయోధ్యామటవీంవిద్ధిగచ్ఛతాతయథాసుఖం॥ ౧౦॥

టీ॥ తాత=అన్నా, (ఇది ప్రేమసంబోధనము) రామం = శ్రీరాముని, దశరథం=దశరథునిఁగా, విద్ధి=ఎఱుంగుము, తలంపుముఅనిభావము. జనకాత్మజాం= సీతాదేవిని, మాం=నన్నుఁగా, విద్ధి=తలంపుము. అటవీం-అడవిని, అయోధ్యాం= అయోధ్యాపట్టణమునుగా, విద్ధి=ఎఱుంగుము. యథాసుఖం = సుఖమెట్లోఅట్లు, గచ్ఛ=పొమ్ము.

తా॥ ఓయన్నా లక్ష్మణా రామునిదశరథునిఁగాను సీతాదేవినినన్నుఁగాను అడవినియయోధ్యఁగానుదలంచి సుఖముగాఁబొమ్మనితాత్పర్యము.

శ్రీసుమిత్రాదేవి శ్రీరామునియందుండెడి వాత్సల్యముచేతను, లక్ష్మణునియందుండెడి హితపర్వతముచేతను శ్లో॥ ౧ "అహంత్వానుగమి

౧. అహం=నేను,ధనుర్ధరః-ధనుస్సునుధరించినవాఁడనై,అగ్రే=నీముందట, వనం=అరణ్యమునుగూర్చి, అనుగమిష్యామి=అనుసరించివచ్చెదను. * అహం= నేను, భవతా = నీచేత, (అనఁగా రామునిచేత) అనుజ్ఞాతః = అనుమతింపఁబడినవాఁడనై, పూర్వమేవ=ముందే, యతోస్మిచ=సన్నద్ధుఁడనయితిని. మే=నాకు, ఇదానీం=ఇప్పుడు, నివారణం=అడ్డు, కిం=ఏమి, క్రియతే = చేయఁబడుచున్నది. (ఇదిలక్ష్మణవాక్యము).

ష్యామివనమగ్రేధనుర్ధరః" అనియు * శ్లో॥ అనుజ్ఞాతశ్చభవతా పూర్వ మేవయత్ సృహం । కిమిదానీంపునరిదంక్రియతేమేనివారణం" అనియు పోరాడి రామునితోఁ గూడఁ బోవ సన్నద్ధుఁడైన లక్ష్మణుని యంచు శంకించి ఇచ్చట రాజగృహమున నుండెడిబంధుభోగములనులగ్గనియెంచి వెనుదీయక యెల్ల బంధువులును రాముఁడును సీతయునే యనితలంచి వారలతోఁగూడపొమ్మనిచెప్పుచున్నది. (రామందశరథంవిద్ధి) ॥ ద్ర ॥ ౨ "పెత్తార్ పెత్తొళిందార్" అన్నట్లు ఔపాధికబంధువులగు మమ్ము ఉత్కృష్టులనితలంచియుండకుము.శ్లో॥౩ "దేవదేవోహరిఃపితా" అనియు॥ ద్ర॥ ౪ "ఒళియుళార్ తామేయ్యత్తంతైయుంతాయుమావార్" అని యుఁజెప్పఁబడినప్రకారము నిరుపాధికపితయగు శ్రీరామునిరక్షకునిఁగా నెంచిపొమ్ము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) అట్లు ఔపాధికమాతయగు నన్నునుత్కృష్టయనితలంచియుండకుము. శ్లో ॥ ౫ "త్వంమాతాసర్వలోకానాం" * అఖిలజగన్మాతరం,, అనియుచెప్పినట్లు సీతాదేవినేరక్షకు రాలనితలంచుకొనిపొమ్ము. (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) శ్లో॥ ౬ "యత్రనాస్తిహరి స్తత్రనవస్తవ్యంకృతాత్మనా । వస్తవ్యంతత్రతత్రైవయత్రాస్తే మధుసూదనః" అన్నట్లు రామచంద్రునిసన్నిధిలేని రాజగృహముఁగోర

---

౨. పెత్తార్ = కన్నవారు. తల్లిదండ్రులు, పెత్తు = కని, ఒళిందార్ = చచ్చిరి.

౩. దేవదేవః = దేవతలకుదేవుఁడగు, హరిః = విష్ణువు, పితా = తండ్రి.

౪. ఒళియుళార్ = తేజోవంతులు, అనఁగా ప్రకృత్యతీతులు తామేయ్యత్తై = తమరేగదా, తందైయుంతాయుమావార్, తల్లితండ్రులుగానగుదురు. ఇప్పటివ్యావహారికమాతాపిత్రలు తల్లితండ్రులు గారనుట.

౫. త్వం = ఓలక్ష్మీ-నీవు, సర్వలోకానాం = ఎల్లలోకములకు,మాతా = తల్లి యగుదువు. * అఖిలజగత్ = ఎల్లలోకములకు, మాతరం = తల్లియగులక్ష్మిని.

౬. యత్ర = ఏచోట, హరిః = విష్ణువు, నాస్తి = లేఁడో, తత్ర = ఆచోట, కృతాత్మనా = ఆత్మజ్ఞుఁడైనవానిచేత, కదాచన = ఒకప్పుడును,నవస్తవ్యం = వాసము చేయఁదగదు. యత్ర = ఎచ్చోట, మధుసూదనః = విష్ణువు, ఆస్తే = ఉన్నాఁడో, తత్రతత్రైవ = ఆయాచోట్లయందే, వస్తవ్యం = వసింపనగును.

కుము. అతఁడుగోరియున్నయడవి మెరతుకమని యెంచిపొమ్ము. †౧ లేక-(రామందశరథంవిద్ధి)లోకమర్యాదచే తండ్రినెడఁబాసితినని తలంపవలదు॥ ౭ "జ్యేష్ఠోభ్రాతాపితృసమః" అనియెడిమర్యాదచే మీయన్నగారినే మీయయ్యగాఁదలంచికొనిపొమ్ము.(మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) ఆమర్యాదచేత వదినెగారిని నావలెతల్లిగాఁదలంచికొనిపొమ్ము.(అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) అడవియనితలంచియుండకుము. రాముడు ఇష్టపడినదిగాన అడియయోధ్యవంటిదియని స్మరించుకొనుచుపొమ్ము. † ౨ లేక - (రామందశరథంవిద్ధి) కషాయపానమునకుంబోలె శాస్త్రవశ్యుఁడవుగాఁ బ్రవర్తింపవలసినది లేదు పాలేమందయినవిధమున రమయతాంవరుఁడుగానొప్పు రామచంద్రుఁడుగనుక దానికిమూలమగు గుణవత్తచే విచారింప॥ శ్లో॥ ౮ "గుణైర్దశరథోపమః" అన్నట్లు మీయయ్యతో సమానుఁడుగానుండునని తలంచియుండుము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) నేనుమీయయ్యకు అనుగుణనై యుండునట్లు॥ ద్ర॥ ౯ "ఉనక్కేఱ్ఱుంకోలమలర్పావై" అనియు, తుల్యశీలవయోవృత్తాం,, అనియుఁజెప్పబడినట్లు ఈసీతయును రామచంద్రుని కనుగుణమైనయాకారముచేతనీయందువాత్సల్యముతోనుండునుఅనితలంచియుండుము. (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) శ్లో॥ ౧౦ "రామాభిష్టవసంయుక్తాః, అన్నట్లు రాజనగర మనుకూలమైయుండెడివిధముగనే॥ శ్లో ॥ ౧౧ "మంగళానిప్రయుంజానాః" అన్నట్లు ఆయడవియు ననుకూలముగానుం

---

౭. జ్యేష్ఠః= మొదటివాఁడగు, భ్రాతా= తోఁబుట్టువు, పితృసమః= తండ్రితో సమానుఁడు.

౮. గుణైః= గుణములచేత, దశరథోపమః = దశరథునితోసమానుఁడు. రాముఁడు.

౯. ఉనక్కు= భగవంతుఁడవైననీకు, ఏఱ్ఱుం= తగినట్టి, కోల= అందమగు, మలర్ = పుష్పమువలెసుకుమారయగు, పావై = స్త్రీ,

౧౦. రామ= శ్రీరాముని, అభిష్టవ= స్తుతియించుటలతో, సంయుక్తాః= కూడికొన్నవారలు, పౌరులు.

౧౧. మంగళాని= మంగళములను, ప్రయుంజానాః= ప్రయోగించెడివారు, ఋషులు. అనఁగా రామునికిమంగళమగుగాకయని యెల్లఋషులు అనుసంధించుచుండిరనుట.

డునని తలంచియుండుము.¶౩. లేక (రామం దశరథం విద్ధి) మిమ్ము నెడఁబాసిన మీయయ్య యిఁక జీవించియుండెడివాఁడు కాఁడు. ఇఁక మీఁద యెల్లవావి వరుసలు రామునియందే యారోపించుకొనియుండుము. (మాం విద్ధి జనకాత్మజాం) వ॥ ౧౨ "అసత్సమా విధవా" అను మర్యాద చేత నేనొక్కతెను ఉన్నానని తలంపవలదు. నావరుసయు సీతాదేవియందే యున్నదని తలంచియుండుము. (అయోధ్యామటవీం విద్ధి) ఇఁక రాజధాని యొకటి గలదని తలంచియుండవలదు॥ ద్ర॥ ౧౩ "పుల్లైక్ కెఝ్ఝుందనకోల్" అన్నట్లు ఈరాజధాని ముందే గడ్డిమొలచిపోయెనని యెంచియుండుము.¶౪ లేక (రామం దశరథం విద్ధి) మీయయ్యవలె మీ యన్నగారిని గూడ స్త్రీపరతంత్రుఁడని తలంచియుండుము. అనఁగా కైకేయి మాటలు విని యాతఁడు మిమ్మును అరణ్యమునకుఁ బంపునట్లు ఈతఁడు సీతావచనము విని మాయామృగము వెంటనంటిపోవునని తెలిసికొనుము. (మాం విద్ధి జనకాత్మజాం) నేను ఇప్పుడు నిన్ను పంపినట్లు ఈసీతయును ఎట్లుపోవచ్చునని సంభ్రాంతుఁడైన నిన్నుఁగూడ నిర్బంధించి పొమ్మని చెప్పి పంపును సుమీ? (అయోధ్యామటవీం విద్ధి) ఈరాజధానియందు నిలువనిచ్చి పెట్టక యడవికిఁబోయినట్లు ఆ యడవియందును నిల్పుటకు లేక సముద్రపుగట్టునకు పోవలయును? అని యవధానముతో నెఱుంగుము.† లేక. ౫ (రామం దశరథం విద్ధి) ఆకారసౌందర్యము మాత్రమే గలవాఁడని తలంపవలదు రాక్షసులతో విరోధము సంభవించినప్పుడు మీయయ్యవలె నొంటరిగా వీరకృత్యములు సేయఁదగు మగధీరుఁడు అని యనుకొనుము. (మాం విద్ధి జనకాత్మజాం) ఆయుద్ధమునకై భయపడక దేవాసుర సంగ్రామమున మీయయ్య వీర్యధైర్యాదులను గాంచి మేము సంతోషించునట్లు ఆతని మగతనముఁ గాంచెనేని ॥ శ్లో ॥ ౧౪ "శత్రుహంతారం

---

౧౨. విధవా = నాయకుఁడు లేనిది, అసత్సమా = లేనిదానితో సమానురాలు.

౧౩. పుల్లైక్కెఝ్ఝుందనకోల్ = జనసంచారము లేకపోవుటచేత సంతటగడ్డి మొలచిపోయినదాయెను.

౧౪. శత్రుహంతారం = శత్రువుల సంహరించిన రాముని, పరిషస్వజే = సీత ఆలింగనము చేసికొనెను.

పరిషస్వజే” అన్నట్లుమనఃపూర్వకముగాఁ బారితోషికమిచ్చెడి యొకవీర పత్నియని తలంపును (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) అప్పుడీమెను రక్షించుటకు ప్రాకారమును అంతఃపురమును గలిగినయొక రాజధానిలేదేయని తలంపకుము వనమునకును పట్టణమునకు భేదమేమియులేదు పులినిలిచినయూరు అనునట్లు అచ్చటనుండెడి వానివలని గౌరవముచేత నా యరణ్యముగూడ మఱియొకరుఁ డతిక్రమింపఁ గూడనిదగునని తలంచియుండుము.¶ ౬ లేక (రామందశరథంవిద్ధి) మీయయ్యమీవిశ్లేషమందు సహింప లేనట్లేసుమా మీయన్నగారును॥ శ్లో॥ ౧౫ “నజీవేయంక్షణమపివినాతామసితేక్షణాం” అనియు॥ శ్లో॥ ౧౬ “అద్యైవాహంగమిష్యామి లక్ష్మణేనగతాంగతిం”అనియుమీయొకరు విశ్లేషమందుసహింపలేకుండును(మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) ఏనిప్పుడు మిమ్మునడవికిఁబంపి॥ ద్ర॥ ౧౭ “ఎత్తుకెరుక్ పిళ్లైయైప్పోక్కినేనె ళ్లేపావమే” అని యనుతపించునట్లే యీమె మిమ్మునెడఁబాసెనేని మిగుల క్లేశమనుభవించును. (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) మిమ్మునెడఁబాసి॥ శ్లో॥౧౮ “అపభ్రష్టమనుష్యాచదీననాగతురంగమా। ఆర్తస్వనపరిగ్లానా”అన్నట్లు ఇప్పుడీయయోధ్యానగరము పడఁబోవుపాటే మీయొకరువిశ్లేషము కలిగెనేని॥ శ్లో॥ ౧౯ “పరిశుష్కపలాశాని”అనియు॥శ్లో॥ ¶“అపివృక్షాఃపరిమ్లానాః” అనియుఁజెప్పఁబడినట్లు ఆవనమును పలువగలననుభవింపఁబోవు

---

౧౫. అసితేక్షణాం = కాటుకనీటుకన్నులుగల, తాం=ఆసీతను, వినా = వదలి, క్షణమపి=క్షణమైనను, నజీవేయం= బ్రదుకను.

౧౬. అహం=నేను, అద్యైవ=ఇప్పుడే, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేత, గతాం =పొందఁబడిన, గతిం=గతిని, (అనఁగామరణమును) గమిష్యామి=చెందఁగలను.

౧౭. ఎత్తుక్కు=ఏల, ఎన్ పిళ్లై=నాయొక్కబిడ్డను, పోక్కినేన్ = పంపితిని, ఎళ్లేపావమే=అయ్యోపాపమా.

౧౮. అయోధ్యానగరము,అపభ్రష్ట = చెదరిపోయిన, మనుష్యాచ=జనులుగలదియు, దీన=విన్నఁబాటుతోనున్న, నాగతురంగమా=ఏనుఁగులుగుఱ్ఱములు గలదియును, ఆర్తస్వన=రోదనధ్వనులచేత, పరిగ్లానా=మిక్కిలిశ్రమముచేఁగలిగినదౌర్బల్యముగలదియునయ్యెను.

౧౯. పరిశుష్క=మిక్కిలిశుష్కించిన, పలాశాని=మోదుగులుగలవి.

చున్నవి యనితలంపుము.¶ ౭ లేక (రామందశరథంవిద్ధి) రామచంద్రుఁడె
ల్లప్పుడునిట్లు అపహృతరాజ్యుఁడై తిరుగుచునే యుండునని తలంపకుము
నీయయ్యవలెనే కిరీటముధరియించి పదిదిక్కులయందునాజ్ఞ చెల్లించుచు
రాజ్యము చేయును అనితలంపుము (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) సీతాదేవి
యునట్లు శరీరముసొంపు చెడఁదిరుగుచుండక నేనుమహిషీపదమునందభిక్త
రాలనై యుండునట్లు కృతాభిషేకయయిమహిషీపదముననుండి నిర్వహిం
చును అని యనుకొనుము (అయోధ్యామటవీంవిద్ధి) ఇట్లు రాజ్యాభిషేక
మొనర్చినయనంతరమే॥ శ్లో॥ ౨౦ "అమీజనస్థానమపోఢవిఘ్నం లబ్ధ్వాస
మారబ్ధనవోటజాని। అధ్యాసతేచీరభృతో యథాస్వం చిరోజ్ఝితాన్యా
శ్రమమండలాని" అన్నట్లు ఈయరణ్యముగూడ రాజధానివలెఁగాఁపుర
ములు బలిసియుండును అనితలంచుము.† లేక- ౮ (రామందశరథంవిద్ధి)॥
శ్లో॥ ౨౧ "పదాతివర్జితచ్ఛత్రం" అనియు† ॥ ద్ర ॥ "తేరొఱ్ఱిందుమావొ
ఱ్ఱిందువనమేమేవి" అనియు॥ ❋ ద్ర॥ "కత్తైయుంకరియుంపరిమావుంతిరి
యుంకానంగిడందు" అన్నట్లుఅనుసంధించినవారలుసంకటపడునట్లు ఎల్ల

¶ వృక్షాఅపి=చెట్లును, పరిమ్లానాః=మిక్కిలివాడినవి.

౨౦. అమీ=ఈ, చీరభృతః = వల్కలధారులగుఋషులు, అపోఢ=నివర్తించిన, విఘ్నం=విఘ్నములుగలదియగు, జనస్థానం= జనస్థానమును, యథాస్వం=తమదివలెనే. లబ్ధ్వా=పొంది, చిరోజ్ఝితాని=రాక్షసులయుపద్రవముచేత బహుకాలము విడువఁబడినట్టివియు, సమారబ్ధ = ఇప్పుడు కట్టుటకుపక్రమించిన, నవోటజాని=క్రొత్తపర్ణశాలలుగలవియునగు, ఆశ్రమమండలాని=తపోవనప్రదేశములను, అధ్యాసతే=అధిష్ఠించియున్నారు.

౨౧. పదాతివర్జితచ్ఛత్రం=కాల్బలములును గొడుగును లేనట్టిరాముని †తేర్=రథమును, ఒఱ్ఱిందు=విడిచి, మావు=గుఱ్ఱమును, ఒఱ్ఱిందు=విడిచి, వనమే=అరణ్యమునే, మేవి=ప్రవేశించి,❋కత్తైయుం=జింకలు, కరియుం=ఏనుఁగులును, పరిమావుం=బలిష్ఠములగు గుఱ్ఱములును, తిరియుం=సంచరించునట్టి, కానం=అడవిని,కడందు=ప్రవేశించి—దాఁటి. వీరికి మిగుల ననిష్టముచేసినది జింకగనుక దానిని ప్రథమమందుఁ చెప్పిరి.

ప్పుడు నీకాల్ నడయెనా? అని యనుకొనకుము. పది దిక్కులయందును పుష్పకము మొదలగు రథములమీఁద నెక్కి సంచరించును అనియనుకొనుము. (మాంవిద్ధి జనకాత్మజాం) ॥కం॥ ౨౨ "తున్ను వెయిల్ వరుత్త వెంబరమేల్ పంజడియాళ్ - మన్నని రామన్ పిన్ వై దేవి యెన్ఱు ఇకుఱమన్నన డైయవణం గునడందినళే" అన్నట్లు సీతాదేవియు దుస్సంచారమగు నరణ్యమునందు ఎల్లప్పుడునిట్లు తిరుగుచుండునంతే యనితలంపవలదు నేనుమీయయ్యతోడ రథముమీదఁగూరుచుండునట్లు పుష్పకాదులయందు సీతయు రామునితోడఁ గూర్చుండియే తెంచును అని తలంచియుండుము (అయోధ్యామటవీం విద్ధి) ఎప్పుడు నీయడవిలోనే తిరుగుచుండవలయునని యనుకొనకుము ఇప్పుడునిత్యసంచారము చేయననువై యుండునట్లువనవాసము గడచి యీరాజధానియందును నిత్యసంచారము చేయును అనితలంపుము. † న లేకపేతావతా తానుపోవునట్టిచోటఁ గలిగెడు నస్వాస్థ్యమునను సంధించిపోవుటకు వెనుకదీసిన లక్ష్మణునికిసుమిత్రహితోపదేశముఖముగాఁగూడపొమ్మనిచెప్పినట్లుగదా దీనిచేనాపాతముగఁదోచుచున్నది. ఇట్లుచెప్పుట ॥ శ్లో॥ ౨౩ ప్రాగేవతుమహాభాగస్సౌమిత్రిర్మిత్రనందనః। పూర్వజస్యానుయాత్రార్థే ద్రుమచీరైరలంకృతః। బాష్పపర్యాకులముఖః శోకంవోఢుమశక్నువన్"

---

౨౨. తున్ను = తరుణమైన, వెయిల్ = ఎండ, వరుత్త = తపియింపఁగా, వెం = తప్తమైన - పరైమేల్ - శిలాతలములమీఁద, పంజడియాళ్ - దూదివలెమెత్తనైన పాదములుగల, వైదేవియెన్ఱురెక్కుమన్నన డైవళణంగు - వైదేహియను పేరుగలకలహంసగామిని, మన్నన్ - రాజగు, ఇరామన్ పిన్ - రామచంద్రునివెంట, నడందినళే - నడచెనే.

౨౩. మహాభాగః = మహానుభావుఁడును, మిత్రనందనః = స్నేహితులనుసంతోషపెట్టెడువాఁడునగు, సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుఁడు, పూర్వజస్య = అన్నయగుశ్రీరామునియొక్క, అనుయాత్రార్థే = వెంబటించిపోవుటకై, ప్రాగేవతు = ఆతనికిముందే, ద్రుమచీరైః = వల్కలములచేత, అలంకృతః = అలంకరింపఁబడినవాఁడై, బాష్ప = కన్నీటిచేత, పర్యాకుల = వ్యాకులమగు, ముఖః = మోముగలవాఁడై, శోకం = దుఃఖమును, వోఢుం = ధరించుటకు (అనఁగాతాళుటకు) అశక్నువన్ = అసమర్థుఁడునై. †మాం = నన్ను, అనుచరం = సహాయునిఁగా, కురుష్వ = చేయుము. ఇహ - ఈవిషయమున, వైధర్మ్యం = వైషమ్యము, నవిద్యతే = లేదు.

అనియు॥శ్లో॥† "కురుష్వమామనుచరంవైధర్మ్యంనేహవిద్యతే" అన్నట్లు రామునెడఁబాసి ప్రాణధారణముచేయలేని వారలకగ్రేసరుఁడైనిలిచెడిల క్ష్మణునియొక్కయునికికిసరిపడదు. ఇది సరిచేయునప్పుడుఅర్థమెట్లనఁగా. (రామందశరథంవిద్ధి)శ్లో॥ ౨౮ "అహంతావన్మహారాజే పితృత్వంనోపల క్షయే" అనిమీయయ్యయెడల నీవుఉపేక్షించియుండుటగలదు. అదివదలి శ్రీరామునిఁగనినేయనునాకారముచేతనైనను అతనివలె నీతఁడొకఁడు న్నాఁడనితలంచియుండుము. (మాంవిద్ధిజనకాత్మజాం) నన్నునాతఁడు పాణిగ్రహణముచేసెననియెడి యాకారముచేత నుపేక్షసేయక శ్రీరా మునితోడిసంబంధముచేతసీతాదేవియందుఁబ్రతిపత్తిచేసియుండినంతమా త్రముఆతనితోడిగర్భసంబంధముచేత నేఁనొక్కతెనుగలనని మెంచియుం డుము. (అయోధ్యామిత్యాది) శ్లో॥ ౨౯ "వనంనగరమేవాస్తుయేనగచ్ఛతి రాఘవః" అన్నట్లు రామచంద్రుఁడుప్రియపడినయడవియె రాజధాని గాఁదలంచి యీయూరి నుపేక్షించుటయొక్కటినీకుఁగలదు. రామభద్రుఁ డు అట్టిపట్టణమునువదలి తమయయ్యయొక్కవచనమునకు తప్పకవనము నుగోరినట్లు తమ్మునిమాటకునుతప్పిపోక యీరాజధానినిఁగూడనుచ్చిం చును. దీనిని ఆతనివలెనుద్దేశ్యమనితలంచియుండుము. అనిసుమిత్ర చెప్పిన ట్లర్థము. [అట్లయినపైనజెప్పినయర్థములెట్లుపపన్నములగుననఁగా సమా ధానముదెల్పుచున్నారు] లక్ష్మణునితలంపిదియైనను రామునియందలివా త్సల్యముచేత మనస్సునకుస్వాస్థ్యములేనికాలమునఁ జెప్పెడివాక్యమైనందు వలన మొదటఁజెప్పినవియు అర్థములగుటకుబాధకములేదు. కావునచ్చట నుండెడికొంతలనుదలఁచి యాయాసపడక యాయాస్థలములకుఁదగిన ట్లు సరుదుకొనుచుఁబోవయత్నింపుము. (గచ్ఛతాతయథాసుఖం) శ్లో॥

౨౮. అహంతావత్=నేనో, మహారాజే=దశరథునియందు, పితృత్వం=తం డ్రియనుసంబంధమును, నోపలక్షయే=కనుఁగొనను.

౨౯. యేన - ఏకారణముచేత - (వనమునకు) రాఘవః - రాముఁడు, గచ్ఛతి-పోవుచున్నాఁడు, తేనకారణేన-ఆకారణముచేత, వనమేవ-వనమే, నగరమ స్తు-రాజధానియగుఁగాక.

౨౬ "యేనయేనధాతాగచ్ఛతి తేనతేనసహగచ్ఛతి" అనియుశ్లో॥ * "కామరూప్యనుసంచరన్" అనియు॥ § శ్రు॥ "ఛాయావాసత్వమనుగచ్ఛేత్" అనియు" ద్ర॥ ¶ "నిழలుమడితారువానోం" అనియుఁజెప్పఁబడునట్లుఅనువర్తించి కైంకర్యము సేయప్రయత్నింపుము. (గచ్ఛ) శ్రు॥ ౨౭ "ఏతత్సామగాయన్నాస్తే" అనియు॥ ద్ర॥ () "అందమిల్ పేరిన్బత్తడియరోడిరుందమై" అనియు ఉన్నచోటనయుండి కైంకర్యము చేయవలయునని యెడినిర్బంధము లేదు. శ్రైన్నవిల్లియనినామధేయము సంపాదింపఁబ్రయత్నింపుము. (తాత) పోరాడియైనను భగవద్విషయమున నొకయడుగుపెట్టనిర్ణయించుకొనియున్నవారలగౌరవించి వార్తలాడుటమర్యాదగాన అయ్యాయని చెప్పుచున్నది. లేక (తాత) నిన్నుఁగన్ననాకును కైకేయికింగలిగిన పేరుకలుగకయుండునట్లు యత్నించుము అనియుపచరించి చెప్పుచున్నదియనియైనను జెప్పవచ్చును. (యథాసుఖం) † * యథాసంభవంసుఖంఅనియర్థమగునప్పుడు లగ్గులును వచ్చినవిరానిమ్ము అనిభావము. [అనఁగానీతనిసుఖమునకువైకల్యమును గొన్నికాలములయందుఁగలుగుననితోఁచుచున్నది] ఈతనిసుఖమునకువైకల్యమెట్లనఁగా: శ్లో॥ భవాంస్తుసహవైదేహ్యాగిరిసానుషురంస్యతే। అహంసర్వంకరిష్యామి" అనియామిథునమునకుఁ గైంకర్యము సేయఁబ్రార్థించుచుండఁగా ఆతనికదిలభింపక ఆదంపతులొండొరులనెడఁబాసిన ఏకదేశకైంకర్య

---

౨౬. ధాతా - రక్షకుఁడైన పరమాత్మ, యేనయేన - ఏయేమార్గముచేత, గచ్ఛతి-పోవుచున్నాఁడో, తేనతేన - ఆయామార్గముచేతనే సహ-కూడ, గచ్ఛతి-పోవుచున్నాఁడు * కామరూపీ - భగవత్కైంకర్యమునకు అనువైయున్నదని తనకిష్టమైనరూపముగలవాఁడై, అనుసంచరన్ - వెనువెంటఁదిరుగుచును. § సత్వం = ప్రాణిని, ఛాయావా = నీడవలె, అనుగచ్ఛేత్ = అనుసరించెడిని. ¶ నిழలుం = నీడయును, అడితారుం = పాదుకలుగాను, ఆనోం = అయితిమి.

౨౭. ఏతత్సామ = ఈసామవేదమును, గాయన్ = గానముసేయుచు ఆస్తే = ఉన్నారు. () అంవమిల్ = తుదిలేని, పేరిన్బత్తడియరోడు, మోక్షసుఖానుభవముగలిగిననిత్యసూరులతో, ఇరుందమై = ఉనికి.

† * యథాసంభవంసుఖం = గలిగినంతసుఖము.

ములభించుటనే. లేక(యథాసుఖం)అనఁగా* రామస్యయథాసుఖంభవతితథాగచ్ఛ. అనియర్థమగునప్పుడు శ్లో॥ ౨౧ "భావజ్ఞేనకృతజ్ఞేనధర్మజ్ఞేన చలక్ష్మణ । త్వయాపుత్రేణధర్మాత్మానసంవృత్తఃపితామమ" అనియెట్లా రామునికినీవుండుటంబట్టి యేవిధమయినకొంతయులేక మనస్సునందు తృప్తియుండునో? అట్లేజాగరూకతతో ప్రవర్తింపవలయుననుకొనిపొమ్ము అనిభావము. లేక(యథాసుఖం)()అనఁగా యథాఅయోధ్యాయాంతేసుఖంతథాతత్రాపి, అనియర్థమగునప్పుడు-నీకురాజధానియందునుసుఖహేతువగునది॥శ్లో॥ ౨౯ "ఐశ్వర్యంవాపిలోకానాం కామయేనత్వయావినా" అన్నట్లు అవిశ్లేషమేకదా. అదియంతటను ఉండుటంబట్టి నీయొక్క సౌఖ్యమునకువైకల్యములేదుసుమీ అనిభావము. ఇట్లు శ్రీసుమిత్రాదేవిరాముని యందలివాత్సల్యముచేత లక్ష్మణునిబహుముఖముగాఁ దానుశిక్షించి మాటలుచెప్పెను.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు

రామందశరథంవిద్ధిఅను శ్లోకముయొక్క

యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

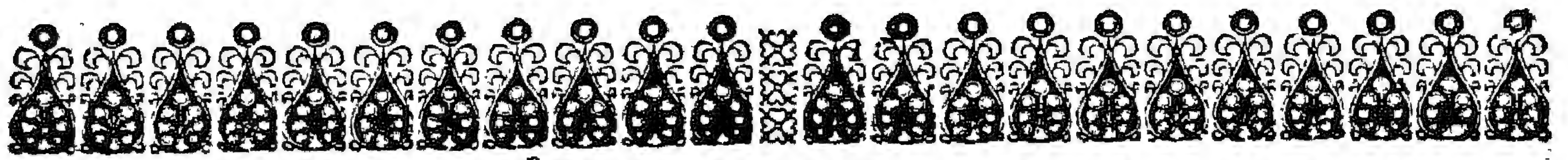
---

* రామస్యయథాసుఖంభవతి = రామునికిసుఖముకల్గునట్లు.

౨౧. లక్ష్మణ=ఓలక్ష్మణుఁడా, ధర్మాత్మా - ధర్మాత్ముఁడగు, మమ=నాయొక్క, పితా=తండ్రి, భావజ్ఞేన=భావమునెఱింగినవాఁడును, కృతజ్ఞేన-చేసినమేలుమఱవనివాఁడును. ధర్మజ్ఞేనచ=ధర్మస్వరూపమునెఱిఁగినవాఁడును, పుత్రేణ - కుమారుఁడునగు, త్వయా=నీచేత, నసంవృత్తః-జీవించియున్నవాఁడు. అనఁగా నీవు నావద్దనుండుటంజేసి నాతండ్రియున్నట్లు తలంచెదననిభావము, రామునివాక్యము.

()యథాఅయోధ్యాయాంతేసుఖం=అయోధ్యయందు నీకెట్లుసుఖముగనుండునో? అట్లు.

౨౯. త్వయావినా=నీవులేక, లోకానాం=లోకములయొక్క, ఐశ్వర్యం=ప్రభుత్వమును, నకామయే=కోరను.

శ్రీరామభద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడు సీతాలక్ష్మణులతో నరణ్యమునకుఁబోఁగా దశరథుఁడుపుత్ర శోకసంతప్తుఁడై మరలతనయింటికేతెంచి కొడుకులు కోడలులేనియింటువసియించు టకు ఇష్టములేక కౌసల్యయింటికిఁగొనిపొమ్మని యాచేరువనుండెడి వారలకాజ్ఞ సేయ వారునట్లుచేసిన కౌసల్యయుసమీపంబునకురాఁగా నామెతోడ ఈక్రిందిశ్లోక ముచెప్పుచున్నాఁడు.

ఇది శ్రీరామాయణము అయోధ్యాకాండములో
నలువది రెండవ సర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ రామంమేనుగతాదృష్టిరద్యాపిననివర్తతే
నత్వాపశ్యామికౌసల్యేసాధుమాపాణినాస్పృశ॥ ౧౧॥

టీ॥ మే=నాయొక్క, దృష్టిః=చూపు, రామం = శ్రీరామునిని, అనుగతా= అనుసరించిపోయెను. అద్యాపి=ఇప్పుడును, ననివర్తతే=మరలదు. కౌసల్యే=ఓకౌ సల్యా, త్వా=నిన్ను, నపశ్యామి=చూచుచున్నవాఁడనుగాను. మా=నన్ను, సాధు=చక్కగా, పాణినా=హస్తముచేత, స్పృశ=స్పర్శింపుము.

తా॥ నాయొక్కదృష్టి శ్రీరామునివెంటనంటిపోయెను. ఇదివరకుమరలిరాలేదు. ఓకౌసల్యా నీవునాకంటికిఁదెలియలేదు. నన్నుచక్కగాచేతఁదాఁకుము.

శ్రీపరాంకుశులకరణములు భగవదనన్యార్హశేషములయినవనిము డియానై యనుతిరువాయి మొఴిలోఁజెప్పఁబడినట్లు చక్రవర్తికరణములు శ్రీరామునియందనన్యార్హశేషములయిన ప్రకారముదెల్పఁబడుచున్నది. (రామంమేనుగతాదృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) సముద్రములోఁగలసిపోయిన వస్తువు మరలచేతికందునాయనుచున్నాఁడు. శ్లో॥ ౧ "సముద్రఇవగాంభీర్యే" అనియు శ్లో॥ ‡"సమస్తకల్యాణగుణామృతోదధిః" అనియు శ్లో॥ ()✻"గుణానామాకరోమహాన్" అనియుఆరామునిసముద్రముగానిరూపణముచేసియున్నారుగదా? (రామంమేనుగతాదృష్టిః) శ్లో॥ ౨ "రామో

౧. గాంభీర్యే-గంభీరభావమునందు, సముద్రఇవ-సముద్రమువంటివాఁడు.

‡సమస్తకల్యాణగుణ=ఎల్లమంచిగుణములనియెడి,అమృత=అమృతమునకు, ఉదధిః=సముద్రుఁడు.

() ✻ గుణానాం=మంచిగుణములకు,మహాన్=గొప్పదియగు,ఆకరః=ఉనికిపట్టు

౨. రామః=శ్రీరాముఁడు, రమయతాం = సంతోషింపఁజేయువారలలో, వరః=శ్రేష్ఠుఁడు.

రమయతాంవరః” అన్నట్లు చేతనాచేతనవిభాగము లేకుండునటులుపరవ శత్వముగల్గఁజేయువాఁడు మినమినలాడు దీఃనికొనిపోవుటతప్పిదమా? (రామంమేనుగతాదృష్టిః)చక్షురింద్రియము రూపవంతులను గ్రహించుట గలదుగాని రూపవంతులుచక్షుస్సునుగ్రహించుకొనిపోవుట యిదివఱకుఁ గానము. ఇదియేమి. చక్షురింద్రియమురూపరూపిరూపైకార్థసమవేతగ్రా హిగాఁగదానుండును. (అనుగతా) ఏమీ? పదార్థదర్శనమున కేఁదగినట్టి యీకరణము పాదకృత్యమైన గమనమునసుష్ఠించుచున్నదే (రామంమేను గతాదృష్టిః) శ్రు॥ యేనయేనధాతాగచ్ఛతి తేన తేనసహగచ్ఛతి” అనియు॥ శ్రు॥ కామరూప్యనుసంచరన్” అనియు చెప్పఁబడినట్లు ఆవస్తువునుఅనుస రించిపోవుట యొకచేతనకృత్యమైయుండఁగా అట్టికృత్యమును అచేతనము గునింద్రియమనుష్టించువిధమేమిచెప్పవచ్చును. (రామంమేనుగతా) అదిచే యునప్పు డొకదేశవిశేషమునకుంబోయి శ్రీవైకుంఠ నాథునియెడలఁజే యునట్టి యనుధావనమును శ్రు ॥ 3 “ఇంగేకాణవిప్పిరప్పేమకిళ్వర్” అన్నట్లు ఈసంసారమునందు ఈరాముని విషయమునఁజేయలభించెనే. (దృష్టీరామమనుగతా) శ్రు॥ర“చక్షుర్దేవానాముతమర్త్యానాం” అనియు ద్ర॥† “కణ్ణావానెన్రుంమణ్ణోర్కుం-విణ్ణోర్కుం” అనియుఁజెప్పఁబడినట్లుజగ త్ప్రధానకరణమైనది ముందుఁబోవనుద్యోగింపఁగానే శేషించియున్న కన్నును దానివెనువెంటఁబోవనుద్యమించినయది (దృష్టిః) దృశిర్ప్రేక్షణే అనిమెడిధాత్వర్థప్రకారము సారాసారవివేచనముచేసి విశేషగ్రహణము నందు శక్తమయియుండుటయే ఇట్లుచేయుటకు మూలమనుచున్నాఁడు. (దృష్టిః) మనకుఁగూడమంచిచెడుగుల నెఱింగించెడునట్టిదితనయొక్కమె గ్గులగ్గుల నెఱుంగక యుండునా? (మేదృష్టిః) నాకుశేషమై యుండునది.

---

3. ఇంగే=ఇహలోకమునందే, కాణ=అనుభవింపఁగా, ఇప్పిరప్పే=ఈజ న్మమునందే, మకిళ్వర్=పరమానందముబొందుదురు.

ర. దేవానాం=దేవతలకు, ఉత=వలె, మర్త్యానాం-మనుష్యులకును, చక్షుః =కన్ను, (చక్షుస్సగుననుట.)†ఎన్రుం=ఎప్పుడును, మణ్ణోర్కుం=మనుష్యులకును, విణ్ణోర్కుం=దేవతలకు, కణ్ణావాన్=చక్షుస్సగువాఁడు నారాయణుఁడు.

గదా తనకార్యమనుష్ఠించుచున్నయది. శేషభూతులగువారికి పరగతా తిశయాధానముసేయుట స్వరూపముగాన నదిచేయ నక్కఱలేదా? (మేదృష్టిః) దర్శనీయమని బహుకాలము పరిచయముచేసితిమి. (మేదృష్టిః రామమనుగతా) చిరపరిచితుఁడనైన నేనుండ ఇదియాచోటనకన్నువేసిన ప్రకారమేమియో? (మేదృష్టిః)ఇదితానుస్వతంత్రమైనను ఇట్లుచేయనగును గదే? (మేదృష్టిః) కైకేయీ మంధరలయొక్కదృష్టియయినట్టయిననిట్లుచే యదుగదా ॥ శ్లో॥ "నందామిపశ్యన్నపిదర్శనేన" అనిదీనికిత్రోవచూపినది నేనేసుమీ, (మేదృష్టిః) చూచిన వస్తువులందెల్ల విశేషమగునిచ్ఛ గలిగి యతిచపలుఁడైననాయొక్కదృష్టిగనుక నేయిట్లుచేయుచున్నది. (మేదృష్టిః) ఆవిషయమున మిక్కిలి ప్రవణమగుటంజేసియదితన్నువదలిపోవుచుండినను ఆతఁడు దానితోఁదనకుంగలసంబంధము నెత్తిచెప్పుచున్నాఁడు॥ ద్ర॥ ౫ "పెత్తతాయరైవిట్టకన్ఱు"అనిఆఁడుఁగూఁతురుతన్నువిడిచిపోవుచుండఁగా తల్లి॥ ద్ర॥ "ఎందనైమడమాన్" అనిసంబంధముచెప్పుకొనుటగలదుగదా (మేదృష్టిఃరామమనుగతా) నాయొక్క యింద్రియమయియుండునది నా హృదయము ననుసరించునదిగాక రాముని ననుసరించుటేమియో. ॥ఇందు లకు చింతింపవలసినదేమి? తనకువిషయమగు నంతవఱకుననుసరించియనం తరము మరలదాయనఁగా॥ (అద్యాపిననివర్తతే)॥ శ్లో॥ ౬ "అతిక్రాంతేపి రాఘవే" అన్నట్లు ఆతఁడు తనవిషయముల నతిక్రమించినను ఇప్పటికిని మరలఁగానము (దృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) ఇచ్చోటికేతెంచెనేనిమరలకైకే యిముఖము చూడవలసివచ్చునే చేయునదేమి యనుభయముచేత నింకను రాకయున్నది (మేదృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) ఒకనికొకక్లేశము సంభవించె నేని పరికరభూతులగువారు ప్రక్కనుజేరి యుపకరింప వలసియుండుట యావశ్యకమయిగదా యున్నది. అట్లుండ నేను రామవిరహముచేతఁగ్లేశి తుఁడనైయుండఁగా నింతవఱకు ఆదృష్టివచ్చి యుపకరింప దాయెను.

---

౫. పెత్తతాయరై=కన్నతల్లిని, విట్టు=వదలి, అకన్ఱు=దవ్వయి.

౬. రాఘవే=శ్రీరాముఁడు, అతిక్రాంతేపి=పట్టణముదాఁటిపోయినను.

(మేదృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) బహుకాలముగఁజేసిన వాసనలెల్లనుండఁగా॥ శ్రు॥ ౭ "నోపజనంస్మరన్నిదంశరీరం" అన్నట్లు నన్ను చక్కగామరచిపో యిరాకయేయున్నది (దృష్టిరద్యాపిననివర్తతే) అరణ్యమునకుం బోయిన శ్రీరామ చంద్రుని మరలించుకొని వచ్చుటకు తనచేతగాకున్నను తానైన మరలిరాఁగూడదా? (రామమనుగతాదృష్టిర్నానివర్తతే) ఏవిధముగానైనను ఆవస్తువు ననుసరించినవారలకు॥ శ్రు ॥ ౮ "నచపునరావర్తతే" అన్నట్లు మరలివచ్చుటలేకయేపోవును. మరలిరాలేదనియేలయనియెదవు. అదినిన్ను వదలిపోయినంగదా మరలివచ్చును. (నత్వాపశ్యామి) ఓరిపాపీ దృష్టిః అని యీకనఁబడునట్టి కనుగ్రుడ్డుగాదురా నేనుచెప్పినది. చక్షురింద్రియమతీం ద్రియముకాన తత్కార్యమగు దర్శనముచేత ననుమేయమైగదా యది యున్నది. పురోవర్తినియగునిన్నుఁగనుఁగొనకుండుటచేతఆయింద్రియము నన్నువదలిపోయెనని యనుచున్నాఁడు. (నత్వాపశ్యామి) నిన్నుఁగాంచిన ప్పుడు కన్నులులేనట్లును నిన్నుఁగన్నప్పుడు కన్నులున్నట్లును ప్రవర్తించెడి నేను నీవు ముందునిలుచుండినను నిన్నుఁగనలేక యున్నవాఁడను. (త్వా) నిన్ను, సన్నిహితవై యుండునప్పుడును నత్వాపశ్యామి యనిచెప్పిన దేలయనఁగా * నత్వాపశ్యామి, అపితుశ్రుణోమి, వచసాజ్ఞాతః, స్వరే ణోక్తః, అనిమాటలాడుటచే ననుమించితినంతియే. చక్షురింద్రియమువిడి చిపోవుటంజేసి ప్రత్యక్షీకరింప లేనైతిననుచున్నాఁడు. (నత్వాపశ్యామి) ఆతనిమొగమును గాంచలేకపోయినను అతనింగన్నసీముఖమునైననుగాంచ వచ్చుననియుంటిని. అదియు లభింపకపోయెనే? (రామంమేనుగతాదృష్టిః నత్వాపశ్యామి) ప్రధానపరికరమగుకన్ను ఆతనివెంటనంటి పోవుటంజేసి

---

౭. ఇదంశరీరం=ఈదేహమును, ఉపజనం=జనులదగ్గఱనుండునదిగా, నో స్మరన్ = తలఁపనివాఁడై, అనఁగాతానుమరణమునొందునప్పుడు ఈశరీరముతన బంధువులవద్దనున్నదియనిస్మరింపఁగూడదనుట.

౮. నచపునరావర్తతే = అర్చిరాదిమార్గమున వైకుంఠముంజేందినవాఁడు తిరిగియీలీలావిభూతికిరాఁడనుట.

అసన్నిహిత మయ్యెను. సన్నిహిత మగునిన్నో చూచుట కశక్తుఁడనై యున్నవాఁడను. నేనేమిచేయుదును అనుచున్నాఁడు. (రామం మేనుగతా దృష్టిః నత్వాపశ్యామి)॥ ద్ర॥ ౯ "అండర్‌కోన్ అణియరంగన్ ఎన్నముద నై కణ్డకణ్‌కళ్ మత్తొన్నినై కాణావే" అన్నట్లు ఆదృష్టియావిషయమునమనసంటి యుండుటంజేసి ఇఁక మఱియొందువస్తువును చూడదనుచున్నాఁడు, ఇట్లు చక్షురింద్రియము తన కుపకరింపమిచే వాగింద్రియముం గొనియైనను ఆశ్వసింత మనియెంచి యామె నామధేయము చెప్పియూరడిల్లుచున్నాఁడు (కౌసల్యే) ॥ శ్లో॥ ౧౦ "ఏష మేజీవితస్యాంతో రామోయ ద్యభిషిచ్యతే" అని శ్రీరాముని సంబంధము కలదేని మరణమున కుద్యుక్తురాలగు కైకేయియునొకతె॥ శ్లో॥ ౧౧ "కింపునః ప్రోషితే తాతే ధ్రువంమరణమేవమే" అనియాతని సంబంధములేనియెడల మరణమునకు ప్రయత్నించెడి నీవునొకతె. [అనఁగా నొక దానికి మఱియొకటి విరోధమనుట] (కౌసల్యే) ॥ శ్లో ॥ ౧౨ "కౌసల్యాలోకభర్తారం సుషువేయంమనస్వినీ"

* నత్వాపశ్యామి=నిన్నుఁజూడను, అపితుశృణోమి = అయినవినుచున్నాను. వచసాజ్ఞాతః=మాటచే నెఱింగినవాఁడనైతిని, స్వరేణోక్తః=కంఠధ్వనిచేఁజెప్పఁబడినవాఁడనైతిని.

౯. అండర్‌కోన్=నిత్యసూరులకధిపతియై, అణియరంగన్=శ్రీరంగమునకుభూషణమైన, ఎన్నముదనై=నాయొక్కయమృతమయుఁడగురంగనాథుని, కండకణ్గళ్=చూచినకన్నులు, మత్తొన్నినై=మఱియొక్కదానిని, కాణావే=చూడనే చూడవు. తిరుప్పాణాళ్వార్ల శ్రీసూక్తి.

౧౦. రామః=శ్రీరాముఁడు, యద్యభిషిచ్యతే=పట్టాభిషేకము సేయఁబడెనేని, ఏషః మేజీవితస్యాంతః=ఈ నాబ్రదుకుతుదముట్టును.

౧౧. కింపునః=ఏమియన్నది. (ఇదిమిక్కిలివ్యసనద్యోతకవచనము) తాతే-నాచిన్నియన్నయగురాముఁడు, ప్రోషితే=దేశాంతరగతుఁడయ్యేనేని, మే=నాకు, మరణమేవ=చావే, ధ్రువం=నిశ్చయము.

౧౨. మనస్వినీ= లోకమునకుక్షేమముకలుగవలయుననితలంచుచున్న. కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి, లోకభర్తారం=లోకమునురక్షించెడి, యం = ఏరాముని, సుషువే=ప్రసవించెనో.

అన్నట్లు నీవులోకమునకు క్షేమముకలుగునట్లుకొడుకుంగంటివి అదట్లుండ దేశమును నేనునుగూడఁ జెడిపోతిమిగదే? (కౌసల్యే త్వానపశ్యామి) అనర్థకారిణియగు కైకేయిని ఇంతవఱకు చూచినకన్నులు ఆశ్వాసకారిణివైననిన్నుఁజూడకవిరమించినవయ్యోనే. ఈతఁడీప్రకారము హృదయశైథిల్యముగపడునట్లు కౌసల్యే అని దీనముగాపిలిచినంతనే మిక్కిలి దుఃఖితుఁడైన యీతనిని పోఁగొట్టుకొనఁగూడదు వద్దకేగుదము అని తొందరతో సమీపమునకేతెంచియిప్పుడు నేనుచేయవలసినదేమియని కౌసల్యయడుగఁగా(సాధుమాంపాణినాస్పృశ)నాయొక్కక్లేశము లెల్లనివర్తించునట్లునీయొంకఱచల్లని చేతితో నంతటఁదాఁకి యూఱడిల్లఁ జేయుమనుచున్నాఁడు. (పాణినాస్పృశ) పురోవర్తినియగునిన్నుఁజూడనందునచక్షురింద్రియము వెడలిపోయెనని యెంచుచున్నాను.నీయొక్క వాక్యశ్రవణము చేయుటచేత శ్రవణేంద్రియమున్నదని యనుకొనుచున్నాను. కౌసల్యే అని నామగ్రహణము సేయుటచేవాగింద్రియమున్నదనియనుకొనుచున్నాను. గంధగ్రహణము చేయమిచే అతని యాదలమూర్కొన్న ఘ్రాణేంద్రియమును పోయెనని యనుకొనుచున్నాను. స్పర్శేంద్రియమేమియయ్యెనో యదియెఱుంగునట్లు నన్నుఁ గౌఁగిలించుకొని పరీక్షింపుము. దొంగలు దూఱినచోట ఉన్నది పోయినదీ వెదకెడువారివలె ద్ర ॥ ౧౩ "వందుపోనవర్ తాంవంజకళ్ వనితే, ఎన్నైంపులను మెఴిలుంకొండింగెనెన్ఱు వెఴుందరుళిప్పోనపునితన్" అనుచున్నాఁడు గదా? (సాధుస్పృశ) ఇంతవఱకు కైకేయితోనేకీభూతుఁడై అతని యరణ్యమునకంపి యిప్పుడు ఇచ్చకము లాడుచున్నాఁడనితలంచియుండవలదు. అవిద్యాస్పర్శమువలన ఈకలఁత యీతనికాగంతుకము. అయ్యోపాపమీతఁడేమిచేయును. అని యెడిహృదయమునందలి కనికరముతోస్పృశింపవలయును. (పాణినాస్పృశ) నాడగ్నిసాక్షికముగ

---

౧౩. వందుపోనవర్ తాం=వచ్చిపోయినవాఁడు,వంజకళ్ వనితే=వంచకుఁడగుదొంగ? ఎన్నైంపులనుం= నాయొక్క ఐదింద్రియములను, ఎఴిలుం=సౌందర్యమును, కొండు=అపహరించుకొని, ఇంగెనిన్ఱు=ఇక్కడనుండి. ఎఴుందరుళిపోనపునితన్=వెంచేసినపుణ్యాత్ముఁడు.

మంగళముహూర్తకాలమున కౌతుకముతోఁ బట్టిన యాహస్తముచేత ఆతలంపుతో స్పృశింపవలయును. (పాణినాస్పృశ)సర్వాంగములచేతను నన్నాలింగనముచేసికొనియానందమధికమైగట్టుసతిక్రమించివచ్చిన ప్రవాహముపాడైపోవునట్లు చేయకసాత్మించునటులు ఏకావయవముచేస్పృశింపవలయును. (సాధునూపాణినాస్పృశ) శ్రీరామునినెత్తికొనియుపెట్టుకొనియు ఆతనియంగస్పర్శముచేత పరిమళితమైయున్నచేతితో స్పృశింపవలయును. (మాస్పృశ)=నన్నుస్పృశింపుము. రామస్పర్శము కలిగనేనియుజ్జీవించి, అదిలభింపదేని మరించు నట్లుండెడి నన్ను ఆతనిఁగన్నసీయొకహస్తముచేతఆలింగనముచేసికొనుము. భగవత్స్పర్శము సాక్షాత్తుగాలభింపకపోయినను అతనిసంబంధి సంబంధులస్పర్శమున నేని యుజ్జీవింపవలసినట్లుగదా సిద్ధమైయున్నది ॥ శ్లో॥ ౧౪ "తాంస్పృష్ట్వామామపి స్పృశ" అనిరాముఁడు సీతాదేవిని చెందకయుండునపుడు ఇట్లనుభవించెనుగదా! (పాణినాస్పృశ) ద్ర॥ ౧౫ "అణిమికుత్తామరైక్కైయ్యే యందోవడిచ్చియోన్దలమిశై నీయణియాయి" అనిభగవంతునివిషయమునందు చెప్పవలసినవాక్యమును అదిలభింపకపోవుటచే తదీయవిషయమునఁజెప్పుచున్నాఁడు.

—* ప్రసంగవశమున అణ్డర్కోన్ అనుదాని విశేషార్థము దెల్పుచున్నారు *—

(అండర్కోన్) శ్రు॥ ౧ "యత్రపూర్వేసాధ్యాస్సంతిదేవాః" అనియు ద్ర॥ †విణ్ణోర్ పరవుంతలైమకన్" అనియు॥ ద్ర॥ § అయర్వారుమమ

---

౧౪. తాం=ఆసీతాదేవిని, స్పృష్ట్వా=తాఁకి, మామపి=నన్నును, స్పృశ=తాఁకుము. సీతావిరహాతిన్నుఁడై వాయువును గూర్చిచెప్పెడు రామునివచనము. ఆసీతాదేవినితాఁకినందున తత్సంబంధమునాకాప్యాయితమైయుండునని భావము.

౧౫. అణి=అలంకారము, మిగు=అతిశయించిన, తామరైక్కైయ్యే=కమలమునంటిచేతిని, అడిచ్చియోందలమిశై = దాసభూతులగుమాశిరములమీఁద, నీ=నీవు, అణియాయి=అలంకరింతువుగాక.

౧. యత్ర=ఏస్థలమునందు, పూర్వే=మునుపటిపెద్దలును, సాధ్యాఃదేవాః=సాధ్యులనెడిదేవతలును, సంతి = ఉన్నారో † విణ్ణోర్ =దేవతలు, పరవుం=స్తుతి

ర్గళుక్కు అధిపతి” అనియు చెప్పఁబడినట్లు అస్పృష్ట సంసారగంధులగు నిత్యసూరులకు నిరుపాధిక నిర్వాహకుఁడైనవాఁడని యెడి గౌరవముగలవాఁడు. (అండర్ కోన్) వేలువేలుగా కిరీటాధిపతులయి నిరపేక్షులగువారల యొక్క పెద్దగుంపునకు నియామకుఁడైయుండెడివాఁడు. (అండర్ కోన్) ద్ర॥ ౨ “మనిశర్కు దేవర్ పోల దేవర్కుం దేవావో” అనియు శ్రు॥ ❋ “పరః పరాణాం” అనియుఁ జెప్పఁబడునట్లు మనుష్యాదులలో నత్యంత విలక్షణులగు నిత్యసూరులకును మించియుండెడివాఁడు. ఇట్లునిడుపాటినిచ్చైన వేసికొని యెక్కవలసినట్లు అతిదూరమై అగమ్యమగు స్థలమున నున్నాఁడా? అనఁగా (అణియరంగన్) ఆకొ అంతదీటునట్లు తన్ను అతిసులభునిఁగాఁజేసినవాఁడు. (అణియరంగన్) ద్ర॥ 3 “అరంగత్తరవణైప్పళ్ళియాన్” అన్నట్లు కదలుట మెదలుట లేక స్థావరప్రతిష్ఠగా వచ్చి పరుండియున్నవాఁడు. శ్లో॥ ౪ “శేష్యే పురస్తాచ్ఛాలాయాః యావన్మే న ప్రసీదతి” అన్నట్లు ఆతని విషయమున మనము చేయవలసినట్టిదానిని “తాఁజేయఁబూని పంటకాపులు పండినచేల వెంబడిగుడిసెలు వేసికొని పరుండునట్లు” జీవసంరక్షణార్థము వచ్చి లేవకయె పరుండియున్నవాఁడు. (అణియరంగన్) అండర్కోన్ అనఁబడుచో ఆ నిత్యసూరులును తన్ను సమీపించలేని మహామహిమతో “దహ పచ” అని వారలకు నియామకుఁడగుచు తనకదినిరూ

యించెడు, తలమకన్ = ప్రభువు. § ఆయర్వారుం = అజ్ఞానము లేని, అమరర్ కళ్ = దేవతలకు, అధిపతి = అధికారి.

౨. మనిశర్కు = మనుష్యులకు, తేవర్ పోల్ = దేవతలవలె, దేవర్కుం = దేవతలకును, దేవావో = దైవతమైనవాఁడవు, ❋ పరాణాం = ఎల్లవారలలో శ్రేష్ఠులయిన బ్రహ్మరుద్రాదులకంటె, పరః = శ్రేష్ఠుఁడైనవాఁడు.

3. అరంగత్తు = శ్రీరంగములోనుండు, అరవణై = సర్పశయ్యను, పళ్ళియాన్ = పాన్పుగాఁగలవాఁడు.

౪. యావత్ = ఎంతవఱకు, మే = నాయెడల, న ప్రసీదతి = ప్రసన్నుఁడవు కావో. తావత్ = అంతవఱకు, శాలాయాః = ఇంటికి. పురస్తాత్ = ఎదుట, శేష్యే = పరుండెదను.

పకమైయుండునటులు వర్తించెడువాఁడు ఇచ్చటదేశికులలో తానొక్క రుఁడైకలసిమెలసి ద్ర॥ ౫ "పునలరంగమూర్" అనిచెప్పినటులు సులభుఁడుగానున్నాఁడు. (అణియరంగన్) అప్రాకృతమగు దేశమునువదలి చేతనులుతన్నాశ్రయించునటులు ఈప్రపంచమునకాభరణమైన శ్రీరంగ క్షేత్రముకోరియున్నవాఁడు. ద్ర॥ ౬ అండర్కోన్ అమరుంశోలైయని చెప్పఁబడియుండలేదా? ఇది దేవాధిపుఁడువసియించెడునికుంజముగదా? (అణియరంగన్) ప్రతిదినమును శేషవస్తువులనుసంపాదించుటవలన నిత్యోత్సవముగలదై॥ శ్లో॥ ౭ "సిక్తరాజపథాంకృత్స్నాం ప్రకీర్ణకమలోత్పలాం" అనియు॥శ్లో॥ పతాకాధ్వజమాలినీం" అనియు ద్ర ॥ తిడ్కొడిమదిళ్ శూళ్ తిరువరంగత్తాయ్" అనియుచెప్పఁబడునటులు నిత్యాలంకృతమగు శ్రీరంగమందువర్ధిల్లుచున్నవాఁడు. (అణియరంగన్)॥శ్లో॥ ౮ "దేశోయంసర్వకామధుక్" అన్నటులు పరమప్రాప్యుఁడగువానినిగూడ ఇచ్చటికిఁబిలచిపెట్టుకొని తనయందేకరాత్రవాసమువలన ఈసంసారులయొక్క ప్రతిబంధకములను పోఁగొట్టి ఈశ్వరునితోడజేర్చిరక్షించెదనని అందుమిగులబద్ధాదరమైనశ్రీరంగముననుండెడివాఁడు (అణియరంగన్)॥శ్లో॥౯రంగం

---

౫. పునలరంగం = జలముచుట్టుకొనియున్నశ్రీరంగము, ఊర్ = మాయూరు. అని నాయకితో భగవవంతుఁడు చెప్పినవాక్యము (ఈయూరివాఁడనని నిదర్శించిచూపునట్లు అనిభావము.)

౬. అండర్కోన్ = దేవనాయకుఁడు, అమరుం = అమరియున్న, శోలై = తోఁపు. అనఁగానికుంజము.

౭. సిక్త = తడుపఁబడిన, రాజపథాం = రాజమార్గములుగలదియు, ప్రకీర్ణకమలోత్పలాం = చల్లఁబడినకమలములుకలువలు గలిగినదియు, కృత్స్నాం = సమస్తమైనదియు ※ పతాకాధ్వజమాలినీం = మంచిటెక్కెములు గట్టియున్నది.

తిడ్కొడిమదిళ్ శూళ్ = దృఢములగుకోటలచేఁజుట్టఁబడిన, తిరువరంగత్తాయ్ = శ్రీరంగక్షేత్రముగలవాఁడు.

౮. అయం = ఈ, దేశః = చోటు, సర్వకామధుక్ = సమస్తయిష్టములనిచ్చునది.

౯. నర్తనస్థానం = నర్తనముచేయుచోటు, రంగం = రంగమనిపేరుగలది, స్యాత్ = అగును.

స్యాన్నర్తనస్థానం,, అన్నట్లు ఆతఁడు తనయొక్క మనోరథములులభిం చుటచేతసంతోషపడి వర్తించెడుచోటు. నిత్యవిభూతిలోనుండు నప్పుడు తనపాలకత్వమునపేక్షించువారులేనందున నట్టివారులేర నెడి కొఱఁతగల వాఁడయిలీలావిభూతికివచ్చిన యనంతరమురక్ష్యవర్గమును సంపాదించు కొనిపరిపూర్ణుఁడై తిరువరంగచ్చెల్వనార్ అనిపేరుగలవాఁడయ్యెను. మనకుఁబరమపదముద్దేశ్యమగునట్లు ఆతనికి శ్రీరంగముద్దేశ్యమయ్యెనుగదా? ఇట్లుసులభుఁడైనందువలన నీకేమిఫలము సంప్రాప్తమయ్యెననఁగా (ఎన్నముతనై) నాకుధారకుఁడైనయమృతస్వరూపుని. దీనిచే దేవతలయమృతమునకు నీయమృతమునకుంగల వ్యావృత్తి చెప్పఁబడెను. ఆదేవతలయమృతము ఉప్పునీరుగాను అచేతనముగాను శరీరమునొచ్చునట్లుచిలుకఁదగి శరీరమునే దృఢపఱచునదిగాను ఇంతయైనను తుదకు నశించునదిగాను ఉండును. ఇదియట్లుగాక సర్వరసమై పరమచేతనమై అయత్నసిద్ధమై ఆత్మను దృఢపఱచునదియై నిత్యమైయుండునది. (అముదనై) శ్రు॥౧౦ "అసావాదిత్యోదేవమధు" అనియు॥శ్రు"ఆత్మావై పురుషస్యమధు" అనియు శ్రు "రసోవై సఃసర్వరసః" అనియు॥శ్రు"విష్ణోఃపదేపరమేమధ్వఉత్సః" అనియు॥ద్ర "తూయవముతై" అనియు॥ ఆరావముతే"అనియు చెప్పఁబడునట్లు ఒకప్పుడైనను వెగటుపుట్టని యమృతమైయుండును. (అండర్ కోనణియరంగనెన్నముదనై)ఉభయవిభూతులొకతట్టునునేనొకతట్టును తులఁదూగునట్లుగదాయిప్పుడువిషయీకరింపఁబడెను. అండర్కోననుట చేతనిత్యవిభూతియోగమును, అణియరంగన్ అనుటచే లీలావిభూతియోగమునుచెప్పఁబడెను. వానివలెతన్నునుఒకవిభూతిగాఁదలంచిఎన్నముదనై యనుచున్నాఁడు. ఇది॥ద్ర॥౧౧ "తిరుమాల్వైకుంఠమేతిరుప్పార్కడలేఎన్

౧౦. అసా—ఈ, ఆదిత్యః=సూర్యాంతర్వర్తియగు పరమాత్మ, దేవమధు=దేవతలమధువు. పురుషస్య=పురుషునికి, ఆత్మావై=పరమాత్మ, మధు=మధువు. సః=ఆపరమాత్మ, రసోవై=రసస్వరూపుఁడు, సర్వరసః=సమస్త రసస్వరూపుఁడు, పరమే=శ్రేష్ఠమగు, విష్ణోఃపదే=విష్ణువుయొక్కస్థానమునందు, మధ్వఉత్సః=మధుస్యంది, [తేనెయూటగలది] తూయవముదై=పరిశుద్ధమగు నమృతస్వరూపుని, ఆరావముదే=అపర్యాప్తామృతమా—తనివితీరనియమృతమా. ౧౧. తిరుమాల్=

తలైయే" అన్నట్లున్నది. అండర్‌కోననుటచే స్వామిత్వమును అణియరంగన్ అనుటచే సౌలభ్యమును ఎన్నముదనై అనుటచే సౌశీల్య వాత్సల్యములును చెప్పఁబడెను. అండర్‌కోనణియరంగన్ అనుటచే అఖిల జగత్స్వామిన్ అనియు ఎన్నముదనై అనుటచేత అస్మత్స్వామిన్ అనియు చెప్పుచున్నాఁడు. (ఎన్నముదనై) శ్రు ॥ ౧౨ "తమేవం విదిత్వా అమృతత్వమేతి" అన్నట్లు ఆతనిఁబడసి యాతఁడమృతుఁడైన విధమున ఈతనిఁబడసి యాతఁడమృతుఁడయ్యెననిభావము. ఇట్లునిరతిశయభోగ్యుఁడగు నీతనిఁబడసి చేసినది యేమియనఁగా. (కండకణ్‌కళ్) ఒకకోటియు వ్యర్థత్వమును జెందక యనుభవింపఁబడెను. (కండ కణ్‌కళ్) ౧౩ "కాణవారాయి" అన్నట్లు శ్లో॥ "కదానుసాక్షాత్కరవాణి చక్షుషా" అన్నట్లును చూడవలయునని యాశపడుట మాత్రమేగాక యథామనోరథముగఁ గనుఁగొనఁబడసినవయ్యెను. (అముతనైకండకణ్‌గళ్) రసనేంద్రియవిషయమగు నమృతమును చక్షుస్సగదా విషయీకరించుచున్నయది. (అముదనైకండకణ్‌గళ్) శ్లో॥ ౧౪ "బర్హాయతేతేనయనే నరాణాం విష్ణోర్నలింగాని నిరీక్షతో యే" అన్నట్లు నెమలిపురికన్నులవంటివిగాక ప్రయోజన మనుభవించినకన్నులు. శ్రు॥ ౧౫ "నమాంసచక్షురభివీక్ష్యతేతం" అనియు॥ శ్రు॥ నచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనం" అనియు॥ ద్ర॥ కడిక్కాలి" అనియు చెప్పఁబడియుండు ప్రమాణములు నిషేధించుచుండినను

శ్రీమన్నారాయణుఁడు, వైకుందమే=వైకుంఠమునందును, తిరుప్పార్‌కడలే=క్షీరసముద్రమునందును, ఎన్ తలైయె=నాశిరంబునందును. ౧౨. తం=ఆపరమాత్మను, ఏవం=ఈవిధముగ, విదిత్వా=ఎఱింగి, అమృతత్వం = అమృతభావమును, ఏతి=పొందుచున్నాఁడు. ౧౩. కాణ=(నేను) చూచునట్లు, వారాయి=రమ్ము. కదాను=ఎప్పుడు, చక్షుషా=కంటిచేత, సాక్షాత్కరవాణి=సాక్షాత్కరింతును. ౧౪. యే=ఏకన్నులు, విష్ణోః=నారాయణునియొక్క, లింగాని=చిహ్నములను, ననిరీక్షతః=చూడవో, తే=ఆ, నరాణాం=మనుష్యులయొక్క, నయనే=కన్నులు, బర్హాయతే=నెమలిపింఛమునందలి, కన్నులగుచున్నవి—నిష్ప్రయోజనములనుట. ౧౫. తం=ఆపరమాత్మను, మాంసచక్షుః=మాంసపుగన్ను, నాభివీక్ష్యతే=చూడదు. కశ్చన=ఒకఁడేనియు, చక్షుషా=కంటిచే, నపశ్యతి=చూడఁడు. కడిక్కాలి=అదృశ్యుఁడు,

ఎదుట నేకానంబడసినకన్నులు. (అముద నైకరండకణ్ కళ్) లోకులవలెవి చ్ఛేదమగునట్లు కేవలపానముచే ననుభవించుటలేక॥ శ్రు॥౧౭"నాశ్నంతి నపిబంతి ఏత దేవామృతందృష్ట్వాతృప్యంతి" అన్నరీతిని మొదటివస్తువుతఱు గకుండునటులు చక్షురింద్రియములచే పానముసేసి ఈకన్నులుఆనందకంద ళితమములై యున్నవి.ఇవిఆన్యోన్యసదృశములన్నట్లుతమలోనొకదానికిమ ఱియొకటియుపమానమగునేగాని మఱియొకటివీని కుపమానముకాదు గాన నుపమానాంతరములేనివి.(మత్తొన్నినైకాణావే) ఇవిపాతివ్రత్య ధర్మమునందుదీక్షవహించిగదాయున్నవి.(మత్తొన్ను) సూచింపఁజేసినిషే ధించుటకుయోగ్యతచాలకున్నవిధము చెప్పఁబడెను.(కాణావే)॥శ్రు౧౭"ప శ్యంతిసూరయః" అనియు॥శ్రు"సదాపశ్యంతి" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లుత్రి పాద్విభూతిలోఁగూడ తెప్పపాటులేకయనుభవింపఁదగు దేహసౌందర్య మునుఇదియొకటియేయనుభవింపఁబూనుకొనె నేనివేఱొకదానియం దుఁబ్రవేశింపవీలుగలదా? (అణియరంగనైక్కండకణ్ణళ్ మత్తొన్నినైక్కాణా వే) శ్లో౧౮"శాస్త్రాద్వేద్మిజనార్దనం" అనియు॥ శ్లో॥శాస్త్రదృష్టేనవ త్మనా" అనియుచెప్పఁబడినప్రకారముతాటాకులలోనఁజూచియేపోక యీకన్నులచేత నిచ్చోటనెకాంచంబడయుట మఱియొకటింజూడనా?(ఎ న్నముదనైక్కండకణ్ణళ్ మత్తొన్నినైక్కాణావే) కాంచగానే మొగమువంచు కొనవలసినట్లు అఖండతేజోరూపమై ధగధగలాడుచుండక కాంచఁగానె కన్నులుచల్లనగునట్లుఉన్నదనుచున్నాఁడు. నిరతిశయభోగ్యమగునేనిదాని వదలివెనుకడుగుపెట్టవలసిన ట్లుండునోయనఁగా (కండకణ్ణళ్మత్తొన్నినై క్కాణావే) చూడకుండ మొదటనేనిషేధించితిమేని నివర్తింపఁజేయవచ్చు నుగాని చూచినవెనుకనివర్తింపనగునా? (అండర్కోనణి యరంగనెన్న ముదనైకరండకణ్ణళ్ మత్తొన్నినైక్కాణావే) ఉభయవిభూతివిశిష్టుఁడైనసర్వా

---

౧౭. నాశ్నంతి=భుజింపరు, నపిబంతి=త్రాగరు, ఏతదేవ=ఈ, అమృతం=అమృ తమును, దృష్ట్వా=చూచి, తృప్యంతి = తృప్తినొందుచున్నారు. ౧౭. సూరయః= జ్ఞానులు, పశ్యంతి=చూచుచున్నారు. సదా=ఎల్లప్పుడును, పశ్యంతి = చూచుచు న్నారు. ౧౮. జనార్దనం=విష్ణుని, శాస్త్రాత్=శాస్త్రమువలన, వేద్మి=ఎఱుంగు

త్మకుఁడగునీతనిం గాంచిన। శ్రు॥ ౧౯ "ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేఇదంసర్వందృష్టంభవతి" అన్నట్లును శ్రు॥ నాన్యత్ పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతి" అన్నట్లునుసర్వముతదాత్మకమైతోఁచునంతియకాక తద్వ్యతిరిక్తముగ మఱేదియునుకనుపడదనుట. (మత్తొన్నినైకాటణౌషే) ఆతని నేనిరంతరము గాంచుచుండుననుభావము సూచింపఁబడెను. అనఁగాతానుప్రేమించిన దివ్యదేహసాక్షాత్కారము॥ శ్రు॥ ౨౦ "తస్మిన్దృష్టేపరావరే" అనియు॥ శ్రు॥ఆత్మావారేద్రష్టవ్యః" అనిమెడియుపాయదశలోని సాక్షాత్కారముతోఁజేర్పఅది॥ శ్రు "సదాపశ్యంతి" అనిమెడిఫలదశలోని సాక్షాత్కారముతోఁజేర్పఅది యావదాత్మభావియగుటచే నిరంతరమిట్లుజరుగుచుండునని భావము. ఆయర్థమె రామంమేనుగతాదృష్టిః నత్వాపశ్యామిఅని ఋషిచెప్పెను.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు
రామంమేనుగతాదృష్టిఃఅను శ్లోకమునొకటి
యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

అరణ్యమునందు శ్రీరామునివదలి యయోధ్యకేతెంచిన సుమంత్రుఁడు దశరథునితోఁజెప్పుచున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము అయోధ్యాకాండము ఎనుబదితొమ్మిదవసర్గలోనిది.

శ్లోకము॥ విషయే తేమహారాజరామవ్యసనకర్శితాః।
అపివృక్షాః పరిమ్లానా స్సపుష్పాంకురకోరకాః॥ ౧౩॥

చున్నాను. శాస్త్రదృష్టేన=శాస్త్రమునందగపడఁబడిన, వర్త్మనా=మార్గముచేత. ౧౯. అరే=ఓరీ, ఆత్మనిఖలుదృష్టే = ఆత్మచూడఁబడినదాయెనేని, ఇదంసర్వం=ఇదంతయు, దృష్టం=కనఁబడినదిగా, భవతి=అగుచున్నది. అన్యత్=మఱియొకవస్తువును, నపశ్యతి=కనఁడు, అన్యత్=మరియొకవచనమును, నశృణోతి=వినఁడు. ౨౦. పరావరె = అన్నిటికంటెపరమగు, తస్మిన్=ఆపరమాత్మ, దృష్టేసతి= చూడఁబడినదగుచుండఁగా. అరే=ఓరీ, ఆత్మా = పరమాత్మ, ద్రష్టవ్యః=చూడఁదగినది.

టీ॥ మహారాజ=ఓగొప్పరాజగుదశరథుఁడా, తే=నీయొక్క, విషయే=దేశమునందుఁగల, వృక్షాఅపి=చెట్లును, సపుష్పాంకురకోరకాః=పువ్వులు, అప్పుడు పుట్టినపసురుమొగ్గలు, మొగ్గలు (లేక) అరవిరిమొగ్గలు వీనితోఁగూడినవియగుచు, రామ=శ్రీరామునియొక్క, వ్యసన=దుఃఖముచేత, కర్శితాః = కృశించినవియయి, పరిమ్లానాః=అంతటను వాడినవియయ్యెను.

తా॥ ఓమహారాజా నీయొక్కదేశముననుండు పుష్పాంకుర కోరకములతో నొప్పియున్న వృక్షములు శ్రీరామునివ్యసనముచేతఁ బీడింపఁబడినవై వాడిపోయెను.

గంగానదీపరిసరమునందు శ్రీరామచంద్రు నివదలిపెట్టి రథము తోలుకొనివచ్చిన సుమంత్రుఁడు చక్రవర్తివద్దకుపోయి యాశ్రీరాముని విశ్లేషమువలనఁగలిగిన విశేషములుపెక్కులుపన్యసించి నీపొలిమేరలోనిస్థావరములుసహితమనుభవించినదశయిట్టిదియని తెలుపుచున్నాఁడు.(విషయే తే) ఇతరులరాజ్యమునకును నీరాజ్యమునకునుగల భేదమువినుము (విషయే తే) దక్షిణకోసలమని ఉత్తరకోసలమనివిభాగముగలిగి నీయొక్కపరిపాలనకులోఁబడిన పొలిమేరవరకు నుండెడిదేశమంతయు. (విషయే తే) శ్లో॥ ౧ ఇక్ష్వాకూణామియంభూమి స్సశైలవనకాననా'' అన్నట్లుపంట నేలయు కొండనేలయు అడవినేలయు మదీయములేయని యభిమానించెడినీయొక్క యభిమానమునకు విషయమగు నీవిపులప్రదేశమందు. (విషయే)నాడునగరములన్నట్లువిశేషజ్ఞులుగాక కర్షకులగుచునున్నచోటనుండి ఫలభోక్తలగుచునుజీవించెడి జానపదులునునాగరికులును గలదేశమునందు. ఎవ్వనిదేశమందనఁగా (తే) శ్లో॥ ౨ ప్రజానాంవినయాధానాద్రక్షణాద్భరణాదపి। సపితా'' అనియుశ్లో॥ సపితాయస్తుపోషకః'' అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లు తాఁగన్నప్రజలను రక్షించునటులు గర్భముననుంచుకొని

---

౧. సశైలవనకాననా=పర్వతములతోను తోపులతోనుగూడిన యడవులు గలదియగు,ఇయం=ఈ,భూమిః=పుడమి,ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశపురాజులది.
౨. ప్రజానాం=జనులకు, వినయాధానాత్ = విశేషనీతిఁగలిగించుటచేతను, రక్షణాత్=కాపాడుటచేతను, భరణాదపి=భరించుటచేతను, సః=ఆరాజు, పితా= తండ్రి. యస్తు=ఎవ్వఁడు, పోషకః=పోషకుఁడో, సః=వాఁడు, పితా = తండ్రి;

పోషించెడెడినీయొక్క. (తే) స్థావరములును కృతజ్ఞతగలవై పక్షపాతము సేయునట్టిపుణ్యవంతుఁడైన నీయొక్క (తే)శ్లో॥ 3 "హరిబాహ్యాస్తుబాహ్లీకాః" అన్నట్లు భగవద్విముఖమగుటచే పాపము గలదై యుండెడి దేశముగాక భగవదభిముఖత్వము కలిగియుండెడినీయొక్క దేశము. నాయొక్క విషయమెట్లొనేని యిట్లగుటకు మూలమేమనఁగా (మహారాజ) శ్లో॥ ౪ "రాజావా రాజమాత్రోవా" అన్నట్లు క్షుద్రునివలెనీవైననుసామంతుఁడైనను ఉత్తమక్షత్రియవంశమునఁబుట్టిన యొక ఆఁడుదివైననుగాక॥ శ్లో॥ ౫ "తస్యేయంపృథివీసర్వా" అన్నట్లును శ్లో॥ ఏకాతపత్రంజగతఃప్రభుత్వం "అన్నట్లును శ్లో॥ వార్యాఫలకపర్యంతామభుక్తమహతీంమహీం" అన్నట్లు ఒకసూదిమొనమోపునంతటి చోటువలెనవలీలగా నీచతుస్సముద్రముద్రితమగు భూమియంతయు వీరగుణముతోడి బాహువుచేవశపఱచుకొని పరిపాలించుచుండెడి నీయొక్కయతిశయించిన గౌరవముచే నిట్లయ్యెననుచున్నాఁడు. (మహారాజ) శ్లో॥ ౬ "రంజనాద్రాజా" అనియు శ్లో॥ "అనురక్తఃప్రజాభిశ్చప్రజాశ్చాప్యనురంజతే" అనియు చెప్పఁబడినట్లు ఉన్నచోటనుండి దేశము నీకుహితమగునట్లును నీవు లోకులకుహితప్రవర్తకుఁడవగునట్లును ఉభయానురాగ మతిశయింపఁబరిపాలించువాఁడవుకావా? అట్లగుటవలననే యనిదోఁచుచుండును. ఇట్లగుటకు నాయందలికృతజ్ఞతయాకారము. శ్రీరామునియందలి యాకారము మొక్కటియుకాదా? అనఁగా (రామవ్యసనకర్శితాః) శ్లో॥ ౭ "గు

---

3. బాహ్లీకాః = బాహ్లీకదేశములు, హరిబాహ్యాః = విష్ణువిముఖములు. ౪. రాజావా = రాజైనను, రాజమాత్రోవా = రాజతోసమానుఁడైనను. ౫. ఇయం = ఈ, సర్వా = సమస్తమగు, పృథివీ = భూమి, తస్య = వానిది. ఏకాతపత్రం - ఒకగొడుగుగల, జగతః = లోకముయొక్క, ప్రభుత్వం - రాజ్యము, అనఁగా దేశమునకొకఁడే రాజగుట. వార్యాఫలకపర్యంతాం - ఫలమునిచ్చునదియగుటవలను ఉదకమునుగల, మహతీం - గొప్ప, మహీం - భూమిని, అభుక్త - భుజించెను. ౬. రంజనాత్ - సంతోషింపించుటచేత, రాజా - రాజనిచెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ప్రజాభిశ్చ - ప్రజలచేత, అనురక్తః - కోరఁబడినవాఁడై, ప్రజాశ్చ = జనులను, అనురంజతే = అనురక్తులఁజేయుచున్నాఁడు ౭. గుణాభి

ణాభిరామంరామంచ" అనియు॥ ద్ర॥ "వల్వినై యేనై యీర్కిన్ఱ గుణంగ ళైయుడయవరాయి" అనియు చెప్పెడివిధముగ శ్రీరామచంద్రుని గుణములయం దభిరుచి చేత నేయనుట. (రామవ్యసనకర్శితాః) ఎల్లలోకులను సుఖోత్తరముగనుజ్జీవింపఁజేసెడు రామునికిట్టి మహాక్లేశమొకటి గలిగెనేయనెడి క్లేశముచేతఁగృశములయ్యెను. [అనఁగా నెండిపోయి వైవర్ణ్యమునొందెను] (రామవ్యసనకర్శితాః) ఇట్లు క్లేశించినవియేవి యనఁగా (అపివృక్షాః) జ్ఞానముగలచేతనములేకావు. జ్ఞానములేని చెట్లునుఇట్లయ్యెను. (అపివృక్షాః) వృక్షాఅపి. అపిశబ్దము "దేవతిర్యఙ్మనుష్యులుమాత్రమేకాదు స్థావరములునుగూడ క్లేశముచేఁబీడితములయ్యెను" అనుభావముసూచింపఁజేయుచున్నది. అవి క్లేశపడుటయునుగలదా? యనఁగా. శ్లో॥ ౮ "చుక్రుశుర్వనదేవతాః" అన్నట్లు వనదేవతలాక్రోశించుటయు, శ్లో॥ ౯ "అత్యజన్కబళాన్నాగాః" అన్నట్లు ఏనుఁగులుగ్రాసములువిడుచుటయు. శ్లో॥ ౧౦ "మృగ్యశ్చదర్భాంకురనిర్వ్యపేక్షాః" అన్నట్లు ఆఁడుజింకలు తమనోటఁగవ్వుకొన్న దర్భపోఁచలను సెలవులనుండిజాఱవిడుచుటయుగ్రంథోక్తమేకదా? శ్లో॥ ౧౧ "ఇహైవనిధనంయామో మహాప్రస్థానమేవవా । రామేణరహితానాంతు కిమర్థంజీవితంహినః" అన్నట్లు మనుష్యులుక్లేశపడిరి. అంతేకాదు. మ్రాఁకులునుక్లేశమునొందెననిభావము. (వృక్షాః) గ్రీష్మతాపముచేతను వ్రేళ్లుచట్టునంటుటచేతను ఎండినవికాక చిగురాకుజొంపములుగల పచ్చనిమ్రాకులుగూడ ఎండి

రామం-గుణములచేతమనోహరుఁడగు, రామంచ=రాముని. వల్వినయేనై =తత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకమగుపాపముగలనన్ను, ఈర్కిన్ఱ=హింసించుచున్న, గుణంగళైయుడయవరాయి=గుణములుగలవాఁడై. ౮. వనదేవతాః-వనదేవతలు, చుక్రుశుః-ఆక్రోశించెను. ౯. నాగాః=ఏనుఁగులు, కబళాన్-గ్రాసములను, అత్యజన్-వదలెను. ౧౦. మృగ్యశ్చ-ఆఁడుజింకలును, దర్భాంకుర-దర్భకొనలయందు, నిర్వ్యపేక్షాః-ఆశలేనివయ్యెను. ౧౧. ఇహైవ-ఇచ్చోటనె, నిధనం-నాశనమును, యామః-పొందుదుము, మహాప్రస్థానమేవవా-శ్రీరామునితోగొప్పప్రయాణమైనను, యామః - పొందుదుము, రామేణ=శ్రీరామునిచేత, రహితానాంతు=విడువఁబడిన, నః=మాకు, జీవనం=

పోయినవాయనఁగా (వృక్షాఅపిపరిమ్లానాః) వృక్షసేచనే అనిధాతువు. అట్లగుటచేత సిక్తములయిపాదులలో నీళ్లునిండితడిగలిగినవికూడ ఎండిపోయెననుట. (పరిమ్లానాః) శస్త్రాదులచే తెగనరకఁబడి ఆయువు పట్లుతెగి వాడిపోయినవానివలెవాడెను. (పరిమ్లానాః) ఇప్పుడీవిశేష క్లేశమువలన మొదలుముట్టశోషించెను. శ్లో॥ ౧౨ "ఏతిజీవంతమానందోనరంవర్ష శతాదపి" అన్నట్లు "బ్రతికియుండినసుఖములుబడయవచ్చు" అనియెడి నానుడిచేత శ్రీరాముఁడు పదునాలుగువర్షములు వనమునఁగడపి మరలనేతెంచుననియెడి ప్రత్యాశపైకొనఁగా పైసొంపుమాత్రము చెడి కొనగొమ్మలలోని లేఁతచిగుళ్లుమాత్రమేవాడిపోవుటకాదు - పరిమ్లానాః - చెట్లుబోదెలతోను కొనగొమ్మలతోను రెమ్మలతోను ముదుగాకులతోను చిగురుటాకులతోను ఇది అదియనుభేదములేక నిలువెల్ల యెండిపోయెను. ఆకులుమాత్రమేవాడెనోయనఁగా (సపుష్పాంకురకోరకాః) పువ్వులతోను గుత్తులతోను మొగ్గలతోను మ్లానములయ్యెను. (సపుష్పాంకురకోరకాః) పుష్పములనఁగా వికసించినపువ్వులు. అంకురములనఁగా అప్పుడుపుట్టుచున్నమోసులు. కోరకములనఁగా మొగ్గలు. లేక అరవిరిమొగ్గలు. వీనితోఁగూడఎండెననుట. (సపుష్పాంకురకోరకాః వృక్షాఅపి రామవ్యసనకర్శితాఃపరిమ్లానాః) పుత్రపౌత్రాదులతోఁగూడ మనుష్యునియొడలుకృశించి మొగమువాడునట్లు వృక్షములును పుష్పములతోను పల్లవములతోను కొమ్మలతోను రెమ్మలతోను ఇంచుకైనను భేదములేక కొమ్మలు రెమ్మలు అధికముగాఁగలిగినవియుమిక్కిలిలావైనవియు చేవగలవియుమంచి నీడలుగలవియునైన గొప్పమ్రాఁకులుగూడ దుఃఖముచేతఎండెను. (విషయేవృక్షాఃపరిమ్లానాః) ప్రమదోద్యానములందును ఆరామములందును నగరమునందును నీరుపోసిపెంచుచున్నమ్రాఁకులు అరణ్యమునందు తమం

బ్రతుక్కుకిమర్థంపి=ఎందుకగును. ౧౨. వర్ష శతాదపి=నూరుసంవత్సరములకైనను, ఆనందః=సంతోషము, జీవంతం=బ్రతికియుండెడివానిని, ఏతి=పొందుచున్నది.

తటతామే పెరిగిన వ్రూంకులు మొదలుగా నీరాజ్యపు పొలిమేరకులోఁబడి యున్న వృక్షములెల్ల నుబొత్తిగా ఎండిపోయినవని చెప్పినట్లు తాత్పర్యము.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
విషయే తే అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

భరతుఁడు తనయన్నగారినిచూచుటకుగాఁ జిత్రకూటపర్వతమునకువచ్చి శత్రుఘ్నునితోఁజెప్పుచున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము అయోధ్యాకాండము తొంబదియెనిమిదవసర్గములోనిది.

శ్లోకము॥ సుభగశ్చిత్రకూటోసౌగిరిరాజోపమోగిరిః।
యస్మిన్ వసతికాకుత్థ్సః కుబేరఇవనందనే॥౧౩॥

టీ॥ యస్మిన్=ఏచిత్రకూటపర్వతమునందు, కాకుత్థ్సః=శ్రీరాముఁడు, కుబేరః=కుబేరుఁడు, నందనఇవ=నందనవనమునందువలె, వసతి = వాసముచేయుచున్నాఁడో? గిరిరాజ=శ్రేష్ఠమగుపర్వతములోఁడ, ఉపమః = సాటియగు, అయం= ఈ, చిత్రకూటః=చిత్రకూటమనియెడి, గిరిః=పర్వతము, సుభగః=మనోహరము.

తా॥ ఏచిత్రకూటపర్వతమునందు శ్రీరాముఁడు నందనవనమున కుబేరుఁడు వసించినట్లు వసించుచున్నాఁడో ఆశ్రేష్ఠమైనకొండతోసమానమగు నీచిత్రకూట పర్వతము మనోహరమైయున్నది.

ఇక్ష్వాకూణామియంభూమిస్సశైలవనకాననా" అన్నట్లు దేశములు నగరములు అడవులు కొండలునిండియుండు ఇక్ష్వాకుకులీనులరాజ్యమునందు రామచంద్రుఁడునివసించియుండుటచే పేరొందఁబడినది శ్రీచిత్రకూటపర్వతమొక్కటియే.(సుభగః)ఇతరములగుస్థలములకంటె సౌభాగ్యమువిశేషించియుండునది. సౌభాగ్యమనఁగా నెల్లవారునుగోరఁదగియుండుటయే. అయోధ్యయందువసియించినట్లు దీనియందు రామచంద్రుఁడువసియించుటంజేసి యారాజధాని యున్నట్టుండి యొక్కడకేతెంచి

యిట్లయ్యెనోయనఁదగియున్నదిగదా? ఆతఁడువసియించుటచేఁ గలిగిన వైలక్షణ్యమెుక్కటే నా దీనికిఁగలదనఁగా (చిత్రకూటః) దేశస్వభావము చేతను ఇది విలక్షణమేయనుచున్నాఁడు. (చిత్రకూటః) శ్లో॥ ౧ "రమణీయోహ్యయందేశః" అన్నట్లు శ్రీమదయోధ్యానగరమునుండి లంకానగరమునకు వేంచేయు శ్రీరంగనాథుఁడు శ్రీరంగక్షేత్రముయొక్క భోగ్యతచేనచ్చోటస్థిరముగానిలిచినట్లు అయోధ్యనుండి లంకకు వేంచేయయత్నించి, శ్లో॥ ౨ "జగామచాశ్రమాన్ రమ్యాన్ పర్యాయేణతపస్వినాం" అన్నవిధముగ ప్రత్యాశ్రమమునందును జుట్టిచుట్టి తొట్రుపడుచు మెలఁగుచున్న శ్రీరామునికి ఇచ్చోట సీతాదేవితోఁగూడ ఇంపుమీఱవసియింపఁదగియుండుటయే యీ దేశముయొక్క భోగ్యత. (చిత్రకూటః) నానావిధములగు ధాతువులచేతను రత్నములచేతను శిఖరములచేతను హృదయము లయింపఁజేసి యాశ్చర్యకరమైయున్నది, ఇట్లు విచిత్రములయిన పర్ణకూటశాలలు గలదయ్యెకదా? యయోధ్యయునుండును. దానినా యిప్పుడువచియింపవలసినదియనఁగా (అసౌగిరిః) ఈపర్వతము ద్ర॥ ౩ "కల్లుంగనైకడలుం వైకుందవానాడుం పుల్లెంతెఱ్ఱుందనకొల్"అన్నట్లు చేయిజారవిడిచి నవానిఁ బోలియా యిదియున్నది ద్ర॥ ౪ "అమర్న్దు ఇనిదురైకోయిల్" అన్నట్లు ఆతఁడభిరుచిచేవర్తించునట్టి యీపర్వతము దేనింబోలియున్నదియనఁగా (గిరిరాజోపమోగిరిః) శ్రీమన్నారాయణుఁడును లక్ష్మియును ఇరువురు నెడబాయకవర్తించుటచేత "తిరుమాలిరుంశోలైమలై" అని పేరువడసి సుందరబాహువును ఆతనిసుందరియునువర్తించెడి కొండతో సమానమయియున్నదియని చెప్పవొప్పగును. అట్లైన నీకొండకాధిక్యమే

౧. అయం=ఈ, దేశః=దేశము, రమణియోహి=మనోహరముగదా. ౨. పర్యాయేణ=క్రమముగా, రమ్యాన్=మనోహరములగు, తపస్వినాం = ఋషుల యొక్క, ఆశ్రమాన్=తపోవనములనుగుఱించి, జగామ=పోయెను. ౩. కల్లుం= రాళ్లును-పర్వతములును, కనైకడలుం = గొప్పసముద్రమును, వైకుందవానాడుం= వైకుంఠమనియెడు దేవనగరమును, పుల్లెంతెఱ్ఱుందనకొల్ = గడ్డిమొలచిపోయెనుఅయ్యో. ౪. అమర్న్దు=ఉండి, ఇనుదురై=సుఖపడునట్టి, కోయిల్=శ్రీరంగము.

మనఁగా (యస్మిన్ వసతి కాకుత్స్థః) పుట్టి పెరిగిన యనంతరము వెగటయిన యయోధ్య పుట్టినప్పుడే వెగటైన మధురాపురి యీ రెండింటియందు వలెఁ గాక యీ కొండయందు॥ ద్ర॥ ౫ "నంగళ్ కున్ఱం కైవిడాన్" అన్నట్లు ఎడబాయక నిరంతరము వర్తించుచున్నాఁడు. ఇట్లు వర్తించెడువాఁ డెవఁడనిన (కాకుత్స్థః) కకుత్స్థ సంబంధమైన ఈకులము నుద్ధరించెడి ప్రభావగౌరవములు గల శ్రీరామచంద్రుఁడు. (కాకుత్స్థో యస్మిన్ వసతి) కకుత్స్థకులమునఁ బుట్టి శ్రీమదయోధ్యానగరమునందు వర్తించెడి రామచంద్రుఁడు ఈ కొండయందు వర్తించుచున్నాఁడు. (కాకుత్స్థో యస్మిన్ వసతి) ఈతఁడీ కొండమీఁద వసియించియుండుట ఈకులమునకుఁ గూటస్థుఁడగు నొకరాజు ఇంద్రుఁడు వృషభమై రాఁగా దాని మూఁపురముమీఁద వసియించునట్లున్నది. (కాకుత్స్థో యస్మిన్ వసతి) ద్ర॥ ౬ "పరం శెన్ఱు శీర్ తిరువేంగడమ్" అన్నట్లు సర్వాతిశాయియగు వస్తువు ఇంపుతో సుఖవాసము సేయు చోటుగదా? ఇట్టి పర్వతమునందు వాసము చేయుట వనవాసమర్యాదచేత క్లేశాత్మకమై యుండునో యనఁగా (కుబేర ఇవ నందనే) ధనపతియగు వైశ్రవణుఁడు విలాసముగా ఇంద్రోద్యానమగు నందనవనమునందు ఉండునట్లున్నాఁడు. కుబేరుని తోటఁ చైత్రరథమై యుండ నందనవనము నేల చెప్పవలయుననఁగా రాముఁడు అయోధ్యాపరిసరముననుండు వనములను వదలి చిత్రకూటపరిసరముననుండెడి మధురమధుభరిత కుసుమనికురుంబ కరంభిత వనవాటికను వసియింప వైశ్రవణుఁడు తనదయిన చైత్రరథమును వదలి ఇంద్రోద్యానమైన నందనవనమునందు వసియించినట్లుండెనని చెప్పనయ్యెను. దీనివలన పంచాశత్కోటివిస్తీర్ణమయిన యీ భూమండలములో ఆతఁ డభిమానించి ప్రేమించిన దివ్యదేశమే యుద్దేశ్యమనెడి భావము సూచింపఁబడెను.

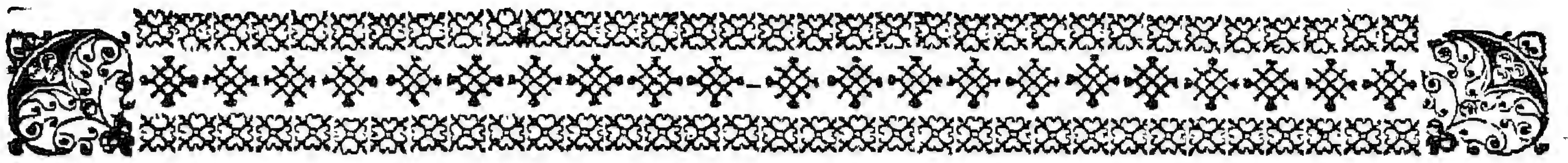
శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణం ప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు

సుభగశ్చిత్రకూటః అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

---

౫. నంగళ్ = మాయొక్క, కున్ఱం = పర్వతమును, కైవిడాన్ = వదలఁడు. ౬. పరన్ - సర్వాధికుఁడు, శెన్ఱు-పోయి, శీర్-సుఖముగనుండు, తిరువేంగడమ్ = వేంకటాచలము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

రామలక్ష్మణులుశూర్పణఖను విరూపినింజేసిపంపఁగా నది ఖరునిపాదములపైఁ బడియేడ్వ, వాఁడు నిన్నువిరూపినింజేసిన వాఁడెవఁడనియడుగఁగా శూర్పణఖ యీ క్రిందిశ్లోకముచే వారలందెల్పుచున్నది. ఇది రామాయణమునందలి యారణ్యకాండములో పందొమ్మిదవసర్గలోనిది.

తరుణౌరూపసంపన్నౌ సుకుమారౌమహాబలౌ।
పుండరీకవిశాలాక్షౌచీరకృష్ణాజినాంబరౌ॥౧౮॥

టీ॥ తరుణౌ=యౌవనముగలవారు, రూపసంపన్నౌ=రూపముచేపరిపూర్ణులు, రూపమనఁగా నాభరణములచే నలంకరింపఁబడకుండినను అలంకరింపబడినట్లు సుందరముగనుండెడి యాకృతి. సుకుమారౌ=కోమలత్వముగలవారు, మహాబలౌ=అధికబలముగలవారు, పుండరీకవిశాలాక్షౌ = తామరతేకులవలె విపులములగుకన్నులుగలవారును, చీరకృష్ణాజినాంబరౌ=వల్కలమును కృష్ణాజినమును వస్త్రముగాధరించియుండెడివారును,వీరు రామలక్ష్మణులు. తాత్పర్యముస్పష్టము.

శ్లో॥ ౧ "సహిదేవైరుదీర్ణస్యరావణస్యవధార్థిభిః। అర్థితోమానుషేలోకేజజ్ఞేవిష్ణుస్సనాతనః" అన్నట్లు దశకంఠకుంఠిత శక్తులగు దేవతలు రాక్షసులరజస్సుసుపోఁగొట్టునట్లు రజోధూసరములగు దేహములును రాక్షసస్త్రీలయొక్క మంగళసూత్రములు తెగునట్లు కంఠములఁగట్టినపేలికలును రావణునిచేబందీకృతలగుతమకాంతలయొక్క విరియఁబోసికొన్న తలవెండ్రుకలవిధము శ్లో॥ ౨ "విముక్తకేశ్యోదుఃఖార్తాః" అనుపగిదిని రాక్షసస్త్రీల తలవెండ్రుకలకగునట్లు వీడినతలవెండ్రుకలును శ్లో॥ ౩ "హాపుత్రేతిచవాదిన్యోహానాథేతిచసర్వశః" అన్నట్లు వారలమొగ

౧. సనాతనః=అనాదియగు, సఃవిష్ణుః=ఆవిష్ణువు, ఉదీర్ణస్య=గొప్పవాఁడగు, రావణస్య=రావణునియొక్క, వధార్థిభిః=చావునుగోరునట్టి, దేవైః=దేవతలచేత, అర్థితః=ప్రార్థింపఁబడినవాఁడై, జజ్ఞే=అవతరించెను. ౨. విముక్తకేశ్యః=తలవెండ్రుకలు విరియఁబోసికొనినవారును, దుఃఖార్తాః=దుఃఖముచేతఁ బీడింపఁబడినవారును. ౩. హాపుత్ర=అయ్యోకుమారుఁడా, ఇతి=అని, వాదిన్యశ్చ=చెప్పుచున్నవారును, హానాథేతిచ-అయ్యో ప్రాణనాయకుఁడా అనియు, సర్వశః=నలు

ములయందు విలాపాక్షరములుకలుగునట్లు తమయొక్క మొగములయందు స్ఫురించుచున్నశరణాక్షరములును శ్లో॥ ౪ "ఉద్ధృత్యచభుజౌకాచిత్" అన్నట్లు వారు చేతులెత్తికొని విలపించురీతిసి తాము రచియించుకొన్న యంజలిపద్మములును శ్లో॥ ౫ "స్నాపయంతి ముఖంబాష్పైః తుషారైరివపంకజం" అన్నట్లు వారలకన్నులందు కన్నీరువరదలై పారు విధమున బాష్పదూషితముఖకమలములునుకలిగినవారై శ్లో॥ ౬ "ఛాయావృక్షమివాధ్వగాః" అనియు శ్లో॥ "చకోరాఇవశీతాంశుంచాతకాఇవ తోయదం। అధనాఇవదాతారం దేవాజగ్ముర్జనార్దనం" అనియుఁజెప్పఁబడినచందముగ అధ్వశ్రాంతులగువారు చ్ఛాయావృక్షముఁజేరునట్లును చకోరములు శరచ్చంద్రునిఁజెందుతెఱంగునను చాతకములు వార్షకవలాహకములసమీపించు సంచునను దరిద్రులు దాతనువెంబడించిపోవురీతిగను శ్రియఃపతియండఁజేరి శ్లో॥ ౭ "తమబ్రువన్సురాస్సర్వే సమభిష్టూయ సన్నతాః" అన్నరీతిని స్తవప్రియుండగునాతనిస్తుతింపనుపక్రమించి "ఓదేవ దేవానీవు" శ్రు॥ ౮ "సదైకరూపరూపాయ" అన్నట్లు నిర్వికారుఁడవై యుండి ద్ర॥ ౯ "నాట్టిల్ పిరందుపడాదనపట్టుమనిశరాయి" అన్నట్లు అపాయముపైకొనియు త్రిపాద్విభూతిలోనుండి చతుష్పాత్తై హిరణ్యాక్షునిచంపుటయు కేవలతిర్యక్త్వమేచాలదని నరభావముగలసినసింహమై

ప్రక్కల. ౪. కాచిత్=ఒకతె, భుజౌ-చేతులను, ఉద్ధృత్యచ=ఎత్తి. ౫. బాష్పైః=కన్నీళ్లచేత, ముఖం=మొగమును, తుషారైః=మంచుబినుకులచేత, పంకజమివ=తామరపువ్వునువలె, స్నాపయంతి=తడుపుచున్నారు. ౬. అధ్వగాః=మార్గమున నడచువారు, ఛాయావృక్షమివ=చల్లనిచెట్టునువలె, చకోరాః=వెన్నెలపులుఁగులు, శీతాంశుమివ=చంద్రునివలెను, చాతకాః=వానకోయిలలు, తోయదమివ=మేఘమునువలె, అధనాః=ధనములేనివారు, దాతారమివ=వదాన్యునివలెను, దేవాః=దేవతలు, జనార్దనం=విష్ణువును, జగ్ముః=పొందిరి. ౭. సర్వేసురాః=ఎల్లదేవతలు, సన్నతాః=మిక్కిలియణఁకువగలవారై, సమభిష్టూయ=స్తుతించి, తం=ఆవిష్ణునిఁగూర్చి, అబ్రువన్=పలికిరి. ౮. సదా=ఎల్లప్పుడును, ఏకరూప = ఒకరూపముగు, రూపాయ=స్వరూపముగలవాఁడు. ౯. మనిశరాయి=మనుష్యులకై, నాట్టి

హిరణ్యునినిరసించుటయు శ్రు॥ ౧౦ "మహతోమహీయాన్" అనఁదగిన రూపమునుపొట్టిగాఁజేసికొని తామరసవాసినియొక్క సంభోగలీలావిలాసపుస్తాకుల్లు మఱచిబ్రహ్మచారివై శ్లో॥ ౧౧ "దద్యాన్నప్రతిగృహ్ణీయాత్" అని శ్లో॥ "గోసహస్రప్రదాతారం" అనియు ద్ర॥ "అలంబురిందనెడుందడక్కైక" అనియుచెప్పఁబడినట్లు బ్రహ్మాద్యనేకపదప్రదుఁడవై యుండి మహాబలివద్దకేగి పదత్రయమునుయాచించుటయు॥శ్రు॥౧౨ "బ్రాహ్మణోస్య ముఖమాసీత్ బాహూరాజన్యఃకృతః" అన్నట్లు బ్రహ్మక్షత్రములకుత్పాదకుఁడవైయుండియు శ్లో॥ ౧౩ "పిత్ర్యమంశముపవీతలక్షణం మాతృకంచధనురూర్జితందధత్" అన్నట్లు జమదగ్ని రేణుకలకు బ్రహ్మక్షత్రియుఁడవైయవతరించి ఇరువదియొక్కమాఱు దుష్టక్షత్రియులను నిజపరశువునకు ప్రాతరశనముకావించుటయు, ఇవియెల్లను శ్లో॥౧౪ "భక్తానాం" అనియు శ్లో॥ "వరదసకలమేతత్సంశ్రితార్థంచకర్థ" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లు దాసభూతులగుమాకొఱకేగదా? అనియుస్తుతించి శ్లో॥౧౫"చా

ల్ = దేశమునందు, పిరందు=పుట్టి, పడాదనై=పడగూడనిపాటులను, పట్టు=పడి, కష్టపడెననిభావము. ౧౦. మహతః=గొప్పవస్తువుకంటె, మహీయాన్=గొప్పవాఁడు. ౧౧- దద్యాత్=ఇయ్యనగును, నప్రతిగృహ్ణీయాత్=తీసికొరాదు, గోసహస్రప్రదాతారం=అనేకగోవుల నిచ్చెడువానిని. అలంబురింద=యాచకులుచాలుచాలుననునట్లు విశేషదానపూర్ణతగల, నెడుం=దీర్ఘమయిన, తడై=విశాలమగు, కై=బాహువు.౧౨-అస్య=ఈవిరాట్పురుషునికి,ముఖం=మొగమువలననుండి, బ్రాహ్మణః=బ్రాహ్మణుఁడు, ఆసీత్=అయ్యెను. బాహూ = బాహువులవలన,రాజన్యః=శ్రేష్ఠులగురాజులు, కృతః=సృష్టిచేయఁబడిరి. ౧౩- ఉపవీతలక్షణం=యజ్ఞోపవీతరూపమగు, పిత్ర్యమంశం=తండ్రియంశమును, మాతృకంచ=మాతృకులసంబంధియయి, ఊర్జితం=బలిష్ఠమగు, ధనుః=ధనుస్సును, దధత్=ధరించుచున్నవాఁడు. ౧౪ శ్లో॥ నతేరూపంనచాకారోనాయుధానినచాస్పదం । తథాపిపురుషాకారోభక్తానాంత్వంప్రకాశసే॥ నీకురూపమును ఆకారమును ఆయుధములును స్థానమును లేవు, అయినను పురుషుని యాకారముగలవాఁడవై భక్తులకుఁగనఁబడియెదవు. వరద=ఓవరములనిచ్చెడివాఁడా, ఏతత్సకలం=ఇదంతయు, సంశ్రితార్థం=ఆశ్రితులకొఱకు, చకర్థ=చేసితివి. ౧౫- చాపం=ధనుస్సును, అనయ=కొనిరమ్ము.

పమానయ" అని యాతఁడు తనహస్తముచే నాయుధ మెత్తుకొనునట్లు తమయొక్క వజ్రపరశు దండపాశాద్యాయుధములవదలిపెట్టియు, ఆతఁడు శ్లో॥ ౧౮ "సాగరంశోషయిష్యామి" అనునట్లు తమకన్నీరుగాన్పించియు శ్లో॥ ౧౭ "సుగ్రీవంశరణంగతః" అన్నట్లును శ్లో॥ "సముద్రంరాఘవో రాజాశరణంగంతుమర్హతి" అన్నట్లును ఆతఁడు ఇతరులనుశరణువేఁడుకొనవలయునటులు తాముశరణాగతియొనరించియు శ్లో॥ ౧౮ "అంజలింప్రాఙ్ముఖఃకృత్వా" అనియాతఁడంజలిసేయునట్లు తామంజలియొనరించుకొనియు శ్లో॥ ౧౯ "ప్రసీదంతుభవంతోమే" అనియాతఁడుస్తుతియించునట్లు తాము స్తుతియొనరించియు శ్లో॥ ౨౦ "సర్వేసన్నిహితాః" అని బ్రహ్మాయునింద్రుఁడును అగ్రేసరులయియుండ నాతనిపాదములకుఁబ్రణతులయి శ్లో॥ ౨౧ "ననమేయం" అనియుండెడివారలను శిరశ్ఛేదముచేసి యివ్వవలెనని విన్నవించుకొనఁగాఁ బరమకారుణికుండగు సర్వేశ్వరుఁడును నిత్యానపాయినియగుశ్రీదేవియును శ్లో॥ ౨౨ "పితరంరోచయామాసతదాదశరథం నృపం" అన్నట్లును శ్లో॥ "జనకస్యకులేజాతాం" అన్నట్లు తానుదాశరథిగా ఆమెజనకకులసుందరిగాను అవతరించి యిరువురును రెండుస్థలములలోను పెరుగుచునుండఁగా ఈమిథునమెడఁబాసి యుండఁగూడదు. ఇట్లుఎడఁబాసియుండెవేని అప్పుడు వీరురక్షకులుగాక శ్లో॥ ౨౩ "జగత్స

౧౬- సాగరం=సముద్రమును, శోషయిష్యామి=శుష్కింపఁజేసెదను. ౧౭- సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని, శరణంగతః=శరణుజొచ్చెను. రాఘవః=రాముఁడనెడి, రాజా=రాజు, సముద్రం=ఉదధిని, శరణంగంతుమర్హతి=శరణుబొందఁగలఁడు. ౧౮- ప్రాఙ్ముఖః-తూరుపుమొగముగలవాఁడై, అంజలిం-అంజలిని, కృత్వా=చేసి. ౧౯- భవంతః=మీరు, మే=నావిషయమున, ప్రసీదంతు=ప్రసన్నులగుదురుగాక. ౨౦- సర్వే=ఎల్లవారు, సన్నిహితాః=చేరినవారైరి. ౨౧- ననమేయం=నమ్రుఁడనుకాను. ౨౨ తదా=అప్పుడు, దశరథంనృపం=దశరథరాజును, పితరం=తండ్రిఁగా, రోచయామాస=కోరుకొనెను. జనకస్య=జనకరాజుయొక్క, కులే=వంశమునందు, జాతాం=పుట్టినట్టి. ౨౩- సశైలం=పర్వతములతోఁగూడిన, జగత్=లోకమును, పరివర్తయామి=త్రిప్పెదను. సాగరమేఖలాం=సముద్రము మొలనూలుగాఁగల—సము

శైలంపరివర్తయామి” అన్నట్లును శ్లో॥ “కింనుసాగరమేఖలాంమహీం దహతి” అన్నట్లును వీరలోకండ్రారులువినాశకరులగుదురు. వీరుపరస్పరముచేరికగలిగియుండిరేని శ్రు॥ ౨౮ “ఆవాభ్యాంకర్మాణికర్తవ్యానిప్రజాశ్చోత్పాదితవ్యాః” అనియు శ్లో॥ “ఉపేతంసీతయాభూయశ్చిత్రయాశశినంయథా” అనియుఁజెప్పఁబడినట్లు జగత్తునకుమంగళావహమైయుండుటంజేసి యీమిథునమునొకటిగఁగూర్చవలయునని మెడి యభినివేశముగలవాఁడగుటచేతను “వినాశాయచదుష్కృతాంసంభవామి” అని యజ్ఞవిఘ్నకరంహన్యాం అనియునాతనియవతార రహస్యసంకల్పమునెఱింగినవాఁడగుటవలనను విశ్వామిత్రభగవానుఁడు దశరథరత్నాకరముడగ్గఱి రామరత్నమునపేక్షింపఁగా నాదశరథుఁడును శ్రీరామునియథార్థముగ నెఱుంగక “ఊనషోడశవర్షోమే” అన్నట్లు ఇంకను పదునాఱుసంవత్సరములప్రాయముపూర్ణమైనదికాదు “బాలఆషోడశాత్ వర్షాత్ పొగండశ్చేతికీర్త్యతే” అనియుండుటంజేసి అప్రాప్తవ్యవహారుఁడగుంగాన ఒంటరిగానొకకార్యమును సమర్థించుటకుశక్తుఁడుగాఁడు “చతురంగబలైర్యుక్తంమయాచసహతంనయ” అన్నట్లు,ఆతనిరక్షణమునకై నన్నుఁగూడఁగొనిపొమ్ము అనిచెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడునురాజుతో ఈతనిబాల్యదశనుజూచియా నీవిట్లు పలుకుచున్నాఁడవు. “శిశుమైయుక్వాత్రైఃమాపలియిడచ్చెన్నుకేళ్” అని సాక్షినినిరూపించి సాక్షివద్దకుఁబోవసమ్మతింపవయితివేని “వసిష్ఠోపిమహాతేజాఃయేచేమేతపసిస్థితాః” అని సన్నిహితులును అనేకులునగు వీరినడిగి తెలిసికొనలేవాయని యుపన్యసించి ఆతని సమ్మతింపఁజేసిన ఆదశరథుఁడునుసమ్మతించి ౨౯ “దదౌకుశికపుత్రాయ”

ద్రముచేతచుట్టఁబడిన. మహీం=భూమిని. దహతికిన్ను=దహించుచున్నవాఁడాయేమి. ౨౮- ఆవాభ్యాం=మాచేత, కర్మాణి=వైదికకర్మములు, కర్తవ్యాని=చేయఁదగినవి. ప్రజాశ్చ=జనులును, ఉత్పాదితవ్యాః=పుట్టింపఁదగినవారలు. చిత్రయా=చిత్తానక్షత్రముతో, ఉపేతం=కూడికొనియున్న, శశినంయథా=చంద్రునివలె, భూయః=పలుమారు, సీతయాసార్థం=సీతతోడ, ఉపేతం=కూడికొనియున్న, ఇట్టివాఁడురాముఁడు. ౨౯. కుశికపుత్రాయ=విశ్వామిత్రునికొఱకు, దదౌ=ఇచ్చెను,

అన్నట్లు తన కుమారులనిరువురను ఆతనికిష్టవినియోగార్హముగనొసంగిన నాఋషియును రామలక్ష్మణుల వెనువెంటఁగొనిపోయి కర్మజ్ఞానముచే త నవిద్యను నిరసింపఁజేసినరీతి వారలంగొని తాటకను నిరసింపఁజేసిన, అనంతరము రాముఁడు అవిద్యాసంచితములను పుణ్యపాపరూపములు నగు నుభయవిధకర్మముల తెఱంగునఁ దాటకాజనితులగుసుబాహుమారీ చులనణగించి అందు ౨౬ "ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ" అను వచనముచొప్పున నొకనింజంపి మఱియొకనిని దూరముగఁదోలఁగించి విశ్వామిత్రాధ్వరత్రాణమొనరించి॥ శ్లో॥ ౨౭ "శ్రియమిచ్ఛే ద్ధుతాశనా త్" అన్నట్లు శ్రు॥ "జాతవేదోమమావహలక్ష్మీం" అన్నట్లునులక్ష్మిని జెందునప్పుడు అగ్నిపురస్సరముగఁజెందవలసినదిగనుక శ్లో॥ ౨౮ "విశ్వా మిత్రేణసహితోయజ్ఞంద్రష్టుంసమాగతః" అన్నచందముగ, జనకునియజ్ఞ సమయమునందుఁబోయి అగ్నిత్రయము నుపాసించి ద్రా॥ ౨౯ "విల్లి ఉత్తు మెల్లియళ్ తోళ్ తోయిందాళ్" అనిచెప్పఁబడినట్లు రౌద్రమగువిల్లురప్పించి దేవతాంతరస్పర్శమువలన దానికిఁగలిగియున్నదోషమునశించునట్లు తమ శ్రీహస్తముననందుకొని గుణారోపణమొనర్చి తద్భంగశుల్కయగుసీతా దేవినిచేబట్టి మరలియేతెంచుచుండ రామత్వమునకు ద్వైరాజ్యముకలిగి నదేయని యేమొ యతికుపితుఁడైయేతెంచినపరశురామునింగాంచి పుత్ర వత్సలుఁడగు దశరథచక్రవర్తి చలితుఁడై "అభయంసర్వభూతేభ్యోదదా మి" అనఁదగు శ్రీరామునియెడలమిగులశంకఁజేసి శ్లో॥ ౩౦ "బాలానాం

---

౨౬. ఉత్తరపూర్వాఘయోః=ఉత్తరాఘమనఁగా ప్రారబ్ధము, పూర్వాఘమనఁగా సంచితము. వీనికి అశ్లేషవినాశౌ=అంటకపోయుటయు నశించుటయునగును. ౨౭- హు తాశనాత్=అగ్నివలన, శ్రియం=లక్ష్మిని, ఇచ్ఛేత్=కోరనగును. జాతవేదః = ఓ యగ్నీ, లక్ష్మీం=లక్ష్మిని, మమ=నాకు, ఆవహ=కలుగఁజేయుము. ౨౮- విశ్వామి త్రేణసహితః=విశ్వామిత్రునితోడ, యజ్ఞం=జన్నమును, ద్రష్టుం=చూచుటకు, స మాగతః=వచ్చెను. ౨౯- విల్లు=ధనుస్సును, ఉరిత్తు=విఱిచి, మెల్లియళ్ తోళ్= మృదుత్వముగల సీతయొక్క బాహువులమీఁద, తోయిందాళ్=సంసక్తుఁడయ్యెను. ౩౦- బాలానాం=పసిబిడ్డలైన, మమ=నాయొక్క, పుత్రాణాం=కుమారులకు, అ

మమపుత్రాణామభయందాతుమర్హసి'' అని శ్రీరామునినామముప్రసిద్ధముగనెల్లవారు నుద్ఘోషించుటవిని కోపాక్రాంతుఁడైవమే తెంచియున్నవాఁడుగాన ఆపరశురామునిముందట శ్రీరాముని పేరుచెప్పుటకును వెఱచి సాధారణముగ నాకుమారులకభయప్రదానముచేయవలయుననిప్రార్థింప, ప్రవర్గ్యముంబోలె మండిపడినయాతనిఁగని చల్లార్పదమనుకొని వసిష్ఠాదిఋషులు శ్లో॥ ౩౧ "తందృష్ట్వాభీమసంకాశంజ్వలంతమివపావకం।ఋషయోరామరామేతివచోమధురమబ్రువన్'' అన్నట్లు నినువినాగా రామాంతరముగలదాయని దాశరథియొక్క రామత్వముతోనినుమడించి రామత్వమాతనితలమీఁదఁబెట్టి నిప్పులోనీళ్లుపోసినట్లు చల్లనిమాటలుచెప్పినను ఆతఁడు జామదగ్న్యుఁగుటచే చల్లాఱకయుండఁగా రాముఁడును ఈతనిహస్తమునందీకాష్ఠముండుటంజేసికదా యితఁడిట్లుమండిపడుచున్నాఁడని తలంచి పైకిఁగనుపట్టినట్టి క్షత్త్రతేజస్సుతోఁగూడ దానిందీసికొని సహజముగుబ్రాహ్మణ్యమే శేషించియుండునట్లొనరించిన శ్లో॥ ౩౨ "అక్షయంమధుహంతారంజానామిత్వాంసురోత్తమం। ధనుషోస్యపరామర్శాత్ స్వస్తితేస్తుపరంతప''అనియాతఁడుతనస్వాభావికబ్రాహ్మణ్యమునకుఁదగినట్లుస్వస్తిచెప్పి,'వైష్ణవమగు తనధనుస్సునుతీసికొనుటచేరాముని యొక్క వైభము సర్వలోకసిద్ధమగునట్లు అగ్నినంటిసత్యముసేయఁగా శ్రీరాముఁడును శ్లో॥ ౩౩ "బ్రాహ్మణోసీతిపూజ్యోమే'' అనియాతఁడుస్వస్తి

అభయం=భయములేమిని, దాతుమర్హసి=ఇయ్యఁదగినవాఁడవగుచున్నావు. ౩౧-ఋషయః=ఋషులు, భీమసంకాశం=రుద్రునితోసమానుఁడును, జ్వలంతంపావకమివ=మండుచున్ననిప్పవలెనుండెడి, తం=ఆపరశురాముని, దృష్ట్వా=చూచి, రామరామేతి=రామరామయని, మధురం=మనోహరమగు, వచః=మాటను, అబ్రువన్=చెప్పిరి ౩౨- అస్య=ఈ, ధనుషః=వింటియొక్క, పరామర్శాత్=వాడుకోలుచేత, త్వాం=నిన్ను, అక్షయం=నాశములేని, మధుహంతారం=మధురాక్షసునిసంహరించిన, సురోత్తమం=దేవతలలోశ్రేష్ఠుఁడగు విష్ణునిఁగా, జానామి=ఎఱుంగుచున్నాఁడను, పరంతప=శత్రునాశకుఁడా, తే=నీకు, స్వస్తి=మంగళము, అస్తు=అగుఁగాక. ౩౩. బ్రాహ్మణోసీతి=విప్రుఁడవయితివని, మే=నాకు, పూజ్యః=పూ

చెప్పుటచే బ్రాహ్మణుఁడనిసిద్ధాంతముచేసి గతికపోఁచలుగోసి యతని కాళ్లపైవైచి దండముపెట్టి భుజమునందలి జందెముమాత్రమే శేషించునట్లాతనివదలి రక్షించి యయోధ్యాపురప్రవేశముచేసి యిట్టివస్తువులభించుటకై యనుభవించినకష్టములెఱిఁగినవాఁడగుటచేత ఆమెయొక్కయాజ్ఞవమునెఱింగి. శ్లో॥౩౪ "రామస్తుసీతయాసార్ధంవిజహారబహూనృతూన్" అన్నట్లు శ్రీసీతాదేవియును రామచంద్రుఁడును ఇంపుతోవిహరించుచుండఁగా శ్రీభూమిదేవియును "లోకపాలోపమంనాథమకామయతమేదినీ" అన్నట్లు తానును సీతాదేవివలె నంశభాగిని యగుటవలనను శ్లో॥ ౩౫ "యదాతుభార్గవోరామ స్తదాభూద్ధరణీత్వియం" అన్నట్లు తనయొక్క ప్రేమాస్పదమగు పరశురామావతారపుతేజస్సుగూడ ఇక్కడసంక్రమించుటవలన తనయుత్కంఠకుఅనుకూలుఁడగు రామునిస్వయంవరముగావరియింప, దశరథుఁడు ఇది గాంధర్వవివాహముగానుండఁగూడదు సమంత్రకముగఁ బాణిగ్రహణముచేయింపవలయునని యెంచి పౌరజానపదమంత్రిపురోహితాదులను రప్పించి మంత్రాలోచనయొనరించి శ్లో॥ ౩౬ "మంత్రయిత్వాతతశ్చక్రేనిశ్చయజ్ఞస్సనిశ్చయం। శ్వఏవపుష్యోభవితాశ్వోభిషించామిమేసుతం। రామంరాజీవపత్రాక్షం యావరాజ్యఇతిప్రభుః" అన్నట్లు సంపత్తారయగుపుష్యనక్షత్రమునందు రామునికభిషేకముచేయింపవలయునని నిశ్చయించి, అందుకై కావలసినసంవిధానములు సేయఁగా "సోహంవిశ్రమమిచ్ఛామి" అనియు "యావరాజ్యేనసంయోక్ష్యమైచ్ఛత్" అనియుఁజెప్పఁబడినట్లు పౌరజనులును రాజును మనస్సులందు

బఱింపఁదగినవాఁడవు. ౩౪- రామస్తు=రాముఁడో, సీతయాసార్థం = సీతతో, బహూనృతూన్ = పెక్కుఋతువులు, విజహార=విహరించెను. ౩౫- యదాతుభార్గవోరామః=ఎప్పుడు పరశురాముఁడో, తదా=అప్పుడే, ఇయం=ఈలక్ష్మి, ధరణీతు=భూమిఁగా, అభూత్=అయ్యెను. ౩౬- నిశ్చయజ్ఞః=నిశ్చయము నెఱిఁగినవాఁడును, ప్రభుః=రాజునగుదశరథుఁడు, మంత్రయిత్వా=ఆలోచనచేసి, తతః=పిమ్మట, శ్వఏవ=రేపే, పుష్యః=పుష్యనక్షత్రము, భవితా=కలుగఁబోవుచున్నది, రాజీవపత్రాక్షం = తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడును, మే = నాకు

నిశ్చయించిన యాశావిశేషములువారోనర్చినవగుటచే॥ ద్ర॥ ౩౭ "ఎణ్ణినవారాకవిక్ష్వాకురుమంగళ్" అన్నట్లు అవిసంకల్పరూపములేయగుచువిరమింప శ్లో॥ ౩౮ "ఆవాసంత్వహమిచ్ఛామిప్రదిష్టమివకాననే" అనియు శ్లో॥ "తపస్వినాంరణేశత్రూన్ హంతుమిచ్ఛామిరాక్షసాన్" అనియు సత్యసంకల్పుఁడగు తనసంకల్పమేసంకల్పమగునట్లు కైకేయిమంధరాంతర్యామియైనిలిచి కలఁచియాడి అరణ్యమునకు వేంచేసి దండకారణ్యావాసులగు ఋషులనుగాంచునప్పుడు శ్లో॥ ౪౦ "రిక్తహస్తేననోపేయాత్" అన్నట్లు ఉత్తచేతులతోఁబోయికనఁగూడదనియెంచి విరాధవధపురస్సరముగఁ బోయికనుంగొన వారును సుగ్రీవమహారాజువలె శ్రీరామునివీర్యమునందతిశంకచేసి పరీక్షయొనరించియే తేరుగడఁజెందవలయు ననునదిలేక విరాధవధమునందు దృష్టోదాహరణులగుటచే వినీతులయివచ్చి, శ్లో॥ ౪౧ "పరిపాలయనోరామవధ్యమానాన్నిశాచరైః" అనిమమ్మురక్షింపవలయునని శరణుచొరఁగా శ్లో॥ ౪౨ "భవతామర్థసిద్ధ్యర్థమాగతోహం యదృచ్ఛయా" అని వారలకుఓంఇచ్చి శ్లో॥ ౪౩ జగామచాశ్రమాన్ స్తేషాంపర్యాయేణతపస్వినాం" అన్నట్లు, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, అగస్త్య, తద్భ్రాతృ, ప్రముఖులగు ఋషులయొక్క యాశ్రమములకు క్రమముగ

సుతం = కుమారుఁడునగు, రామం = శ్రీరాముని, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, అభిషించామి = అభిషేకముసేయుచున్నాను, ఇతి = అని, సునిశ్చయం = మంచినిశ్చయమును, చక్రే = చేసెను. ౩౭- ఇక్ష్వాకురుమంగళ్ = ఈమనోరథరూపకార్యములు, ఎణ్ణినవారాక = ఎంచుటలోనె పర్యవసన్నములయ్యెను, ఫలములేదనుట. ౩౮- అహంతు = నేనో, కాననే = అడవియందు, ఆవాసం = ఉనికిని, ప్రదిష్టమివ = చూపఁబడినదానివలె, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. ౩౯- రణే = యుద్ధమునందు, తపస్వినాం = ఋషులకు, శత్రూన్ = విరోధులగు, రాక్షసాన్ = రక్కసులను, హంతుం = చంపుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరెదను. ౪౦- రిక్తహస్తేన = ఉత్తచేతితో, నోపేయాత్ = గొప్పవారలవద్దకు పోఁగూడదు. ౪౧- రామ = ఓరాముఁడా, నిశాచరైః = రాక్షసులచేత, వధ్యమానాన్ = బాధింపఁబడుచుండెడి, నః = మమ్ము, పరిపాలయ = కాపాడుము. ౪౨- భవతాం = మీయొక్క, అర్థసిద్ధ్యర్థం = ప్రయో

వేం చేయునట్టి రాముఁడు అగస్త్యోపదేశముచేత గోదావరీతీరమగు పంచవటీపరిసరమునఁ బర్ణశాలనిర్మింపఁ జేసి శ్లో॥ ౨౪ "స రామః పర్ణశాలాయామాసీనస్సహ సీతయా। విరరాజ మహాబాహుశ్చిత్రయా చంద్రమా ఇవ" "లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా" అన్నట్లు జానకీదేవితోడను లక్ష్మణునితోడను సుఖవాసము సేయుచుండఁగా ఆకాలమునందు శ్లో॥ ౨౫ "తం దేశం రాక్షసీ కాచిదాజగామ యదృచ్ఛయా। సా తు శూర్పణఖా నామ" అన్నట్లు శూర్పణఖయను నొకరాక్షసి యాదృచ్ఛికసుకృతమువలన దగ్గఱకువచ్చి ప్రాప్తవిషయమైయుండినను ఘటకుఁడగు నొకయాచార్యునివలన విశేషజ్ఞానముపుట్టియుండకపోవుటచేతను పురుషకారమూలకముగఁ జేరుటలేక ఆవిషయమునందపచారమొనరించి శ్లో॥ ౨౬ "న తు మామికి" లక్షిభూతయయి శ్లో॥ ౨౭ "ఇత్యుక్తో లక్ష్మణస్తస్యాః క్రుద్ధో రామస్య పశ్యతః। ఉద్ధృత్య ఖడ్గం చిచ్ఛేద కర్ణనాసౌ మహాబలః" అని ద్ర॥ "కూరాళందవాళాల్ కొడిమూకుఱంకాదిరండుమీరావిడుత్తు" అని ద్ర॥ "కాతోడుకొడిమూకఱుత్తుఁడనలు త్తకైత్తల త్తా" అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లు దక్షిణబాహువగులక్ష్మణునిచేత తానంటకయవైరూప్యముకలుగఁ జేయ శ్లో॥ ౨౮ "విరూపణం చాత్మని శోణితోక్షితా శశంస సర్వం భగినీ ఖరస్య సా" అన్నట్లు తెగినముక్కుతోను తీంద్రముగ ప్రవహించురక్తముతోను తనభ్రాతయగు

నముసిద్ధించుటకై, యదృచ్ఛయా = యధేచ్ఛచేత — ఒకరిప్రయత్నము లేకయే, అహం = నేను, ఆగతః = వచ్చితిని. ౨౩. తేషాం తపస్వినాం = ఆఋషులయొక్క, ఆశ్రమాన్ = ఆశ్రమములను, పర్యాయేణ = వరుసచొప్పున, జగామ చ = పోవును. ౨౪. సరామః = దొడ్డభుజములుగల ఆరాముఁడు, సీతయా సహ = సీతాదేవితోడను, భ్రాత్రా = సహోదరుఁడగు, లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితోడను, పర్ణశాలాయాం = పర్ణశాలయందు, ఆసీనః = కూరుచుండినవాఁడై, చిత్రయా = చిత్తానక్షత్రముతోఁ గూడిన, చంద్రమా ఇవ = చంద్రునివలె, విరరాజ = ప్రకాశించెను. ౨౫. కాచిత్ రాక్షసీ = ఒక్కరాక్షసస్త్రీ, యదృచ్ఛయా = యాదృచ్ఛికసుకృతముచేత, తం దేశం = ఆప్రదేశమునుగూర్చి, ఆజగామ = వచ్చెను, సా తు = అది, శూర్పణఖా నామ = శూర్పణఖయని పేరుగలది. ౨౬. న తు మామి = ఓర్వను, ౨౭. ఇత్యుక్తః = ఈప్రకారము

ఖరాసురుని యెదుట మొఱపెట్టుకొనఁగా వాఁడునతికుపితుఁడై శ్లో॥ ౪౮ "వ్యక్తమాఖ్యాహి కేనత్వమేవంరూపావిరూపితా" అని నిన్నుఇట్లువిరూపింజేసినవారలెవ్వరు వారలనువిశదముగఁదెల్పుము అనియడిగినవారలిట్టివారనియడియాలముదెల్పుచున్నది తరుణౌ ఇత్యాదిగా॥ శ్లో॥ ౪౯ "పుత్రౌదశరథస్యాస్తాంభ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ" అన్నట్లు ఇట్టివానికుమారుఁడనియు ఈ పేరుగలవాఁడనియుఁజెప్పుటప్రాప్తమైయుండ తరుణౌ రూపసంపన్నౌ అనిపరువమునురూపమును నిరూపకములుగాఁజెప్ప నేలయనఁగా ఈచెప్పినదానికి వైరూప్యముకలిగినదిగాని వైరాగ్యముగలుగలేదుకనుక "కామమోహితా" అనియెడుతనయభినివేశముదృఢపడి భ్రాతలముందనియేఱుఁగకతనహృద్గతమును దెల్పుచున్నది. అనుకూలురైనను ప్రతికూలురైనను ఈ విషయమునఁదగులుకొన్నవారికికృత్యమేయిదికదా? శ్లో॥ ౫౦ "యానిరామస్యచిహ్నాని" అనియడియాలమువిశదపఱచునట్లు సీతాదేవియాంజనేయులనడుగఁగా శ్లో॥ ౫౧ "త్రిస్థిరస్త్రిప్రలంబశ్చ" అనివచియించుటకుపూర్వము శ్లో॥ ౫౨ "రామఃకమలపత్రాక్షస్సర్వసత్వమనోహరః" అనివచియిం

జ్ఞ చేయఁబడిన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు, క్రుద్ధః=కోపముగలవాఁడై, రామస్యపశ్యతః=రాముడుచూచుచుండఁగా, ఖడ్గం=కత్తిని, ఉద్ధృత్య=ఎత్తి, మహాబలః=గొప్పబలముగలవాఁడై, కర్ణనాసా-చెవులనుముక్కును, ఛిచ్ఛేద-ఛేదించెను. కూరార్ఁదవాళాల్-వాఁడికలిగినకత్తిచేత, కొడిమూక్కుం-నిడుపాటిముక్కును, కాదిరెండుం-చెవులురెండును, ఈరావిడిత్తు-ఛేదించి. కాదోడు-చెవులతో, కొడిమూక్కుం-నిడుపాటిముక్కును, అప్పు-అప్పుడు, ఉడన్-వెంటనే, అరుత్త-కోసిన, కైత్తలత్తాయి-హస్తముగలవాఁడా. ౪౭-సా-ఆ, ఖరస్యభగినీ-ఖరునిచెల్లెలు, శోణితోక్షితాసతీ-నెత్తురుగ్రక్కుచు, ఆత్మని-తనయందు, విరూపణం-కురూపిణినిఁగాఁజేయుటను, సర్వం-అంతయును, శశంస=చెప్పెను. ౪౮- కేన=ఎవనిచేత, త్వం=నీవు, ఏవంరూపా=ఈవిధమయినరూపముగలదానివిగా, విరూపితా=వికారరూపిణీత్వము చెందింపఁబడితివో అదంతయు, వ్యక్తం=ప్రకాశముగ, ఆఖ్యాహి=చెప్పుము. ౪౯- దశరథస్య=దశరథునికి, రామలక్ష్మణౌ=రాముఁడనియు లక్ష్మణుఁడనియు, పుత్రౌ=కుమారులు, ఆస్తాం=కలరు. ౫౦- యానిరామస్యచిహ్నాని = రామునియొక్కగురుతులేవిగలవో? ౫౧- త్రిస్థిరః = బొమ్మపిడికిలి మనికట్టు ఈమూటియందును స్థైర్యముగలవాఁడు, త్రిప్రలంబః-నొసలుభుజనులుముష్కలు ఈమూటియొక్క వ్రేలుటకలవాఁడు. ౫౨-రా

చెనుగదా? ఇవిప్రయోజకరూపనామములనియుఁజెప్పనగును అందు॥శ్లో॥ ౫౩ "రూపాణివిచిత్యధీరః నామానికృత్వా" అనియెడిక్రమములో ప్రథమ భావియగురూపమునుముందుఁజెప్పుచున్నదియనియైనఁజెప్పవచ్చును. లేక శ్లో॥ ౫౪ "సుప్తప్రమత్తకుపితానాంభావజ్ఞానంద్పష్టం" అనువచనప్రకారముకుపితయగుటంజేసి హృద్గతార్థము నవశముగఁబ్రకాశము సేయుచున్నది. అనియైనఁజెప్పవచ్చును ఇందు॥శ్లో॥౫౫ "రామమిందీవరశ్యామంకందర్పసదృశప్రభం । బభూవేంద్రోపమంద్పష్ట్వా రాక్షసీకామమోహితా" అన్నట్లు తానాతనిఁగాంచికాముకియగుటకుమూలమయి యాకర్షకమగునొకయాకారమును తన్నుపరిభవించుటవలనంగలిగిన కోపాతిశయముచే శ్లో॥౫౬ "తయోస్తస్యాశ్చరుధిరంపిబేయమహం" అనివచియించునదిగాన శ్లో॥ ౫౭ "కోయమేవంమహావీర్యః" అని రామలక్ష్మణులకొలఁదియెఱుంగకసంశయించుచుండుతనభ్రాతయయినఖరునితో శ్లో॥ ౫౮ "ఫలమూలాశినౌదాంతౌ తాపసౌధర్మచారిణౌ" అనివారలయొక్క లాఘవమును దెల్ప

మః=శ్రీరాముఁడు, కమలపత్రాక్షః=తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడు, సర్వసత్వ=ఎల్లప్రాణులకు, మనోహరః=మనసునకుఁబ్రియమైనవాఁడు. ౫౩. ధీరః=సర్వజ్ఞుఁడైనపరమాత్మ, రూపాణి-రూపములను, విచిత్య-సృజించి, నామాని-పేళ్లను కృత్వా - చేసిపెట్టి. ౫౪- సుప్త-నిద్రించువారును, ప్రమత్త-మైమఱచినవారును, కుపితానాం- కోపించినవారు-వీరియొక్క, భావజ్ఞానం - మనస్సులోనితాత్పర్యము నెఱుఁగుట, ద్పష్టం-కనఁబడును. ౫౫- ఇందీవరశ్యామం-నల్లకలువల నల్లదనమువంటినల్లదనముగలవాఁడును, కందర్పసదృశప్రభం - మన్మథుని సౌందర్యకాంతివంటి సౌందర్యకాంతిగలవాఁడును, ఇంద్రోపమం - (వైభవమునందు) ఇంద్రునికిసాటియయినవాఁడునగు, రామం-శ్రీరాముని, ద్పష్ట్వా-చూచి, రాక్షసీ-శూర్పణఖ, కామమోహితా-మన్మథవికారముచేత మోహించినదిగా, బభూవ-ఆయ్యెను. ౫౬- అహం-నేను, తయోః-ఆకుమారులయొక్కయు, తస్యాశ్చ - ఆసీతాదేవియొక్క, రుధిరం-రక్తమును, పిబేయం-పానముచేయుదును. ౫౭- ఏవంమహావీర్యః - ఇట్టిగొప్పవీర్యముగలవాఁడు, కోయం - ఎవఁడు. ౫౮- ఫలమూలాశినౌ - పండ్లునువేళ్లును భుజియించువారును, దాంతౌ-బ్రహ్మచర్యాది తపఃక్లేశమునోర్చువారును. తాపసౌ-తపస్వులును,

నట్టియొకయాకారమును శ్లో॥ ౫౯ "రామస్యచమహత్కర్మమహాన్త్రా సోభవేన్మమ" అనివీరలకుభయపడియున్నదికాఁబట్టి వానిమనస్సునందు క్రోధముజ్వలింపఁజేయుటకును శ్లో॥ ౬౦ "బుధ్యాహమనుపశ్యామినత్వం రామస్యసంప్రతి । స్థాతుంప్రతిముఖేశక్తస్సచాపస్యమహారణే" అనిచాపహస్తుఁడై యామగధీరుఁడుబయలువెడలెనేని నీవు ఆతనియెదుటనిలువఁగలవా? అనివారలమగఁటిమినివెల్లడిసేయునట్టి యాకారమొక్కటియునుచేరి యాకారత్రయమువివక్షితము. అందుమొదటియాకారమునందుయోజనాప్రకారముదెల్పఁబడును [౧] "తరుణౌరూపసంపన్నౌసుకుమారౌమహాబలౌ। పుండరీకవిశాలాక్షౌచీరకృష్ణాజినాంబరౌ" వారికిఁగలపరువముశరీరసౌందర్యము చేష్టలుగాంభీర్యము కన్నులయందముసాదృశ్యమునువారియందేకాని యితరులయందులేవుసుమీయనుచున్నది॥ ద్ర॥ ౬౧ "ఎన్నై యిదువిళైత్తవీరిరెండుమాల్వరైత్తోళ్మన్నవన్" అన్నట్లు నన్నుఁగూడచిక్కుపడఁజేసియిట్లొనర్చినది యాగుణసముదాయముగదా (తరుణౌ) శ్రు॥ ౬౨ "యువాకుమారః" అనియు శ్రు॥ "యఃపూర్వ్యాయవేధసేనవీయసే సుమజ్జానయేవిష్ణవేదదాశతియువీయసే" అనియు॥ ద్ర॥ "అరుంబినైయలరై" అనియువేదాంతసిద్ధమగునర్థమును ఈయొకరాక్షసిమిక్కిలియాసదృశముగఁదెల్పుచున్నదిసుమా? ఇట్లుదెల్పుట రాక్షసస్త్రీలకుఁగృత్యమై

ధర్మచారిణౌ-ధర్మమునడుపువారును, (రామలక్ష్మణులు.) ౫౯- రామస్య-రామునియొక్క, కర్మ-కృత్యము, మహత్-గొప్పది, మమ-నాకు, మహాన్ - గొప్ప, త్రాసః-భయము, భవేత్-కలుగును. ౬౦- అహం-నేను, బుద్ధ్యా - బుద్ధిచేత, సంప్రతి-ఇప్పుడు, మహారణే-గొప్పయుద్ధమునందు, సచాపస్య - ధనుస్సుతోఁగూడికొన్న, రామస్య-శ్రీరామునికి, ప్రతిముఖే-ఎదురుమొగమై, స్థాతుం-నిలుచుటకు, త్వం-నీవు, నశక్యః - శక్తుఁడవుకావని, అనుపశ్యామి-ఊహించెను. ౬౧. ఎన్నై-నన్ను, ఇదువిళైత్త ఇట్టిదశపొందించిన, ఈరిరెండుమాల్వరైత్తోళ్ - పర్వతశిఖరములనుబోలిన మూఁపులుగలవాఁడగు, మన్నవన్-ప్రభువు. ౬౨- అకుమారః-కౌమారప్రాయములేని, యువా-తరుణుఁడు. యః-ఎవఁడు, పూర్వ్యాయ-ప్రాచీనులకుఁ బ్రాచీనుఁడైన, వేధసే-సృష్టికర్తయైన, నవీయసే-సూక్ష్మములలో సూక్ష్మమయిన, సుమజ్జా

యున్నదికదా॥ శ్లో॥ ౬౩ "వ్యక్తమేషమహాయోగీపరమాత్మాసనాతనః తమసఃపరమోధాతాశంఖశక్రగదాధరః" అనిమందోదరిచెప్పియుండలేదా? (తరుణౌ) ముక్తులు బద్ధులు దశరథవసుదేవాదులు ఇట్టివారలతోడ భేదములేక॥ ద్ర॥ ౬౪ "కరియానొరుకాళై"అనియు॥ద్ర॥ "కాళైపుగుద కనాకణ్డేన్"అనియు చెప్పఁబడినట్లుప్రణయినులనువశపఱచుకొనుటపరువమువలననేకదా, అట్లగుటచేతఅట్టిపరువమునందేయీశూర్పణఖయు ప్రథమమున నిచ్చఁగొన్నదయ్యెను. (తరుణౌ) ఇది బద్ధభావయగుటరామచంద్రునియందు, దీనికి వైరూప్యమునఁగూర్చినవాఁడు లక్ష్మణుఁడు, ఈ రెండుపక్షములయందు తాఁగామించినవానినైనతన్నువిరూపినిఁజేసినవానినైన ఒకనినేచెప్పవలసియుండ ద్వివచనాంతముగఁ జెప్పనేలయనఁగా శ్లో॥౬౫"అన్యోన్యసదృశావీరౌ"అన్నట్లుఅందమునందును మగఁటిమియందును ఒండొరులతోసమానులగుటచేతను॥శ్లో॥ ౬౬ "కృతదారోస్మిభవతీభార్యేయందయితామమ" అనియు॥శ్లో॥ "శ్రీమానకృతదారశ్చలక్ష్మణోనామవీర్యవాన్ । అపూర్వభార్యార్థీచతరుణఃప్రియదర్శనః।ఏనంభజవిశాలాక్షిభర్తారం" అని నేనుకృతవివాహుఁడను స్నిగ్ధభార్యుఁడనుగాన నీకుఁదగినవాఁడనుగాను. ఈతఁడు అకృతవివాహుఁడును వివాహముచేసి

నయే=శ్రీలక్ష్మీభర్తయైన, యువియసే=మిక్కిలివయస్సంపన్నుఁడైన, విష్ణవే=శ్రీవిష్ణుదేవునికొఱకు, దదాశతి=ఇయ్యఁగోరుచున్నాఁడు. అరుంబినై = మొగ్గయొక్కస్వరూపముగలవాఁడును, అలర్నై=వికసించిన పుష్పరూపముగలవాఁడును, ఇవిస్త్రీలచేఁజెప్పనట్టిమాటలుగా ద్రావిడభాషలో ప్రసిద్ధములు. ౬౩. ఏషః= ఈతఁడు, మహాయోగీ=యోగీశ్వరశ్రేష్ఠుఁడును, పరమాత్మా=బ్రహ్మస్వరూపుఁడును, సనాతనః=నాశములేనివాఁడును, తమసః=తమస్సుకంటె, పరమః = అతీతుఁడును, ధాతా=రక్షకుఁడునగు,శంఖచక్రగదాధరః=శంఖము చక్రముగదధరియించెడివాఁడుగా, వ్యక్తః=ప్రకాశించెను. ౬౪. కరియాన్=నల్ల, ఒరుకాళై=ఒకవృషభము, అనఁగా పురుషశ్రేష్ఠుఁడు. కాళై=వృషభము, పుగుద = తూఱినట్లు, కనాకణ్డేన్=కలగంటిని. ౬౫. అన్యోన్య=ఒండొరులతో, సదృశౌ=సమానులును,వీరౌ=శూరులును, ౬౬. భవతీ=ఓపడుచా, కృతదారోస్మి = వివాహముచేసికొనియు

కొనవలయునని మిడి యాశగలవాఁడునై యున్నాఁడు. కాన ఈతనిభర్త గావరింపుము. అని శ్రీరాముఁడువచియింపఁగా ఆమార్గమునలక్ష్మణుని యందు ఇదిబద్ధభావమైయాతనిఁజేరఁగా॥ శ్లో॥ ౬౭ "కథందాసస్యమే దాసీభార్యాభవితుమర్హసి। ఆర్యస్యత్వంవిశాలాక్షిభార్యాభవయవీయసీ" అనియాతనికిదాసుఁడవైన నాకుభార్యవైతివేని నీవునుదాసివగుదువు. ఇదినస్రమతయెఱుంగని రాక్షసులకులమునఁబుట్టిననీకుతగదు. పట్టపుదేవివైయుండునట్లు రామునికిరెండవభార్యగానుండయత్నింపుము. అనిలక్ష్మణుఁడుచెప్పెను. దానిచేనచ్చికమెచ్చివినీతయయి యిరువురియెడలనుబద్ధభావయగుటచేతను, వైరూప్యకరణమునందును॥శ్లో॥౬౮ "విరూపయితుమర్హసి"అనిరాముఁడుప్రయోజకకర్తగాను॥శ్లో॥౬౯ "ఉద్ధృత్యఖడ్గంచిచ్ఛేదకర్ణనాసౌమహాబలః"అన్నట్లు లక్ష్మణుఁడుక్రియాకర్తగాను ఉండుటచే శ్లో॥ ౭౦ "తాభ్యాముభాభ్యాంసంభూయప్రమదామధికృత్యతాం।ఇమామవస్థాంనీతాహం" అనిఇద్దఱునుగలిపిచెప్పినట్లుగ నిందునురామలక్ష్మణుల నుసమానముగఁదెల్పుచున్నది. (తమణౌ) ద్ర॥ ౭౧ "ఇరువరాయివందార్

న్నాను, ఇయం=ఈ, మమ=నాయొక్క, భార్యా=పత్ని, దయితా=నాకుమిక్కిలి ప్రియురాలు,శ్రీమాన్=శ్రీమంతుఁడగు, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు, అకృతదారశ్చ=వివాహముచేసికొననివాఁడు, వీర్యవాన్=శూరుఁడు, అపూర్వభార్యాప్రార్థీచ = అపురూపమగు కళత్రమునుగోరువాఁడును, తరుణః=యౌవనముగలవాఁడును,ప్రియదర్శనః=చూచుటకు ప్రియుఁడుగానున్నవాఁడును, విశాలాక్షి=ఓవెడలుపు కన్నులుగలదానా, ఏనం=వీనిని, భర్తారం=పెనిమిటిఁగా,భజ=పొందుము. ౬౭. దాసస్య=పనిచేసిజీవించెడువాఁడగు, మే=నాకు, దాసీభార్యా = దాసియగుభార్యవుగా, భవితుం=అగుటకు, కథమర్హసి=ఎట్లుతగుదువు, విశాలాక్షి=ఓవిశాలాక్షి, ఆర్యస్య=మాయన్నగారికి, యవీయసీభార్యా=చిన్నభార్యగా, భవ=కమ్ము. ౬౮. విరూపయితుం=కురూపినిగాఁజేయుటకు, అర్హసి=తగుదువు. ౬౯. మహాబలః=గొప్పబలముగలలక్ష్మణుఁడు, ఖడ్గముద్ధృత్య = కత్తియెత్తి, కర్ణనాసౌ = చెవులుముక్కును, చిచ్ఛేద=ఛేదించెను. ౭౦- తాభ్యాముభాభ్యాంసంభూయ=వారిద్దఱుచేరి, తాంప్రమదామధికృత్య=ఆస్త్రీనిగుఱించి, అహం=నేను, ఇమాం=ఈ, అవస్థాం=అవస్థను,నీతా=పొందింపఁబడితిని. ౭౧. ఇరువరాయి = ఇద్దఱుగా, వందార్=

ఎన్ముస్నేనిన్నార్" అన్నట్లు ఒకరిద్దఱుగావచ్చిగదానన్నుభంగపఱచినది. (తరుణౌ) అన్నదమ్ములైతేపరువమునందును కొంచెము తారతమ్యముగానఁబడును. అట్లులేక ఏకాకారులయికదావారున్నవారు. జన్మనక్షత్రములు పునర్వసుపుష్యములుకాఁబట్టి మొదటిదినము వెనుకటిదినముగానుండుటంజేసియంతగాభేదముండదుకదా? ఇట్లుపరువముచే నెల్లవారల పరవశులంజేయుదురు అంతేనా ఆకారములుగాంచినఁగూడ సమానములుగానుండునాయనఁగా (రూపసంపన్నౌ) రూపముఁజూడఁగాఅందముకావలయునన్నవారు వారివద్దయాచించికొనిపోవలసినట్లు సర్వలోకశ్లాఘనీయమగుసౌందర్యముచే నొప్పకన్నులకలిమికిఁ దగుఫలముద్విధావిభక్తమైయున్నదియనితోచును. (రూపసంపన్నౌ) ద్ర॥ ౭౨ "కామనార్తాతై"అన్నట్లు ఆకాముఁడును శ్రు॥౭౩"అంగాదంగాత్సంభవసి"అన్నవిధముగనీతనిదేహముయొక్క యేకదేశమునుండియుత్పన్నుఁడగుటచేతనేగదా యట్టిసౌందర్యముగలవాఁడయ్యెను. (రూపసంపన్నౌ) ౭౪ "ఉత్పన్నంద్రవ్యంక్షణంనిర్గుణంతిష్ఠతి" అనువచనముచొప్పున తొలుతఆశ్రయమును పిమ్మటయాశ్రయమునందుగుణములునుకలుగునట్లుగాక॥ శ్లో॥౭౫"రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూతః" అనుచందముగ రూపతదాశ్రయములు రెండును సహోత్పన్నములయివే యాతనియందున్నవిసుమా. (రూపసంపన్నౌ) ద్ర॥ ౭౬ "వడివుడైవానోర్‌తలవనె" అని "అచ్చోవొరువ

వచ్చిరి, ఎన్మున్నే=నాయెదుట, నిన్నార్=నిలచిరి. ౭౨. కామనార్‌తాతై = కామునికితండ్రి. ౭౩. అంగాదంగాత్ = అంగైకదేశమునుండి, సంభవసి=పుట్టితివి.

౭౪. ఉత్పన్నంద్రవ్యం = పుట్టినవస్తువు, క్షణం=పుట్టినక్షణకాలము, నిర్గుణం=గుణశూన్యమై, తిష్ఠతి=ఉన్నది. ౭౫. రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః=రూపముచేతను దాక్షిణ్యముచేతను పరిపూర్ణుఁడై, ప్రసూతః=కలిగెను. ౭౬. వడివుడై=సౌందర్యముగల, వానోర్ = దేవతలకు, తలైవనే=ముఖ్యుఁడా. అచ్చో=ఔర, ఒరువళకియవా=ఏమిసౌందర్యము. ఎన=నాయొక్క, ములై=కుచములను, అళ=భరించునట్లు, ఒరునాళ్=ఒకనాడు, ఉన్నకలత్తాల్=నీవిశాలవక్షముచేత, ఆళాయి=పరిపాలింపుము. కార్=నలుపు, ఆర్=నిండినట్టి, తిరుమేని=దేహమును, కండ

కిళియవా” అని “ఎజ్ముళై యాళవారునాళున్నకలత్తాలాళాయి” అని “కారాళ్ తిరుమేనికాండదువేకారణమా పేరాప్పిదత్తా త్తిరుతరువజ్” అని శ్లో॥ “రామేతిరామేతిసదైవబుద్ధ్యాపిచింత్యావాచాబ్రువతీ” అనియు చెప్పఁబడునట్లు, ఆఁడుకూఁతులై పుట్టినవారు మోహాక్రాంతులై పిచ్చిపట్టివదరుచుండవలసినట్లున్నదిసుమా వారలయాకారము. ఇతరులెల్లవారు వారలకువ్యాప్యులేగాని సమానులుగూడ గారు. ఈయిరువురిదేహసౌందర్యములో నేకదా నేనిప్పుడుతగులుకొనిచిక్కుపడుచున్నాను. ఈసౌందర్యముండియు ఆలింగనముచేసికొంటిమేని, కఠినముగానుండునా యేమి యనిన (సుకుమారౌ) మోటురాక్షసులగుమీవంటికఠినదేహులుకారుసుమావారు. వారిదేహములుఆలింగనముచేసికొన్న పుష్పములనుకౌగిలించికొనునట్లుమృదువులై యుండును. దృష్టాంతముచెప్పెదువారును॥శ్లో॥ ౭౭ “అతసీపుష్పసంకాశం” అని “రామమిందీవరశ్యామం” అని ద్ర॥ “పూవైపూవణ్ణా” అని “కాయాంపూవణ్ణా” అనియు పుష్పముతో సేపోల్చివచియించిరి. (సుకుమారౌ) ద్ర॥ ౭౮ వడివిణైయిల్లామలర్ మకళ్ మత్తనిలమకళ్ పిడిక్కుమెల్లడి అన్నట్లు పుష్పములోనిపరిమళమును భూమిలోనిగంధమును ఉపాదానముగాఁగలవారలగు దేవీజనమును తాముకౌగిలించుకొనుటనుమాత్రమేకాకపదేపదేచూచుటనుగూడ ఓర్వఁజాలదుసుమీ వారిమార్దవరీతి. (సుకుమారౌ) ద్ర॥ ౭౯ “నడందకాళ్కళ్నొందవో” అని “అడియార

దువే=చూచుటయె, కారణమా=హేతువుగా, పేరా=వానినామమునే, పిదత్తా=జల్పించుచు, తిరుతరువజ్=తిరుగుదును. ౭౭. అతసీపుష్ప=నల్లఅగిసెపువ్వుతో, సంకాశం=సమానుఁడును. పూవైపూవణ్ణా కాయాంపూవణ్ణా=ఈరెంటికి అతసీపుష్పమువంటి వర్ణముఁగలవాఁడనియర్థము. ౭౮. వడివిణైయిల్లా = సౌందర్యమునందుసాటిలేని, మలర్ మకళ్=తామరసవాసిని—లక్ష్మి, మత్తనిలమకళ్=ఇతరమైన భూమియు, పిడిక్కు=పట్టునట్టి, మెల్లడి=మృదువులగుపాదములు. ౭౯-నడందకాల్ కళ్=నడిచినపాదములు, నొందవో=నొచ్చెనవో. అడియార్=దాసులయొక్క, అల్లల్=దుఃఖములను, తవిర్త=పోఁగొట్టిన, అశైవో=శ్రమమో? వెన్ఱిల్=గెలుపునందు, ఇప్పడితాజ్=ఇట్లు, తావియ=ఆక్రమించిన, అశైవో = శ్రమమో.

ల్లల్తవిర్తవశ్శైవో" అని "వెన్నవిప్పడితాళ్సెందుతావియవశ్శైవో" అని "తాళాలులకమళందవశ్శైవోకొల్" అనియు, స్వాభావికమగువ్యాపారము గూడ సుకుమారదేహమునకు ఆయాసకరమని యనుకూలురు మనస్సుననొచ్చుకొనునట్లుగదా వారలమార్దవముండువిధము. (సుకుమారౌ) * దివ్యుండగు కాముండు ఒక్కరుండే. వీరి లేఁతపరువముచూడఁగ ఇద్దఱుమన్మథులవలెగదా తోఁచుచున్నవారు. (రూపసంపన్నౌసుకుమారౌ) ఆతఁడనంగుఁడుగాగదా యుండును. "కందర్పఇవమూర్తిమాన్" అన్నట్లు ఈమన్మథులు రూపవంతులై యున్నారుసుమీ. శ్లో॥ ౮౦ "రామమన్మథశరేణతాడితా దుస్సహేనహృదయేనిశాచరీ" అని, కామునిఁగానే రాముని చెప్పియున్నాఁడుగదా. ఇట్లు తారుణ్యసౌందర్యములుమాత్రముగలిగి దూరమునుండివశీకరించుటయేకాక సమీపించియనుభవింపఁబోవస్థిరముగనిల్వలేక దుర్బలులుగానుందురోయనఁగా (మహాబలౌ) వైయాత్యమునందును॥ ద్ర॥ ౮౧ "తోత్తోంమడనెంజమెంబెరుమాన్నారణర్కు" అని "వరైయెడుత్తపెరుమానుక్కుఇఴందేనెన్ వరివళైయే" అనియు ఆఁడుకూఁతులై పుట్టినవారు తమమనంబులందువలపుగొని వ్రాసియిచ్చునట్లుగదా వారున్నారు. (మహాబలౌ) శ్లో॥ ౮౨ "రామస్తుసీతయాసార్ధంవిజహారబహూన్ఋతూన్" అనియు

తాళాల్ = పాదముచేత, ఉలకం = లోకమును, అళంద = కొల్చిన, అశ్శైవోకోల్ = శ్రమమో. ౮౦. దుస్సహేన = సహింపగూడని, రామమన్మథశరేణ = రాముఁడనెడిమన్మథునియొక్కబాణముచేత, హృదయే = ఉల్లమునందు, తాడితా = ప్రహరింపఁబడినదియగు, నిశాచరీ = రాక్షసి. ౮౧. మడనెంజం = ముగ్ధమగుమనస్సును, ఎంబెరుమాన్ = నాస్వామియగు, నారణర్కు = నారాయణునికే, తోత్తోం = ఓడితిమి — అధీనముచేసితిమి. ఎన్ = నాయొక్క, వరివళైయే = మినమినలాడుహస్తకంకణములుగలకూఁతును, వరైయెడుత్తపెరుమానుక్కు = కొండనెత్తినస్వామికి, ఇఴందేన్ = ఓడితిని — సమర్పించితిని. ౮౨- రామస్తు = రాముఁడు, సీతయాసార్ధం = సీతతోడ, బహూన్ఋతూన్ = పెక్కుఋతువులు, విజహార = విహరించెను. మైందనై =

* సు = మంచి, కు = భూమికి, మారౌ = మన్మథులు, అనుసర్థమువలన నీక్రిందటియోజనసరిపడును.

ద్ర॥ మైందనై మలరాళ్ మణవాళనై '' అనియు చెప్పినట్లు శృంగారమునందు అనేకబుత్తువులొకరూటిగఁబ్రవర్తించినను వారిప్రాగల్భ్యము ఎదుటివారు అప్రధానులును తామే ప్రధానులునయి వర్తించువిధముననుండునుసుమీ. లేక (మహాబలో) ద్ర॥ ౮౩ ''కాదర్కడల్పురైయవిళైవిత్తకారమర్ మేని నంగణ్ణన్'' అన్నట్లు, పదువమును దేహసౌందర్యమును సౌకుమార్యమును సాధనములుగాఁ జేసికొనియితరులకుతటాలునతనవలలోఁజిక్కునట్లునచ్చిక పుట్టించి మరల తమహృదయమునం దేవియుఁదూటకయుండునట్లు † వారలయధ్యవసాయప్రాబల్యమున్నది. అయినసిట్టి సముదాయశోభకంటె నవయవశోభతగ్గియుండునాయనిన. (పుండరీకవిశాలాక్షో) కన్నులయందము చూచినవారలకుఁదృప్తికలుగఁజేయునట్టిదైనఁగదా మఱియొకయవయవమునందుప్రవర్తించిచూడనిచ్చును. (పుండరీకవిశాలాక్షో) ఇతరావయవశోభసమీపించినఁగానిసోకిరూంపదు. అట్లుగాక ॥ద్ర॥ ౮౮ ''తూతుశెయికణ్కళ్కొండొన్రుపేశి'' అనియు ''తామరైక్కణ్గళ్కొండీరిదియాలో'' అనియు, దౌత్యమునందునుదోచినంతమాత్రముననే సోకిరూంపఁజేయునట్లుగఁ దాకన్నులున్నవి. (పుండరీకవిశాలాక్షో) పుండరీకమనఁగా దెల్లతామరపువ్వు. శ్లో॥౮౫ ''సంరక్తనయనా ఘోరాః'' అన్నట్లు మీవలెరూక్షములగుకటాక్షములుగాక యాకన్నులు సుప్రసన్నధవళములై యున్నయవి. (పుండరీకవిశాలాక్షో) తమోగుణోద్రేకముచేత నిద్రాకషాయితములుగాక రజోగుణోద్రేకముచేత కోపసంరక్తములుగాక సత్వగుణప్రచురము

కుమారప్రాయముగలవాఁడును, మలరాళ్ మణవాళనై = తామరసవాసినియొక్క, పెండ్లికుమారుని. ౮౩- కాదల్ = వలపును, కడల్ పురైయ = సముద్రముపొరలునట్లు, విళైవిత్త = కలుఁగఁజేసిన, కారమర్ మేనినంగణ్ణన్ = నలుపుడాలు గలమనకృష్ణుడు. ౮౮. తూతుశెయి = దూతకృత్యముసేయునట్టి, కణ్గళ్ కొండు = కన్నులఁగొని, ఒన్రు = ఒకవిషయము, పేశి = మాట్లాడి. ౮౫- సంరక్తనయనాః = మిక్కిలియెఱ్ఱనై

---

† అనఁగా స్త్రీలకు తమవిషయమున ఆశపుట్టునట్లుచేసి తాము వారల స్మరింపకయుండునట్టి మనోబలముగలవారనుట.

లగుటచే నతిప్రసన్నములగు వారికన్నులయొక్క ప్రసాదగుణము రక్షణో పయోగులగు తారకలతోను ఎఱ్ఱని రేఖలతోనుగలసి యాహ్లాదావహము యియున్నది. (పుండరీకవిశాలాక్షా) వారు|| శ్లో|| ౭౬ "ఆత్మానం మానుషం మన్యే" అని, తమ్ము తాము మరచిపోయినను|| శ్రు|| "యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ" అన్నట్లు ఈకన్నులు అంతరంగమునఁ దాగియున్న పరత్వమును కొండెములు జెప్పి ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి. (పుండరీకవిశాలాక్షా) క్షీరసముద్రము నకుం బోలి ఎవ్వరును సాంతముగ దెలిసికొనఁగూడని వైశాల్యముకలిగియుండువారికన్నులు అట్లతివిశాలములై యున్నయవి. (పుండరీకవిశాలాక్షా) కన్నులయందుండెడి తేటదనంబును బట్టి పుండరీకమనొక యుపమానముఁ జెప్పితిని. అంతేకాని వైశాల్యముఁ గాంచిన యెడల సముద్రమునందుదిగినవారు దరిగానక భ్రమయు చందమున ప్రాంతవిస్తీర్ణములై బెళుకులుజిమ్ముచు రక్తరేఖికాలంకృతంబులై యతిదీర్ఘములయి యొప్పు నట్టి పెద్దకన్నులని చెప్పవచ్చును. అంయకాని యీకన్నులు మఱియొక విధము నవర్ణింపశక్యములా? (పుండరీకవిశాలాక్షా) ||ద్ర|| ౭౭ "ఉయిరెల్లాం తాయాయి యళిక్కిన్ఱ తండామరైక్కణ్ణన్" అని "తడంగొళ్ తామరై క్కణ్ విఴిత్తు విడంగొళ్ మూవులకుం తొழ విరుందరుళాయ్" అని చెప్పఁ బడినట్లు, బద్ధముక్తనిత్యాత్మకమయి త్రివిధకోటియగు నుభయవిభూతియు ను ఏకోద్యోగమునఁ గటాక్షింపఁదగినవైనుమీ యీకన్నులున్నయవి. (హాహా బలౌ పుండరీకవిశాలాక్షా) బలమును చూపివారలనోడించివారు||శ్లో|| "జితంతే పుండరీకాక్ష" అని||ద్ర|| ౭౮ "తామరైక్కణ్ణనై విణ్ణోర్ పరవుం తలమకనై"

నకన్నులుగలవారును, ఘోరాః = క్రూరులును. ౭౬- ఆత్మానం = తన్ను, మానుషం = మనుష్యునిఁగా, మన్యే = తలఁచెదను. ౭౭- ఉయిరెల్లాం = ప్రాణులకెల్లను, తాయాయి = తల్లియయి, అళిక్కిన్ఱ = రక్షించునట్టి, తండామరైక్కణ్ణన్ = పుండరీకవిశాలాక్షుఁడు. తడంగొళ్ తామరైక్కణ్ విఴిత్తు = విశాలములగు తామరసనేత్రములను తెఱచి, ఇడంగొళ్ = విశాలములగు, మువ్వులకుం = మూడులోకములును, తొழ = స్తుతింపఁగా, ఇరుందరుళాయి = వేంచేసియుండుమా. ౭౮ విణ్ణోర్ పరవుం - దేవతలు స్తుతించునట్టి, తలైమకనై - ముఖ్యుఁడగునట్టి, తామరైక్కణ్ణనై = తామరసాక్షుని,

అనివ్రాసియిచ్చునట్లు సేయుట కన్నులయందమును సాధనముగాఁ జేసికొని యేకదా? (మహాబలౌ పుండరీకవిశాలాక్షౌ) వారలయందు ప్రేమించినవారు మరలవెనుదీయకుకర్౯౯ "అవలోకనదానేన భూయో మాం పాలయ" అనియు శ్లో॥ పుండరీకాక్షరక్షమాం" అనియు॥ ద్ర॥ "తామరైక్కణ్కళాలే నోక్కాయ్" అనియు, ప్రతిపదము ప్రేమాతిరేకవశీకృతులై వారలు కాళ్లుపట్టుకొని నిర్బంధించునట్లు చేయునది యాకన్నులసొంపేసుమీ? పుండరీకవిశాలాక్షౌ సుకుమారౌ అనియెడి పదద్వయముచేతను మన్మథులేవీరలని చెప్పఁబడెను. అట్లైన పుష్పబాణములుండవలయునే, అట్లు పుష్పబాణములుగలయాకారములుగలవారనఁగా॥ ద్ర॥ ౯౦ "కణ్ణైక్కణ్ణెన్నుం శిరైక్కోల్ నెంజూడురువ వేయుండు నిలైయుం తళర్ందు నైవేనై" అన్నట్లు, నన్నుపూర్వస్థితిమార్చి తనకు వశ్యఁగాఁ జేసికొన్న పుష్పబాణములు ఈమన్మథులకుఁగన్నులేసుమీ? అవయవశోభామాత్రముచేతనే నావశ్యపఱచుకొందురు. అనఁగా (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) వారు వేషాలంకారసౌభాగ్యముచేతను వశ్యపఱచుకొందురనియనుచున్నది. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) ద్ర॥ ౯౧ "శెవ్వరత్తవుడైయాడై యదన్మేలోర్ శివళిక్కైక్కచ్చు" అన్నట్లు, లోనఁగట్టుకొనునది వల్కలము పైనధరించునది కృష్ణాజినముగాఁగదాయుందురు. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) తారుణ్యాదిగుణములసముదాయమును గుంభితముచేసియుండునట్టిరత్నపేటికలుసుమీ? ॥శ్లో॥ "తరుణౌరూపసంపన్నౌ సుకుమారౌమహాబలౌ। పుండరీకవిశాలాక్షౌ చీరకృష్ణాజినాంబరౌ" శ్లో॥

౯౯-అవలోకనదానేన-కటాక్షించుటచేత, భూయః=విశేషించి, మాం=నన్ను, పాలయ=పాలింపుము. పుండరీకాక్ష=తామరలవంటి కన్నులుగలవాఁడా, మాం = నన్ను, రక్ష=పాలింపుము, తామరైక్కణ్కళాలే=కమలములవంటికన్నులచేత, నోక్కాయి=కటాక్షింపుమీ. ౯౦. కణ్ణైక్కణ్ణెన్నుం=కటాక్షములనియెడి, శిరైక్కోల్-బాణవిశేషములచే, నెంజు=హృదయమును, ఊడురువవే=అంతయును, ఉండు=కబళీకరించి, నిలైయుం=స్థితియు, తళర్ందు=శిథిలమై, నైవేనై = కృశించుచున్న. ౯౧. శెవ్వరత్తవుడైయాడై=మిక్కిలిరక్తవర్ణమగుకట్టుదోవతియు, అదన్మేల్=దానిమీఁద, ఓర్శివళిక్కైకచ్చు=సువర్ణరేఖాలంకృతమైన యొకయుదరబంధమును.

౯౨ "కిమివహిమధురాణాంమండనంనాకృతీనాం" అన్నట్లు, అనాగరిక వేషముగలవారగు ఋషులనుగూడవికృతరూపులనుగాఁజేయునట్టి యావల్కలాజినములు వారిదేహములందుఁజేరి విశేషసుందరములైయున్నవి. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) వారెదిధరియించినను మనోహరమైయుండునుగదా? ఆకర్షకమనుటకు॥శ్లో॥ ౯౩ "తాసామావిరభూత్ శౌరిస్స్మయమానముఖాంబుజః । పీతాంబరధరస్స్రగ్వీసాక్షాత్ మన్మథమన్మథః" అని॥ద్ర॥ "పీతకవాడైయుడైతాళ్ విరుందావనత్తేకండోమె" అని "శెయ్యాడైయుంతిరుముకముంశెంగనివాయుంకుళలుంకండు" అని యాఁడువారుప్రలాపించునట్లుసుమీ వారలవేషసౌందర్యముండెడివిధము. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) ద్ర॥ ౯౪ "ఉడుత్తుకళైందనిన్ పీతకవాడైయుడుత్తుకలైత్తదుండు" అని స్వరూపజ్ఞులాశించుటయు॥ద్ర॥ ౯౫ "పెరుమానరైయర్ పీతకవణ్ణవాడైకొండేనైన్నవాట్టం తణియవీశిరే" అని భోగపరులాశించుటయును † ఆపరియట్టమునుగదా? (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ)॥ శ్లో॥

---

౯౨. మధురాణాం=మనోహరములగు, ఆకృతీనాం=ఆకారములకు, కిమివహి=ఏది, మండనంన=అలంకారముకాదు. ౯౩- స్మయమానముఖాంబుజః=చిఱునగవుచేవికసించుచున్న ముఖపద్మముగలవాఁడును, పీతాంబరధరః=పచ్చనివస్త్రము ధరించినవాఁడును, స్రగ్వీ=మాలికాలంకృతుండును. సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగ, మన్మథమన్మథః=మన్మథునికిమన్మథుఁడును అగు, శౌరిః=శ్రీకృష్ణుఁడు, తాసాం=ఆగోపికాజనులయెదుట, ఆవిరభూత్=ఆవిర్భవించెను. పీతకవాడైయుడై = ధరించియున్నపీతాఁబరము, తాళ్=కాళ్లపైజీరాడఁగా, విరుందావనత్తే = బృందావనమునందు, కండోమె=చూచితిమి. శెయ్యాయుడైయుం=పీతాంబరమును, తిరుముఖముం=లక్ష్మీమందిరమయినమొగమును, శెంగనివాయుం=బింబమువంటియధరమును, కుళలుం=చికురభారమును, కండు=చూచి. ౯౪- ఉడుత్తుకళైంద=కట్టివిప్పిన, నిన్ పీతకవాడై=నీయొక్కపీతాంబరమును, ఉడుత్తు=ధరించి, కలత్తదు = నీవారగించినకంచములోనిది, ఉండు = భుజించి. ౯౫. పెరుమాన్ అరైయిల్ = నానాథునినడుమునఁగట్టికొన్న, పీతకవణ్ణవాడై = పీతవర్ణమైన వస్త్రమును,

---

† పరియట్టమనఁగా భగవద్భక్తశేషమగు వస్త్రము. దీనిని తెలుఁగున చేమటమాసిన గుడ్డయందురు.

౯౭ "రూపసంహననంలక్ష్మీంసౌకుమార్యంసువేషతాం। దదర్శుర్విస్మితాకారాః" అన్నట్లు స్వరూపధ్యానపరులగుఋషులును ఈవిగ్రహగుణమున తంబరవశులై కట్టుకొంగువీడుటయు నెఱుంగకుండిరి. ॥శ్లో॥ ౯౭ "కన్యాకామయతేరూపం" అన్నట్లు ద్ర॥ ౯౮ "పెత్తకాలవనాకం పెణ్పిరందోముయ్యోమో" అని దేహమునానందింపఁజేసికొను స్త్రీలుచూచిసౌకుమార్యముడుగవలయునా? [౨] లాఘవము చెప్పెడియోజనయందు.(తరుణౌ) వారివద్దసత్త్వున్నదియనితలంచవద్దు॥శ్లో॥ "నయుద్ధయోగ్యతామస్యపశ్యామి" అన్నట్లు, యుద్ధమునకుశక్తులుగారు మిక్కిలిబాలురుగానున్నవారు. ఇది నేనుచెప్పినదేకాదు.॥శ్లో॥ "బాలోహ్యకృతవిద్యశ్చనచవేత్తిబలాబలం।నచాస్త్రబలసంపన్నోనచయుద్ధవిశారదః" అని, కన్నతండ్రియునుమనోవ్యథపడలేదా. (తరుణౌ) ॥శ్లో॥ ౯౯ "యౌవనేవిషయైషిణాం" అన్నట్లు విషయప్రవణులై యన్యపరులగుచు తిరుగుచున్నవారలకును చేయఁబూనుకొనఁదగుయుద్ధముకలిగలదా? బాలురగుటమాత్రముకాదు. (రూపసంపన్నౌ) ॥శ్లో॥ "కన్యాకామయతేరూపం" అనియు॥శ్లో॥౧౦౦ "రూపేణవనితాజనం" అనియు, స్త్రీలనువశ్యపఱుచుకొనుటకై మేనుమిటారించుకొనితిరుగుచున్నవారేకాక పురుషులనువశ్యపఱుచుకొనునట్టి మగతనము గలవారుగారుసుమీ?(రూపసంపన్నౌ)వెదురుఁబొదవలెశరీరముపైపచ్చనమాత్రమేకాని యంతరమునసత్త్వమియులేదు. అందుకుమూలమేమనఁగా (సుకుమారౌ) శ్రీమంతునిపుత్రులగుటచేత మిగులకోమలులైసుమీ

కొండు=కొని, ఎన్నై=నన్ను, వాట్టంతణియ = తాపముణఁగునట్లు, వీశిరే=విసరుఁడు. ౯౭. రూపసంహననం = సౌందర్యముగలశరీరమును, లక్ష్మీం=శోభను, సౌకుమార్యం=సుకుమారత్వమును, సువేషతాం = మంచివేషముకలిగిన తనమును, విస్మితాకారాః=ఆశ్చర్యమునొందిన యాకారముగలవారలై, దదర్శుః = చూచిరి. ౯౭. కన్యా=పడుచు, రూపం=సౌందర్యమును, కామయతే=కోరుచున్నది. ౯౮. అవనాకం=వానివక్షమును,పెత్తక్కాల్ =పొందినయెడల, పెణ్పిరందోం=స్త్రీలై పుట్టినవారము, ఉయ్యోమే=ఉజ్జీవింపమా. ౯౯- యౌవనే=తారుణ్యమునందు, విషయైషిణాం=ప్రక్చందన వనితాదులఁగోరుచున్నవారు. ౧౦౦. వనితాజనం=స్త్రీల

వారున్నారు.(సుకుమారౌ)॥శ్లో॥౧౦౧ "పరశ్వధహతస్యాద్యమందప్రాణ స్యభూతలే" అన్నట్లు, క్రేగన్నులు జేగుఱింపనీవుచూచురూక్షేక్షణములకు మాసిపోవఁదగియుండెడివారా నీయొక్క యత్యుగ్రములగు నాయుధముల కోర్వఁగలరు. ఆకారమునుజూడఁగాశక్తులుగారనితోఁచెను. కార్యముల యందుసమర్థులయియుందురోయేమోయనిన(మహాఽబలౌ)* మిక్కిలిదు ర్బలులు. బలహీనులగుటమాత్రమేకాదుసుమా? క్రమాగతమగురాజ్యము నిచ్చుచున్నను దానినివశగతముచేసికొని పరిపాలింపనేర్పులేక యొకస్త్రీ మాత్రమునకుభయపడి యెల్లభోగములనుపోఁగొట్టుకొనిన బుద్ధిచాలని బాలకులైగదావారున్నవారు. (మహాబలౌ) బలవంతులయినను వీరిద్దఱే కాని వీరికిపైపైనిబలమైసహాయము రాఁదగినవారు ఎవ్వరునులేరు॥శ్లో॥౧౦౨ "దృష్టాతత్రమయానారీతయోర్మధ్యేసుమధ్యమా" అన్నట్లు, పాదములకు బందమగువిధముగఁబరతంత్రురాలైనయొక్క కాంతను వీఁపునఁగట్టుకొని తిరిగెడివారా? సీతోడియుద్ధమునకుఁబూనువారు. యుద్ధమునకుఁబూనఁబో రుఅనియెల్లెఱింగితివనిన(పుండరీకవిశాలాక్షౌ) రాఁబోవుసంగతినెఱుఁగక దీనిముక్కుచెవులుకోసితిమి. ఇఁకనేమిసంభవించునోయని భయభ్రాంతు లై తెలతెలబాఱుకన్నులతో నలుదిక్కులుబెదరిచూడఁగాఁగనుఁగొంటిని గదా? (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) పుండరీకమనఁగా తెల్లతామర. నీటిలోనుం డఁదగిన తామరనుమెట్టనేలకీడ్చునట్లు తమయొక్క దేశమగు నగరమునం దుండునప్పుడు వారుసమర్థులైయుండవచ్చునుగాని యిట్టివనప్రదేశ మందు వారివలననేమియుశక్యముకాదు అనుటను వారలకన్నులేతెలుపు చున్నవిసుమా? వారుశక్తులుకాకపోయినను ఐశ్వర్యముచేబలముసంపా

ను, రూపేణ=సౌందర్యముచేత, వశీకరింపవలయు. ౧౦౧. అద్య=ఇప్పుడు, పరశ్వధహతస్య=గండ్రగొడ్డలిచే నఱకఁబడిన, మందప్రాణస్య=స్వల్పమగుబలముగలవానియొక్క, భూతలే=భూమియందు. ౧౦౨. తత్ర=ఆచోట, తయోర్మధ్యే=వారలనడుమ, సుమధ్యమా=మంచినడుముగల, నారీ=స్త్రీ, దృష్టా=కనఁబడెను.

---

* ఇక్కడ మహాఅబలౌ అని పదచ్ఛేదము మిక్కిలి పసివారుఅని యర్థము.

దించియుద్ధముసేయుటకు వారికడ్డమేమియనియూరకయుండవలదు (చీర కృష్ణాజినాంబరౌ)ధరించుకొనుటకు మంచివస్త్రములుసయితములేకయడ వియందుచెట్లనారలను జింకలతోళ్లనుధరించితిరిగెడివారు కాసుదొరకిబల ముఁజేర్చుకొని రాఁబోయెదరా? రాబోరు. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) కట్టు కొనుగుడ్డలు రెండును ఏకజాతీయములుగానైననున్నవాయనిన, మొలకు కట్టుకొనునదియొకవిధమును పైనివేసికొనునది మఱియొకవిధమునుగాఁగ దాయున్నవి. (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ)అవియును స్థావరమొకటిని జంగమ మొకటినియియ్యఁగా ఇట్లు పెక్కంటినియాచించి తెచ్చుకొనినవిగాని పౌ రుషముతోఁదెచ్చుకొన్నవికూడకావు.[3] పౌరుషోపపాదనయోజనలో- (తరుణౌ) "ఊనషోడశవర్షః" అనఁదగుకౌమారప్రాయముగాక "అనేక వర్షసాహస్రోవృద్ధస్త్వమసిపార్థివ" అన్నట్లు ముదిరినపరువమునుగాక యుద్ధమని చెప్పినమాత్రముచేతనే యెక్కడెక్కడచూపుమనివచ్చునట్టికఠో రయౌవనవయస్సువారలది. (తరుణౌ) ౧౦౩ "యౌవనేవిషయై షిణాం" "రాజ్యకామవిషయావిభేదిరే" "భవద్విషయవాసినః" అని యుండుటచే, విషయశబ్దము రాజ్యవాచియగుటంజేసి ఇంకను రాజ్యమును సంపాదింపవలయునని పైపైవిజయేషువులగుపరువముగదా. (తరుణౌ) ఇట్టిపరువముగలవారొక్కరేచాలియుండ ఇరువురుగాఁగూడిరేని సాధ్య ముకానిదియునుగలదా? ఈపరువమునుయోగ్యతయునున్నదికాని ఆకార మునుజూడఁగా వీరేమియుద్ధముసేయఁగలరని చెప్పఁదగినట్లాభాసముగ నుండునాయనఁగా (రూపసంపన్నౌ) ॥శ్లో॥౧౦౪ "సింహోరస్కంమహా బాహుం" అన్నట్లు శత్రుపరాజయమునకు ఆయుధమక్కఱలేక వారల భుజములును వక్షస్స్థలమునుజూచియే శత్రులు వెనుకకుమరలునట్లుగదా వారిరూపములున్నవి. (రూపసంపన్నౌ) రూపమువలనఁగలిగినగౌరవము చేతఁబరువమునుబట్టియూహించుటయేకాదు॥శ్లో॥ "గత్వాసౌమిత్రిసహి

---

౧౦౩. ఇచ్చటివిషయశబ్దము దేశమును తెలుపును. ౧౦౪. సింహోరస్కం=సిం గముయొక్క వక్షస్థలమువంటి వక్షస్థలముగలవాఁడును, మహాబాహుం=గొప్పభు

తో నావిజిత్యనివర్తతే" ౧౦౫ అని, "యశసశ్చైకభాజనం" అనిచెప్పఁబడినట్లు, అయోధ్యాపరిసరము మొదలుకొని సుబాహుమారీచాదివిరోధివధము చేయుటచేత పెద్దగౌరవముగలవారలనుగదా? అనియుభావము. ఇట్లు విరోధివధమునుశ్రమపడి క్లేశముతోనాచేయుదురనిన, (సుకుమారౌ) వారిపౌరుషమునందేని యొకవిధమయినకొంతనునిరూపింపవచ్చును గానిదేహసౌందర్యమునుజూడఁగా బహుముఖమయియసహ్యమయియుండుటయేకాక యత్యంతమభిరూపమునైకదాయున్నది. (సుకుమారౌ) వారుకోపముతోఁ గన్నులెఱ్ఱవాఱఁజూచునెడ ముందుముందువచ్చినయిద్దఱను ముగ్గురనుజంపివదలుదురనుటయేకాదు॥ శ్లో॥ ౧౦౬ "సదైవగంధర్వమనుష్యపన్నగం జగత్సశైలంపరివర్తయామి" అని, "సాగరమేఖలాంమహీందహత్రికోపేన" అనిఅన్నట్లు, తటాలున నీభూమియంతనునశింపఁజేయుదురు. ఇట్లునశింపఁజేయుటకుకారణమేమనఁగా. (మహాబలౌ) అధికమయినబాహుబలమేకారణముగానున్నది. (మహాబలౌ) మహచ్ఛబ్దముచేత కేవలము బాహుబలముమాత్రముకాదు. బాహుబలమును మనోబలముగలవారని తెలుపుచున్నది. (మహాబలౌ) వారిబలాతిశయప్రకారము నీయొక్క చతురంగబలమును అసత్కల్పమగునట్లుసుమీయున్నది. (మహాబలౌ) బహుకాలముయుద్ధముచేసినను శ్రమముకలుగకుండునట్టిబలాతిబలలనియెడివిద్యలుగలవారు. ఇట్లుశ్రాంతిలేకయుందురనియెట్లెఱింగితివనిన. (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) మెరకనేలయగునీయడవియందుసంచరించునప్పుడును తానుండుచోటనుండెడితామరవలెవెలుంగుచుండెడి యాకన్నులసొంపు ఒక్కటియే తెలుపుచున్నది. (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) శత్రువులనిచెప్పినంతమాత్రమున వారియెడలనొకగౌరమునుచేసి సంకోచించుట వికసించుటయనెడివికారములనొందక యవికృతములైకదాయున్నవి వారికన్నులు. (పుండ

జములుగలవాఁడును. ౧౦౫- యశసశ్చ=కీర్తికి, ఏకభాజనం = ముఖ్యస్థానము. ౧౦౬- సదైవగంధర్వమనుష్యపన్నగం= దేవతలు గంధర్వులు మనుష్యులు నాగములు వీనితోఁగూడినదియు, సశైలం=పర్వతములతోఁగూడినదియునగు, జగత్=లో

రీకవిశాలాక్షౌ) శ్లో॥ ౧౦౭ "ప్రీతివిస్ఫారితేక్షణం" అన్నట్లు, వారికన్నులు శత్రులనుచూచినప్పుడత్యుగ్రములు కాక ప్రౌఢిమముచేత అప్పటప్పటికి విస్తృతంబులై వెలుంగుచుండునుసుమా (పుండరీకవిశాలాక్షౌ) శత్రులను జూడఁగానే యిట్లుమొగములువికసించుటకుఁగారణమేమి? యుద్ధమునకుఁ బోవుటకని తదుపయోగికవచాదులనుధరించి సన్నద్ధులయియుండినంగదా యిట్లుండనగును. అసమయమునవచ్చియెదురైరేని యేమిచేయఁగలరన, (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) శ్లో॥ ౧౦౮ "సన్నద్ధౌవిచరిష్యతః" అన్నట్లు, నడుములందుదట్టీలుగట్టుకొని మేనులందుగవచముదొడిగియు సన్నద్ధులుగానే వారున్నారుసుమీ (చీరకృష్ణాజినాంబరౌ) అడవిలోసర్వవిధసత్వములను వేఁటాడుచుసంచరించెడువారలగుటచే కట్టువస్త్రములు కృష్ణాజినమును వలకలమునుగావారుసంచరింతురు. ఏతావతా॥ శ్లో॥ ౧౦౯ "సత్యేనలోకాన్జయతిదీనాన్దానేనరాఘవః। గురూన్శుశ్రూషయావీరోధనుషా యుధిశాత్రవాన్" అన్నట్లు, సుందరులనుసౌందర్యముచేతను శత్రువుల నుబాణములచేతను అగతికులను అధికకృపచేతను అనుకూలింపఁజేసికొనుచు వారివారికిఁదగినట్టిసాధనములుగలవారయిసుమీ యీకుమారులున్న వారు. అట్లగుటచేత॥ద్ర॥ ౧౧౦ "వల్లాళన్తోళుంవాళరక్కన్ముడియుం తంగైపొల్లాదమూక్కుం పోక్కివైత్తాన్" అన్నట్లు, నేనుముక్కుకోసికొ

కమును, పరివర్తయామి=తలక్రిందుచేయుదును. ౧౦౭- ప్రీతివిస్ఫారితేక్షణం=ప్రేమచేవిస్తృతములుగాఁజేయఁబడిన కన్నులుగలవాఁడు. ౧౦౮- సన్నద్ధౌ=సన్నాహముగలవారై=విచరిష్యతః=సంచరించుచున్నవారు. ౧౦౯- వీరః=శూరుఁడగు, రాఘవః=శ్రీరాముఁడు, సత్యేన=సత్యముచేత, లోకాన్=లోకములను, జయతి=జయించుచున్నాఁడు, దీనాన్=దరిద్రులను, దానేన=ఈవిచేతను, గురూన్ = ఆచార్యులు తల్లిదండ్రులులోనగు పెద్దలను, శుశ్రూషయా = పరిచర్యచేత, జయతి =జయించుచున్నాఁడు, యుధి=యుద్ధమునందు, ధనుషా = చాపముచేత, శాత్రవాన్=శత్రువులను, జయతి=జయించుచున్నాఁడు. ౧౧౦- వల్లాళన్=బలముగలవారియొక్క, తోళుం=భుజములును, వాళరక్కన్ = క్రూరరాక్షసునియొక్క, ముడియుం=శిరమును, తంగైపొల్లాదమూక్కుం=వానిచెల్లెలైనచెడ్డదానిముక్కును, పోక్కివైత్తాన్=పోఁగొట్టినాఁడు.

న్నరీతి నీవుతలకోసికొనవలసినదేకాని వారితోయుద్ధముచేయునెడ నీప్రయత్నమేమియుఫలింపదు అనిపరిభవించిచెప్పుచున్నది.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణశ్లోకరత్నావళియందు
తరుణౌ అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

ఖరాసురాది చతుర్దశసహస్రసంఖ్యగల క్రూరరాక్షసులనుసంహరించి శ్రీరాముఁడుమరలి యాశ్రమమునకురాఁగా సీతాదేవి మిక్కిలిసంతోషపడి యాలింగనముచేసికొనెనని యీక్రిందిశ్లోకముచేతఁ దెలుపఁబడుచున్నది. ఇది శ్రీరామాయణము ఆరణ్యకాండములో ముప్పదివసర్గలోనిది.

శ్లో॥ తందృష్ట్వాశత్రుహంతారంమహర్షీణాంసుఖావహం।
బభూవహృష్టావైదేహీభర్తారంపరిషస్వజే॥౧౫॥

టీ॥ శత్రుహంతారం=శత్రువులను సంహరించినట్టివాఁడును, మహర్షీణాం=గొప్పఋషులకు, సుఖావహం=సుఖమునుజేయువాఁడునుఅగు, భర్తారం=పెనిమిటియైన రాముని, దృష్ట్వా=కని, వైదేహీ=సీతాదేవి, హృష్టాసతీ=సంతోషించినదై, తం=ఆరాముని, పరిషస్వజే=ఆలింగనముచేసికొనెను.

తా॥ ఖరాసురుఁడుమొదలగు శత్రువులనుసంహరించి మహర్షులకు సుఖముగలుగఁజేసిన తనపెనిమిటియగు రామునింగాంచి సీతాదేవిసంతోషపడి కౌఁగిలించుకొనెను.

చతుర్దశసహస్రాణియనుప్రక్రియచేత రాక్షసులనువేఁటాడినశ్రీరామునియొక్కయుద్ధాయాసపరిస్విన్నమగు దేహమునకు రాక్షసశరవ్రాతవ్రణారోపణదివ్యౌషధమగు గాఢాలింగనముచేసి సీతాదేవిసత్తఁజెందె ననుచున్నాఁడు. (తం) శ్లో॥ "స్త్రీయంపురుషవిగ్రహం" అని సీతాదేవి యవశ్యముగ చెప్పవలసివచ్చునట్లు రాక్షసభూయిష్ఠమగుదేశమునకునిన్ను వెంటఁగొనిపోవ భయపడుచున్నానని చెప్పినవానిని. (తం) "స్త్రీయంపురుష

విగ్రహం" అని సీతాదేవిచెప్పఁగా ఆదినముమొదలు హృదయమున చలముపెట్టుకొని పదునాలుగువేలరాక్షసులను శిరస్సులు మొండెములు వేఱుపడ ఖండించి రక్తప్రవాహమందుముంచి సీతాదేవినిఁచెయిపట్టుకొని తీసికొనిపోయిచూపించినవానిని. (తం) "ఆదిత్యఇవతేజస్వీ" ఇత్యాదివీర స్తుతికి చిటికెనవ్రేలుముడువఁదగువిధముగనవతరించినవానిని. (తం) పరుండి యుండినశయనంబునవిడిపూవుండియదితాకనేనికందిపోవుశరీరసౌకుమా ర్యముగలవానిని. (తం) ప్రేమచేఁగౌగిలించిచూచినను నయమగుతేజస్సుకు స్థానమేయైనదేహముగలవానిని. (తం) ఋషులకొఱకుఁజేసిన ప్రతిజ్ఞాసము ద్రఘోషముకాకుండనిర్వహించుటంజేసిపూర్ణుఁడగువానిని. (తం) రత్నఖచి తమగుచంద్రహారమువలెశత్రుశరవ్రాతవ్రణాంకితమగుదివ్యమంగళవిగ్రహ ముగలవానిని. (దృష్ట్వా) ఇందీవరమాలికను పన్నీటఁదడిపియొత్తువారివలె యుద్ధాయాసపరిస్విన్నమగుదేహమును తనచూపులనియెడిపన్నీటిచే నభి షిక్తముఁజేసి. (దృష్ట్వా) ఆతపాభిభూతులకు శీతతటాకప్రవేశమువలె రాక్షసాశనికరాభిఘాతమైన రాముని దేహమును తనచూపులనియెడి పరి పూర్ణతటాకమునముంచియెత్తి. (శత్రుహంతారం) ప్రతిపక్షనిరసనముచే మినమినలాడుదేహముగలవానిని॥ శ్లో॥ ౧ "సమోహంసర్వభూతేషు" అనియెడిపరమాత్మకుశత్రువులునుకలరాయనిన॥ శ్లో॥ ౨ "జ్ఞానీత్వాత్మై వ * మమప్రాణాహి" ఇత్యాదులవలనఆశ్రితవిరోధులుఆతనికివిరోధులగు దురు. (మహర్షీణాంసుఖావహం) యుద్ధముపక్రమించినదిమొదలు కిం భవిష్యతి అని కడుపులోదిగులుతోఁగూడ నతిదుఃఖితులయియున్న మహ ర్షులయొక్కభయముతీరునట్లు శత్రువులనందఱనుసంహరించి వారికిసుఖ మునుగలుగఁజేసినవానిని. (మహర్షీణాంసుఖావహం) తమయొక్కపోష్య కుటుంబమునకు సుఖముకలుగఁజేసి తనయొక్కసత్తకు ఆపాదకుఁడైన

---

౧. అహం=నేను, సర్వభూతేషు=ఎల్లప్రాణులయందును, సమః = వైష మ్యములేనివాఁడు. ౨. జ్ఞానీతు=జ్ఞానముగలవాఁడైతే, ఆత్మైవ = ప్రాణమనియే, మే=నాయొక్క, మతం=అభిప్రాయము *పాండవులు, మమ = నాయొక్క,

వానిని. (బభూవ) పుప్పును తావియునుంబోలె అత్యంతసుకుమారమగు విగ్రహమును స్వభావమునుగల రాముఁడు కఠినగాత్రస్వభావులగు మోటు రాక్షసులతో యుద్ధము ప్రారంభించినది మొదలు ప్రేమాతిశయముచేత సత్తనశించియున్న సీత తన దేహమున కేవిధమైన చెలువును లేకవచ్చి యెదుటనిలిచిన శ్రీరామునిఁగని సత్తను జెందెను. (హృష్టా) ధర్మియున్న యెడలనే ధర్మము నుపుట్టును. కనుక రామసౌందర్యమును పరిపూర్ణముగఁ గాంచి హృదయమున పరమానందముఁ జెందెను. (వైదేహీ) అయ్యా యొకగర్భము నఁబుట్టకపోతినేని నాకీవిశేషఫలము లభింపదే. (వైదేహీ) ఈకులమునందు జనియింపకపోతినేని శ్రీరాముఁడు నన్ను చేపట్టఁడే. (వైదేహీ) ఈచోటఁ బుట్టకపోతినేని యావింటితో సౌభ్రాత్రము కలుగదే. ఆవింటితో సౌభ్రాత్రము లేని యెడల వీర్యశుల్కగా నీయాకారమును సంభవింపదే. (వైదేహీ) ధనుర్భంగమాత్రముననే నన్నును తనవంశమును శ్రీరామునికి శేషముగునట్లు వ్రాసియిచ్చిన నాయయ్యగారు ఈయాకారము గాంచిరేని యేమగుదురో. (వైదేహీ)3 "పుంసాం దృష్టిచిత్తాపహారిణం" అన్నట్లు, సర్వలోకాకర్షకమగు నీయవస్థానమును అయ్యా లేక నేనుమాత్రము చూచుదాననైతి నేయని పితృస్మృతిఁ జేసెను. (భర్తారం) పాణిగ్రహణవేళ మొదలు పతిత్వప్రతిపత్తి చేయుచుండెను. ఇప్పుడే కదా ధాత్వర్థము* జీవించెను. (పరిషస్వజే) పర్యాప్తముగఁ దడవెను. వ్రణములాఱునంతవఱకు పరామర్శించెను. శరాసారముచేఁ గలిగిన గాయములు ఆఱునట్లు తన కుచతటములచే నొత్తడమిచ్చెను. ఆలింగనము శరవ్రణములకు హస్తగతమగు మందుగదా? అశ్లేషధమయియుండఁగా ఐదైనను ఏనూరైనను ఏమి. ఐదుకుమందయినదే యేనూటికిని మందగును గదా? సీతాదేవియొక్క యాలింగనము రామునికి మన్మథుఁడు మర్మములంట నేసిన బాణములచేనైన హృదయగతవ్రణమునకు మందుకాఁగా త్వఙ్మాత్రమునందుఁ గలిగిన వ్రణమునకు మందగుననుట చెప్పవలయునా? లతయగునది ప్రాఁకుడుచెట్టును ఆక్రమించికొనిగాని నిలువదు

ప్రాణాహి = ప్రాణములుగదా? 3 - పుంసాం = పురుషులయొక్క, దృష్టి = చూపును,

* భృఞ్ భరణే యని ధాతువు. భరించెడువాఁడని యర్థము.

గదా? (భర్తారంపరిషస్వజే) నిత్యసంయోగస్థితిరూపమగు భర్తృత్వా కారమొకయుపష్నమునకగు నేనిఆప్రాకుఁడైనచెట్టునాధారముచేసికొని యంతటను అల్లుకొని దానిని విశేషింపఁజేసికొనియుండినంగాని స్వరూ పములేదుగదా? భార్యాత్వాకారమైనలతకు॥ శ్లో॥ ౪ "భర్తారమవలం బ్యైవ భార్యాయాస్థ్సితిరిష్యతే। అవలంబ్యద్రుమంవల్లీస్థీయతే నవినా ద్రుమం" అన్నట్లు, భర్తృత్వాకారమగు ప్రాఁకుడుప్రాఁకులేక నిలుక డసంభవింపదు. (తం) అనుపదము శ్రీరాముని సర్వాకారమునుగనఁబఱు చుచున్నది. దృష్ట్వా అనుపదముచే శ్రీరామునియొక్క సర్వాకారములను నిరూపించి చూచుటకుఁ గన్నులుగలది సీతాదేవియనుట దెల్పఁబడుచు న్నది. "శత్రుహంతారంమహర్షీణాఁసుఖావహం" అనుపదములు తన తోగర్భసంబంధముగలచేతనులకు అనిష్టనివృత్తియునిష్టప్రాప్తియుగలుగఁ జేసినప్పుడుగాని యీతనింగాంచఁ గన్నులుగలవుఅనుటను తెలుపుచు న్నవి. (బభూవ) రామునికతిశయావహమై సత్తఁజెందెను. (హృష్టా) ౪ సతిధర్మిణిధర్మాఃచిత్యంతే. (వైదేహీ) ఉపకారస్మృతిసేయుచున్నదీ. (భర్తారం) తనకార్యమువహించుకొని చేసినవాఁడు అని తెలుపుచున్నది. తనకార్యమునువహించుకొని చేయుటయనఁగా॥ శ్లో॥ ౫ "పితుర్దశగుణం మాతా" అనియుండుటచే తాను పుత్రరక్షణముసేయుటయే తనపని. (భర్తారంపరిషస్వజే) ఆశ్రితరక్షణమువలనఁ గలిగిన యామోదరసపు

చిత్త=మనస్సును, అపహారిణం=అపహరించెడువానిని. ౪- భార్యాయాః=భార్య యొక్క, స్థితిః=ఉనికి, భర్తారం=పెనిమిటిని, అవలంబ్యైవ=అవలంబముగాఁజే సికొనియే, ఇష్యతే=ఇచ్ఛింపఁబడుచున్నది, వల్లీ=తీఁగె, ద్రుమం=వృక్షమును, అవలంబ్య=అవలంబముగఁజేసికొని, స్థీయతే=ఉన్నది, ద్రుమంవినా=చెట్టులేకయే న=లేదు. ౪- సతిధర్మిణి=ధర్మములకాధారమగు వస్తువుండెనేనిగదా, ధర్మాః= ధర్మములు, చింత్యంతే=చింతింపఁబడుచున్నవి—ఊహింపఁబడుననుట. ౫-మాతా =తల్లి, పితుః=తండ్రికంటె, దశగుణం=పదంతలధికురాలు.

చెఱువునకు కలుజు ఆలింగనమేయుచునట్లుండెను. ఆతనికి ప్రయోజన మదియేసుమీ॥.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు తంద్దృష్ట్వా అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడు పంపాసరోవరసమీపముననుండెడి వనవాటికయందు వాసముసేయుచు నచ్చటి విరహోద్దీపనములగు కోకిలాలాపాదులకోర్వలేక లక్ష్మణునితో నీక్రిందిశ్లోకముచేత మలయమారుతముయొక్క రీతిని దెలుపుచున్నాఁడు. ఇది కిష్కింధాకాండము మొదటిసర్గలోనిది.

శ్లో॥ పద్మకేసరసంసృష్టోవృక్షాంతరవినిస్సృతః।
నిశ్వాసఇవసీతాయావాతివాయుర్మనోహరః॥౧౬॥

టీ॥ వాయుః=వాయువు, పద్మకేసర = తామరపువ్వులయొక్క కింజల్కముతో, సంసృష్టః=కలసియుండునదియును, వృక్షాంతర=చెట్లయొక్కమధ్యప్రదేశములనుండి, వినిస్సృతః=బయలువెడలినదియునై, సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క, నిశ్వాసఇవ=నిట్టూర్పువలెనే, మనోహరః = మనస్సును ఆకర్షించునదియై, వాతి= వీచుచున్నది.

తా॥ వాయువు పద్మములకింజల్కములమీఁదుగాఁగదలి చెట్లనడుమనుండి వెడలివచ్చుచు సీతాదేవి నిట్టూర్పుగాలివలె మనస్సునాకర్షించుచు వీచుచున్నది.

(పద్మకేసరసంసృష్టః) సర్వప్రాణులకు ప్రాణనహేతువగు గాలియే నాయొక్క సర్వస్వాపహారముసేయుచున్నది యనుచున్నాఁడు. (పద్మకేసరసంసృష్టః) ఈగాలికార్యము దుమారము రేపి క్రమ్ముటయగుచున్నది. (పద్మకేసరసంసృష్టః) తామరసవాసిని నన్ను చేజాఱవిడువఁగా తామరకేసరములును ప్రతికూలించెను (పద్మకేసరసంసృష్టః)శ్లో॥ ౧"పా

---

౧. పంకజరజః=తామరపువ్వులయొక్క రేణువు, పాదారుంతుదమేవ =

దారుంతుదమేవపంకజరజః" అన్నట్లు, ఆమెకే బాధకమయియుండునది మనకు బాధకమగుననుట చెప్పవలసినదిలేదుగదే, (పద్మకేసరసంస్పృష్టః) దీనియొక్క రాజసగుణముండెడి విధమేమియనవచ్చును. నన్నుఁగూడమ దింౘదలంపకనేయున్నది, (పద్మకేసరసంస్పృష్టః) ఇందులకుమూలము కంటకములతో దృఢసంసర్గముసుమీ? (పద్మకేసరసంస్పృష్టః) ఇది గాలియని యుంటిమి. తుదకిది కేసరియయికనుపడుచున్నది. (పద్మకేసరసంస్పృష్టః) తనకుఁబైని సహాయాంతరమునుగూర్చుకొని వచ్చుచున్నయది. రూపవంతులుగదా అసహాయశూరులై యుందురు. ఇదిరూపహీనమగుటచేతో డు వెదకుకొనివచ్చుచున్నది. ఇట్లు బాధకమయివచ్చెనేని యదిదెలసి వెంటనె పరిహరింపనేమియడ్డు అనఁగా (వృక్షాంతరవినిస్సృతః) దూరమునరాఁగాఁగాంచి పరిహరింపఁగూడనియట్లు॥ద్ర॥ ౨ "కున్నాౖదిషుపాౖఠీల్ నుమాఖ్లదేక్" అన్నట్లు, వృక్షములలోవచ్చి డాఁగియుండి మధ్యమువలన బయలువెడలఁగాఁగాంచితి నంతియకదా? (వృక్షాంతర వినిస్సృతః) ఆగర్భశ్రీమంతులు ఎండపొడసోఁకకుండ నీడనేవచ్చునట్లు, ఇదియును చెట్లనీడలయందు వచ్చుచున్నది. పద్మకేసరసంస్పృష్టః అనుటచేత సౌరభ్యము చెప్పఁబడెను. వృక్షాంతరవినిస్సృతః అని వృక్షముల చేరువను నిలచి వానియంతరములగుండ బయలువెడలి వచ్చుచున్నదియని వచియించుటచే మాంద్యముసూచింపఁబడియెను. చెట్లనీడలయందే తెంచుటచేతను తామరలలోని మధువును ఆకర్షించుకొనివచ్చుటచేతను శైత్యముచెప్పఁబడెను. ఏతావతా సౌరభ్యము మాంద్యము శైత్యము ఈమూడును చెప్పఁబడెను. (వృక్షాంతరవినిస్సృతః) మిక్కిలి శ్రమ్మజెందియున్నమమ్మును జెట్లక్రిందనోదుఁగనిచ్చుటలేదు. ఇట్లు బాధకముగవచ్చెనేని మనకు ప్రతికూలముగానుండునోయనఁగా (నిశ్వాసఇవసీతయాః) ముఖపరిచయమున్నట్లుండుటచేత అదియునుచేయఁబోదు (నిశ్వాసఇవసీతాయాః) మైథిలియొక్కనిశ్వాసమువలెనుండుటవలన ఆమెతానువృక్షమూలములయందు

పాదములకు బాధకమేకాని సుఖకరముకాదు. ౨. కున్నాదు = పర్వతములత్రో

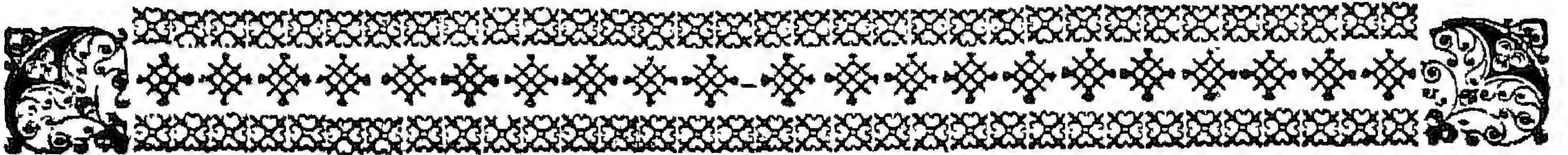
దాఁగియుండివచ్చుచున్న దేమోయను ప్రత్యాశచేతప్రాణముపోఁబోవుట యు లేదు. (నిశ్వాసఇవసీతాయాః) శ్లో॥ ౩ "ఆమోదముపజిఘ్రంతోస్వ నిశ్వాసానువాదినం" అన్నట్లు, నిశ్వాసమునకు పరిమళమున్నదని చెప్పఁ బడియున్నదిగదా? (నిశ్వాసఇవసీతాయాః) స్పర్శకమయి సంకటపఱచు టయేకాక స్మారకమయ్యును సంకటపఱచుచున్నది. ఇటువంటిగాలితోఁ చుటమాత్రమో యనఁగా (వాతి) అరణ్యప్రదేశమంతయు తానేయై యుండునట్లు వ్యాపించిమెల్లమెల్లగసంచరించుచున్నది. (వాతి) ఎప్పటికై నను బాధకమనితీసికొనిపోవుటకులేక తానుసంపాదించిన గంధముతోడనే తొట్రుపడుచున్నది. ఇది గంధవాహముగదా? ఇట్లు బాధకముగఁదోఁచి మందమందసంచారము చేయునది యేదియనఁగా (వాయుః) సర్వ జ్జీవనమగు గాలిసుమీ యిట్లు బాధకమగుచున్నది. (వాయుః) శ్రు॥ ౪ "భీ షాస్మాత్ వాతఃపవతే" అన్నట్లు, ఈతనికిభయపడుచుతిరిగెడివాయువు ఈతనినిభయపఱచుచుందియుగుచున్నది. ఇట్లుభయపఱచువిధముఎట్టిదియనఁ గా(మనోహరః) పైనుండెడిపదార్థముగాక లోపలనుండెడిపదార్థమును గూడ అపహరించుచున్నది. (మనోహరః) మిత్రమువలెనేయుండి యి ట్లుబాధచేయుచున్నది. ఇదిలోకమునందుత్రోవలుకాచి దొంగిలించెడి దొంగయొక్కసమాధిగాప్రవర్తించుచున్నది. "పద్మకేసరసంసృష్టః" అ నుటచే, తామరపలానివారని తెలిసికొనకుండుటకును చూచినయెడలభయ పఱచుటకును ఆదొంగలుధూళనము[మసిపూసికొనుట]చేసికొనివచ్చునట్లు న్నది. "వృక్షాంతరవినిస్సృతః"అనుటచేత ఆదొంగలుబాటసారులువచ్చు నంతవఱకు చెట్లసందుగునదాఁగియుండి వారలుదగ్గఱకుదాఁగానే బయ లువెడలునట్లున్నది. (నిశ్వాసఇవసీతాయాః) మార్గస్థులు తమ్మువిడిచి

వఁగా, పౌష్పిల్ = ఉద్యానవనమును, సుణాప్రవిశేక్ = ప్రవేశించితిని. ౩. స్వ = తనయొక్క, నిశ్వాస = ఊరుపును, అనువాదినం = పోలియున్న, ఆమోదం = పరిమ ళమును, ఉపజింఘ్రంతౌ = ఆఘ్రాణించుచున్నవారలు. ౪- అస్మాత్ = ఈపరమాత్మ వలన, భీషః = భయపడినవాఁడై, వాతః = వాయువు, పవతే = వీచుచున్నది.

పోకుండనమ్మికపుట్టించి మీయూరేది పేరెయ్యది చెప్పుడుఅనియడుగునట్లు ముఖపరిచయముచేఁ బ్రేమింపఁజేయుచున్న విధమును గనఁబఱుచుచున్నది. వాతియనుటచేకార్యమునఁగూడఁగానే వారునిలిచినచోటనిలువక యతివేగముగ పాఱిపోవురీతిగానున్నది. వాయుఃఅనుటచేత ఎవరైననుఅనుసరించి పట్టుకొనఁబోయిరేని ఒడలితోనొడలుతాకుచుండినను చేతికిపట్టియ్యకుండుట తెలుపఁబడుచున్నది. మనోహరఃఅనుటచే పైనుండెడిమాటముల్లెలుగాక లోపలనుండెడిమనస్సునుగూడ నపహరించుట తెలుపఁబడుచున్నది.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు పద్మకేసర అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

శ్రీరాముఁడు వాలింజంపినయనంతరము మృతుండగు తనభర్తనుగౌఁగిలించుకొని భూమిపయింబడి యేడ్చుచున్న తారను మంత్రులులేవదీయఁగా తారయులేచి సమీపముననున్న శ్రీరామునింజూచి యీక్రిందిశ్లోకముచెప్పుచున్నది. ఇది కిష్కింధాకాండము ఇరువదినాలుగవసర్గములోనిది.

శ్లో॥ త్వమప్రమేయశ్చదురాసదశ్చజితేంద్రియశ్చోత్తమధార్మికశ్చ।
అక్షయ్యకీర్తిశ్చవిచక్షణశ్చక్షితిక్షమావాన్ క్షతజోపమాక్షః॥౧౭॥

టీ॥ త్వం=నీవు, అప్రమేయశ్చ=ప్రమయనియెడి జ్ఞానమునకు విషయముకానివాఁడవు, దురాసదశ్చ=దగ్గరించుటకశక్యుఁడవు, జితేంద్రియశ్చ=ఇంద్రియములనుజయించినవాఁడవు, ఉత్తమధార్మికశ్చ=ఉత్తమధార్మికుఁడవు, అక్షయ్యకీర్తిశ్చ=తఱుగనియశస్సుగలవాఁడవు, విచక్షణశ్చ=సమర్థుఁడవు, క్షితిక్షమావాన్=భూమియోర్పునుబోలిన యోర్పుగలవాడవు, క్షతజోపమాక్షః = రక్తమువలె నెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాడవు. తాత్పర్యముస్పష్టము.

౧శ్లో॥ "తతశ్శరేణాభిహతో రామేణరణకర్కశః। పపాతసహసా వాలీనికృత్తఇవపాదపః" అన్నట్లు, శ్రీరామునిచేతి బాణమువలనఁనభిహతుఁడై భూమిపయిని వెలికలఁబడినవాలియతికుపితుఁడై॥శ్లో॥౨ "జానేపాపసమాచారంతృణైఃకూపమివావృతం। సతాంవేషధరంపాపంప్రచ్ఛన్నమివపావకం" అనిసమీపమునకువచ్చినవారుపడుటకుగడ్డిచేఁగప్పఁబడిన నూతివలెనున్నావు. అత్యాసన్నులఁజంపుటకు నుసిగప్పిననిప్పుగానున్నావు. ఇట్లుప్రచ్ఛన్నపాపుఁడవగు నీవుపరమపావనమై జటావల్కలధారణముగల యీతాపసవేషము నేమిటికిధరియించితివి. అనియుపక్రమించి, శ్లో॥ ౩ "విషయేవాపురేవాతేయదానాపకరోమ్యహం" అని నీతో మాకు కోరుమేడిపాలివివాదములేదు. నేలపంపకపువివాదములేదు. ఎల్లతగవులు, ఇంటితగవులులేవు.మఱియేకారణముచేత నేమి కలిగినదీర్ఘవిరోధములేదు. కులక్రమాగతవిరోధములులేవు. దాయాదద్వేషముకుటుంబద్వేషములులేవు. అరికట్టిగోవులనపహరించుటగాని మందలుమళ్లించుటలుగాని చేసికొన్నవారముకాము. గ్రామకలహము, నీటికలహము, భూకలహము అనునివిమనకులేవు. శ్లో॥ ౪ "నచత్వాంప్రతిజానేహంకస్మాన్మాంహంత్స్యకిల్బిషం" అన్నట్లు, నేనునిన్నుపలానివాఁడనియెఱుఁగను. ఇట్లుండనిరపరాధులమగు మేముండుస్థలము తడఁబడుచు వెదకుకొనివచ్చి నన్నుఁజంపనేల?

౧- తతః=అనంతరము, రణకర్కశః = యుద్ధమునందు గడిదేఱినవాఁడగు, వాలీ=వాలి, రామేణ=శ్రీరామునిచేత, శరేణ=ఒకబాణముచేత, అభిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై, నికృత్తః=నఱకఁబడిన, పాదపఇవ=వృక్షమువలెనే, భూమౌ=నేలయందు, సహసా=శీఘ్రముగ, పపాత=పడెను. ౨- పాపసమాచారం=పాపునడవడిగలవాఁడును, సతాంవేషధరం=సత్పురుషులయొక్క వేషమునుధరించుకొన్నవాఁడును, (అగునిన్ను) తృణైః=గడ్డిపోఁచలచేత, ఆవృతం=కప్పుకొనఁబడిన, కూపమివ=నూతివలెను, ప్రచ్ఛన్నం = మఱుఁగుపడిన, పావకమివ=అగ్నివలెను, జానే=తెలిసికొంటిని. ౩. తే=నీయొక్క, విషయేవా=దేశమందైనను, పురేవా=పట్టణమునందైనను, యదా=ఎప్పుడును, అహం=నేను, నాపకరోమి=అపకారముచేసినవాఁడనుకాను. ౪. అహం=నేను, త్వాం=నిన్ను, నచప్రతిజానే=

౫ శ్లో॥ "మామిహ ప్రతియుద్ధ్యంతమన్యేనచ సమాగతం । ధర్మలింగప్రతిచ్ఛన్న క్రూరంకర్మ సమాచరేః" అన్నట్లు, నీతోఁబోరవచ్చినవాఁడనుగాను ఇతరునితోఁబోరుచున్నవాఁడను. ఇట్టినన్ను తటాలునఁదూఱిచంపి, అతిక్రూరకృత్యమొనరించినవాఁడవైతివి. శ్లో॥ ౬ "వయంవనచరారామమృగామూలఫలాశనాః । ఏషాప్రకృతిరస్మాకంపురుషస్త్వంనరేశ్వరః" అన్నట్లు మేము అరణ్యవాసులము. మీరు నగరవాసులు. మేము మృగములము మీరు మనుష్యులు. మేము వేళ్లుపండ్లుతినువారము మీరువరియన్నముతినువారు. మేము ప్రకృతులము [మీ యేలుబడికిలోఁబడినవారము] మీరురాజులు॥ శ్లో॥ ౭ "అధార్యంచర్మమేసద్భిఃరోమాణ్యస్థివివర్జితం। అభక్ష్యాణిచమాంసానిత్వద్విధైర్ధర్మచారిభిః" అని, నీవు వేఁటాడవచ్చినవాఁడవయితివేని జింకతోలు పులితోలు వీనివలె మాతోలుయజ్వులకుధరింపఁదగినదికాదు. మాయొక్క రోమములును అస్థులును చమరీచామరములవలెను ఏనుఁగుదంతములవలెను పులిగోళ్లవలెను వినియోగించునవికావు. మామాంసము ముండ్లపంది, దుప్పి, ఉడుము, చెవులపిల్లి, తాఁబేలు వీనిమాంసమువలె భోజ్యముకాదు. నిషిద్ధము॥ శ్లో॥ ౮ "రాజహాబ్రహ్మహాగోఘ్నః చోరఃప్రాణివధేరతః । నాస్తికఃపరి

ఎఱుంగను. అకిల్బిషం=పాపములేనట్టి, మాం=నన్ను, కస్మాత్=ఏకారణముచేత, హంత్సి=చంపెదవు. ౫- అప్రతియుద్ధ్యంతం=నీతో ప్రతియుద్ధము సేయనివాఁడును, అన్యేనచ=ఇతరునితో, సమాగతం=యుద్ధముచేయుటకువచ్చినవాఁడునగు, మాం-నన్నుగుఱించి, ధర్మలింగప్రతిచ్ఛన్న=పావనమయిన తాపసవేషముచేమఱుఁగైనవాఁడా. క్రూరంకర్మ-క్రూరకృత్యమును, సమాచరేః-ఒనరించితివి. ౬- రామ=ఓరాముఁడా, వయం=మేము, వనచరాః=అడవియందుఁదిరుగునట్టి వానరులము, మూలఫలాశనాః=కందమూలఫలములుతినెడువారము, అస్మాకం=మాకు, ఏషా=ఇది, ప్రకృతిః=స్వభావము, త్వం=నీవు, పురుషః మనుష్యుఁడవు, నరేశ్వరః=రాజవు. ౭- మే=నాయొక్క, చర్మ=తోలు, సద్భిః=సత్పురుషులచేత, అధార్యం=ధరింపఁబడదు, రోమాణి=రోమములు, (అధార్యాణి=ధరింపఁబడవు) అస్థి=ఎముక, వివర్జితం=విడువఁబడినది, మాంసానిచ=మాంసములును, త్వద్విధైః = నీవంటి, ధర్మచారిభిః=ధర్మప్రవర్తకులచేత, అభక్ష్యాణి=తినఁదగినవి. ౮- రాజహా = రాజునుచంపువాఁడును, గోఘ్నః=ఆవునుజంపెడివాఁడును, చోరః=దొంగయు, ప్రాణివధే=

వేత్తాచసర్వేనిరయగామినః" అనుకతిని, రాజవధాదులనొనరించువారల కును నరకమేగతియన్నట్లు ప్రాణివధయందాసక్తుఁడైననీకునుదుర్గతియే. అనియిట్లు పెక్కులు పరుషములుపలికి యాతని చే॥ శ్లో॥ ౯ "అధిక్షిప్తస్తథారామఃపశ్చాద్వాలినమబ్రవీత్ । ధర్మమర్థంచకామంచసమయంచాపి లౌకికం । అవిజ్ఞాయకథంబాల్యాత్ మామిహాద్యవిగర్హసే" అన్నట్లు, తెలియక యధిక్షేపింపఁబడినశ్రీరాముఁడు ఓవానరుఁడా నీవొకవివేకివా. నీవు వైదికపురుషార్థములనెఱిఁగినవాఁడవు గావు. లౌకికములగు వ్యవహారములనుగుర్తెఱిఁగినవాఁడవును గావు. నీబుద్ధిరాహిత్యముచేత న్యాయానుష్ఠానపరుఁడమగుమమ్ము దూషించుచున్నావు. నీతో మాకుకోరువివాదము లేదంటివి. శ్లో॥ "ఇక్ష్వాకూణామియంభూమిస్సశైలవనకాననా" అనికొండలుగుహలు చిన్నయడవులు కారడవులు మొదలగువానితో గూడియుండెడి యీభూమియంతయు మాదేకదా? శ్లో॥ ౧౦ "భూమిః క్షేత్రంకళత్రంచ" అని మాకాణాచియౌను ఇదియసుమీ? పొలిమేరతగవులుఇంటివివాదములులేవంటివి. శ్లో॥ ౧౧ "త్వంవయస్యశ్చహృద్యోమే హ్యేకందుఃఖంసుఖంచనౌ" అని సమానసుఖదుఃఖులగునట్లు మహారాజగు సుగ్రీవునితో సఖ్యము

జీవహింసయందు, రతః=ఆసక్తిగలవాఁడును, నాస్తికః=దేవుఁడు లేఁడనిచెప్పెడువాఁడును, పరివేత్తాచ=అన్నకుఁ బెండ్లికాకముందు పెండ్లిచేసికొనువాఁడును, సర్వే=వీరలందఱు, నిరయగామినః=నరకమునుపొందువారు. ౯- తథా=అట్లు, అధిక్షిప్తః=ఆక్షేపింపఁబడిన, రామః=శ్రీరాముఁడు, పశ్చాత్=తర్వాత, (తన్నధిక్షేపించిన యనంతరము) వాలినం=వాలినిగుఱించి, అబ్రవీత్=పలికెను. ధర్మం=ధర్మమును, అర్థంచ=ధనమును, కామంచ=కోరినదాని ననుభవించుటయు, లౌకికంసమయంచాపి = లోకసంబంధమయిన మతసంకేతమును, అవిజ్ఞాయ=ఎఱుఁగక, బాల్యాత్=పసితనమువలన—తెలివిలేనితనమువలన, అద్య=ఇప్పుడు, మాం=నన్ను, కథంవిగర్హసే=ఎట్లుదూషించెదవు. ౧౦- భూమిః=దేశమును, క్షేత్రం=నేలయు, కళత్రంచ=భార్యయు. ౧౧- త్వం=నీవు=వయస్యశ్చ=స్నేహితుఁడవు, హృద్యః=ప్రేమకు విషయభూతుఁడవు, నౌ=మనకు, దుఃఖంసుఖంచ=దుఃఖమునుసుఖమును, ఏకం=ఒక్కటి, అనఁగా నీకుసుఖముకలిగిన నాకును సుఖముకలుగు నీకు దుఃఖము

చేసితిమి. అట్లగుటచే॥ శ్లో॥ ౧౨ "తేనాహం ప్రతిషిద్ధశ్చ హృతరాజ్యశ్చ" అన్నట్లు పొలిమేరవివాదముమాత్రమే గాక ప్రత్యక్షముగ రాజ్యము నపహరించియు పరికరమయిన నలుగురినిదప్పించితక్కినవారిఁ జేర్చుకొని ప్రత్తింజేదవు. కులక్రమాగతవిరోధముదీర్ఘవిరోధము లేదంటివి. శ్లో॥౧౩ "యథావచ్చాభ్యవాదయం" "ఉక్తాశ్చనాశిషస్తేన" అన్నట్లతఁడుకాళ్లపైఁబడినను అంగీకరింపక॥ శ్లో॥ ౧౪ "వస్త్రేణైకేనవానరః తదావిద్రావయామాసవాలీ" అన్నట్లు, ఒంటికట్టుబట్టతో నేతరుమగొట్టలేదా? జ్ఞాతి, కులవిరోధములు లేవంటివి॥ శ్లో॥౧౫ "అయంభ్రాతాసుదారుణః" అనినీవేచెప్పితివి. అట్టితమ్మునితోవిరోధింపలేదా? గోవులనపహరించుటయరికట్టుట, గ్రామవివాదము, జలవివాదము లేవంటివి. వాఁడుకృషిగోరక్షణవాణిజ్యములమూలమున ధనసంపాదనముచేసెడి గోరక్షణాదిత్రైవిధ్యముచేతజీవించునట్టియునికిపట్టులగు నడవులుకొలఁకులును నీవునాచుకొనియుండలేదా. స్త్రీవివాదముభూవివాదము లేదంటివి. శ్లో॥ ౧౬ "భ్రాతుర్వర్తసిభార్యాయాం" అన్నట్లు, అనుజభార్యాపహారమును కిష్కింధాపహారమునుచేసియుండలేదా? నేచునిన్నిట్టివాఁడని యెఱుఁగను అట్లుండనిరపరాధినగునన్ను నేనుండుచోటికివెదకుకొనివచ్చి యేమిటికిజంపితివంటివి. శ్లో॥ ౧౭ "తాం పాలయతిధర్మాత్మాభరతస్సత్యవాగృజుః । తస్యధర్మకృదాదేశాద్వయ

కలిగిన నాకును దుఃఖమేకలుగును. ౧౨- తేన=ఆవాలిచేత, అహం=నేను, ప్రతిషిద్ధశ్చ=తొలఁగింపఁబడితిని, హృతరాజ్యశ్చ=అపహరింపఁబడిన రాజ్యముగలవాఁడునుఅయితిని. ౧౩- యథావచ్చ=ఎప్పటివలె, అభ్యవాదయం=నమస్కరించితిని, తేన=ఆవాలిచేత, ఆశిషః=ఆశీర్వాదములు, నోక్తాశ్చ = చెప్పఁబడినవికావు. నేను నమస్కరించినప్పుడతఁడుదీవించి మన్నింపక కోపముతో పట్టణమునుండి వెడలఁగొట్టెనుఅనుట. ౧౪. వానరః=కోతి, ఏకేనవస్త్రేణ=ఒంటిదయిన కట్టుబట్టతో, తదా=అప్పుడు, విద్రావయామాస=తరుమగొట్టెను. ౧౫. అయం = ఈ, భ్రాతా=తోడఁబుట్టువు, సుదారుణః=మిక్కిలిక్రూరుఁడు. ౧౬- భ్రాతుః=తోడబుట్టినవానియొక్క, భార్యాయాం=పత్నియందు, వర్తసి=వర్తించుచున్నావు. ౧౭. ధర్మాత్మా=ధర్మస్వరూపుఁడును, సత్యవాక్=నిజముపలుకువాడును, ఋజుః=కౌటిల్యములేనివాఁడునుఅగు, భరతః=భరతుఁడు, తాం=ఆభూమిని, పాలయతి=పా

వయమన్యేచ పార్థివాః । చరామోవసుధాంకృత్స్నాం” అనియు “త్వాంచ ధర్మాదతిక్రాంతంకథంశక్యముపేక్షితుం” అనియు చెప్పఁబడినచొప్పున మేము రాజైనభరతునియొక్క ధర్మనిర్దేశమును జేయువారమై దుష్టనిగ్రహము సేయుచు సంచరించెడువారము. నీవపరాధము సేయఁగానే నీవున్నచోటు వెదకుకొనివచ్చి నిన్నుదండించితిమి. నేను నీతోపోరాడవచ్చినవాఁడను గాను ఇతరునితోపోరాడుచుంటిని. ఇట్టి నన్నుఁజంపవచ్చునాయంటివి॥ శ్లో॥ ౧౭ “వధ్యంతివిముఖాంశ్చాపినచదోషోత్రవిద్యతే । అయుధ్యన్ప్రతియుధ్యన్వాయస్మాచ్ఛాఖామృగోహ్యసి” నాతోయుద్ధము సేయకున్నను విముఖుఁడవై పరుగెత్తినను నిన్నుఁజంపగానాకుదోషములేదు. నీవాకకోఁతివే గదా? రాజులుమాటలాడినట్లుమాటలాడెదవు. మేముఆరణ్యకులము. మీరునాగరులు. మేముమృగములము. మీరుమనుష్యులరు. మేముఫలమూలాశనులము. మీరుశాల్యన్నభోక్తలరు. మేముకాఁపులము. మీరు రాజులు. అని యప్రయోజకములయిన కొన్నిమాటలుచెప్పితివి. శ్లో॥ ౧౮ “భరతఃకామవృత్తానాంనిగ్రహేపర్యవస్థితః”అని, “మృగపక్షిమనుష్యాణాంనిగ్రహప్రగ్రహావపి” అనినట్లు ఎక్కడతిరిగెడువారయినను ఏజాతివారయినను ఏది తినువారలయినను ఇట్లుభవ్యులయినను దుష్టులనిగ్రహించుటరాజులకుధర్మమునుమా? మాయొక్కలోమాస్థిమాంసములునిషిద్ధములు. ఇట్లుండని

లించుచున్నాఁడు. తస్య=ఆతనియొక్క, ధర్మకృతాదేశాత్=ధర్మ్యమగునాజ్ఞచేత, వయం=మేమును, అన్యేపార్థివాశ్చ=ఇతరరాజులును, కృత్స్నాం=సమస్తమగు, వసుధాం=భూమియందు,చరామః=సంచరించుచున్నారము. ధర్మాత్=న్యాయమునుండి, అతిక్రాంతం=దాఁటినట్టి, త్వాంచ=నిన్ను, ఉపేక్షితుం=ఉపేక్షించుటకు, కథంశక్యం=ఎట్లుసాధ్యమగును. ౧౭- యస్మాత్=ఏకారణముచేత, శాఖామృగఅసి=కోఁతివైతివో, (ఆకారణముచేత) అయుద్ధ్యన్=యుద్ధముచేయనివాఁడవైనను,ప్రతియుధ్యన్వా=ఇతరునెదిరించి యుద్ధముసేయువాఁడవైనను, (నిన్నుచంపవలసినదే.)విముఖాంశ్చాపి=విముఖములయినను, వధ్యంతి=(మృగములను) చంపుచున్నారు, అత్ర=ఈమృగవధమునందు, దోషః=పాపము, నచవిద్యతే=కనఁబడదేదు. ౧౮- భరతః=భరతుఁడు, కామవృత్తానాం = స్వేచ్ఛావృత్తులగు వారలకు,

ష్ప్రయోజనవ్యాపాదనము చేసితివంటివి॥ శ్లో॥ ౨౦ "వాగురాభిశ్చ పాశైశ్చ కూటైశ్చ వివిధైర్నరాః। ప్రతిచ్ఛన్నాశ్చ దృశ్యాశ్చ నిఘ్నంతిస్మ బహూన్ మృగాన్" అని రాజులు రోమాస్థిమాంసాదులవలని ప్రయోజనము నపేక్షింపక మృగములవలన దేశమునకు చేటుకలుగు నెడల జనపదహితార్థము వేటాడియు వలలు పన్నియు ఉరులొడ్డియు బోనులు పెట్టియు బహువిధములచేత వంచించియు దాఁగియుండియుఁ గనఁబడియు అనేకమృగములను జంపుచున్నారు. రాజవధము సేయువారికి నరకమే గతియనియంటివి. శ్లో॥ ౨౧ "ఔరసీం భగినీం వాపి భార్యాం వాప్యనుజస్య యః। ప్రచరేద్వా నరః కామాత్ తస్య దండో వధస్స్మృతః" రాజవధము చేసినంగదా తప్పు. నీవాకకోతివి. అనుజభార్యాపహారము చేసితివి గాన దండ్యుఁడవు. శ్లో॥ ౨౨ "రాజాత్వశాసనాత్పాపం తదవాప్నోతికిల్బిషం" అని నిన్ను దండింపక విడిచితినేని నాకు పాపము సంభవించును. అనియు చక్కగా నుత్తరములు చెప్పఁగా వాలియు॥ శ్లో॥ ౨౩ "ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం ప్రాంజలిర్వానరేశ్వరః। యత్త్వమాత్థ నరశ్రేష్ఠ తదేతన్నాత్ర సంశయః" అనుచు సమ్మతించి శాంతుఁడై యుండఁగా ఇట్లు భుజయుద్ధము చేతను వాగ్యుద్ధము చేతను వాలిని జయించి జయలక్ష్మీసమాలింగితుఁడై శ్రీరాముఁడు నిలుచుండ భర్తృవధజనిత

నిగ్రహప్రగ్రహానపి = నిగ్రహానుగ్రహములు (చేయుచుండును.) ౨౦. నరాః=మనుష్యులు, ప్రతిచ్ఛన్నాశ్చ=దాఁగియుండియు, దృశ్యాశ్చ = ఎదుటనుండియు, వాగురాభిశ్చ=వలలచేతను, పాశైశ్చ=త్రాళ్ల చేతను, వివిధైః=నానావిధములగు, కూటైశ్చ=బోనులచేతను, బహూన్=పెక్కులగు, మృగాన్ = మెకములను, నిఘ్నంతిస్మ=చంపుచున్నారు. ౨౧. యఃనరః=ఏమనుష్యుఁడు, కామాత్ = కామమువలన, ఔరసీం=తనకొమార్తనుగాని, భగినీం వాపి=తోడఁబుట్టినదానిగాని, అనుజస్య=తమ్మునియొక్క, భార్యాం వాపి=పెండ్లామునుగాని, ప్రచరేత్ =సంగమించుచున్నాఁడో, తస్య=వానికి, దండః=శిక్ష, వధః=చంపుట, (అని) స్మృతః=స్మృతియందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ౨౨. రాజా తు=రాజును, అశాసనాత్ =దండింపమిచే, పాపం యత్=ఏపాపము గలుగునో, తత్కిల్బిషం=ఆపాపమును, అవాప్నోతి=పొందుచున్నాఁడు. ౨౩. వానరేశ్వరః=వాలి, ప్రాంజలిః-చేతులు మొగిడ్చినవాఁడై, తతః-

ములగు శోకక్రోధములచేవికృతయయి ధీరుఁడయినసామగనిఁజంపినవా నిని నోటికివచ్చినట్లుతిట్టుదునని తిట్టుటకుసన్నద్ధురాలైవచ్చినతార॥ శ్లో॥ ౨౩ "సాతంసమాసాద్యవిశుద్ధసత్వా" అన్నట్లు, శ్రీరామునిఁగాంచితత్స న్నిధిమాహాత్మ్యమువలన సత్వముతలయెత్తి॥ శ్లో॥ ౨౪ "సత్వాత్సంజాయతేజ్ఞానం" అన్నట్లు, సత్వకార్యమగుజ్ఞానముకలిగి కలఁకదేరిచింతను మాని తనకుసాక్షాత్కరించినయావస్తువును ఒకరీతిగనిర్ణయించి తిట్టఁబూనుకొనియున్ననోటనేస్తుతియించుచున్నది॥ శ్లో॥ ౨౫ "భిద్యతేహృదయగ్రంధిశ్ఛిద్యంతేసర్వసంశయాః। క్షీయంతేచాస్యకర్మాణితస్మిన్‌దృష్టేపరావరే" అన్నట్లు, భగవత్సాక్షాత్కారముకల్గెనేని ప్రతిబంధకములుపోయి తత్వానుభవముచేయుటకుఁగొఱఁతలేదుసుమీ? శ్రీవాల్మీకిభగవానులు ఇతరఋషులును వేదములునువలె॥ శ్లో॥ ౨౬ "ఆలోడ్యసర్వశాస్త్రాణివిచార్యచపునఃపునః। ఇదమేకంసునిష్పన్నంధ్యేయోనారాయణస్సదా" అనియు॥ శ్లో॥ "వేదశాస్త్రాత్పరంనాస్తి నదైవంకేశవాత్పరం" అనియు, "నాస్తినారాయణసమోనభూతోనభవిష్యతి" అనియు, "సత్వ

అనంతరము, వాక్యం= (ఒక) మాటను, ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను. నరశ్రేష్ఠ=ఓరామా, త్వం=నీవు, యత్=ఏది, ఆత్థ=చెప్పితివో, తదేతత్=అయ్యది, (వాస్తవము.) అత్ర=ఇందు, సంశయః=సందేహము, న=లేదు. ౨౩. సా=ఆతార, తం=ఆరాముని, సమాసాద్య=సమీపించి, విశుద్ధసత్వా=పరిశుద్ధమగు నభిప్రాయముగలదై. ౨౪. సత్వాత్=సాత్వికగుణముచేత, జ్ఞానం=జ్ఞానము, సంజాయతే=కలుగుచున్నది. ౨౫. పరావరే=పరాత్పరుఁడగు, తస్మిన్ = ఆపరమాత్మ, దృష్టేసతి=చూడఁబడఁగా, హృదయగ్రంథిః=హృదయముననుండెడియహంకారము సెడిముడి, భిద్యతే=భేదింపఁబడుచున్నది, సర్వసంశయాః=ఎల్లసంశయములును, ఛిద్యంతే=ఛేదింపఁబడుచున్నవి, అస్య=వీనియొక్క, కర్మాణి=కర్మములును, క్షీయంతేచ=క్షయించుచునున్నవి. ౨౬. సర్వ=శాస్త్రాణి=ఎల్లశాస్త్రములను, ఆలోడ్య=పరిశోధించియు, పునఃపునః=మాటిమాటికి, విచార్యచ=ఆలోచించియు, సదా=ఎల్లప్పుడు, నారాయణః=విష్ణుదేవుఁడు, ధ్యేయః=ధ్యానముచేయఁదగినవాఁడు, ఇదమేకం - అనునిదియొక్కటే, సునిష్పన్నం = తేటగాఁదెలియఁబడెను. వేదశాస్త్రాత్ - వేదరూపమగుశాస్త్రముకంటె, పరం - శ్రేష్ఠమగునది, న-లేదు, కేశవా

త్సమో స్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యః" అనియు, "అగ్నిర్వై దేవానామవమో విష్ణుః పరమః" అనియు. "నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" అనియు, "యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్" అనియు, "నతస్యేశే కశ్చన" అనియు, బహువిధముల చేత తాము తాము భగవత్పరత్వోపపాదనము సేయనుపక్రమించి॥ శ్రు॥ ౨౮ "నమో హిరణ్యగర్భాయ హరయే శంకరాయచ" అనియు, "రుద్రాణాం శంకరశ్చాస్మి" అనియు, "సబ్రహ్మా సశివస్సేంద్రః" అనియు, చెప్పఁబడియుండు వచనాంతరముల చేత సామ్యశంక సేయునట్లును, ౨౯ "విశ్వాధికం రుద్రం బ్రహ్మా కారణ కారణం" అనియు, "విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః" అనియు "నకరీంద్ర స్త్వదుత్తరో నజ్యాయానస్తి వృత్రహన్" "ఆకాశ ఏభ్యో జ్యాయాన్" ఆకాశః పరాయణం "శివ ఏవ ధ్యేయః శివంకరః" అనియు నిత్యాదుల చేత దేవతాంతరముల కాధిక్యశంక సేయునట్లును ఇందుకుఁ బూర్వాపరములును ధర్మిగ్రాహక ప్రమాణమును గాని సామానాధికరణ్యావాక్యములకు అంతర్యామి పర్యంతానుసంధాన

త్పరం - విష్ణువునకంటె పరమైన దైవమును, న - లేదు. నారాయణ సమః = నారాయణునితో సమానుఁడు, నాస్తి = లేఁడు, భూతః = ఇంతకుముందు, కలిగినవాఁడును, న = కాఁడు, భవిష్యతి = ఇఁకఁ గలుఁగఁబోవువాఁడును, న = కాఁడు. త్వత్సమః = నీతో సమానుఁడు, నాస్తి = లేఁడు, అభ్యధికః = నీకంటె నధికుఁడు, అన్యః = ఇతరుఁడు, కుతః = ఎక్కడనున్నాఁడు. దేవానాం = దేవతలలోపల, అవమః = తక్కువైనవాఁడు, అగ్నిర్వై = అగ్నియే, పరమః = సర్వోత్కృష్టుఁడు, విష్ణుః - విష్ణువు. తత్సమశ్చ = ఆవిష్ణునికి సమానుఁడును, అభ్యధికశ్చ = వానికంటె నెక్కువయినవాఁడును, నదృశ్యతే = కనఁబడఁడు. యస్మాత్ = ఎవనికంటె, పరం = శ్రేష్ఠమగు, అపరం = ఇతరమయినవస్తువు, కించిత్ = ఒక్కటియును, నాస్తి = లేదో. తస్య = వానికి, కశ్చ = ఒక్కరుఁడును, నేశే = ఈశ్వరుఁడు కాడు. ౨౮. హిరణ్యగర్భాయ = బ్రహ్మకు, హరయే = పాపహరుఁడగు, శంకరాయచ = శంకరునికిని, నమః = నమస్కారము. రుద్రాణాం = ఏకాదశరుద్రులలోపల, శంకరశ్చ = శంకరుఁడనుగా, అస్మి = అగుచున్నాను. సబ్రహ్మా = ఆతఁడే బ్రహ్మ, సశివః = ఆతఁడే శివుఁడు, సేంద్రః = ఆతఁడే యింద్రుఁడు, ఇట్టివాఁడు పరమాత్మ. ౨౯. విశ్వాధికం = ఎల్లవానికంటె నధికుఁడును, బ్రహ్మ = బ్రహ్మస్వరూపుఁడును, కారణకారణం - కారణములకును కా

ముచేయవలసినదగుటచేత ఆయాదేవతలనుచెప్పెడిప్రదేశములు॥ శ్లో॥౩౦ "క్రయ్యాయంగాఃబహుక్షీరాసాధ్వీచ" అనియవ్వాందగినపశువునతిశయము గ స్తుతియించునట్లు తత్త్వపరములుకావనియు,ప్రశంసాపరములనియు, ఆకాశప్రాణ వామదేవేంద్రప్రహ్లాదాదులకుపరత్వమట్లైనేని రుద్రాదులకు పరత్వముసంభవించునని చెడితుల్యాన్యాయముచేత నుపపాదింపవలయు నట్లు క్లేశబహుళముగనుండక ఆస్త్రీబాలముగప్రసిద్ధవైభవుఁడు విష్ణువని యెఱింగించుటకుగా తారాంగదాదులంగూర్చి తత్త్వనిర్ణయముసేయుచు న్నాఁడు. ఇందులకు॥ శ్లో॥ ౩౧ "సుసంవృతంపార్థివలక్షణైశ్చ తంచారునేత్రంమృగశాబనేత్రా। అదృష్టపూర్వంపురుషంప్రధానం అయంస కాకుత్స్థఇతిప్రజజ్ఞే" అన్నట్లు, ఇంతకుముందుచూడకయుండినదైనను శరీరమునందుస్వయంవరముచేసియున్నరాజలక్షణములచేతను "రామఃకమలపత్రాక్షః" అన్నట్లు. సాధారణమగుకన్నులయందముచేతను నాయొక్కభర్తనుజంపిన శ్రీరాముఁడితఁడనియెఱింగెనని సౌలభ్యమునందు ఒక యోజనయు॥ శ్లో॥ "సుసంవృతంపార్థివలక్షణైశ్చ" అన్నట్లు, సౌలభ్యచిహ్నములచేతమరగియుండినను చకారసూచితములగుపరత్వచిహ్నములచేతను, యథాకప్యాసంపుండరీకమేవమక్షిణీయని పరత్వసూచకము

రణమయినవాఁడును అగు, రుద్రం=రుద్రుని. విశ్వాధికః = విశ్వాతిశాయియగు, రుద్రః=రుద్రుఁడు, మహర్షిః = దొడ్డఋషి—ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాఁడు. వృత్రహా-వృత్రాసురునిఁజంపినవాఁడా? కరీంద్రః=ఇంద్రుఁడు,త్వదుత్తరః=నీకంటె నధికుఁడును, జ్యాయాన్=పెద్దవాఁడును, న=లేఁడు. ఏభ్యః=వీనికంటె, ఆకాశః=ఆకసము, జ్యాయాన్=ముందుపుట్టినది, ఆకాశః=ఆకసము, పరాయణం= ముఖ్యగతి.శివఏవ=శివుఁడే,ధ్యేయః=ధ్యానముచేయఁదగినవాఁడు, శివంకరః=మంగళకరుఁడు. ౩౦. ఇయఃగాః = ఈయావు, క్రయ్యా = విక్రయింపఁదగినది, బహుక్షీరా = మిక్కిలిపాలుగలది, సాధ్వీచ - సాధువైనది. ౩౧. మృగశాబనేత్రా-జింకపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగలతార, పార్థివలక్షణైః = రాజచిహ్నములచేత, సుసంవృతం=చక్కఁగఆవరింపఁబడినవాఁడును, చారునేత్రం=మనోహరములైన కన్నులుగలవాఁడును, అదృష్టపూర్వం=ఇంతకుముందు చూడఁబడనివాఁడును, ప్రధానంపురుషం=పురుషశ్రేష్ఠుఁడునగు, తం=ఆరాముని, అయం=ఈతఁడు,

లగుకన్నులచేతను॥ ద్ర॥ ౩౨ "కండవాత్తాత్తనదేయులకెననిన్రాన్" అనియు, ఉట్టిపడుచుండెడి పురుషకారప్రాధాన్యముచేతను॥ శ్లో॥ "అయంసకాకుత్స్థ ఇతిప్రజజ్ఞే" అనియు॥ ద్ర॥ ౩౩ ఆయర్‌పుత్తిరనల్లనరుందైవం" అనియు, ఈచక్రవర్తికుమారుఁడు ఆపరవస్తువేయగునని యెఱింగెనని పరత్వమునందొకయోజనయుకలవు. ఈ రెంటిని జేర్చి యోజించునపుడు (త్వం) ఈమెతనయొక్క భర్తృ భక్తిప్రాబల్యముచే రాజులనుగూడత్వంకరించుచున్నది. (త్వం) మీఁదట అప్రమేయశ్చ యనియుపక్రమించినమొత్తియుంచఁబడుగుణభారమునకు అధిష్ఠానమగునట్లు ఆశ్రయమును నిర్ధారణచేయుచున్నది॥ శ్లో॥ "గుణానామాకరోమహాన్" అన్నట్లు అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణములు నొకచుళకాంతర్గతములగునట్లు వెలింగెడి స్వరూపము యొక్క ఘనత యేమని చెప్పవచ్చును. (త్వం) రావణదుందుభి ప్రభృతులను అవలీలగాజయించియుఁజంపియు విఱ్ఱవీఁగుచున్నవాలినిజంపి రాజ్యశ్రీచేకొనియు నొక్కటియు చేయనివానివలెనిలుచున్న సంస్థానమును దెల్పుచున్నది. (త్వం) వాలికిభయపడి ఉన్నచోటు దెలియక దాఁగియున్న సుగ్రీవునికినిజరాజ్యమునొసఁగి శరణాగతవాత్సల్యము వెలింగింపఁజేసిననీవు. (త్వం) స్త్రీలుబాలురునగుమేముగూడ జంకకవచ్చిడగ్గఱింపఁదగు నీవు. (త్వం) వస్తువునువస్త్వంతరముగఁజేయురీతినోటికివచ్చినట్లుతిట్టవలయుననివచ్చిననన్ను స్తుతించునట్లుచేసిననీవు. నీవుస్తుతియింపనుపక్రమించితివేని పానిందొడఁగఁగూడదాయనఁగా? (అప్రమేయః) నిన్నును నన్నును ఎఱుఁగక అలవరించుకొనవచ్చుననుకొంటిని. అది యలవరించుకొనఁదగినదికాకపోయెను. (అప్రమేయః) నేనేకాదు. వేదాహమనియుపక్రమించిన వేదములుమహాంతంఅనియు, కఇత్థావేదఅనియుమరలునట్లుగద నీయొక్కయపరిచ్ఛేద్యత్వమున్నయది. (అప్రమేయః) ప్రమకువిషయముప్రమే

సకాకుత్స్థః = ఆకకుత్స్థకులమునఁబుట్టిన రాముఁడని, ప్రజజ్ఞె = తెలిసికొనెను. ౩౨. కండవాత్తాల్ = చూడఁగానే, ఉలకు = లోకము, తనదేయన = తనదేయని, నిన్రాన్ = నిలిచెను. ౩౩. ఆయర్‌పుత్తిరనల్లన్ = గోపకుమారుఁడుకాఁడా, అరుందైవం-

యము. ప్రమయనఁగా సమ్యగనుభవము. అనఁగా ప్రత్యక్షానుమానాగమ జన్యజ్ఞానము ప్రమయగుననుట. అట్టి త్రివిధజ్ఞానమునకును విషయముగాని వాఁడవు. శ్రు॥ ౩౮ "నసందృశేతిష్ఠతిరూపమస్యనచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనం" అనియు, ద్ర॥ "కడిఁదిలి" అనియుచెప్పఁబడినట్లు ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయముకానివాఁడవైతివి. దృష్టానుమానమునందు వ్యాప్తిగ్రహణమునకు ప్రత్యక్షయోగ్యముకామిచేతను, శ్రు॥ "నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే" అనియు, ద్ర॥ "ఒత్తారైమికాట్కరైయిలైయాయమామాయ" అనియు చెప్పఁబడునట్లు, దృష్టాంతములేకుండుటచేతను, సామాన్యముగా దృష్టానుమానమునందు వ్యాప్తిగ్రహణదశలేదు. సర్వకర్తృనుగతముగకర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాఽయాసిత్వాఽప్రయోజకత్వఖిన్నత్వాదులయిన అపురుషార్థములు వ్యాప్తిబలమువలనఁగలుగుటచేతను, పక్షధర్మతాబలమునకు నిత్యనిర్దోషధర్మిగ్రాహకశ్రుతిబలముచేత త్రివిధకారణమై సకలేతరవిలక్షణమగునది అన్యథా గాసిద్ధించుటచేతను అనుమానజ్ఞానమునకు విషయము కానివాఁడవు. శ్రు॥ "యతోవాచోనివర్తంతేఅప్రాప్యమనసాసహ" అనియు, "నేతినేతి" అనియు, ౩౯ "యతోనవేదమనసాసహైనమనుప్రవిశంతితద్బైవమానం" అని వేదములునుపరిచ్ఛేదింపలేనివగుటచేత ఆగమజన్యజ్ఞానమునకును విషయముకానివాఁడవు. (అప్రమేయః) ప్రమాణములకు విషయముకావనియెడు విషయముచెప్పవలయునా? "సోంగవేదయదివానవేద" అనియు, ద్ర॥ "తనకుందందనైన్మయరివరియానై" అనియుచెప్పఁబడినట్లు, స్వతస్సర్వజ్ఞుఁడవైన నీకుఁగూడపరిచ్ఛేదించుటకు విషయము కావు. (అప్రమేయశ్చ) నిత్యత్వాత్ కాలపరిచ్ఛేదములేదు. విభుత్వాత్ దేశపరిచ్ఛేదములేదు, ప్రకారాంతరాభావాత్ వస్తుపరిచ్ఛేదములేదు. ఇట్లు త్రిప్రకారములచేతను త్రివిధచేతనులకు త్రికాలములయందును పరిచ్ఛేదిం

—దుర్లభుఁడయిన దేవుఁడు. ౩౮. అస్య=ఈపరమాత్మయొక్క, రూపం=స్వరూపము, సందృశే = చూపునందు, నతిష్ఠతి = ఉండదు, కశ్చన = ఒక్కరుఁడును, ఏనం=వీనిని, చక్షుషా=కంటిచేత, నపశ్యతి=చూడఁడు. ౩౯. యతః=ఏకారణ

పఁగూడనివాఁడవుగదా? (త్వమప్రమేయః)అయంఅని చెప్పఁదగినట్లు సన్నిహిత దేశవర్తమానకాలసంబంధిగానున్నను సఃఅనునట్లు విప్రకృష్టదేశకాలాంతరవర్తులవలె కొలఁదియెఱుఁగుటకువీలుపడవు. (త్వమప్రమేయః) కన్నులచేఁజూడఁగాసులభుఁడైయున్నావుగాని హృదయముచేఁజూడఁగా అగమ్యుఁడవైతివి. "నచక్షుషాగృహ్యతేమనసాతువిశుద్ధేన" అనుప్రమాణము అసత్యమయ్యెనే. (త్వమప్రమేయః) శ్లో॥ ౩౬ "అవష్టభ్యచతిష్ఠంతం దదర్శధనురూర్జితం" అని, చాపహస్తుఁడవై యతిసులభుఁడవుగా నిలువఁబడియుండునీవు "తమసఃపరమోధాతాశంఖచక్రగదాధరః" అన్నట్లు, హస్తమునందు శంఖచక్రములనుధరియించుకొనియున్న పరవస్తువైయున్నాఁడవు. (త్వమప్రమేయః) పరత్వముకనుంగొనుటకశక్యమనియుంటిమి. సౌలభ్యముగూడఅందుకొననశక్యమే. (త్వమప్రమేయః) ఒకపరికరమును లేక ఒంటరివలెనున్ననీవు. శ్లో॥ ౩౭ "అనుభావవిశేషాత్తుసేనాపరిగతావివ" అన్నట్లు అపరిమితపరికరములుగలవానివలె ఏకదేశవిషయముచేయఁగూడనియట్లున్నవాఁడవు. (త్వమప్రమేయః) పితృనియోగముచేత తాపసుఁడవై వనవాసముచేయంబూనితివి. విరాధఖరకబంధవాలిప్రభృతులనుజంపుచుఁదిరుగుచున్నాఁడవు. నీయొక్కతలంపునుకార్యములునునిర్ధారణచేయఁగూడునవియేనా? అంతఃకరణమునకునుఅందనిదియనివిరమించి బాహ్యకరణముచేతనైన అందవచ్చుననియుంటిమి. (దురాసదశ్చ) అందుకుసు అశక్యముగానున్నది. మనస్సుచేతలభ్యముకాని వస్తువుశరీరముచేతనాలభ్యమగును. (దురాసదః) శ్లో॥ ౩౮ "విష్ణురారాధ్యతేపంథాః"అని

మువలన, ఏనం-ఈపరమాత్మను, నవేద-ఎఱుఁగదో, (తతః-ఆకారణమువలన),మనసాసహ-మనస్సుతోఁగూడ, మానం-మానమును, అనుప్రవిశంతి - చెందుచున్నారు. ౩౬. ఊర్జితం-బలిష్ఠమగు, ధనుః-ధనుస్సును, అవష్టభ్య-పూని, తిష్ఠంతం-నిలుచున్నట్టివానిని, దదర్శ-చూచెను. ౩౭. అనుభావవిశేషాత్తు = మాహాత్మ్యాతిశయముచేత, సేనాపరిగతావివ = సేనతోఁగూడినవారివలె. ౩౮. విష్ణుః = పరమాత్మ,ఆరాధ్యతే = ఆరాధింపఁబడుచున్నాఁడో,(అదియె) పంథాః = మార్గము. యేన = ఏమార్గముచేత, మహాజనః = పెద్దలు, గతః = నడచిరో, సః = అది, పంథాః = మార్గము.

యు॥ శ్లో॥ "మహాజనోయేనగతస్సపంథాః" అనియుచెప్పఁబడు మంచి మార్గముననడచువారలకుమాత్రము డగ్గఱింపఁదగుమవు గాని. ద్ర॥ ౩౯ "వట్రితికె త్తలమరుకిన్రేన్" అనిత్రోవతప్పివర్తించువారి కొకప్పుడైననుడగ్గఱరానివాఁడవై యున్నాఁడవు. (దురాసదః) "షదిల్విశరణగత్యవసాదనేషు" అనుటచేపొడియగుట,గమనము,ముగింపు,అనునవిషద్ల్ ధాతువునకర్థములు. విశరణమర్థమగునప్పుడు పొడిచేయఁవలయుననిన సుసూక్ష్మమన్నట్లు సూక్ష్మద్రవ్యమగుటచే స్థూలపదార్థమువలె పొడిచేయవీలుకాదు. గతియర్థమగునపుడు ఉన్నచోటనైన ససీమమోయనియెంచినను విభువుగాన నెల్లచోట్లప్రసరించుటంజేసి ఇంతవరకునుండుననిచెప్పఁగూడదు. అవసాదనమర్థమగునప్పుడు ముగింపుచేయఁదగినవియనియెంచినను నిత్యమైసర్వకాలసత్తగుటచేత కాదాచిత్కముగనాశముచేయఁగూడనిది॥ శ్రు॥ ౪౦ "నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మం" అనియుండుటచే నీమూఁడునుచేయశక్యములుకావు. అనిచెప్పెనని తాత్పర్యము. వాలివధచేతకుపితులగువారువచ్చి ప్రతిక్రియసేయవచ్చుననుకొంటిమి. (దురాసదః) అట్లువచ్చెడివారికిఁజేరరానివాఁడవై యున్నాఁడవు. బాహ్యకుదృష్టులయొక్క కుతర్కములచేతదూషింపవచ్చునాయనఁగా (దురాసదః) శ్లో॥ ౪౧ "తర్కోఽప్రతిష్ఠశ్శ్రుతయోవిభిన్నాః । నచాన్యషేర్దర్శనమస్తికించిత్ ధర్మస్యతత్వం నిహితంగుహాయాం" అన్నట్లు॥ ద్ర॥ "ఉళ్ళ్ ఉడల్ మికుశురుతియుళ్" అన్నట్లును, వేదగుహాయందు సురక్షితమైయుండుటంజేసి తర్కాభాసములచేతనైనను తలక్రిందుగానుండెడి శ్రుతిస్మృతులచేతనైనను అవిచాల్యుఁడవై యున్నవాఁడవు. ఇట్టి యప్రమేయదుర్ధర్షత్వములచేత దృప్తుఁడ

౩౯. వట్రి=త్రోవను, తికత్తు=తప్పి, అలమరుకిన్రేన్=చింతించుచున్నాను. ౪౦. నిత్యం=శాశ్వతుఁడును, విభుః=సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగియు, సర్వగతం=ఎల్లవానిలోనంతర్యామియు,సుసూక్ష్మం=మిక్కిలిసూక్ష్మస్వరూపుఁడును. ౪౧.తర్కాః=యుక్తులు, అప్రతిష్ఠః=నిలుకడలేనివి, శ్రుతయః=వేదములు, విభిన్నాః=విశేషభేదముగలవి. అన్యషేః=జ్ఞానవంతుఁడుగానివానికి, కించిత్=కొంచెమయినను, దర్శనం=చూడఁదగినది, నాస్తి=లేదు. ధర్మస్య=ధర్మముయొక్క, తత్వం = యథార్థ

వై పరదారరాజ్యములను అపహరించుకొనిపాలించుటకై చంపితివేమో యనుకొంటిమి. (జితేంద్రియః) అట్లుకాక సుగ్రీవునికిచ్చుటంజేసి విషయ చపలుఁడవుకావు. (జితేంద్రియః) ఇంద్రియములు అణఁగక కన్నవిషయ ములలోఁ చపలించునవిగాన ఆయింద్రియములట్లుగాక నీకణఁగియుండున ట్లణఁచుకొని ఏలువాఁడవైయుండెదవు. (జితేంద్రియః) ఎవ్వఁడైననొకపు రుషుఁడు ఎవ్వతెనైననొకస్త్రీనిసమీపించెనేని యెగదిగఁజూచుటవాడుక గానున్నది. అట్లుండగా॥ శ్లో॥ ౪౨ "నరామఃపరదారాంశ్చ చక్షుర్భ్యా మపిపశ్యతి" అన్నట్లు ఇంతవరకు నే నెదుటనిలిచియున్నను మొగమెత్తిచూ డకయె నిలిచియున్నావు. నీవెట్టివిరక్తుఁడవో యనుచున్నది. (జితేంద్రి యశ్చ) శ్రు॥ ౪౩ "పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః" అని, అపాణ్యపాదో జవనోగృహీతా" అని॥ శ్లో॥ "సర్వేంద్రియైరపివినాసర్వంసర్వత్రపశ్యతి" అనియుండుటంజేసి, లోకులతోసాటిగనుండుటకు వాసనిబరిగ్రహించితివి. అంతేకాని లోకులవలె నింద్రియాధీనప్రవృత్తిగలవాఁడవుకావు. (జితేం ద్రియః) ౪౪ "దుర్గ్రహంమనసాప్యన్యైరింద్రియైరపిదుర్జయం" అని, ద్ర॥ "మననుణర్ వళవిలన్ పొరియుణర్వైయిలన్" అనియుచెప్పఁబడునట్లులో కులయొక్క బాహ్యాంతరకరణములకు నందకుండునట్లుండెదవనియుభావ

ము, గుహాయాం=గుహవలెరహస్యమయినచోటు, నిహితం=ఉంచఁబడియున్నది. శుడర్మిగు = తేజస్సుచేత నతిశయించిన, శురుతియుళ్ = శ్రుతియందు, ఉళర్ = ఉండువాఁడు. ౪౨. రామః=శ్రీరాముఁడు, పరదారాంశ్చ=ఇతరస్త్రీలను, చక్షు ర్భ్యామపి=కన్నులనైన, నపశ్యతి=చూడఁడు. ౪౩ సః=ఆపరమాత్మ, అచక్షుః, =కన్నులులేనివాఁడై, పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడు. అకర్ణః = చెవులులేనివాఁడై. శృణోతి=వినుచున్నాఁడు, అపాణ్యపాదః=చేతులునుపాదములులేనివాఁడై, జవనః =వేగముగఁబోవువాఁడును, గృహీతా=పట్టుకొనువాఁడును. సర్వేంద్రియైరపివి నా=సమస్తేంద్రియములులేకయే, సర్వత్ర=అంతటను, సర్వం=అంతయును, పశ్య తి=చూచుచున్నాఁడు. ౪౪ అన్యైః-ఇతరులచేత, మనసాపి=హృదయముచేతను, దు ర్గ్రహం=గ్రహింపఁగూడనివాఁడును, ఇంద్రియైరపి=ఇంద్రియములచేతను, దుర్జ యం=జయింపఁగూడనివానిని. మననుణర్వు=మనోజన్యజ్ఞానముయొక్క, అళవు= కొలత, ఇలన్=లేనివాఁడును, పొరియుణర్వు=ఇంద్రియజన్యజ్ఞానమనునది, ఇలన్_

ము. (త్వంజితేంద్రియః) శ్లో॥ ౪౫ "అహల్యాయామైజారస్సురపతిరభూ దాత్మతనయాంప్రజానాథో౽యాసీత్ అభజతగురోరిందురబలాం" అన్నట్లు నామాముగారగునింద్రుఁడు అహల్యాజారుండయ్యెను. అతనికధికుఁడగు బ్రహ్మసుతాభిలాషమొనర్చెను. ప్రకాశకుండగు చంద్రుఁడుగురుదారద్రోహియయ్యెను. ఆదిత్యపుత్రుఁడగుసుగ్రీవుఁడును ఇంద్రపుత్రుఁడైన వాలియును నావిషయమున ననుభవించినయవస్థయిది. విశ్వామిత్రుఁడు మేనకాచపలుండయ్యెను. ఇట్లులోకముస్వాభావికముగ విషయచపలమగుచుండఁగా నీవొక్కఁడవేసుమీవిరక్తుఁడవై యున్నవాఁడవు॥ శ్లో॥ ౪౬ "ఇంద్రియైఃకామవృత్తస్సన్కృష్యసేమనుజేశ్వర" అన్నట్లు, రాజ్యమునుకళత్రమునువదలియుండెడినీవు ఆయాశచేవచ్చితివోయనుకొంటిమి.(జితేంద్రియః) వానియందుప్రత్యక్షముగ నిస్పృహుఁడవైయున్నావు. ఇట్లువిరక్తుఁడవై యున్నవాఁడు మనలనుశ్రమపెట్టనేల అధార్మికుఁడోయనుకొంటిమి. (ఉత్తమధార్మికః) ఈవ్యాపారములెల్ల పరార్థముగ నుపకరించుచున్నవిగాన (ఉత్తమధార్మికః) తనకనిచేసికొనువాఁడు అధమధార్మికుఁడు. తనకును పరులకునని చేయువాఁడు మధ్యమధార్మికుఁడు. పరులకేలని చేయువాఁడు ఉత్తమధార్మికుఁడు. లేక- ధార్మికః. ఉద్ధార్మికః. ఉత్తరధార్మికః. ఉత్తమధార్మికః. అనియుచెప్పవచ్చును. ధార్మికుఁడనఁగాధర్మసంబంధముగలవాఁడు. అనఁగా॥ శ్లో॥ ౪౭ "వర్ణాశ్రమాచారవతాసమారాధ్యతే" అన్నట్లు, వర్ణాశ్రమధర్మసమారాధ్యుఁడగుట. ఉద్ధార్మికుఁడనఁగా॥శ్రు॥

లేనివాఁడును. ౪౫. సురపతిః=దేవేంద్రుఁడు, అహల్యాయైజారః=అహల్యకుఱంకుమగఁడు, అభూత్=అయ్యెను. ప్రజానాథః=బ్రహ్మ, ఆత్మతనయాం=తనకూతును, అయాసీత్=పొందెను, ఇందుః=చంద్రుఁడు, గురోః = గురువగుబృహస్పతియొక్క, అబలాం=స్త్రీని, అభజత=పొందెను. ౪౬. మనుజేశ్వర=ఓరాజా, కామవృత్తస్సన్=కామవ్యాపారములందువర్తించువాఁడవై, ఇంద్రియైః=ఇంద్రియములచేత, కృష్యసే=ఈడువఁబడుచున్నావు. ౪౭. వర్ణాశ్రమాచారవతా=వర్ణము ఆశ్రమము ఆచారము అనునవిగలవానిచే, సమారాధ్యతే = పూజింపఁ బడుచున్నాఁడు.

౪౮ "తమేవంవిదిత్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపంథాః" అన్నట్లు భక్తిమార్గముచే భజనీయుఁడైయుండువాఁడనుట. ఉత్తరధార్మికుఁడనఁగా॥ శ్రు॥ ౪౯ "శరణమహంప్రపద్యే" అన్నట్లు సర్వలోకశరణ్యుఁడనుట. ఉత్తమధార్మికుఁడనఁగా॥ శ్రు॥ ౫౦ "తేనానుగృహీతోబ్రహ్మలోకంగచ్ఛతి" అనియు॥ శ్లో॥ ౫౧ "ఉపాయోగురురేవస్యాత్" అనియు, పురుషకారవశీకారవశీకార్యుఁడనుట. (ధార్మికత్వమనఁగా) సామాన్యధర్మనిష్ఠకలిమి. ఉత్తరధార్మికత్వమనఁగా అసాధారణధర్మనిష్ఠకలిమి. సామాన్యధర్మమనఁగా॥ ౫౨ శ్లో॥ "ఆనృశంస్యంపరోధర్మః" అని నొచ్చినవారలంగని యయ్యోయనికనికరించుట. అసాధారణధర్మమనఁగా॥ శ్లో॥ ౫౩ "కులోచితమతిక్షాత్రంధర్మంస్వంబహుమన్యతె । వధశ్చధర్మయుద్ధేనస్వరాజ్యపరిపంథినాం । క్షత్రియాణామయంధర్మోయత్ప్రజాపరిపాలనం" అని, తన్నుచేరినవారలకొకయాపదకలిగెనేని వారిశత్రువులనుతీక్ష్ణములగుబాణములచేతఁబరిమార్చుట. అట్లగుటవలన వాలితోవిరోధించి వధించి సుగ్రీవునిరక్షించుటంజేసిధార్మికుఁడగుటమాత్రమేగాక ఉత్తమధార్మికుఁడవునైయున్నావు. (ఉత్తమధార్మికః) ఆర్తుఁడగు సుగ్రీవునిరక్షించి॥ శ్లో ౫౪ "రాజభిర్ధృతదండాస్తుకృత్వాపాపానిమానవాః । నిర్మలాస్స్వర్గ

---

౪౮. తం=ఆపరమాత్మను, ఏవం=ఇట్లు, విదిత్వా=ఎఱింగి, ఇహ=ఇచ్చోట అమృతః=చావనివాఁడుగా, భవతి=అగుచున్నాఁడు. అన్యఃపంథాః=వేఱుమార్గము, న=లేదు. ౪౯. అహం=నేను, శరణంప్రపద్యే=శరణుసొచ్చెదను. ౫౦. తేన=ఆగురువుచేత, అనుగృహీతః=అనుగ్రహింపఁబడినవాఁడై, బ్రహ్మలోకం=బ్రహ్మలోకమును, గచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు. ౫౧. గురురేవ=గురువే, ఉపాయః=ఉపాయభూతుఁడుగా, స్యాత్=అగును ౫౨. ఆనృశంస్యం=క్రూరత్వములేమి, పరః సర్వోత్కృష్టమైన, ధర్మః=ధర్మము. ౫౩. అతిక్షాత్రం=మిక్కిలిక్షాత్రమును, స్వరాజ్యపరిపంథినాం=తనరాజ్యమునకు విరోధముసేయువారియొక్క, ధర్మయుద్ధేన=న్యాయమైనయుద్ధముచేత, వధశ్చ=చంపుటయు, కులోచితం=కులమునకుఁదగినట్టి, స్వం=స్వకీయమగు, ధర్మం=ధర్మముగా, బహుమన్యతే=గౌరవింపఁబడును. ప్రజాపరిపాలనంయత్=జనులనురక్షించుట, అయం=ఇది, క్షత్రియాణాం = క్షత్రియులకు, ధర్మః=ధర్మము. ౫౪. మానవాః=ప్రజలు, పాపానికృత్వా=పాపములు

మాయాంతిసంతస్సుకృతినోయథా" అన్నట్లు, అకృత్యకరణముచేతనా రకియగువాలిని॥ శ్లో॥ "తస్యదండోవధస్స్మృతః"అన్నట్లు, వధదండముచే పరిపూతునింజేయుటచేత ఉత్తమధార్మికుఁడవుగా నుండెదవనిభావము. ఒకశ్రేయస్సాధన ధర్మముమాత్రమేయుండి యవిఫలపర్యంతము కాకయు న్నదోయనియనుకొంటిని. (అక్షయ్యాకీర్తిశ్చ) శ్లో॥ ౫౫ "తస్యనామ మహద్యశః" అనియు॥ ద్ర॥ "నికరిల్పుకప్పూ"అనియు, చెప్పఁబడినట్లు తరు గనిగొప్పకీర్తిగలవాఁడైయుండెదవు. అనఁగా ప్రబలుఁడగువాలినిసంహ రించి సంపాదించినకీర్తికి చెట్లసందునడాఁగియుండికొట్టితివనియు నిరప రాధ తిర్యక్వధమొనర్చితివనియు నిష్ప్రయోజన వ్యాపాదనముచేసితివని యు ఇత్యాదులచేననేకహీనులుచెప్పి కొఱఁతగల్గునట్లుచేయుదమనియను కొంటిమి. రాజులకు మొఱఁగియుండిచంపుటయు నీతియనియు సుప్రాప్త ముఁడుగ శరణాగతుఁడైనవానియెడల తప్పొనర్చియుండుటంజేసి సాప రాధవధమొనర్చితిననియు జనపదములహితార్థముగ దుష్టమృగవధముచే యుటచే సప్రయోజనవ్యాపాదనముసేసితిననియు ఇట్టియుత్తరములు చెప్పి నిరుత్తరులనుగాఁజేసితివిగనుక మాచేతనునాశముచేయఁగూడనికీర్తి గలవాఁడవయితివి.ఇట్లు వినాశ్యమగుకీర్తిఁబొందుటకు మూలమేమోయని యుంటిమి, (విచక్షణశ్చ) అందుకుమూలభూతములగుకార్యములయందు భవిష్యత్తునాలోచించి సేయునిరూపకుఁడవునైయున్నావు.(విచక్షణశ్చ) శ్రు॥ "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ" అన్నట్లు, సహజసర్వజ్ఞుఁడవగు నీకిదియొకగొప్పగాదు. (విచక్షణశ్చ) నీవువచియిం చెడుమాటలలో తప్పులుబట్టుదమన్నను॥ శ్లో॥ ౫౬ "ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ చవక్తావాచస్పతిర్యథా" అన్నట్లు, మామాటలుఅడుగుపడునట్లు పైపైని

చేసి, రాజభిః=రాజులచేత, ధృతదండాః=దండింపఁబడినవారై, నిర్మలాః=పా పమునెడఁబాసినవారై, సుకృతినః-పుణ్యవంతులగు, సంతోయథా=సత్పురుషులవలె, స్వర్గమాయాంతి=స్వర్గమునుబొందుచున్నారు. ౫౫. తస్యనామ=వానికి, మహత్= గొప్ప, యశః=కీర్తి. ౫౬. ఉత్తరోత్తరయుక్తౌచ-మీఁదమీఁదయుక్తులుచెప్పఁగా,

యుక్తులుపన్నిమాటలాడునట్టి వావదూకుఁడవుగానుఉన్నావు. (విచక్షణః) సహజసాదృశ్యముచేత లక్ష్యముమాఱకుండునట్లు ఆశ్రితవధముకలుగకుండుటకుఁగా మెడనొకపుష్పహారమువేసిపంపితివి. ఆహా యిదియేమిచాతుర్యము. (విచక్షణః) నీవు అప్రమేయుఁడవై యితరులకుతెలిసికొనఁగూడనివాఁడవైయుండినను నీవెల్లవానిని నెఱింగినవాఁడవైకనుపట్టెదవు. (విచక్షణః) రావణుఁడు తనకును నీకునుశత్రువగుటచేత మిక్కిలియాశపడిమైత్రిఁజేసి సుగ్రీవుఁడుమనకుసహాయుఁడగుననియు రావణునికిమిత్రుఁడగుటచేత వాలిసహాయుఁడుగాఁడనియునిశ్చయించి యీతనింగూర్చియీతనింజంపుటచేత మంచివారిని చెడువారినిఎఱుంగుటయేగాక ఈలోకతత్వమంతయు నెఱింగినవాఁడవునైతివి. ఇట్లువిచక్షణుఁడవైతివేని॥ శ్లో॥ ౫౬ "శత్రోశ్శేషంన శేషయేత్" శ్లో॥ "సపుత్రపౌత్రంసామాత్యంసమిత్రజ్ఞాతిబాంధవం।హత్వా" అనిచెప్పఁబడినట్లు వచనానురోధముచేసికొనియున్న యంగదాదులనుగూడనిరన్వయముగ మురియింతువేమోయనియెంచితిమి. (క్షితిక్షమావాన్) సహనమునందు భూమివంటివాఁడవైయున్నావు. వాలినిజంపినకోపముమారకనిలుచుండునప్పుడు నేనును అంగదుఁడును తలలోనిపేనువలె ముందువచ్చినిల్వఁగా వంశచ్ఛేదముగఖండించుటకుఅనువుపడియుండ మాయెడలనోర్పుగలిగియున్నావు. ఇదిమెక్కుడియోర్పు. (క్షితిక్షమావాన్) "క్షమయాపృథివీసమః" అన్నట్లు పంచాశత్కోటివిస్తీర్ణమగు నీభూమియొక్క విశాలమైనప్రదేశంబునంగల ఓర్పుఅంతయు నీయొక్కనియెడలనేయున్నది. (క్షితిక్షమావాన్) మొదటహృదయమునందు తప్పుదూరి అనంతరముఓర్పుఁగొనుటగాదుస్వభావతఃదోషమునేయెంచని ఓర్పేనిరూపకముగాఁగలదిభూమి. ఆభూమియొక్క ఓర్పుగానున్నది.

వాచస్పతిర్యథా-బృహస్పతివలె, వక్తా-వెనుదీయకవచియించువాఁడు. ౫౬. శత్రోశ్శేషం-శత్రువులయొక్క మిగతను, నశేషయేత్-మిగిలింపఁగూడదు. సపుత్రపౌత్రం కొడుకులతోను మనుమలతోనుగూడినవాఁడును, సామాత్యం-మంత్రులతోనుగూడినవాఁడును, సమిత్రజ్ఞాతిబాంధవం-స్నేహితులతోను దాయాదులతోను చుట్టములు

నీయోర్పు. (క్షితిక్షమావాన్) భూమియొక్కవైశాల్యమున కంతయుఁజేయఁదగిన ఓర్పును నాయొక్కతెవిషయమునం జేకనఁబఱచుటయేమిచెప్పవచ్చును.(క్షితిక్షమావాన్)భూమూర్ధమునందుమతుప్పగనుక, నాయొక్కతెవిషయమునం జేసిన ఓర్పు భూమికంతటికిఁ జాలునట్లున్నదే. నాయెడల నిట్లుఓర్పుగలిగియుండుటకు కారణమేమోయనియనుకొంటిని. (క్షతజోపమాక్షః) ద్ర॥ ౫౮ "ఉయిరెక్కెల్లాంతాయాయళిక్కిన్ఱతండామరైక్కణ్ణన్" అన్నట్లు సర్వరక్షకత్వసూచకమగు నీకన్నులయొక్కవైలక్షణ్యమే కారణముగఁదెలిసెను. (క్షతజోపమాక్షః) వాలినిజంపునపుడు కోపముచేఁగలిగిన యెఱుపు ఇంకను మాఱకుండఁగానన్నునుగోపగించుకొనకఓర్పుఁగొనుటయేమిచిత్రము. "శరేణైకేన" వాలిని ఒకబాణముచేతనేచంపితినని వింటిని. అట్లుకాక "రామోరక్తాంతలోచనః" అన్నట్లు, * కడకన్నుల యెఱుపుమాత్రముగలిగియున్నాఁడవు. (క్షతజోపమాక్షః) శ్లో॥ ౫౯ "రక్తాస్యనేత్రపాణిః" అనియు, "త్రితామ్రః" అనియు, చెప్పఁబడినట్లు కన్నులయెఱుపును సాముద్రికలక్షణమయియుండుటచేత ఇంకమీఁదటసార్వభౌముఁడవై ప్రజలనేలఁగలవనితోఁచుచున్నది. (క్షతజోపమాక్షః)క్షతమనఁగా గాయము. దానివలనంబుట్టినదిక్షతజము. అనఁగా నెత్తురు. అట్లును, "యథాకప్యాసంపుండరీకమేవమక్షిణీ" అని సుప్రసన్నధవళములగు నీయొక్కకన్నులకు ఎఱుపుస్వాభావికముగాదు.కోపముచేతనడుమఁగలిగినట్లు తోఁచుచున్నదియనిభావము. (క్షతజోపమాక్షః)ఈకన్నులుసీతాదేవిని ఎడఁబాసియుండుటచేఁగలిగిన శోకాశ్రుపతనముచేత ఎఱ్ఱనైనవో వాలియెడల కోపముచే నెఱ్ఱనైనవోసుగ్రీవునియెడల వాత్సల్యముచేతనే

తోను గూడియున్నవాఁడునైన శత్రువును, హత్వా - చంపి. ౫౮. ఉయిర్కెల్లాం - ప్రాణులకెల్లను, తాయాయళిక్కిన్ఱ - తల్లియైరక్షించునట్టి, తండామరక్కణ్ణన్ - పద్మపత్రవిశాలాక్షుఁడు ౫౯. రక్తాస్యనేత్రపాణిః - ఎఱ్ఱనిమొగము కన్నులు

---

* వాలినిఁజంపుటకు బాణమక్కరలేదు. ఈకన్నులయెఱుపుచేతనే దగ్ధుఁడైయుండవచ్చునని తోఁచుచున్నదియని చెప్పినట్లు ఈవాక్యమునకుభావము.

రొట్టనైనవో ఇన్నిటిచేతను ఎట్టనైనవో యెఱుంగను. ఇందు, అప్రమేయశ్చ దురాసదశ్చ జితేంద్రియశ్చ యని మొదలుపెట్టి ప్రతిపదమునందును చకారముంచెను. అదియేలయనఁగా వీనిలోనొక్కొక్కగుణమే యీతని గౌరమునకుఁజాలియుండఁగా ఇన్నిగుణములును చేరియుండెనేని చెప్పవలయునా? యనియనుటకు. లేక. ఈచకారములచేత ఈకనఁబఱిచినగుణములొక్కొక్కటికిని వేఱేయొక్కొక్కయాశ్రయముదొరకకుండునట్లు ఇన్నిగుణములును ఈయాశ్రయమునందేచేరియుండుటయేమిచిత్రము. అని యనుచున్నదనియైనను చెప్పవచ్చును. అయినను అనేకపదములయందుచకారమిడినవాఁడు "క్షితిక్షమావాన్ క్షతజోపమాక్షః" అనుపదములలోను గూడచకారమిడవలదా? అదియుంచనియెడల రీతిభంగమనియెడితప్పు కలుగదా? యనఁగా కలుగదు. పూర్వపదములలో అప్రమేయత్వాదిగుణతదాశ్రయసంబంధమాత్రవివక్షచేతఁజెప్పఁబడెను. క్షితిక్షమావాన్ అనియెడిపదములందు పంచాశత్కోటివిస్తీర్ణయగు భూమియొక్క వైశాల్యమునందుగలక్షమాగుణమంతయు ఈయొకయాశ్రయమునందేఅణఁగియున్నదియనుగౌరవముచేత భూమార్థమగుటంజేసిఆశ్రయముననడంగని గుణప్రాచుర్యమను సంధింపఁబడెను. కనుక నింకనీయాశ్రయమునందుగుణాంతరములకు ఎడములేదు అనినిశ్చయించి పూర్వోత్తరగుణములను మరపి చెప్పుటచే సముచ్చయాపేక్షలేదయ్యెను అనియైనను జెప్పవచ్చును. లేక క్షమావాన్ అని శ్రీరామునియొక్క యోర్పునుఅనుసంధింపఁగానే ఏదేనియపరాధముండెనేని శ్రీరాముఁడుఓర్చుకొనును. ఓర్చుకొనెనేని దేశీయులునోర్చుకొందురు. అని నిర్బంధింపకపోయెననియైనను చెప్పనగును. ఇంతేగాక, "క్షతజోపమాక్షః" అను దానియందుచకారలోపమునకుగతియేమనఁగా, క్షతజోపమాక్షః అనునది శరీరములోనిగుణమయి భిన్నాధికరణమగుటచేతను సముచ్చయముచేయవలసినదిలేదని పరిహరింపవచ్చుననియైనను-లేక అప్రమేయశ్చ, దురాసదశ్చ, జితేంద్రియశ్చ, ఉత్తమధార్మికశ్చ, అక్షయ్యకీర్తిశ్చ, విచక్షణశ్చ, అనునివి ప్రథమావిభక్త్యంతములును పరోక్ష

నిర్దేశములునయి యేకరీతిగలవగుటచే చకారాపేక్షగలదు. ఇకట-డత్వం అను దానితో సమానముగ క్షుతజోపమాక్షుయని సంబుధ్యంతమయినమధ్యమపురుషమై † రీత్యంతరమైయుండుటచేత సముచ్చయాపేక్షలేదు అనియైననుచెప్పవచ్చును. త్వమప్రమేయశ్చేత్యాది. శ్రీవాల్మీకిభగవానులు॥ శ్లో॥ ౬౦ "జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః" అని చెప్పినట్లు పరత్వానుసంధానమగు షాడ్గుణ్యమునకుప్రతిగాపూర్వమున॥ శ్లో॥ ౬౧ "ఆనృశంస్యమనుక్రోశంశ్రుతంశీలందమశ్శమః । రాఘవంశోభయంత్యేతేషడ్గుణాః పురుషోత్తమం" అని సౌలభ్యానుసంధానముగా నొకవిధమైనషాడ్గుణ్యమునొనఁగూర్చెను. ఇప్పుడు అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకమునకుప్రతిగా అప్రమేయత్వాదిచే నొకగుణాష్టకమును గనఁబఱచుచున్నాఁడు.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
త్వమప్రమేయశ్చ అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

శ్రీయాంజనేయులు లంకానగరమునంబ్రవేశించి శ్రీసీతాదేవిని వెదకి యశోకవనమునకేగి యచ్చోనామెంగాంచి యామెయుండు దైన్యావస్థితిమనంబునకు అపారమగు దుఃఖవేగమునుబుట్టింప శోకపరవశుఁడై యీక్రిందిశ్లోకముచెప్పుచున్నాఁడు. ఇది సుందరకాండము పదునైదవసర్గములోనిది.

గలవాఁడు, త్రితాన్రమః - పూర్వోక్తమర్థము. ౬౦-జ్ఞానము, శక్తి, బలము, ఐశ్వర్యము, వీర్యము, తేజస్సు, ఇవి పరుఁడైన పరమాత్మని గుణములు. ౬౧. ఆనృశంస్యం-అక్రూరత్వమును, అనుక్రోశం-దయయును, శ్రుతం-శాస్త్రార్థములవినికియు, శీలము-సత్స్వభావమును, దమః-అంతరింద్రియనిగ్రహమును, శమః-శాంతియును నెడ్డి, ఏతేషడ్గుణాః=ఈయారుగుణములును, పురుషోత్తమం=పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు, రాఘవం=శ్రీరాముని, శోభయంతి=ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి.

---

† క్షుతజోపమాక్షు అనుపాఠప్రకారము ఈయోజన.

శ్లో॥ దుష్కరంకృతవాన్ రామో హీనోయదనయాప్రభుః।
ధారయత్యాత్మనోదేహంనశోకేనావసీదతి॥౧౪॥

టీ॥ రామః=శ్రీరాముఁడు, దుష్కరం=చేయుటకరుదగు కార్యమును,కృతవాన్=చేసినవాఁడయ్యెను. యత్=ఏకారణముచేత,అనయా=ఈసీతాదేవిచే, హీనః=ఎడబాసినవాఁడై, ప్రభుః = తనపనులనుచూచుటకు శక్తుఁడైయున్నవాఁడు. మఱియు—ఆత్మనః=తనయొక్క, దేహం=శరీరమును, ధారయతి=ధరించుచున్నాఁడు. శోకేన=దుఃఖముచేత, నావసీదతి=నశించకయున్నాఁడు.

తా॥ ఈరాముఁడిట్టి సీతాదేవినెడబాసి తనపనులుచూచుకొనుచు దేహమునుధరించియున్నాఁడుగాని యింకనుదుఃఖముచేత మచ్చమాసిపోలేదు. ఆహాయెట్టి యసాధ్యమైనపనిచేయుచున్నాఁడీరాముఁడు.

శ్లో॥ ౧॥ "అన్యత్రభీష్మాద్గాంగేయాదన్యత్రచహనూమతః। హరిణీఖురమాత్రేణచర్మణా మోహితంజగత్" అన్నట్లు, భీష్మునితోసాటిగాజింకగిట్టంతమైన స్త్రీయొక్క యవయవవిశేషమునఁదగులుకొనక యత్యంతవిరక్తుఁడైయుండు హనుమంతుఁడుగూడ సీతాదేవినినమస్కరించి యామెయొక్క వైలక్ష్యణ్యమును ఆమెయుండెడిదైన్యమునుబాచి యీమెనునిట్లుకష్టపెట్టుచున్నాఁడేయని శ్రీరామునిశిష్టగర్హణసేయుచున్నాఁడు.(దుష్కరంకృతవాన్ రామః) నేను గొప్పసముద్రమును దాఁటి యత్యంతదుష్కరమైనకార్యముచేసితిననుకొంటిని. శ్రీరాముఁడు నాకంటెదుష్కరమగుకృత్యమునుచేయునట్లు తోఁచుచున్నదిగదాయిప్పుడు. (రామః)ఏకదారావ్రతుఁడయి సీతాదేవియందుఁగాక యితరస్త్రీలయందునువర్తింపని రామునికి (దుష్కరం, ప్రణయగతినెఱింగినవారై పుట్టినవారు చేయనరుదగునొకపనిచేసెను.(దుష్కరం)అరణ్యమునకుఁబోవునప్పుడు కూడవెంటఁదీసికొనిపోయినరాముఁడు తనకు ఇంతకుముందుచేయనరుదుగనుండు నీసంసారమును జేయఁబూనితప్పిపోయెనో? యనఁగా (కృతవాన్) చేయారఁజేసియేయున్నాఁడు. ఇట్లు ఈతఁడుచేసినదేమనఁగా (రామః సీతాదేవినెడబాసి కనుగందకయున్నవాఁడు. (రామః) సీతాదేవినెడఁబాసెనేని మన్న

౧- భీష్మాద్గాంగేయాదన్యత్ర=గంగాపుత్రుఁడగు భీష్మాచార్యునికంటె నితర

ణత్వమునుమాసి కృత్యములుపలిచిమొగము తెల్లఁబాఱి శరీరముకృశించి చే తులుకాళ్లుస్వాధీనములుగాక వ్యామోహితుఁడైయుండవలవదా? దీనిని గుఱించి యేసీతయును॥ శ్లో॥ ౨. "కచ్చిన్నుతద్ధేమసమానవర్ణం తస్యాననం పద్మసమానగంధి" అని ముఖమునందుకాంతియును వాసనయునుమాఱి పోకయున్నదాయనియడిగెను. (రామః) నుసిగప్పిననిప్పుగానుండెనుగదా? పైకిమంచితనమగపఱచుచు తీసికొనిపోయి నట్టనడిమియడవిలోత్రోసివేసె నుగదే? కర్మవశమున నపహృతయయ్యెనేకాక యీతఁడు మెడపట్టిత్రోసె నా? యేమి? ఈమెయందుప్రీతుఁడైయుండెనేనితానెడఁబాయునా? (హీనో యదనయా) ఈతఁడు ఈమెనువదలిజింకనువెంబడించిపోయినందునఁగదా యీయపహారముకలిగెను. (అనయాహీనః) "ఇరయుమకలుకిర్లేక" [క్షణ కాలమైనను తననాథునినెడఁబాయను] అని యెడునీ మెనుఎడఁబాయవచ్చు నా? (అనయాహీనః) శ్లో॥ ౩ "అనన్యభావామనురక్తచేతనాం త్వయావిహీ నాంమరణాయనిశ్చితాం" అనిచెప్పినయీమెనుగదా ఎడఁబాసెను. (అన యాహీనః) శ్రు॥ ౪ "శ్రద్ధయాదేవోదేవత్వమశ్నుతే" అనియు॥ శ్లో॥ "అప్ర మేయంహితత్తేజోయస్యసాజనకాత్మజా" అనియు॥ శ్లో॥ "అనన్యారా ఘవేణాహంభాస్కరేణప్రభాయథా" అనియు, చెప్పఁబడునట్లు సకలవిధ ములచేతను తనకుఁగనికరింపఁదగిన యీమెనావిడువఁదగును. (ప్రభుః)

మును, హనూమతః అన్యత్ర = హనూమంతునికంటె నితరమునగు (అనఁగా వీరిరువు రును గాకతక్కినవారెల్లవారుఅని భావము.) జగత్ = లోకము, హరిణీఖురమాత్రేణ- జింకగిట్టంతయగు, చర్మణా = తోలైనయాఁడుదానియవయవముచేత, మోహితం = మోహమునొందినదియే. ౨. తస్య = ఆరామునియొక్క, తత్ = ఆ, ఆననం = మొగము, హేమసమానవర్ణం = బంగారమువంటికాంతిగలదియు, పద్మసమానగంధి = కమల మువంటివాసనగలదియునై, కచ్చిన్న = ఉన్నదా? లేదా?.

౩- అనన్యభావాం = ఇతరమునందిష్టములేనిదియు, అనురక్తచేతనాం = అనురాగముతోఁగూడిన మనస్సుగలదియునై, త్వయా = నీచేత, విహీనాం = ఎడఁబాసినదియు, మరణాయ = చావునకు, నిశ్చితాం = నిశ్చయించినదియన గునది సీత. ౪. దేవః- పరమాత్మయగువాఁడు, శ్రద్ధయా = శ్రద్ధాశక్తిచేత, దేవత్వం =

— ఏమియు నెఱుంగనివాఁడు. ప్రభుత్వమనఁగా నెఱుగమియే యనఁబడును. (ప్రభుః) మేలిమిమాత్రమున్నదికాని కూరిమి లేదుగదా యీతనికి. (ప్రభుః) ఏనుఁగులను గుఱ్ఱములను గట్టను రాజధానిని ఏలను లెక్కలు వినను నేర్చును గాని ప్రణయిత్వమునందు ఏమియు నెఱిఁగినవాఁడుగాఁడు. (ప్రభుః) స్త్రీ యొక్క కష్టము నెఱుంగనివాఁడు. ॥శ్రు॥ ౫ "బహుధావిజాయతే" అనియు॥ శ్లో॥ "బహూని మేవ్యతీతానిజన్మాని" అనియు॥ద్ర॥ "పలపిరవి ప్పెరుమాన్" అనియుఁ జెప్పఁబడినట్లు, పుట్టినట్టిపుట్టుకలయొక్క ప్రవాహములో నొక జన్మమునం దైన స్త్రీగాఁబుట్టినఁగదా యాకష్టములననుభవించి స్త్రీలై పుట్టినవారు అనుభవించెడుదుర్భరమగు దుఃఖమిట్టిదని యెఱుంగును. ఇట్లు ప్రభువై యీతఁడు చేసిన దేమనఁగా (ధారయత్యాత్మనో దేహం) సీతాదేవి నెడఁబాసిన శ్రీరాముఁడు సముద్రములోఁబడి సమసిపోయెను అను పేరుపడ యవలదా? (ధారయతి) ధరించియున్నాఁడే. ఇంతవరకు సత్తనశించియుం డవలదా? నిత్యమగుస్వరూపము నశింపఁదగునా యనఁగా? (ఆత్మనో దేహం) నిత్యమగుస్వరూపముండఁగా॥ శ్లో॥ "ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహః" అన్నట్లు, ఆగంతుకమగు దేహమును విడువఁగూడదో? శ్లో॥ "నిత్యం నిత్యాకృతిధరం" అనియుండుటచే, స్వరూపమువలె రూపముగూడ నిత్యముకాదా యనఁగా (రామః ఆత్మనో దేహం) అప్రాకృతశరీరమును జెప్పితినా? లేదు॥ ౬ ద్ర॥ "అతిశయంశోతియురువైయంగువైత్తింగుపిరంద" అని చెప్పఁబడునట్టి దేహమును విడువఁగూడదా? (ఆత్మనో దేహం) తానొక

దేవతాత్వమును, అశ్నుతే = పొందుచున్నాఁడు. యస్య = ఎవనికి, సాజనకాత్మజా = ఆజానకి గలదో, తత్తేజః = ఆతనియొక్క తేజస్సు, అప్రమేయంహి = ఇట్టిదనియూహింప శక్యముకానిదిగదా, ఇట్టిమాహాత్మ్యము సీతవలనఁగలిగినదనుట. ౫ - బహుధా = పెక్కువిధములుగా, విజాయతే = కలుగుచున్నవాఁడు. మే = నాకు, బహూని జన్మాని = పెక్కుజన్మములు, వ్యతీతాని = కడచెను. పలపిరవి ప్పెరుమాన్ = అనేకజన్మములుగలదేవుఁడు. ౬. అతిశయంశోదియరువై = విశేషకాంతిగల యాకారమును, ఆపరమపదమునందు, వైత్తు = ఉంచి, ఇంగు = ఈలోకమునందు, పిరందు = జనియించి.

సీతవైఁ॥ శ్లో॥ ౭ "పరాధీనాస్స్త్రియస్సర్వాః" అనియు॥ ద్ర॥ "మాయుం వగైయఱియేఙ్ వల్వినై, యేఙ్ పెణ్ బిరందేఙ్" అనియు, పరద్రవ్యముగఁ దలంచియున్నాఁడా. లేదేః తన దేహమును పోఁగొట్టుకొనఁగూడదా? (ఆత్మనోదేహం) తన దేహముతనదా? శ్లో॥ ౮ "భక్తానామని" భక్తులదిగాననితరులదిగ దాయనఁగా, ఇతరుల దేహము నేమిసేయ మోయుచున్నాఁడు? ఆతఁడేమి సేయును రూపుమాయుటకు సాధనము లేదేయనఁగా (నశోకేనావసీదతి) శోకముఉండఁగా మఱియొక సాధనముకావలయునా? (నశోకేనావసీదతి) ౯ "శోకాగ్నిః ప్రధక్ష్యతి" అని శోకమను పెద్దనిప్పుఉండఁగా మఱియొకటికావలయునా రూపుమాయుటకు.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తన్నిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు

దుష్కరం అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

హనూమంతుఁడు సీతాదేవింగాంచి యశోకవృక్షాగ్రంబుననుండ ప్రభాతవేళ కాఁగానే రావణుఁడు సీతాదేవిందలంచి మదనాక్రాంతుఁడై, యామెయుండెడిచోటికివచ్చి అనేకవిధములుగ ప్రలపింపఁగా నాలోకమాత యిట్లుచేసెననియీ క్రిందిశ్లోకముచేఁ దెల్పుచున్నాఁడు. ఇది సుందరకాండము ఇరువదియొకటవ సర్గములోనిది.

శ్లో॥ తృణమంతరతఃకృత్వాప్రత్యువాచశుచిస్మితా।
నివర్తయమనోమత్తస్స్వజనేక్రియతాంమనః॥౧౯॥

౭ - స్త్రియస్సర్వాః-స్త్రీలందఱు, పరాధీనాః-ఇతరుల కధీనలగువారు-మాయుంవకై-మృతినొందుమార్గము, అఱియేఙ్-ఎఱుఁగను. వల్వినై - ఇదిబహుఎగ్గుగానున్నది. ఏఙ్=ఏల, పెణ్బిరందేన్ = ఆఁడుకూఁతురుగాఁబుట్టితిని. ౮ - భక్తులకై యాకారముధరించియున్నాఁడవు అనిదీనితాత్పర్యము. ౯. శోకాగ్నిః=దుఃఖాగ్ని, ప్రధక్ష్యతి=కాల్చుచున్నది.

టీ॥ తృణం=గడ్డిపోచను, అంతరతః = రావణునికిని తనకునునడుమ, కృత్వా=ఉండునట్లుచేసి—ఉంచి, శుచిస్మితా = తెల్లనైన చిఱునగవుగలదై, ప్రత్యువాచ=రావణుఁడుచెప్పినమాటలకు బదులుచెప్పెను. (ఏమిచెప్పెననఁగా) మత్తః=నావలననుండి,మనః=మనస్సును, నివర్తయ=త్రిప్పుకొనుము, స్వజనే=స్వకీయమైన యంతఃపురజనమునందు,మనః=హృదయమును, క్రియతాం=చేయుదువుగాక. తాత్పర్యముస్పష్టము.

శ్లో॥ ౧ "స్రస్తమాల్యాంబరధరో వైదేహీమనుచింతయన్ ।భృశం నియుక్తస్తస్యాంచమదనేనమదోత్కటః" అన్నట్లు, నిద్రనుండిలేచిరావణుఁడుమదనపరవశుఁడై॥ శ్లో॥ ౨ "దీపికాః కాంచనీః కాశ్చిత్" అన్నట్లు కనకదీపికా కళాచికావాలవ్యజనతాలవృంత భృంగారుచామరరమణీయ ధ్వజచ్ఛత్రాదిపారిబర్హములంగొని యంగనాశతముసేవింపఁగా॥ శ్లో॥౩ "రావణస్యోత్తమాస్త్రియః" అన్నట్లు, ప్రధానమహిషులలోఁ గొందఱు వెంబడించిరాఁగా నిద్రావేశమందగతియై యశోకవనికకువచ్చెను. శ్లో॥౪ "తతోదృష్ట్వైవవైదేహీరావణంరాక్షసాధిపం" అన్నట్లు, ఆతనింగాంచి పెనుగాలిలోఁదగులుకొన్న గొప్పధ్వజపటమువలెమిక్కిలివణఁకి॥ శ్లో॥ ౫ "ఊరుభ్యాముదరంఛాద్యబాహుభ్యాంచపయోధరౌ । ఉపవిష్టావిశాలాక్షీ" అన్నట్లు స్తనతటములువిషదృష్టులకు గోచరములుగాకయుండఁగు చేయునట్లు రామభోగ్యములగునాభినిఉదరమునుకుచములనుకన్నులనుతన యూరువులచేతను బాహువులచేతను శోకాశ్రువులచేతనుగప్పి ॥ శ్లో॥

౧- స్రస్తమాల్యాంబరధరః=జాఱినపూదండలను వస్త్రములును ధరించినవాఁడును, వైదేహీం=సీతను, అనుచింతయన్=మాటిమాటికి తలఁచుకొనుచున్నవాఁడును, మదనేన=మన్మథునిచేత, తస్యాంచ=ఆవైదేహియందు, భృశం=మిక్కిలి, నియుక్తః=నియోగింపఁబడినవాఁడును, మదోత్కటః=మదముచేతదుర్భరుఁడునైయున్నవాఁడు,రావణుఁడు. ౨. కాశ్చిత్=కొందఱు, కాంచనీః దీపికాః=బంగారుదీపములను. ౩- రావణస్య=రావణునియొక్క, ఉత్తమాః స్త్రియః=ఉత్తమస్త్రీలు. ౪- తతః=అనంతరము, రాక్షసాధిపం = రాక్షసులకురాజైన, రావణం=రావణుని, దృష్ట్వైవ=చూచి. ౫- ఊరుభ్యాం=తొడలచేత, ఉదరం = కడుపును, బాహుభ్యాంచ-భుజములచేత, పయోధరౌ= స్తనములను, ఛాద్య-కప్పి, విశాలాక్షీ

౬ "సంకల్పహయసంయుక్తైర్యాంతీమివమనోరథైః" అన్నట్లు, మిక్కిలివేగముగల తనసంకల్పములనెడి యశ్వములంబూన్చిన మనోరథమునెక్కి శ్రీరామునిడగ్గఱె॥ శ్లో॥ ౭ "సమీక్ష్యమాణాంరుదతీమనిందితాంసుపక్ష్మళామాయతపద్మలోచనాం । అనువ్రతాంరామమతీవమైథిలీం ప్రలోభయామాసవధాయరావణః" అన్నట్లు, శ్రీరాముఁడెక్కడనని చూచుచు, ఆతఁడుకనఁబడనందున నేడ్చుచు పాతివ్రత్యమున నీమెయొక్కతెయేయధికురాలనిజనులచేస్తుతింపఁబడుచు యథామనోరథముగ రామునిననుభవింపలభింపమిచే॥ శ్లో॥ ౮ "స్తిమితవికసితానాముల్లసద్భ్రూలతానాం" అన్నట్లు, స్తిమితములయిపులకితములగు కనుఱెప్పలుగలిగి రాముఁడెక్కడనున్నాఁడోయని యాతఁడుండెడి మాల్యవత్పర్వతమువఱకును జక్కఁగానతిదీర్ఘముగఁజూపులనిగుడ్చుచు, ఇన్నిటికినిమూలమగునాభిజాత్యముగలదియునై క్లేశపడిమెడు సీతాదేవినిసమీపించి విశేషముగమాటలాడి స్వవినాశమునకు హేతువుగ, అదియిచ్చెద నిదియిచ్చెదనని చెప్పి యామెనైజస్థితిని బోఁగొట్టవలయునని చూచెను. ఈజల్పనములనెల్లనుగాంచి॥ ద్ర॥ ౯ "పాదునిన్న పొన్నడిక్కళల్" అన్నట్లు, అనుకూలురు ప్రతికూలురు అనుభేదములేక సర్వస్వాములగుచు॥ శ్లో॥ ౧౦ "వధార్హమపికాకుత్స్థః కృపయాపర్య

= వెడలుపుకన్నులుగలసీత, ఉపవిష్టా=కూరుచుండెను. ౬- సంకల్ప=పైపయింబోడముకోరికలనియెడి, హయ=గుఱ్ఱములతో, సంయుక్తైః=కూడికొన్నట్టి, మనోరథైః=మనోరథములనియెడి రథములచేత, యాంతీమివ=పోవుచున్నదానివలె నున్నదానిని. ౭- సమీక్ష్యమాణాం=నలుదిక్కులుసూచుచు, రుదతీం = ఏడ్చునదియును, అనిందితాం=నిందింపఁబడనిదియును, సుపక్ష్మళాం = మంచికనుఱెప్పలుగలదియును, ఆయతపద్మలోచనాం=విశాలములయిన తామరఱేకులవంటి కన్నులుగలదియును, అతీవ=మిక్కిలి, రామమనువ్రతాం=రాముననుసరించుటయే వ్రతముగాఁగలిగినదియునగు, మైథిలీం=సీతను, వధాయ=బాధించుటకు, రావణః=రావణుఁడు, ప్రలోభయామాస = వంచించెను. ౮- స్తిమితవికసితానాం = నిక్కఁబొడుచుకొని వికాసమునొందినవగు, ఉల్లసత్=ప్రకాశించుచున్న, భ్రూలతానాం =తీగెలవంటికనుబొమలుగలవి-చూపులు. ౯- పాదునిన్న=మధ్యస్థుఁడుగానిలచిన, పొన్నడి=స్వామియొక్క, కళల్ =అడుగులు. ౧౦-వధార్హమపి=వధకర్హుఁడైనను,

"పాలయత్" అన్నట్లు, పరమకృపాళువగు శ్రీరామునికి అంతరంగవేదిని యయిన మహిషియగుటచే॥ శ్లో॥ ౧౧ "త్వంమాతాసర్వలోకానాం" అనియు, "అఖిలజగన్మాతరం" అనియు, "ఉపాయభూతాసావల్లభాప్రాప్తియోగినీ" అనియు॥ శ్లో॥ "లక్ష్మీఃపురుషకారత్వేనిర్దిష్టాపరమర్షిభిః" అనియుం జెప్పంబడినట్లు, విశేషించినపురుషకారమనియెడుసంబంధముచేత, తనపరిభవములుండఁగా వానియనర్థములంగాంచిసీతాదేవియు వాఁడుచెప్పినమాటలకుప్రతివచనముగావానికిహితముచెల్పుచున్నది. ౧౨ "కామయే త్వాంవిశాలాక్షి" అని, "యద్యత్పశ్యామితేగాత్రంశీతాంశుసదృశాననే। తస్మింస్తస్మిన్పృథుశ్రోణిచక్షుర్మమనిబధ్యతే" అనియు, స్వచాపలమునెఱిఁగించినందుకు॥ శ్లో॥ ౧౩ "నివర్తయమనోమత్తః" అనియు, "సాధుధర్మమవేక్షస్వసాధుసాధువ్రతంచర" అనియు॥ శ్లో॥ "యథాతవతథాన్యేషాందారారక్ష్యానిశాచర" అనియు, చెడుగులువదలి మంచికార్యములనుఆచరింపుము అనియుత్తరముచెప్పియు॥ శ్లో॥ ౧౪ "భుజ్క్ష్వభోగా

కాకుత్స్థః=శ్రీరాముఁడు, కృపయా=దయచేత, పర్యపాలయత్=కాకాసురునిరక్షించెను. ౧౧- త్వం=నీవు, సర్వలోకానాం=ఎల్లలోకములకు, మాతా=తల్లివి. అఖిలజగత్=ఎల్లజగములకు, మాతరం=తల్లియైన. సావల్లభా=ఆప్రియురాలైనలక్ష్మి, ఉపాయభూతా=ఉపాయభూతురాలు, ప్రాప్తియోగినీ=చేతనునియొక్కప్రాప్తిసంబంధముగలది. లక్ష్మీః=లక్ష్మి, పురుషకారత్వే=పురుషకారముగానుండుటయందు, పరమర్షిభిః=మహర్షులచేత, నిర్దిష్టా=చూపఁబడియున్నది. ౧౨- విశాలాక్షి=వెడలుపులగు కన్నులుగలదానా, త్వాం=నిన్ను, కామయే=కామించుచున్నాను. శీతాంశుసదృశాననే=చంద్రునిబోలినముఖముగలదానా, తే=నీయొక్క, గాత్రం=శరీరమును, యద్యత్=దేనినిదేనిని, పశ్యామి=చూచెదనో, పృథుశ్రోణి=బటువులగు పిఱుదులుగలదానా, తస్మింస్తస్మిన్=ఆయాయవయవమునందు, మమ=నాయొక్క, చక్షుః=కన్ను, నిబధ్యతే=నిలుపఁబడుచున్నది. ౧౩-మత్తః=నావలననుండి, మనః=హృదయమును, నివర్తయ=నివర్తింపుము. సాధుధర్మం=మంచిధర్మమును, అవేక్షస్వ=చూడుము, సాధువ్రతం=మంచివ్రతమును, సాధు=మేలుగా, చర=చేయుము. యథాతవ=నీయొక్కకళత్రములెట్లో, తథా=అట్లే, అన్యేషాందారాః=ఇతరులపెండ్లాలును, నిశాచర=ఓరాక్షసుఁడా, రక్ష్యాః=కాపాడఁదగినవారు. ౧౪- యథాసుఖం=సుఖముకలుగునట్లు, భోగాన్=భోగము

స్యథాసుఖం" అనియు, "ఏకవేణీధరాశయ్యాధ్యానంమలినమంబరం । అస్థానేప్యుపవాసశ్చనైతాన్యౌపయికానితే" అనియు, చెప్పినందుకు॥ శ్లో॥ ౧౫ "అకార్యంనమయాకార్యమేకపత్న్యావిగర్హితం । కులంసంప్రాప్తయాపుణ్యంకులేమహతిజాతయా" అనియు, "నాహమౌపయికీభార్యాపరభార్యాసతీతవ" అనియునుత్తరముచెప్పి॥ శ్లో॥ ౧౬ "అసకృత్సంయుగేభగ్నామయావిమృదితధ్వజాః । అశక్తాఃప్రత్యనీకేషుస్థాతుంమమసురాసురాః" అని తనమగఁటిమిచెప్పుకొనినందుకు॥ శ్లో॥ ౧౭ "జనస్థానేమహాస్థానేనిహతేరక్షసాంబలే । అశక్తేనత్వయారక్షః కృతమేతదసాధువై ॥ "ఆశ్రమంతుతయోశ్శూన్యంప్రవిశ్యనరసింహయోః।గోచరంగతయోర్భ్రాత్రోరపనీతాత్వయాధమ । నహిగంధముపాఘ్రాయరామలక్ష్మణయోస్త్వయా । శక్యంసందర్శనేస్థాతుంశునాశార్దూలయోరివ " అనియు, శ్రీరామునియెదుటనిలిచి నీవుతప్పించుకొనిపోదువా? పదునాలుగువేలమందినిఒంటిగానిలిచిచంపి చిందఱవందరచేసినయేకవీరునికి ప్రతిక్రియఁగామారీచునిఁగొని నీవు పులియెదుటనిలిచినకుక్కవలె చేసినకృత్రిమముచేత తెలిసికొనవా? ఆ పురుషశార్దూలురయొక్క గంధమును మూర్కొనినిలిచినఁగదా

లను, భుఙ్క్ష్వ=అనుభవింపుము. ఏకవేణీ=ఒకటిగాఁజెనఁచుకొన్నజడయు, ధరాశయ్యా=నేలయందుబరుండుటయు, ధ్యానం=చింతయు, మలినమంబరం=మాసినవస్త్రమును, అస్థానేప్యుపవాసశ్చ=అసమయమునందు పస్తుపరుండుటయు, ఏతాని=ఇవి, తే=నీకు, నౌపయికాని=యోగ్యములుకావు. ౧౫- ఏకపత్న్యా=ఒకభర్తకేపత్నియయి, పుణ్యంకులంసంప్రాప్తయా=పావనమైన రఘుకులమును పొందినదియు, మహతికులే=గొప్పవంశమునందు,జాతయా=పుట్టినట్టిదియునగు,మయా=నాచేత, విగర్హితం=నిందింపఁబడిన, అకార్యం=అయుక్తమైనపని, నకార్యం=చేయరానిది. అహం=నేను, తవ=నీకు, ఔపయికీభార్యాన=యోగ్యయగు భార్యనుగాను, పరభార్యా=ఇతరునిభార్యను, సతీ=పతివ్రతను. ౧౬- సురాసురాః=దేవతలును అసురులును, మమ=నాయొక్క, ప్రత్యనీకేషు=ప్రతియుద్ధములయందు, స్థాతుం=నిలుచుటకు, అశక్తాః=శక్తిలేనివారై, మయా=నాచేత,విమృదితధ్వజాః=విఱుగఁగొట్టఁబడిన టెక్కెములుగలవారై, అసకృత్=పలుమాఱులు, సంయుగే=యుద్ధమునందు, భగ్నాః=అపజయమునొందింపఁబడిరి. ౧౭- రక్షః=రాక్షసుఁ

వెనుక నీశౌర్యమును నీ పౌరుషమునుజూడనగును. అని శ్రీరామునియొక్క శౌర్యధైర్యాదులనుపన్యసించి యుత్తరముచెప్పియు॥ శ్లో॥ ౧౭ "లోకేభ్యోయానిరత్నానిసంప్రమథ్యాహృతానిమే। తానితేభీరుసర్వాణిరాజ్యం చైతదహంచతే" అనియు॥ "ఇమాంచపృధివీంసర్వాంనానానగరమాలినీం। జనకాయప్రదాస్యామి" అనియు, "యానివైశ్రవణేసుభ్రురత్నానిచధనానిచ" అనియు, రాజ్యరత్నధనధాన్యనగరపత్తనాదులనిచ్చెదనని ప్రలోభించినందుకు॥ శ్లో॥ ౧౮ "శక్యాలోభయితుంనాహమైశ్వర్యేణధనేనవా। అనన్యారాఘవేణాహంభాస్కరేణప్రభాయధా" అనియు, శ్లో॥ "యంత్వందేవిసరీక్ష్యసే సశ్లాఘ్యస్సగుణీధన్యస్సకులీనస్సబుద్ధిమాన్"అ

డా? మహాస్థానే=గొప్పచోటగు, జనస్థానే=జనస్థానమునందు, రక్షసాంబలే=రాక్షససైన్యము, నిహతే=చంపఁబడఁగా, అశక్తేనత్వయా=ప్రతిక్రియసేయశక్తిలేనినీచేత, ఏతత్=ఈ, అసాధువై=అయోగ్యమయినపని, కృతం=చేయఁబడెను, భ్రాత్రోః=అన్నదమ్ములయిన రామలక్ష్మణులు, గోచరం = బయటిప్రదేశమును, గతయోః=పొందఁగా, నరసింహయోః=పురుషశ్రేష్ఠులగు, తయోః=వారలయొక్క, శూన్యః=లేమిగల, ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, అధమ=ఓనీచుఁడా, త్వయా=నీచేత, అపనీతా=అపహరింపఁబడితిని, శార్దూలయోః=పులులయొక్క, గంధం=వాసనను, ఉపాఘ్రాయ=మూర్కొనిన, శునేవ=కుక్కవలె, రామలక్ష్మణయోః=రామలక్ష్మణులయొక్క, గంధముపాఘ్రాయ=వాసనమూర్కొని, సందర్శనే=చూపునందు—ఎదుట, స్థాతుం=నిలుచుటకు, నహిశక్యం=సాధ్యముకాదు. ౧౭. మే=నాయవియయి, లోకేభ్యః=లోకములనుండి, సంప్రమథ్య=చంపి, ఆహృతానివై=అపహరింపఁబడినవికలవో, భీరు=భయస్వభావముగలదానా, తాని=ఆరత్నములు, సర్వాణి=అన్నియు, తే=నీవి, ఏతత్=ఈ, రాజ్యంచ=రాజ్యమును, అహంచ=నేనును, తే = నీవారము. నానానగరమాలినీం = ఎల్లపట్టణములవరుసలుగలదియగు, ఇమాంచసర్వాంపృధివీం=ఈ భూమియంతయును, జనకాయ=సీతండ్రియయిన జనకునికి, ప్రదాస్యామి=ఇచ్చెదను. సుభ్రు=ఓ మంచికనుబొమలుగలదానా, యాని=ఏరత్నములు, వైశ్రవణే=కుబేరునివద్దనుండునో, (తాని=ఆ) రత్నానిచ ధనానిచ=రత్నములను ధనములను,అన్నిటినిచ్చెదను. ౧౮. అహం=నేను, ఐశ్వర్యేణ=ప్రభుత్వముచేతను, ధనేనవా=ద్రవ్యముచేతను, లోభయితుం=వంచింపను, నశక్యా=సాధ్యపడుదనుకాను, భాస్కరేణ=సూ

నియు, మహాధనము నెడఁబాయకుండెడునన్నా నాలుగుకాసులచే వశప రుచుకొనఁజూచెదవు. అని యుత్తరముచెప్పియు, శ్లో॥ ౨౦ "బహుమన్యస్వమాం" అనియు, "మాంచభుజ్క్ష్వయథాసుఖం" అనియు, నన్ను ఆదరించికౌఁగిలించుకొనుమనియన్నందుకు॥ శ్లో॥ ౨౧ "ఉపధాయభుజంతస్య లోకనాథస్యసత్కృతం। కథంనామోపధాస్యామిభుజమన్యస్యకస్యచిత్" అనియు॥ ద్ర॥ "అణిమికుత్తామరైకర్వ్యాయందోవడిచ్చియోందలమిశ్శై నీయణియాయ్"అని యెల్లవారునుతలలపైవహింపఁదగిన లోకనాయకుఁడగు శ్రీరామునియొక్కమూఁపునందు తలయుంచిననేను వేఱొకతుచ్ఛుని నంటుదునా? అని యుత్తరముచెప్పియు॥ శ్లో॥౨౨ "బహుమన్యస్వమాం" అనియు, "నహివైదేహిరామస్త్వాంద్రష్టుంవాప్యుపలభ్యతే" అనియు, "నచాపిమమహస్తాత్త్వాంప్రాప్తుమర్హతిరాఘవః" అనియు, నాచేతఁజిక్కికొన్న నిన్ను శ్రీరాముఁడుచూడనైన సమీపింపనైనశక్తుఁడా? అనినందుకు॥ శ్లో॥ ౨౩ "అపనేష్యతిమాంభర్తాత్వత్తశ్శీఘ్రమరిందమః। అసురేభ్యశ్శ్రియందీప్తాంవిష్ణుస్త్రిభిరివక్రమైః" అని, అసురాపహృతమగు శ్రీని

సూర్యునితోడ, ప్రభాయథా=కాంతివలె, రాఘవేణ=శ్రీరామునితోడ, అనన్యా=భిన్నురాలనుగాను. దేవి=ఓరాణీ, యం=ఎవ్వనిని, నిరీక్షసే=చూచెదవో?. సః=వాఁడే, శ్లాఘ్యః=కొనియాడఁదగినవాఁడు, సః=వాఁడే, గుణీ = మంచిగుణములుగలవాఁడు, ధన్యః=కృతార్థుఁడు, సః=వాఁడే, కులీనః=సత్కులమునందుఁబుట్టినవాఁడు. సః=వాఁడే, బుద్ధిమాన్=బుద్ధిమంతుఁడు. ౨౦- మాం=నన్ను, బహుమన్యస్వ=గౌరవింపుము. యథాసుఖం=సుఖముకలుగునట్లు, మాంచ=నన్ను, భుంక్ష్వ=అనుభవింపుము. ౨౧- లోకనాథస్య=లోకములకు నాయకుఁడగు, తస్య=ఆరామునియొక్క, సత్కృతం=పూజితమగు, భుజం=బాహువును, ఉపధాయ=తలఁగడగాఁజేసికొని, అన్యస్యకస్యచిత్=ఇతరుఁడైన యొకానొకనియొక్క, భుజం=బాహువును, కథంనామ=ఎట్లు, ఉపధాస్యామి=తలగడఁగాఁజేసికొందును. ౨౨-మాం=నన్ను, బహుమన్యస్వ=బహుమానింపుము. వైదేహి=ఓజానకీ, రామః=శ్రీరాముఁడు, త్వా=నిన్ను, ద్రష్టుంవాపి=చూచుటకైనను, నహ్యుపలభ్యతే=లభించువాఁడుగాఁడు. త్వాం=నిన్ను, రాఘవః=రాముఁడు, మమహస్తాత్ = నాచేతినుండి, ప్రాప్తుం=పొందుటకు, నచాప్యర్హతి=శక్తుఁడునుగానేరఁడు. ౨౩- అరిందమః=

మరలసంపాదించుకొన్నట్లు నీయెదుటనన్నుతీసికొనిపోఁబోవుచున్నాఁడు చూడుము, అనియుత్తరముచెప్పియు॥ శ్లో॥ ౨౮ "బుద్ధింమమానుపశ్య త్వంశ్రియంభద్రేయశశ్చమే" అని నాయొక్క యైశ్వర్య సంపత్కీర్తులను చూడుము, అనినందుకు॥ శ్లో॥ ౨౯ "సమృద్ధానివినశ్యంతిరాష్ట్రాణినగరాణిచ। తథేయంత్వాంసమాసాద్యలంకారత్నౌఘసంకులా। అపరాధాత్తవైకస్యనచిరాద్వినశిష్యతి" అని, నశించని యివియెల్లనునశింపఁబోవువిధమునుజూడుము అనియుత్తరముచెప్పియు॥ ౨౬ "నికృత్తవిజయోరామోగతశ్రీర్వనగోచరః। వ్రతీస్థండిలశాయీచశంకేజీవతివానవా?" అని భ్రష్టైశ్వర్యుఁడై సత్తగూడ ఉన్నదోలేదోయని సందేహించుచున్నాఁడనిచెప్పినందుకు॥ శ్లో॥ ౨౭ "క్షిప్రంతవసనాథోమేరామస్సౌమిత్రిణాసహ। తోయమల్పమివాదిత్యఃప్రాణానాదాస్యతేశరైః" అని యాతఁడు తనతమ్మునితోఁగూడవచ్చి నీయొక్కశిరశ్ఛేదముచేసి సుఖపడఁబోవుచున్నాఁడు.

శత్రులనణఁచువాఁడగు, భర్తా=నాపెనిమిటి, విష్ణుః=నారాయణుఁడు, త్రిభిఃక్రమైః = మూడడుగులచేత, దీప్తాంశ్రియం = ప్రకాశించుచున్నసంపదను, అసురేభ్యఇవ=రాక్షసులవలననుండి తీసికొన్నట్లు, త్వత్తః=నీవలననుండి, మాం = నన్ను, అపనేష్యతి=తీసికొనగలఁడు. ౨౮, భద్రే=ఓమంగళస్వరూపురాలా, త్వం-నీవు, మమ=నాయొక్క, బుద్ధిం=పూర్ణతను, శ్రియం=సంపదను,యశశ్చ=కీర్తిని, అనుపశ్య=చూడుము. ౨౯- సమృద్ధాని=పూర్ణములగు, రాష్ట్రాణి=రాజ్యములును, నగరాణిచ=పత్తనములును, వినశ్యంతి=నశించుచున్నవి, తథా=అట్లు, తవఏకస్యఅపరాధాత్=నీయొక్కరుని యపరాధముచేత, రత్నౌఘసంకులా=రత్నముల రాసులచేనిండినదియగు, ఇయంలంకా=ఈలంకానగరము, త్వాంసమాసాద్య=నిన్నుఁజెంది, నచిరాత్=శీఘ్రముగ, వినశిష్యతి=నశింపఁగలదు. ౨౬- రామః-శ్రీరాముఁడు, నికృత్తవిజయః=మిక్కిలితొలఁగింపఁబడిన గెలుపుగలవాఁడును,గతశ్రీః=పోయినశోభగలవాఁడును, వనగోచరః=అరణ్యమునకు విషయమయినవాఁడు—అడవిపాలయినవాఁడును,వ్రతీ=నియమములుగలవాఁడును, స్థండిలశాయీచ=భూమిమీఁదఁబరుండువాఁడునై, జీవతివానవాశంకే=బ్రతికియున్నాఁడో లేఁడోయని సందేహించెదను. ౨౭- సః=ఆ, నాథః = నాపెనిమిటియగు, రామః=రాముఁడు, సౌమిత్రిణాసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ, అల్పంతోయం=స్వల్పమగు

ఆవిధమునుజూడుమనిచెప్పఁగా॥ శ్లో॥ ౨౮ "నరామస్తపసా దేవినబలేన నవిక్రమైః।నధనేనమయాతుల్యస్తేజసాయశసాపివా" అని భుజబలవిక్రమ ధనతేజోకీర్తులచేత నాకుసాటికానేరడు అనిచెప్పినందుకు॥శ్లో॥ ౨౯ "వర్జయేద్వజ్రముత్సృష్టంవర్జయేదంతకశ్చిరం । త్వద్విధంనతుసంక్రుద్ధోలోకనాథస్సరాఘవః।రామస్యధనుషశ్శబ్దంశ్రోష్యసిత్వంమహాస్వనం । ఇషవోనిపతిష్యంతిరామలక్ష్మణలక్షణాః" అని శ్రీరాఘవులశౌర్యము నీవేమనితలంచితివి. వారియెదుటఁబడితివేని నిన్ను సజీవునిఁగావిడుతురా. నిన్నుఁజంపుటకు ఆతఁడుకావలయునా? ఆయనవింటి చిఱునారిమ్రోతవిని గుండెలు పగిలిచావక నీవుబ్రతికినఁగదా ఆయనరావలయును. ఆయనపేరిచేగుఱుతుపెట్టఁబడినవైన బాణములురావణునింజూపుచూపుమనియడుగుచున్నవిగదా? అనియుత్తరముచెప్పియు, ఇటులైననువీనిని దుష్కృత్యమునుండి తప్పింపవచ్చునాయని చూచుచున్నదియనియీసర్గముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. మొదటిశ్లోకమునందు క్రూరుఁడయిన యాయల్పునిమాటలువిని తాను కొన్నిమాటలుచెప్పెననియు, రెండవశ్లోకమునందు ఆమెచెప్పినది॥శ్లో॥౩౦

జలమును, ఆదిత్యఇవ=సూర్యుఁడుపీల్చుకొనునట్లు, తవ=నీయొక్క, ప్రాణాన్=ప్రాణములను, శరైః=బాణములచేత, ఆదాస్యతే=తీసికొనఁగలఁడు. ౨౮- దేవి=ఓజానకీ, రామః=శ్రీరాముఁడు, తపసా=తపస్సుచేతను, మయా=నాతోడ, నతుల్యః-సమానుఁడుకాఁడు. బలేన-బలముచేతను,నతుల్యఃవిక్రమైః-పరాక్రమవ్యాపారములచేతను,నతుల్యః-ధనేన-ద్రవ్యముచే,నతుల్యః-తేజసా-తేజస్సుచేత,నతుల్యః-యశసాపివా-యశస్సుచేతను,నతుల్యః-సమానుఁడుగాడు. ౨౯- ఉత్సృష్టం-విడువఁబడిన, వజ్రం=వజ్రాయుధము, వర్జయేత్=నీవంటివానినిజంపకవిడిచినను విడుచును. అంతకః=యముఁడు, చిరం = బహుకాలము, వర్జయేత్ = విడిచిననువిడుచును, లోకనాథః=లోకములకుప్రభువగు, సః=ఆ, రాఘవః=రఘురాముఁడు, సంక్రుద్ధః-కోపించుకొన్నవాఁడయ్యేనేని, త్వద్విధంతు-నీవంటివానిని, నవర్జయేత్-విడువఁడు. మహాస్వనం=అధికధ్వనికలదియగు, రామస్య=రామునియొక్క, ధనుషశ్శబ్దం=వింటియొక్కటంకారధ్వనిని,శ్రోష్యసి-నీవువినఁగలవు,రామలక్ష్మణలక్షణాః-రామలక్ష్మణులగుఱుతులుగలవియగు, ఇషవః=బాణములు, నిపతిష్యంతి=నీమీఁదఁబడఁగలవు. ౩౦- పతిరేకః=భర్తయొక్కఁడే, సదా=ఎల్లప్పుడు, గతిః=దిక్కు. గతిః=దిక్కు.

"పతిరేకోగతిస్సదా" అనియు॥ ద్ర॥ "గతిరేన్నుందానావాక్" అనియు, సమస్తావస్థలయందును రక్షించెడివాఁడు శ్రీరాముఁడుగాన నీవిట్లుపదరి పలుపాట్లుపడక నిన్నురక్షించుకొనుము అనియెననియు, ఈశ్లోకముచేత ఆతఁడుదూరస్థుఁడు.తన్నురక్షించునంతవఱకు హితముచెప్పి వీనిప్రయత్న మునుమానుపవచ్చును అనుతలంపుచేత అక్కడనున్నగడ్డిపరక నొకదా నినిముందువేసి నావలననుండి నీ హృదయమునుమరలించుకొని నీకుఁదగిన స్త్రీలతోకలసిమెలసి వర్తింపయత్నింపుము.అనుచున్నదియనిభావము.(తృ ణమంతరతఃకృత్వాప్రత్యువాచ)మాటలాడునప్పుడు ఒకకసవుపుల్లనుముం దుఁబడవేసిచెప్పెను. మాటలాడువారలకెల్లనుఅంగముకాదే యిట్లుపుల్ల గిల్లివేయుట. ఇందుకువాసనయేమనఁగా॥ శ్లో॥ ౩౧ "ఆసనంచాన్నముద కందేయమితి" అన్నట్లు, రాజులకుపీఁటవేయుట అన్నోదకము లిచ్చుట యుచితముగనుకఅందులకుబదులుతృణమునిడి యుపచరించినయెడల ప్రస న్నుఁడై నివర్తించునోయనుశంకచేతను॥ శ్లో॥ ౩౨ "అభావేభూమిరుదకం తృణాని" అనుమర్యాదచేత నాసనమిడెననిచెప్పనగును. (తృణమంతరతః కృత్వా) శ్లో ॥౩౩ "ఋజుప్రణామక్రియయైవతన్వీప్రత్యాదిదేశ" అన్న ట్లు తనహృదయముననుండెడి యభిప్రాయమునకన్యముగ నుపచరించిన యెడల నీమెవిరక్తయని నిరాశుఁడగునోయేమోయనియెడితలంపుచేతనై ననట్లుచేసెననిచెప్పవచ్చును. లేక (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ ౩౪ "స మీపముపసంక్రాంతం" అన్నట్లు, దగ్గఱరానియ్యక రావణుఁడాసన్నుఁడై వచ్చుటచే వ్యవధానముకావలయుననిః శ్లో॥ ౩౫ "స్తంబేనసలిలేనవా

ఎన్నుం=ఎప్పుడును, తాక్=తాను, ఆవాక్=అగును. ౩౧- ఆసనం=పీఁటయు, అ న్నంచ=అన్నమును,ఉదకం=నీరును, దేయం=ఇయ్యఁదగినవి. ౩౨- అభావే=ఆసన ములేనియెడల, భూమిః=నేల, ఉదకం=జలము, తృణాని=తృణములు. ౩౩- తన్వీ =ఇందుమతీదేవి, ఋజుప్రణామక్రియయైవ=కౌటిల్యములేని నమస్కారరూపమగు కార్యముచేతనే, ప్రత్యాదిదేశ=అత్తగారగు సుదక్షిణచెప్పినయర్థమును తిరస్క రించెను. ౩౪- సమీపముపసంక్రాంతం=దగ్గరకువచ్చినట్టి. ౩౫- స్తంబేన=గడ్డి దుబ్బుచేత,అనఁగా.తృణముచేతనైనను,సలిలేనవా=నీళ్లచేతనైనను, పఙ్క్తిభేదః=

త్తిః- భేదోభిజాయతే'' అనియెడిన్యాయముచేత నొకపుడకనునఘమనుంచె ననియుభావము. లేక. (తృణమంతరతఃకృత్వా) వ॥ "నపరముఖనిరీక్షణం నాపిసంభాషణం" అన్నట్లు, స్త్రీలకుఁబరపురుషనిరీక్షణమును పరులతో. మాటలాడుటయు గూడనివగుటచేత తృణమునుముందువేసి దానివ్యాజీకరించి వానినుపశ్రోతఁగాఁజేయుట కట్లొర్చెనని తాత్పర్యము. లేక (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ ౩౬ "పథ్యముక్తంవిచక్షణైః" "రాక్షసానామభావాయత్వంవానప్రతిపద్యసే" అని మిక్కిలిహితమునుగోరువారగు అకంపనమారీచమాల్యవత్ప్రముఖులు చెప్పినమాటలువిన్నవాఁడవుకావు. ఇప్పుడును ఈగడ్డిపుడుకప్రతిపత్తిచేయునట్లే నీవు ప్రతిపత్తిచేయుదువు. అని శ్లో॥ ౩౭ "నిదర్శనమసారాణాంలఘుర్బహుతృణంనరః" అన్నట్లు, దృష్టాంతీకరించివేసెననియైననుహృదయము. లేక-(తృణమంతరతఃకృత్వా) తాఁజెప్పఁగలయరుదగునర్థములకుఁబ్రతిపత్తకావలయునని॥ శ్లో॥ "సకులీనస్సబుద్ధిమాన్" అనియుండుటంజేసి, తాఁగటాక్షించినవియెల్లను బుద్ధియుక్తములగునుగాన ప్రతికూలింపనితృణమును సచైతన్యముగఁజేయుదమనుతలంపుచేతనైన నట్లుచేసెననియెఱుంగవలయును. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) తృణమునుచేతనముగఁజేసి స్వశక్తినారోపించితిమేని యీవైభవముచేతభీతుఁడై నివర్తించునేమోయనుతలంపుచేత నట్లుచేసెననియుతలంపనగును. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) అజ్ఞుఁడవైయుండెతి నిన్ను॥ శ్లో॥ ౩౮ "తృణమివలఘుమేనె" అన్నట్లు. ఈతృణముతోసమానముగఁ దలఁచియున్నానని తెలుపుట కట్లుచేసెననియైన ననుకొనవచ్చును. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) అనునది, హృదయేకృత్వాఅనునట్లు,

---

పత్తిభేదము, అభిజాయతే=కలుగుచున్నది. ౩౬- విచక్షణైః=సమర్థులచేత, పథ్యం=ధర్మమార్గమునుండి తొలఁగనిదయినహితము, ఉక్తం=చెప్పఁబడెను. రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క, అభావాయ-లేమికి, త్వం-నీవు, నప్రతిపద్యసేవా-యత్నించినవాఁడవుకావా?. ౩౭- నరః-మనుష్యునికి, అసారాణాం-సారములేనివస్తువులలో, బహు-విస్తారముగ, లఘుః - లాఘవముగలదియగు, తృణం-గడ్డిపోచ, నిదర్శనం-దృష్టాంతము. ౩౮- తృణమివ-గడ్డిపోఁచవలె, లఘు-చులకనఁగా, మేనే-తలం

ప్రతికూలాచరణముసేయకుండుటవలన నంతమాత్రముచేత నే తృణమును హితమనితలంచి॥ శ్లో॥ ౩౯ "నత్వాత్వృణత్వంమన్యే" "నత్వాత్వృణాయ మన్యే" అనువిధముగనిన్ను నీతృణమునకుసాటిగాఁగూడఁదలంపను అని రావణుని కెఱింగింపనట్లు వేసెనని తలంపనగును. లేక - (తృణమంతరతః కృత్వా) అజ్ఞుఁడవైయుండెదీనీవు॥ శ్లో॥ ౪౦ "జ్ఞానేనహీనఃపశుభిస్సమానః" అనియుండుటవలన, ఈగడ్డినితినెడిపశువుగదా? అనినైనను అట్లు చేసెననియూహింపనగును. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ "త్వం నీచశశవత్స్మృతః" అని, శ్లో॥ ౪౧ "యదంతరంసింహస్సృగాలయోర్వనే" అనియు, తిర్యగ్జాతీయుఁడగు నీకుభోగ్యముగడ్డిగదా? శ్లో॥ "నాహమాపయికీభార్యాపరభార్యాసతీతవ" అని నేనుకాదుభోగ్యను. అని తెల్పుటకు వేసెననినైనననుకొననగును. లేక - (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ ౪౨ "విచిత్రాణిచమాల్యానిచందనాన్యగరూణిచ ꠰ వివిధానిచవాసాంసి దివ్యాన్యాభరణానిచ ꠰ యానివైశ్రవణేసుభ్రురత్నానిచధనానిచ" అని నీవు దొంతరలుపెట్టినవానినన్నిటిని ఈతృణముతోసమానములుగఁదలంచి యున్నదానను అని తెలుపుటకై యట్లుచేసెననినైనఁజెప్పవచ్చును. లేక- (తృణమంతరతఃకృత్వా) శ్లో॥ ౪౩ "ధారయత్యాత్మనోదేహంతత్సమాగమకాంక్షిణీ" అన్నట్లు, ఆతఁడువచ్చునేమోయనియెడిప్రత్యాశచేతనుంటిని. అంతేకాఁ॥శ్లో॥ ౪౪ "ఉద్బధ్యవేణ్యుద్గ్రథనేనశీఘ్రమహంగమిష్యా

చెను. ౩౯- నత్వాత్వృణత్వంమన్యే-నత్వాత్వృణాయమన్యే - నిన్నుగడ్డిపోఁచకుసమానముగఁగూడఁ దలఁపను. ౪౦. జ్ఞానేనహీనః - తెలివిలేనివాఁడు, పశుభిః-చతుష్పాత్తులతో,సమానః-సమానుఁడు. ౪౧-సింహస్సృగాలయోః-సింగమునకునునక్కకును, వనే-అడవియందు, యదంతరం=ఎట్టివాసికలదో, ౪౨- సుభ్రు- మంచికనుబొమలదానా, విచిత్రాణి-వింతలగు, మాల్యాని-పూలమాలికలును, చందనాని-మంచిగందములును, అగరూణిచ-అగరుగందములును, వివిధాని-నానావిధములగు, వాసాంసిచ-వస్త్రములును, దివ్యాని-దేవసంబంధములగు, ఆభరణానిచ-సొమ్ములును, వైశ్రవణే-కుబేరునియందుంజెడి, యాని-ఏ. రత్నానిచధనానిచ-రత్నములును ధనములునుగలవో- ౪౩-తత్సమాగమకాంక్షిణీ=ఆరామునియొక్కరాకనుగోరినదియై, ఆత్మనః=తనయొక్క, దేహం-శరీరమును, ధారయతి=ధరించుచున్నది. ౪౪. వేణ్యుద్గ్ర

మియమస్యమూలం" అనియు, శ్లో॥ "తృణంశూరస్యజీవితం" అన్నట్లు, తృణమువలెప్రాణములలోసత్తలేదు చచ్చిపోఁబోవుచున్నాను. అనియట్లుచేసెననినైనను జెప్పవచ్చును. లేక-(తృణ) లంకారత్నౌఘసంకులా। అపరాధాత్తవైకస్యనచిరాద్వినశిష్యతి" అని నీయపరాధముచేత లంకనశింపఁబోవుచున్నది. అప్పటికి ఈతృణములనుప్రోగుచేసికొని యొక గుడిసెవేసికొందునని తెలుపుటకై యట్లువేసెనని చెప్పనగును. లేక-(తృణ) తృణోపలన్యాయముచేత సామాన్యవిశేషకార్యముల నుపదేశించుచున్నానని తెల్పను. లేక-(తృణ) నీయుపదేశము ఆతఁడునాతప్పులనుక్షమించి నంగదాయుక్తమగును అని రావణునితాత్పర్యముగాఁదలంచి యీగడ్డిపోఁచసముద్రమునందువైచితిమేని ఇదియెట్లుపేరుపడదో అట్లు నీవొనర్చినయపకారములు అయనహృదయమునఁబేరొందనవు॥ శ్లో॥ ౨౫ "నస్మరత్యపకారాణాంశతమప్యాత్మవత్తయా" అన్నట్లు, తప్పులెఱుఁగనిధర్మప్రభువుగదా యాతఁడుఅనుతలంపుతోనట్లొనర్చె. లేక-తృణ†నడుమనుండెడుతృణమునువత్తివేసి. ఇట్లే॥ శ్లో॥ ౨౬ "ఈర్ష్యారోషౌబహిష్కృత్య" అన్నట్లు, హృదయముననుండెడి రోషాదులనుపోవిడిచి రామునాశ్రయింపుమీయని తెల్పుటకట్లొనర్చె. లేక-(తృణ)శ్లో॥* "మిత్రమౌపయికంకర్తుం రామస్థానంపరీప్సతా। వధంచానిచ్ఛతాఘోరం" అని, నీకాఁపురమును నీప్రాణములనుగావలసియుండెడవేని ఈగడ్డిపోఁచనుకవ్వుకొని యాపురుషసింహునిపాదములపైఁబడుము. అని తెల్పుటకు వేసెననియనవచ్చును. లేక-(తృణ) ఈగడ్డిపోచకంబముగాఁజేసి యాకంబమువలననుండి రాఘవసింహమునుబయలుపఱిచి చెడుగులుతలంచెడిహృదయమును చీల్పింపవలయునని యెడితలంపుచే నట్లుచేసెననినైనఁజెప్పనొప్పును. లేక-(తృణ) తృణ

ధనేనోద్బధ్య - జడనురిత్రాడుగఁగట్టుకొని, అహం-నేను, యమస్య-యమునియొక్క, మూలం-స్థానమునకు, గమిష్యామి-పోగలను. శూరస్య-శూరునికి, జీవితం=ప్రాణము, తృణం=తృణముతోసమానము. ౨౫- ఆత్మవత్తయా = గంభీరుఁడగుటచేత, అపకారాణాంశతమపి=అనేకాపకారములుచేసినను, నస్మరతి=స్మరింపఁడు. ౨౬, ఈర్ష్యారోషౌ=ఓర్వలేనితనమును కోపములను, బహిష్కృత్య=వెలుపలికిఁ

లోష్టాదులనుముందుగాఁబడవేసి ప్రతిజ్ఞ సేయవలయుఁగదా? ఆమర్యాదచే గడ్డిపోఁచముందుగవేసి॥ శ్లో॥ "క్షిప్రంతవసనాథోమేరామస్సౌమిత్రిణాసహ। తోయమల్పమివాదిత్యః ప్రాణానాదాస్యతేశరైః" అని నీప్రాణములను బాణములువేసిపొడిచి గ్రుచ్చియెత్తఁబోవువిధమునుజూతువుగాకయని ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నదియనినైనను జెప్పనగును. లేక-(తృణ) శ్లో॥ "నచాపిమముహస్తాత్త్వాంప్రాప్తుమర్హతిరాఘవః"అన్న, నీయెదుట నేకనఁబడి॥శ్లో॥ "ఆపనేష్యతిమాంభర్తాత్వత్తశ్శీఘ్రమరిందమః"అని,సీతల ద్రుంపఁబోవువిధమునుబూడుము అనిచెప్పుచున్నదియనియనవచ్చును.లేక. (తృణ) శ్లో॥ ౪౭ "విప్రపీడాకరంఛేద్యమంగమబ్రాహ్మణస్యతు" అని శాస్త్రముదెల్పుటచేత॥ శ్లో॥ ౪౮ "భృంగారధారారోద్ధుశ్చశుక్రస్యాక్షిసదక్షిణం। పవిత్రస్యశిరోగ్రేణక్షోభయామాసవామనః"అని॥ద్రా॥ "శుక్కిరకణ్ణై తురుంబాల్కిళరియ" అనియు చెప్పఁబడినట్లుతృణముచేత శుక్రునికన్నులుపొడిచినట్లు॥ శ్లో॥ "యద్యత్పశ్యామితేగాత్రంశీతాంశుసదృశాననే। తస్మిఀతస్మిఀపృథుశ్రోణిచక్షుర్మమనిబధ్యతే" అని పరదారదర్శనముచేసిన నీకన్నుల నీతృణముచేఁబొడిచెదను అని చెప్పుచున్నదనినైనను చెప్పఁగూడును. లేక-(తృణ) శ్లో॥ ౪౯ "సదర్భంసంస్తరాద్గృహ్యహీనస్త్రీస్మసదక్షిణం" అన్నట్లు, దర్భనుగొని దయావిహీనుఁడగుకాకాసురుని కన్నులులేనివానిఁగాఁజేసినట్లు, ఈగడ్డిపోఁచఁగొని నీకన్నులను బొడిపించెదను అనినైచెనసినైనను గ్రహింపవచ్చును. లేక-(తృణ)సర

ప్రోసి, ※ ఈశ్లోకమునకు మీఁదట అర్థము వ్రాయఁబడియున్నది. ౪౭- అబ్రాహ్మణస్య=బ్రాహ్మణుఁడుకానివానియొక్క, విప్రపీడాకరం=బ్రాహ్మణులకు బాధకరమగు, అంగం=అవయవము, ఛేద్యం=కోసివేయఁదగినది. ౪౮- సః=ఆ,వామనః-వామనమూర్తి, భృంగార=జారీచెంబుయొక్క, ధారా=నీటిధారలకు, రోద్ధుః=అడ్డపడినట్టి, శుక్రస్య=శుక్రునియొక్క, (కంటిని) పవిత్రస్య = పవిత్రముయొక్క, శిరోగ్రేణ=మీఁదికొనచేత, క్షోభయామాస=కలఁతనొందించెను. శుక్కిరణ=శుక్రునియొక్క, కణ్ణై=కంటిని, తురుంబాల్=పుడకచేత, కళరియ=కలియఁబెట్టిన. ౪౯-సః=ఆశ్రీరాముఁడు,సంస్తరాత్=ఆసనమునుండి,దర్భంగృహ్య=దర్భనుగొని,

నారాయణులలో నారాయణుఁడుఇషీకచే దంభోద్భవునింజంపినవిధమున నీగడ్డిపోఁచచే నిన్నుఁజంపించెదను అనివేసెననియుఁజెప్పఁగూడును. లేక-తృణ) ౫౦ "సీతాయాస్తేజసాదగ్ధః" అని, "నత్వాంకుర్మిదశగ్రీవభస్మ భస్మార్హతేజసా" అని, నాపాతివ్రత్యతేజస్సులోన నీగడ్డిపోఁచ వేసిరగిల్చి నిన్నుదహించెదను అని వేసెననియైనఁజెప్పనొప్పును. లేక-(తృణ)"కృతిచ్ఛేదనే" అనిధాతువుగాన అక్కడనుండెడి గడ్డిపోఁచనునడుమఁద్రుంచి వైచి, అట్లే॥ ౫౧ "అంగుళ్యగ్రేణతాన్హన్యాం" అనియు, ద్ర॥ "పాల్లావరకన్నైకిక్కిల్లికిళుండానై" అనియుచెప్పినట్లు, నీతలనుత్రుంచివేయునట్లొనర్చెదనని తెలుపుటకు తృణమునుద్రుంచివేసెననియు చెప్పనొప్పగును. అయినను ఇట్లుతృణముఁద్రుంచివైచి మీఁదటఁజేసినదేమనఁగా (ప్రత్యువాచ) ప్రతివచనమిచ్చెను. (ప్రత్యువాచ) అడిగినందుకుప్రత్యుత్తరముచెప్పెను. వాడుచెప్పినమాటలకుసమ్మతించి ఓం అనిచెప్పినను ఉత్తరమేయగును. అట్లోయనఁగా. (ప్రత్యువాచ) ప్రత్యాఖ్యానముచేసెను. వాఁడుచెప్పినందుకువిరోధముగఁజెప్పెను. అనఁగా॥ శ్లో॥ "నాహమౌపయికీభార్యా" అనియు ౫౨ "నమాంప్రార్థయితుంశక్తస్త్వంసిద్ధిమివ పాపకృత్" "అకార్యంనమయాకార్యం" అని, ప్రతిషేధించిచెప్పెను. (ప్రత్యువాచ) నిషేధించుటమాత్రమేగాక ప్రతికూలముగనేచెప్పెను.ఎట్లనఁగా, "ప్రాణానాదాస్యతేశరైః" అనియు, ౫౩ "రాక్షసేంద్రమహాసర్పాన్సరామగరుడోమహాన్॥ ఉద్ధరిష్యతివేగేన" అని, ఆతనికిపరుషము

౪౦= కుడికంటిని, హిన స్తిస్మ=హింసించెను. ౫౦- సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క, తేజసా=తేజస్సుచేత, దగ్ధః=కాల్పఁబడినవాఁడు. దశగ్రీవ=ఓరావణా, భస్మార్హతేజసా=భస్మముచేయుటకుఁదగిన తేజస్సుచేత, త్వాం=నిన్ను, భస్మ = బూడిదగా, నకుర్మి=చేయను. ౫౧- తాన్=ఆరాక్షసులను,అంగుళ్యగ్రేణ=కొనవ్రేలితో, హన్యాం=చంపుదును. ౫౨- త్వం=నీవు, సిద్ధిం=తపస్సిద్ధిని, పాపకృదివ=పాపము చేసినవానివలె, మాం = నన్ను, ప్రార్థయితుం = కోరుటకు, శక్తః = నశక్తుఁడవుకావు. మయా=నాచేత, అకార్యం=చెడ్డపని, నకార్యం=చేయఁదగదు.౫౩- సః=ఆ,మహాన్=గొప్పవాఁడగు,రామగరుడః=శ్రీరాముడనియెడి గరుత్మంతుఁడు,

గా నేయుత్తరము చెప్పెను. (ఉవాచ) వచ పరిభాషణే. అనిధాతువు అగుటచే ఒకమాట చెప్పుటయే కాదు, పరితః పలువిధములుగ మాటలాడెను. అదెట్లనఁగా, "సాధుధర్మమవేక్షస్వ సాధు సాధువ్రతంచర" అనియు, "యథాతవతథాన్యేషాం దారారక్ష్యానిశాచర" అనియు, ఓర్పుమాటలు చెప్పి ౫౨ "ఏవం త్వాం పాపకర్మాణం వక్ష్యంతి నికృతాజనాః" అని, "దిష్ట్యైతద్వ్యసనం ప్రాప్తో రౌద్ర ఇత్యేవ హర్షితాః" అనియు హృదయ భేదకములుగాఁ జెప్పియు ౫౩ "మాంచాస్మై ప్రయతోభూత్వా నిర్యాతయితుమర్హసి॥ విదితస్సహిధర్మజ్ఞశ్శరణాగతవత్సలః, తేన మైత్రీభవతు" అని జ్ఞానదానమొనరించియు, ౫౪ "అన్యథాత్వం హి కుర్వాణో వధం ప్రాప్స్యసి" అనియు, "ప్రాణానాదాస్యతే శరైః" అనియు, దండనీతిని బోధించియు ఇట్లు సామ దాన భేద దండరూపములగు చతురుపాయముల చేతను జెప్పెను. ఇట్లు కెరవిచెప్పెడు కాలమునందు ముఖవికాసమెట్లుండెననఁగా (శుచిస్మితా) ఎదుటివాఁడు కినిసినఁగదా సంరంభముతో ప్రవర్తింపవలయును. తనయనీతిచేత తనకుఁదానే నశింపఁబోవునట్టి వీఁడు ఇట్లు చెప్పుచున్నాఁడేయనినవ్వెను. (శుచిస్మితా) ౫౫ "హసన్నివనృపోహంతి"

రాక్షసేంద్ర = రాక్షసనాయకులనియెడి, మహాసర్పాన్ = గొప్పపాములను, వేగేన = వడితో, ఉద్ధరిష్యతి = పెకలింపఁగలఁడు. ౫౨- నికృతాఃజనాః = నీవలన వంచింపఁబడిన జనులు, త్వాం = నిన్ను, ఏవం = ఇట్లు, పాపకర్మాణం = పాపపుఁబనులు చేయువాఁడని, వక్ష్యంతి = చెప్పగలరు. రౌద్రః = భయంకరుఁడవగు నీవు, దిష్ట్యా- దైవవశముగ, ఏతత్ వ్యసనం = ఈ చావఁబోవుదుఃఖమును, ప్రాప్తః = పొందినవాఁడవు, ఇత్యేవ = అనియే, హర్షితాః = సంతుష్టులయిరి. ౫౩- ప్రయతఃభూత్వా = ప్రయత్నమొనర్చినవాఁడవై, మాంచ = నన్ను, అస్మై = ఈ రామునికై, నిర్యాతయితుమర్హసి = ఈలంకలోనుండి వెడలింపఁదగినవాఁడవు, సః = ఆరాముఁడు, ధర్మజ్ఞః = ధర్మము నెఱిఁగినవాఁడు, శరణాగతవత్సలః = శరణుచొచ్చినవారియందుఁ బ్రేమగలవాఁడు, తేన = అట్టి రామునితో, తే = నీకు, మైత్రీ = స్నేహము, భవతు = అగుఁగాత. ౫౪- త్వం = నీవు, అన్యథా = వేఱువిధముగ, కుర్వాణః = చేయుచు, వధం ప్రాప్స్యసి = వధమును పొందుదువు. శరైః = బాణములచేత, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, ఆదాస్యతే = తీసికొనఁగలఁడు. ౫౫- నృపః = రాజు, హసన్నివ = నవ్వుచునే

అన్నట్లు, రాజులునవ్వుచున్నవారవలెనేకనఁబడుచుఁగదా తప్పిదమొనరించినవారిని శిక్షింతురు. అట్లు ఈమెయు "అభిజ్ఞారాజధర్మాణాం" అని, రాజమర్యాదనెఱిఁగినదియు రాజపుత్రియు రాజమహిషియునయి గదాయున్నది. వాఁడిచ్చెదనన్న ధనధాన్యరత్నాదులసువిని స్త్రీచాపల్యముచేతసమ్మతించి నవ్వెనామేమియనఁగా (శుచిస్మితా) † అట్లునవ్వుట అర్థచాపల్యనిబంధనముగాదు. వైరాగ్యనిబంధనము అనియెడిభావశుద్ధిన వ్వనట్టివిధములోనేచూడఁదగియున్నది.(శుచిస్మితా) "ఆశ్రమంతుతయోశ్శూన్యంప్రవిశ్యనరసింహయోః । గోచరంగతయోర్భ్రాత్రోరపనీతాత్వయాధమ" అని యాధీరులయెదుటనిలిచి వారలతోఁబోరాడిజయించి నన్నుఁజెఱఁబట్టలేని యబలుఁడవుసుమా॥ శ్లో॥ "నరామస్తపసాదేవినబలేననవిక్రమైః, నధనేనమయాతుల్యః" అని, శ్రీరాముని నేనుజయింపఁగలననియనుచున్నాఁడనినవ్వెను, (శుచిస్మితా) వధంప్రాప్స్యసియని గ్రద్దలు కాకులును ముకుకులతోఁబొడిచియీడువఁగాఁ బడియుండఁబోవువాఁడు సుమా? "శంకేజీవతివానవా" అని, శ్రీరామునిశరీరమునకు అనిష్టము చెప్పుచున్నాఁడనినవ్వెను. (శుచిస్మితా) శ్లో॥ ౫౭ "విభీషణవిధేయంహిలంకైశ్వర్యమిదంకృతం॥ శ్రీమతారాజరాజేన లంకాయామభిషేచితః" అన్నట్లు, విభీషణునికి శ్రీరాముఁడిచ్చినయైశ్వర్యము నేసుమీ॥ శ్లో॥ "బుద్ధింమమానుపశ్యత్వంశ్రియంభద్రే" అని తనవదనిభ్రమించిజల్పించుచున్నాఁడు అనినవ్వెను.(శుచిస్మితా) "ఉపధాయభుజంతస్యలోకనాథస్యసత్కృతం। కథన్నామోపధాస్యామి" అనియుఁడునట్టినన్నుసుమా యీపాతకుఁడు "మాంచభుఙ్క్ష్వయథాసుఖం" అని మొఱుగుచున్నాఁడు. (శుచిస్మితా) శ్లో॥ ౫౮ "కుశలీయదికాకుత్స్థస్సర్వాన్సాగరమేఖలాం, మహీందహాతి"

హాంతి=చంపుచున్నాఁడు ౫౭. ఇదం=ఈ, లంకైశ్వర్యం=లంకయొక్క ప్రభుత్వము, విభీషణవిధేయంహికృతం=విభీషణునికి స్వాధీనముగాఁగదా చేయఁబడెను. శ్రీమతా=పూజ్యుఁడగు, రాజరాజేన=రాజరాజగు శ్రీరామునిచేతను, లంకాయాం=లంకయందు, అభిషేచితః-అభిషేకముసేయఁబడెను. విభీషణుఁడు). ౫౮- కా

† ఈయోజనయందు పరిశుద్ధమగు నవ్వుగలదియనియర్థము.

అన్నట్లు, శ్రీరాముఁడుగుఱుతుచెడకుండఁగానే నేను ఈస్థితిలోనుండు దునని "తతస్సాస్త్రీమతివలె" వ్రీడాస్మితముచేసెను. లేక -(శుచి) ౬౦ "తతోమలినసంవీతాం" అనియు॥ ద్ర॥ "మాశుడైయుడంబాడుతలైయు తరివాయుపురంవెళుత్తు" అని, విరహావిషణ్ణయై తాంబూలచర్వణముసే యనందున స్మితముచేయఁగాదెల్లనిపలువరుసకాంతి బయలుపడెను.అట్టి స్మితముగలదియనిభావము. లేక -(శుచిస్మితా) సీతాదేవినపహరించెనని విన్నప్పుడే॥ శ్లో॥ ౬౧ "కృతంకార్యమితిశ్రీమాన్ వ్యాజహారపితామహః" అన్నట్లు, ఇఁకరావణుఁడుచచ్చినవాఁడేయని బ్రహ్మసంతోషించినరీతి నీ మెయు నీతఁడపరాధముచేసినప్పుడేచచ్చెనని ప్రీతిస్మితముచేసెననియుచె ప్పనగును. ఇట్లు స్మితముచేసిచెప్పినదేమనఁగా (నివర్తయేత్యాది)అకృత్య ములనువదలి కృత్యములనుచేయుముఅనుచున్నది. (నివర్తయమనః) మనో వ్యాపారమాత్రాధీనముకదా అట్లగుటచే హృదయమునుమరల్పుము.అను చున్నది. (మనోనివర్తయ) మంచిగుఱ్ఱపురౌతులు వేగముగఁబోవుచున్న గుఱ్ఱమును కశాభిఘాతముతోనిల్పునట్లు మనఃప్రవాహమును నివర్తింపఁ జూడుము. (మనోనివర్తయ) శ్లో॥ ౬౨ "మనోహిహేతుస్సర్వేషామిం ద్రియాణాంప్రవర్తనే" అన్నట్లు, మూలభూతమగు మనస్సునుత్రిప్పఁగా నే బాహ్యేంద్రియములునుతిరుగునుసుమా? (నివర్తయమనః) నీహృదయ మునుమరలించి ప్రాణములనుమరలించుకొమ్ము. (నివర్తయమనః) శ్లో॥

కుత్స్నః-శ్రీరాముఁడు, కుశలీయది-క్షేమముగలవాఁడయినను—బ్రతికియున్నవాఁడ యినను, సాగరమేఖలాం-సముద్రపర్యంతమగు, మహీం-భూమిని, దహతికిన్ను-కా ల్చుచున్నాడా. ౬౦. మలినసంవీతాం-మురికిగప్పిన దేహముగలసీతను, తతః-అనం తరము. మాశుడై-మాసినట్టి, ఉడంబాడు-దేహముతో, తలైయుదరి-తలవిరియఁబో సికొని, వాయిపురం-అధరోష్ఠము, వెళుత్తు-తెల్లనై.

౬౧-శ్రీమాన్ పితామహః-పూజ్యుఁడగుబ్రహ్మ, కృతంకార్యమితి - కార్యము ముగిసెనని, వ్యాజహార-చెప్పెను. ౬౨- సర్వేషామింద్రియాణాం-సమస్తేంద్రియము లును, ప్రవర్తనే-ప్రవర్తించుటయందు, మనోహిహేతుః-మనస్సేహేతువుగదా.

౬౩ "ఆత్మైవహ్యాత్మనోబంధురాత్మైవరిపురాత్మనః" అన్నట్లు, నిత్యశత్రువునుజయింపఁజూడుము. (మనోనివర్తయ) లోకమున వేగవంతములగుపదార్థములకు మనోజవమనిదృష్టాంతముచెప్పనొప్పి మిగులవేగముఁగాఁగదాయుండును. చేయిజాఱెనేనిమరలింపఁగూడదు. కరణాధిపుఁడైన నీవుమరలింపఁజూడుము. శ్లో॥ ౬౪ "మమత్వశ్వానివృత్తస్యనప్రావర్తంతవర్త్మని" అని యశ్వహృదయమెఱిఁగిన సుమంత్రుఁడుతప్పుచెప్పెనుగదా! ఉండెడురాజకార్యములు ఒడుదుడుకగునట్లు మనఃప్రవృత్తిని నివర్తింపనగునాయనఁగా (మత్తోనివర్తయ) ఇతరములవలననుండినివర్తింపుమనలేదు. నావలననుండిమరలింపుము. (మత్తోనివర్తయ) శ్లో॥ ౬౫ "పంచాస్యామివపన్నగీం" అన్నట్లు, విషవంతములగుపదార్థములవలె నీకువినాశహేతువగునావలననుండిమరల్పుము. (మత్తోనివర్తయ) శ్లో॥ † "నయంతినికృతిప్రజ్ఞంపరదారాఃపరాభవం" అన్నట్లు, ఏవిధినైనను పరాభవాపాదనశీలురైకదాపరదారలుండుదురు. అట్లగుటచే నాప్రకటనుండి నీచిత్తమునుమరల్పుము. నీప్రకటనుండిమరల్చితి నేని మనస్సునిర్విషయమై యుండునావేమియనఁగా (స్వజనేప్రియతాం) యోగ్యమగువిషయమునందు ఆనందపడునట్లుప్రయత్నింపుము. (స్వజనేప్రియతాం) శ్లో॥ ౬౬ "స్వేషుదారేషురతింనోపలభామ్యహం" అనియెడిబుద్ధినిమార్చి "స్వేషుదారేషురమ్యతాం" అని యగ్నిసాక్షికముఁగఁజేపట్టిన ధర్మదారలతోరమింపఁజూడుము. (స్వజనేప్రియతాం) విజాతీయులగు మనుష్యస్త్రీలనువిడిచి సజాతీయ్యలగు రాక్షసస్త్రీలనుఅనుభవింపుము. ప్రియతాం అని, రాగప్రాప్తముగ రాఁగలదానిని బలాత్కారముగ స్నేహింపవచ్చునా యనఁగా, ప్రియతాంఅని

౬౩- ఆత్మైవహి-ఆత్మయే, ఆత్మనః-ఆత్మకు, బంధుః-చుట్టము, ఆత్మైవ-ఆత్మయే, ఆత్మనః-ఆత్మకు, రిపుః-శత్రువు. ౬౪-నివృత్తస్య-మరలినట్టి, మమ-నాయొక్క, అశ్వాః-గుఱ్ఱములు, వర్త్మని=మార్గమునందు, నప్రావర్తంత - నడవనేరవు. ౬౫- పంచాస్యాం=విశాలమగుమొగముగల అనఁగాపడగయెత్తిన, పన్నగీమివ=సర్పకన్యకవలె. †పరదారాః-ఇతరస్త్రీలు, నికృతిప్రజ్ఞం-వంచనచేయుబుద్ధిగలవానిని, పరాభవం నయంతి-అవమానమునొందించుచున్నారు. ౬౬- అహం-నేను, స్వేషుదారేషు-నాకళ

సాధించుచున్నది. (మనః ప్రియతాం) నీవుప్రియపడితివేని మనస్సుతనకుఁ దానేప్రియపడును. స్వజనేయనివిషయసప్తమిగాక అధికరణసప్తమిచేసి న స్వజనమునందువర్తించెడు మనస్సుప్రియపడునుగాకయనియర్థము. అట్లనఁగా॥ శ్లో॥ ౬౭ "తాస్త్వాంపరిచరిష్యంతి" అనియు॥ శ్లో॥ "యావంత్యో మమసర్వాసామైశ్వర్యంకురుజానకి" అని, నన్ను వారుసేవించునట్లుచెప్పి నందుచేత వారునిన్నుజూచి ఈసడించుకొనిగదాయుందురు. అదివిడిచి నీయెడల వారలహృదయములు సరసములగునట్లుచూడుము. అనియుభావము. (స్వజనేమనః ప్రియతాం) స్వజనమునందుమనస్సుప్రియపడునుగాక = స్వజనమునుబొందిన మనస్సనియన్నట్లె శ్లో॥ ౬౮ "పరిభూతవిషణ్ణాచేత్ భార్యాభర్తావినశ్యతి" అన్నట్లు, నీవుచేసిన అనవలోకనముచేతను, ఉపేక్షచేతను నీవారుక్లేశించిరేని నీకనర్థము గలుగును. అదిరాకుండ వారలహృదయముచల్లపడునట్లు "మత్తోనివర్తయ" అనిచెప్పెననియైనఁ జెప్పనగును. (మత్తోమనోనివర్తయ) ౬౯ "ధ్యేయోనారాయణస్సదా" అనియు, "ధ్యేయస్సదాసవితృమండలమధ్యవర్తీనారాయణః" అనియు,

త్రీఋులయందు, రతిం-అనురాగమును, నోపలభామి-పొందను. స్వేషుదారేషురమ్యతాం-నీకళత్రములందే రమింతువుగాక. ౬౭. తాః-వారలు, త్వాం-నిన్ను, పరిచరిష్యంతి-ఉపచరింపఁగలరు- యావంత్యోమమ-నాకెందఱుస్త్రీలుగలరో, సర్వాసాం-అస్త్రీలందఱికి, ఐశ్వర్యం-తలమిన్నవుగానుండుటను, జానకి-ఓసీతా, కురు-చేయుము. ౬౮. భార్యా-పత్ని, పరిభూతవిషణ్ణాచేత్-అవమానింపఁబడి దుఃఖమునొందిన దయ్యేనేని, భర్తా - పెనిమిటి, వినశ్యతి-నశించును. ౬౯ నారాయణః-నారాయణుఁడు, సదా-ఎల్లప్పుడు, ధ్యేయః-ధ్యానముచేయఁదగినవాఁడు. సవితృమండలమధ్యవర్తీనారాయణః-సూర్యమండలము నడుమనుండెడి నారాయణమూర్తి, సదా-ఎల్లప్పుడు, ధ్యేయః-ధ్యానింపఁదగినవాఁడు. స్మృతః-స్మరింపఁబడినవాఁడై, శోభనం-మంగళమును, యచ్ఛతి-ఇచ్చుచున్నాఁడు. రామేతిరామేతి-రామరామయని, సదైవ = ఎల్లప్పుడును, బుద్ధ్యా-బుద్ధిచే, విచింత్య తలఁచి. మనసా-హృదయముచేత, రామం-శ్రీరాముని, జగామ-పొందెను. నినైత్తిరుందే-తలంచుచునె, శిరమం-కష్టములను, తీరిందేన్-పోఁగొట్టుకొంటిని. అడియార్కళ్ - దాసులు, తమ్మడియనై-తమస్వామిని, నినైయుంబడియవర్-తలంచుకొనునట్టివారు.

“స్మృతో యచ్ఛతిశోభనం” అనియు, “రామేతిరామేతిసదైవబుద్ధ్యావిచింత్య” అనియు, “జగామమనసారామం' ద్ర॥ “నిన్నై త్తిరుందేశిరమంతీర్ం దేఱ”అనయు, “అడియాల్ కళ్ తమ్మడియేనైనిన్నై యుంపడియవర్”అనియుఁజెప్పఁబడునట్లు, ఉజ్జీవనమగువిషయమునందు అనవరతభావనచేయుటప్రాప్తము. అంతేకాక అనర్థహేతువుగ నన్నుఁదలంపరాదుసుమీ?(నివర్త్తయ) ప్రవృత్తిధర్మమొకనాఁడునుగూడదు. నివృత్తిధర్మమే ఉత్తారకము సుమా? (మనోనివర్త్తయ) “స్వేషుదారేషురమ్యతాం” నివృత్తికివిషయమునిషిద్ధము. ప్రవృత్తికివిషయముసంసారము. అట్లగుటచే, నిషిద్ధమును వదలివిహితములయందుప్రవర్తింపఁజూడుము. ఏతావతా ఈశ్లోకమువలన స్వానర్థమొకతట్టుండఁగా పరానర్థమును తాళఁజాలని సీతాదేవియొక్క హృదయార్ద్రితయుకృపయుచెప్పఁబడెను.

శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు
తృణమంతరతః అను శ్లోకముయొక్క యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

రావణునిఁగూర్చి సీతాదేవిచెప్పెడివచనము ఇరువదియొకటవసర్గములోనిది.

శ్లో॥ మిత్రమౌపయికంకర్తుంరామస్థ్సానంపరీప్సతా।
వధంచానిచ్ఛతాఘోరంత్వయాసౌపురుషర్షభః॥౨౦॥

టీ॥ పురుషర్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు, అసౌ=ఈ, రామః=శ్రీరాముఁడు, స్థానం=లంకాదిస్థానమును, పరీప్సతా=కోరుచున్నవాఁడవును, ఘోరం=క్రూరమగు, వధంచ = చంపుటను, అనిచ్ఛతా=కోరనివాఁడవును అగు, త్వయా=నీచేత, మిత్రంకర్తుం=మిత్రునిఁగాఁజేసికొనుటకు, ఔపయికం=తగినవాఁడు.

తా॥ ఓరావణా నీవు లంకాస్థానమును ఏలవలయునని కోరికగలవాఁడవయినయెడలనుఆతనిచే క్రూరమగు వధముచేయఁబడవలయునను కోరికలేనివాఁడవైనయెడలను ఆయనతో స్నేహించుటమంచిది.

అశోకవనికయందు వేంచేసియుండు సీతాదేవిసన్నిధానమునకుఁ బోయి రావణుఁడు అభిజనవిద్యావినోదములందు లోకులకంటెఁ దనకుఁ కలిగియున్న మేలిమిని తెల్పియు,బహువిధ క్షేత్ర ధనధాన్య రత్నవస్త్రభూషణ పరికరపారిబర్హ దాసదాసీజనాదులనిచ్చెదనని చెప్పియు,సీతాదేవిని స్వనియమమునుండి తప్పింపయత్నింపఁగా, సీతాదేవి వీఁడు చెప్పిన వానియందొకటినైనను పాటింపక వీనికిఁగలుగుననర్థమునాలోచించి వీనికి హితబోధము చేయునట్టివారు లేకుండుటంజేసికదా వీఁడిట్లువదరుచున్నాఁడనియెంచి, ఆచార్యపరంపరావధియయిన పరమాచార్యభూతురాలు గాన వీనికిహితము చెప్పుచున్నది. అట్లు చెప్పునప్పుడు తృణమంతరతఃకృత్వా అన్నట్లు పరపురుషముఖావలోకనము చేసి మాటలాడఁగూడదనియెడి మర్యాదచేఁగాని తృణమువలె వాఁడు గౌరవింపఁదగనివాఁడను నగౌరవజ్ఞానముచేతఁగాని అచేతనమగు నీతృణము ప్రతిపత్తిచేసినంగదా నేను చెప్పిన మాటయందు వీఁడు ప్రతిపత్తిచేయుననియెడిభావముచేతఁగాని "యంత్వం దేవినిరీక్షసే, సకులీనస్సబుద్ధిమాన్" అన్నట్లు, తాఁజూచినవారుబుద్ధియుక్తులగుదురనుతలంపుచేతఁగాని శ్రీరాముఁడు తృణముంగొని కాకాసురునిందణిమినట్లు దీనిచే వీనినిఁదణుమవలయుననుమది చేతఁగాని సృగాలశశాదులనుంబోలె పశుప్రాయుఁడవగు నీకుభోగ్యమిదెయనునాంతరముచేతఁగాని "శీతోభవహనూమతః" అని యగ్నిని శీతముగాఁజేయఁబోవునట్లు అచేతనమగు తృణమును చేతనముగఁ చేయవలయునను సంకల్పముచేతఁగాని ఆసన్నుఁడైయుండెడి వీనికిని తనకును ఒకవ్యవధానము ఉండవలయునని యెడికోరికచేతఁగాని తృణమును స్తంభముగఁజేసి యద్దానినుండి రామసింహమును బయలుపఱపవలయుననిగాని "మిత్రమౌపయికంఅనిచ్ఛతా" అనిచెప్పఁబోవు నీమెవీరపత్నికాఁబట్టి, ఓరిరావణా యీతృణమునునోటఁగఱచుకొని రామునిపాదములపైఁబడుమను దానికి సూచకముగాఁగాని, నన్నువిశేషముగభాషించిన నిన్నును నీవుదొంతరలిడిన ధనధాన్యవస్తురత్నవస్త్రాదులను ఈగడ్డిపోఁచకుసమానముగసుమీ తలంచియున్నానని

తెలుపుటకుఁగాని ఒకప్పుడుకనునడుమవైచి "నాహమాపయికీభార్యాపరభార్యాసతీతవ" అని యీదుర్బుద్ధినీకుఁగూడదుసుమా, "స్వేషుదారేషురమ్యతాం" అన్నట్లు నీకుభోగయోగ్యలగు స్త్రీలయొక్కకడుప్రమండకుండునట్లు వారలతోఁగలసిమెలసియుండుము అనిచెప్పి "ఇహసంతోన-వాసంతి" అన్నట్లు మాలలుమొదలగు అలబరిజనముగలిగి మిగులవిస్తీర్ణమగు నీదేశములో నొకఁడనర్థమనుభవింపఁబోవునేని యిట్లుచేయఁగూడదనిహితముచెప్పి నివర్తింపించుటకొక్కరైన లేకపోయి రేయనుటకుసరిపడకవాసంతి, శ్రీవిభీషణుఁడుమొదలగుపరమధార్మికులున్నారుగాన "సతోవానానువర్తసే-౧"ప్రణిపాతేనపరిప్రశ్నేనసేవయాఉపదేక్ష్యంతి" అనియున్నట్లు తమపాదములకెరఁగియనువర్తించెడువారలకేమంచిచెప్పుదురు. అట్లు వారలకెఱఁగియెఱుంగవో, మొదటనుండి నీవీయూరిలోనున్నదానవుకావు నిన్నవచ్చినదానవు నేనుసత్తులకెఱఁగనిదెట్లెఱింగితివంటివేని "తథాహివిపరీతాతేబుద్ధిః" నీబుద్ధియును దుష్కృత్యములును ఎఱింగించుచున్నవి. "దుష్కృత్యమునెఱుంగుటకు నీవంతర్యామివా" యంటివేని ఆచారవర్జితా నీయనుష్ఠానముచేతనే యూహించతగ్గది. యూహించితినని హితబోధముసేయువారలు బోధింపని యీరావణునిదురాచారముంగనియీసడించి యిఁకయొక్కని ననువర్తింపవలదు అనువర్తనాపేక్షలేకుండ నేను నీకు హితముదెల్పెదను, నేనువచించినప్రకారమును అనుష్ఠింపుము అనియనుచున్నది. కూడునేనియనుష్ఠించెదను ఆహితమునుచెప్పఁగూడదాయనగా (మిత్రమౌపయికంకర్తుంరామః) శ్రీరామునితో నీవువిరోధించుటఫలింపదు. ఆతనితోమైత్రిసేయుటకు ఆతనిననువర్తింపుముఅనిచెప్పుచున్నది. (మిత్రంకర్తుమౌపయికం) పరిపూర్ణముగ నపరాధముచేసిన నీకు ఆతనిపాదములయందు శరణుచొచ్చుటయేతగినది. మిత్రమనియుండఁగా శరణమనియర్థమెట్లు చెప్పనగుననఁగా, ఉత్తరశ్లోకమునందు "విదితస్సహిధర్మజ్ఞశ్శరణాగతవత్సలః తేనమైత్రీభవతుతే" అని ఆతఁడుశరణాగతవత్సలుఁ

---

౧. ప్రణిపాతేన-నమస్కారముచేతను, పరిప్రశ్నేన-ప్రశ్నసేయుటచేతను

ను, నీవునుశరణుచొరుము అనియెడియర్థమునందు మైత్రీశబ్దప్రయోగము చేయుటవలన మిత్రశబ్దము శరణశబ్దపర్యాయమగును. "అర్చనంవదనం దాస్యం సఖ్యమాత్మనివేదనం" అని సఖ్యమును భక్తిప్రకారముగ చెప్పఁబడియున్నదికాన నాతనిశరణుచొరుమనుచున్నది. ౨ "శ్లో॥ తమేవశరణం గచ్ఛసర్వభావేనభారత" అని ధార్మికులైయుండెడి మఱికొందఱును ఈయర్థమును చెప్పియున్నారు. అయినను ప్రత్యక్షముగ సీతాదేవిశరణమని చెప్పక మిత్రమనిచెప్పుటయేలయనఁగా క్షుద్రులగువారు తమ్ముఁదాము గౌరవించుకొని పరులనునీచులనుగాఁదలంతురు-అట్టిగుణములేని సీతాదేవి హృదయమునం దార్ద్రతతోఁజెప్పుచున్నది. ఇట్లుచెప్పినది ఈమెమాత్రమేకాదు. శ్రీరాముఁడును ఒకరాక్షసుని "మిత్రభావేనసంప్రాప్తం" అనియు, ఒకకోఁతిని సఖాచమేఅనియు, ఒకబెస్తవానిని "ఆత్మసమస్సఖా" అనియు, తనకుఁదగినస్నేహితులనుగాఁజెప్పెను. మఱియొకయాకారముచేతను మిత్రశబ్దమును చెప్పుచున్నది. అదెట్లనిన "ననమేయం" అని, ఇతరులకువంగనిరాక్షసుఁడును దుర్మార్గియునగువీనితో నీవుశరణుచొరుమని చెప్పితిమేని సమ్మతింపఁడుకనుక స్నేహభావముఁగొనుమని చెప్పినయెడసమ్మతించుననియిట్లుచెప్పుచున్నది. (మిత్రంకర్తుమౌపయికం) మితాత్ త్రాయతఇతిమిత్రం-మితిస్నేహనే-అనుధాతువు-శ్రీరామునికి ద్వేషవిషయముకాకస్నేహవిషయమగుటమిక్కిలిమంచిదిసుమీ? సాక్షాత్తుగా నీతనికిశత్రువై ప్రబలుఁడవై యుండెడి నేనుసాపేక్షుఁడనై శ్రీరామునియొక్క ద్వేషమునకువిషయముకాక ఈతనితో మైత్రిఁగొనియాడఁబోవుదునాయనఁగా (మిత్రంకర్తుమౌపయికం) ఇట్లు ప్రాతికూల్యమొనరించిన నీవుసర్వవిధములచేతను మైత్రిచేయవలసినవాఁడవుసుమా? ఇదియొనర్చినం బ్రయోజనమేమియనఁగా (మిత్రంకర్తుమౌపయికం) నీప్రాణములనురక్షించుకొనుట కుపయోగించుకొనవచ్చును. ఔపయికం-ఉపాయమనఁగా నిమిత్తకారణము. నీయొక్క-యుజ్జీవనమునకు రామునిచెలిమియుపాయమగును. సూత్రము॥

సేవయా-పరిచర్యచేతను, ఉపదేక్ష్యంతి ఉపదేశింతురు. ౨. భారత-ఓయర్జునుఁడా,

ఉపాయేత్రాస్య: అనుటచేత ఉపాయశబ్దము ఉపయశబ్దమగును స్వార్థమునందు ఠక్ప్రత్యయమును ఇకాదేశమును ఆదివృద్ధియును అకారలోపమునుగలిగి ఔపయికమనిపదమయ్యెను. ఇట్లగుటచే ఔపయికమనఁగానుపాయమనియర్థమయ్యెను. "స్థానంపరీప్సతావధంచానిచ్ఛతా" అనియితఃపరము ఫలముచెప్పఁబోవుచున్నది. నేను మైత్రికొప్పుకొనినయెడల ఆతఁడుప్రసన్నుఁడుగాక యుగ్రుఁడై కసరిననేమిసేయవచ్చుననఁగా(రామః) యాచింపకయె కలసి మెలసి యుండునట్టి యార్ద్రభావముగలిగిన వాఁడుసుమా! (రామః) కైవర్తకునితోడను కోతులతోడను చెలిమిచేయువాఁడు ఇట్టియోగ్యతగల నీతోఁజెలిమిసేయకపోవునా? (రామః)నీవు ఆతనిచెలిమివలదనినను ౩ "యదివారావణస్స్వయం * ఆనయైనం" అని రప్పించుటయు, ఆపత్తుమూఁడినప్పుడు గచ్ఛ [సౌమ్య] అనివిడిచితలుముటయు ఆతనిస్వభావము. అట్లుండ నీవును సమ్మతించితివేనివిడుచునా? (రామోమిత్రంకర్తుమౌపయికం) దుర్హృదయులును దురుపదేష్టలునగు ప్రహస్తాదులనువదలి "సుహృదంసర్వభూతానాం" అనియు, ౪ "నివాసశ్శరణంసుహృత్" అనియుచెప్పఁబడు సర్వభూతసుహృత్తగు శ్రీరామునితోచెలిమిచేయఁజూడుము. (రామః) రమయతీతిరామః నిన్నువదలి దూరమునసిలిచెడు నీయొక్కచుట్టములను నీప్రాణములనుచెదరిపోనియ్యక పూర్వమువలెనే చక్కఁగ చేరియుండునట్లుచేయఁగలవాఁడు.సరి. మదీయములైయుండెడివానిని ఈతఁడుచెదరిపోకఉండునట్లుధరింపఁజేయవలయునా? యనఁగా (స్థానంపరీప్సతా-వధంచానిచ్ఛతా)నీకాఁపురమును నీప్రాణములును ఇంతకుముందునీవేయయినను ఇఁకమీఁదటఁగూడనీవిగానుండవలయునను కోరికగలవాఁడవైతివేని యాతని నాశ్రయించుటయుచితము.

సర్వభావేన-సమస్తవిధములచేతను, తమేవ-ఆపరమాత్మనే, శరణంగచ్ఛ - శరణుచొరుము. 3- యదివారావణస్స్వయం - రావణునితమ్మునిమాత్రమేకాదు, రావణుఁడు తానేవచ్చి శరణుచొచ్చినను గాపాడెదను. ఏనమ్-వీనిని, ఆనయ-తీసికొనిరమ్ము. ౪- నివాసః-వాసయోగ్యనగుచోటును, శరణం-రక్షకుఁడును, సుహృత్-

(స్థానంపరీప్సతా) స్థానమనఁగా ఆవాసము, శ్లో॥ ౫ "అభిషిచ్యచలంకాయాంరాక్షసేంద్రంవిభీషణం" అని, నీతమ్మునికి ఈరాజధానిని ఇయ్యఁబోవుటనిశ్చయము. "అట్లుచేయకయుండను నీవే యీరాజధానినేలవలయు" అనుకోరికగలవాఁడవైతివేని యనిభావము. (స్థానంపరీప్సతా) స్థానమనఁగాస్థితి. శ్లో॥ ౬ "త్రీన్లోకాన్సంపరిక్రమ్య" అన్నట్లు, కాకివలెకన్నతావులయందును తిరిగియల్లాడక ఒకచోటనుండఁగోరితివేనియనిభావము. (స్థానం) అనఁగాసంస్థానము. అనఁగా చతురంగమయినపరికరమును నీవునశింపకయుండవలయునని కోరితివేనియనియుభావము. (స్థానంపరీప్సతా) స్థానమనఁగానధిష్ఠానము. స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశాదులగు ప్రహస్తాదిమంత్రివర్గమును కుంభకర్ణేంద్రజిత్ప్రముఖులగు భ్రాతృపుత్రాదివర్గమును నీవుసంపాదించినఅర్థము బహుకాలముగ కాఁపురముండిన యీరాజధానియుఁగలసియుండెడి యీయధిష్ఠానము నశించిపోకయుండవలయునని కోరికగలవాఁడవైతివేనియనిభావము. రాజధానియునధిష్ఠానమునుచూచియున్నాను. వేఱొకచోటికిఁబోయియుండెదనంటివేని. శ్లో॥ ౭ "రసాతలంహిప్రవిశేత్ పాతాళంవాపిరావణ। పితామహసకాశంవా నమేజీవన్హిమోక్ష్యతే" అన్నట్లు భూమిలోదూఱినను కొండగుహలలోదూఱినను నీకుజన్మభూమియగు పాతాళమునకుఁబోయినను వరములిచ్చినిన్నిట్లువృద్ధిచేసిన బ్రహ్మయొక్క లోకమునకుఁ బోయినను ఆయాచోట్లయందునీవుజీవముతోనుండవీలుపడదు. చుట్టుప్రక్కలఁబోయియుండవచ్చునని చూచినను ఆతనిమైత్రికావలయునుసుమా? ప్రసిద్ధస్థలములయందుఁబోయియుండినఁగదా ఆతనిదయకావలయునంటివేని. అజ్ఞాతవాసముగ నొకచోటదాఁగియుండినను (వధంచానిచ్ఛతా) నిన్ను జీవముతో

స్నేహితుఁడును. ౫- రాక్షసేంద్రం-రాక్షసులకుప్రభువగు, విభీషణం-విభీషణుని, లంకాయాం - లంకాపట్టణమునందు, అభిషిచ్య చ - అభిషేకనుచేసి- ౬- త్రీన్లోకాన్-మూడులోకములను, సంపరిక్రమ్య - చక్కఁగాతిరిగి. ౭. రావణ-ఓరావణుఁడా, రసాతలంహిప్రవిశేత్ - భూమిలోపలఁజొత్తువుగాక, పాతాళంవాపి-పాతా

విడిచినంగదా నీవుదాఁగిసంచరింపవచ్చును. అట్లుచచ్చుటకిష్టము లేనివాఁడ వైతివేని యాతనినాశ్రయింపవలయును. (వధమనిచ్ఛతా) వ్యాధిలోనగు వానిచేతనేని మరణమురానేవచ్చునుగనుక మరణమువచ్చినను రానీయం టివేని, ఒకమరణమేగాక ఒకశత్రువు తనబలముతో నీపట్టణంబునంజొచ్చి నిన్నుఁదలతెగనఱకెనని యెడి పరిభవమునువచ్చును. అట్టిపరిభవమురాకుం డఁజేసికొన నెంచితివేనియని భావము. వీరునికిశత్రువుచేతఁ జచ్చుటమేలు గదాయనియంటివేని.(ఘోరంవధమనిచ్ఛతా)లోకులవలెసాధారణముగ చచ్చిపోవునప్పుడును ఆతనినాశ్రయించవలయును. (ఘోరంవధం) నిన్నుఁ జంపునప్పుడు సులభముగవిడుచునా? ఒకదూతనుబంపి ఇచ్చోటఁబాడుకొల్పి యాదూతంగొని నీనందనవనమును భూమిమట్టముగఁజెఱిపి నీసేనను జంపి నిన్నవమానపఱచుచు నీసభయందుఁజొచ్చి తనప్రభువుయొక్కగౌరవమును నీయొక్కలాఘవమును జెప్పి నీరాజధానిని అగ్నికణంబులును పొగలు నెగయునట్లుకాల్చి మసిచేసి మరలఁబోయి యిచ్చటంజరిగిన విశేషములు చెప్పునట్లుచేసికొని యనంతములగుపరికరములంగొని చూడనివారలంజూచుచు నగాధమగు నీమనస్సులోరాళ్లువేసిక్రుక్కినట్లు నీకుజలదుర్గమగు సముద్రమునురాళ్లువేసిపూడ్చి పెద్దత్రోవయొనరించి కోఁతులనుకాల్నడగా నావలిగట్టునుండితెచ్చి నీరాజధానిచుట్టునరికట్టి నీవేలినపరికరమంతయు నేలంగలపి నీ సంబంధులముక్కులుగోయుట, బాహువులునఱకుట, పాదములుతెగఁగొట్టుట, శిరంబులుఖండించుట, తాటిపండ్లురాల్చినట్లు నీతలలునేలంగూలనేయుట, భుజములభగ్నంబులంజేయుట, ఒడలఁగంతలువడంగొట్టుట, ఈరక్తధారలను నీస్త్రీలకుఁజూపునట్లు గచ్ఛ అని విడిచితఱుముట, ఇట్టి చిత్రవధముచేసిసుమా నిన్నాతఁడుచంపబోవుచున్నాఁడు. ఇట్టి మహాక్రూరమగువధమునుకోరవేని యాతనినాశ్రయింపుముఅనిభావము. ఈతఁడుకోపింపఁగా నీపాటు లనుభవించినవాఁడెవఁడైనఁగలఁడాయనఁగా (త్వయా) ఇట్లువేఱొకఁడునుఇంతయపరాధమొనరించినవాఁడులేఁడు. ఇట్లు ఆతనివలనఘోరవధననుభవించినవాఁడునులేఁ

డు. ఆతతాయియై యసహ్యాపచారముచేసి చిత్రవధపాత్రుఁడవైన నీకు ఇంతయు కావలసినదే? (స్థానంపరిప్సతా వధంచానిచ్ఛతా త్వయా) నీవికఁ గూడ నుండవలయునన్నను చావవలయునన్నను రెంటికి నాతఁడు కావలయును. ఆతఁడికఁ గూడ సన్నిహితుఁడుగా నుండవలయునేయంటే? దీనిచే నిక్కడనే యున్నాఁడనుచున్నది. ౮ "అసౌ రామమేవానుపశ్యతి" "రామేతి రామేతి సదైవ బుద్ధ్యా విచింత్య" అనియు నెల్లప్పుడును శ్రీరామునే భావించుటచేత మిక్కిలి ప్రకాశముగఁ దన కెప్పుడు సన్నిహితుఁడై యుండుటం జేసి యీతఁడని చూపించుచున్నది, ఈ రావణుని కింతకు ముందు ఈతనితో డి వాసన లేమిం జేసి స్నేహపూర్వానుధ్యానము సంఘటిల్లక యన్యపరుండగుట చేతను ఇట్లు తోఁచదు సుమా. ప్రతికూలుఁడగు మారీచునికి పూర్వవాసన యుండుటం జేసి ౯ "వృక్షే వృక్షే హి పశ్యామి" అన్నట్లు, చూచినవియెల్ల శ్రీరామరూపములుగా నే కనఁబడెనుగదా. రావణుఁడును యుద్ధమునందు వాసనగలిగిన వెనుక రామునిబాణములు హృదయంగమములైన ౧౦ "స్మరన్ రాఘవబాణానాం" అన్నట్లు, వానినిదలఁచుచు నే పోయెనుగదా? (అసౌ) సన్నిహితదేశవర్తమానకాలసంబంధిని గదా అయమని చెప్పుదురు. ఇచ్చట బుద్ధియందు అదూరత్వముచేతను దేశకాలవిప్రకర్షముచేతను అదూరవిప్రకర్షవాచియగుటఁ బట్టి అదశ్శబ్దముచేఁ జెప్పుచున్నది. (అసౌ) ౧౧ "అస్యాదేవ్యా మనస్తస్మిన్ తస్య చాస్యాం ప్రతిష్ఠితం" అనియు॥ ద్ర॥ "ఉన్నై ఎన్ఱెన్ఱు ఉన్నై వైత్తేన్ ఎన్నైయుమున్ని లిట్టేన్" అనియు చెప్పఁబడునట్లు, ఈమె హృదయము అతనియందే తొట్రుపడుచుండుటం జేసి సీతా

శలోకమును ప్రవేశింతువుగాక, పితామహసకాశం వా - బ్రహ్మవద్దకేగిన నేగుదువుగాక, నజీవన్ మోక్ష్యసే = బ్రతికియుండి నాచేతఁ దప్పించుకొననేరవు. ౮. అసౌ = ఈసీతాదేవి, రామమేవ = శ్రీరామునినే, అనుపశ్యతి = అనుసరించి చూచుచున్నది. రామేతి రామేతి = రామ రామయని, సదైవ = ఎల్లప్పుడును, బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత, విచింత్య = ధ్యానముచేసి. ౯. వృక్షే వృక్షే = ప్రతివృక్షమునందును, పశ్యామి హి = చూచెదనుగదా. ౧౦. రాఘవబాణానాం = శ్రీరామునిబాణములను, స్మరన్ = తలంచుచు. ౧౧. అస్యాదేవ్యాః = ఈసీతాదేవికి, మనః = మనస్సు, తస్మిన్ = ఆరామునియందు

దేవికొకవిధముగాఁదోఁచుటకడ్డులేదుగదా (అసౌ) ఆసన్నునింజేసి యాతనినాశ్రయించునప్పుడు నేనుచేసినవిరోధములనుదలంచి వికృతుఁడైయుండెడివాఁడు నన్నుస్వీకరించునాయనఁగా (పురుషర్షభః)జనులుచేసినయపరాధములను మనసునఁబెట్టుకొనియుండెడివాఁడుకాఁడు. తప్పులెఱుఁగని ధర్మప్రభువుసుమా? (పురుషర్షభః) "అవిజ్ఞాతా" [ఎఱుంగనివాఁడు] అనియు, "నస్మరత్యపకారాణాంశతమప్యాత్మవత్తయా" అనియు, ౧౨ "అపరాధానభిజ్ఞస్సన్సదైవకురుతేదయాం" అనియు, కవిచేస్తుతింపఁబడినవాఁడుసుమా? (పురుషర్షభః) దోషములనెఱుఁగకయుండుటమాత్రమేకాదు. శ్లో॥ ౧౩ "దోషోయద్యపితస్యస్యాత్" అనియు॥ ద్ర॥ "కుర్వన్నైయకుత్తంశెయినుం" అనియు, చేసినతప్పులనొప్పులుగాఁగొనునట్టియుత్తమపురుషుఁడుసుమీ? (పురుషర్షభః) "యదివారావణస్స్వయం" అనియు, "గచ్ఛానుజానామి" యనియు, ప్రతికూలదశలోనుగూడ నిన్ను రక్షించుటకొఱకు రప్పించుచువిడిచితఱుమఁచునుండునట్టివాఁడు నీవనుకూలించితివేనివదలునా? (పురుషర్షభః) నీవు పురుషులలోపలనధముఁడవైయుండునట్లు, ఆతఁడుపురుషులలోనుత్తముఁడైయున్నవాఁడు. (పురుషర్షభః) "పురుషోత్తమః" అన్నట్లు, అధముఁడగువాఁడు చేసినయపరాధముల మనసుననేయుంచుకొనిసాధించుచుండును. మధ్యముఁడగువాఁడు అపరాధములను గాలక్రమముగమఱచిపోవును. ఉత్తముఁడగువాఁడు అపరాధమునెన్నఁనేల దానినిమఱవనేలయని మొదటనేయపరాధములనుదలఁపఁడు. (పురుషర్షభః) ఇట్లు అనుకూలింపనిపక్షమున అతనిశార్ఙ్గవ్యాపా

ను, తస్యచ=ఆరామునికి, అస్యాం=ఈసీతయందును, ప్రతిష్ఠితం=స్థిరముగా నిలుపఁబడెను. ఉన్నైక్కొండు=నిన్నుఁగొని, ఎన్నుళ్=నాలోపల, వైత్తేన్=పెట్టుకొంటిని. ఎన్నై=నన్ను, ఉన్మున్నిల్=నీయెదుట, ఇట్టేన్=ఉంచితిని. ౧౨. అపరాధానభిజ్ఞస్సన్=అపరాధములనెఱుంగనివాఁడై, సదైవ=ఎల్లప్పుడును, దయాంకురుతే=దయచేయుచున్నాఁడు. ౧౩. తస్య=ఆతనికి, యద్యపిదోషస్స్యాత్=దోషముండినను. కుర్వన్నయకుత్తంశెయినుం=కొండంతతప్పుచేసినను.

రముచేత నీకువ్యాపాదనముకలుగుననితలంపుము. (పురుషర్షభః) ఆతని కోదండముచేత కొనముట్టుదువనితలంచియుండుము. ఈశ్లోకముచేత శ్రీ సీతాదేవికి రావణుని కిట్టియుపదేశముచేయు హృదయార్ద్రతయు వాత్సల్యమునుకలిగియుండుటయు ఇట్టి యీదయావాత్సల్యములకుంజిక్కక తప్పించుకొనునట్టి రావణునియొక్క పాపప్రాచుర్యమును చెప్పఁబడియెను.

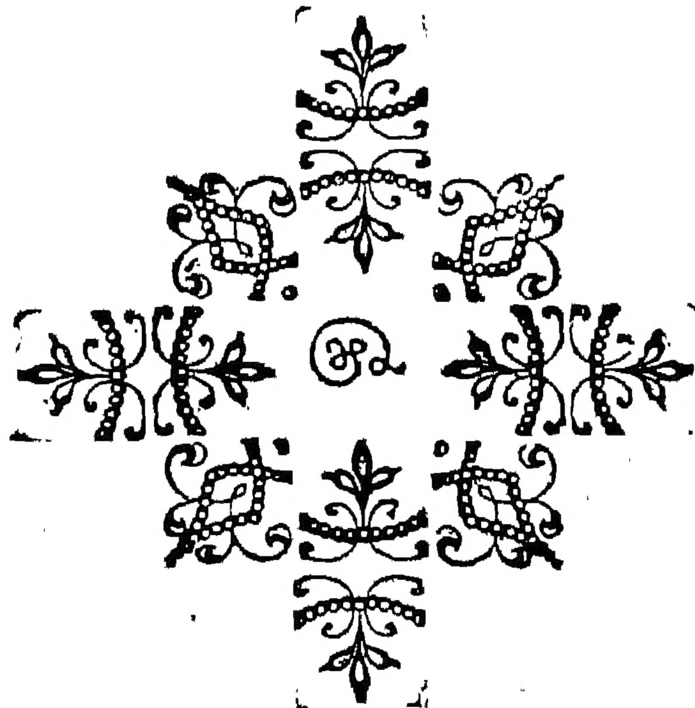
శ్రీకృష్ణసూరి చరణౌ శరణంప్రపద్యే.

ఇది తనిశ్లోకియను శ్రీరామాయణ శ్లోకరత్నావళియందు

మిత్రమౌపయికం అను శ్లోకముయొక్క

యుపన్యాసము సంపూర్ణము.

శ్రీ - పెరియవాచ్యాంబిళ్ల గారు ౨౦౦ శ్లోకములకు ఇట్టివ్యాఖ్యానముచేసియున్నట్లు వినియుండుటగాక ౧౦౦ శ్లోకములకు వ్యాఖ్యానముదొరకియున్నది. అది తెలుఁగున వ్రాయఁబడి యొకొక్క సంపుటముగఁ బ్రకటింపఁబడుచుండును.